

O PUSTU, MASKAH IN MASKIRANJU

RAZPRAVE IN GRADIVA

UREDILI

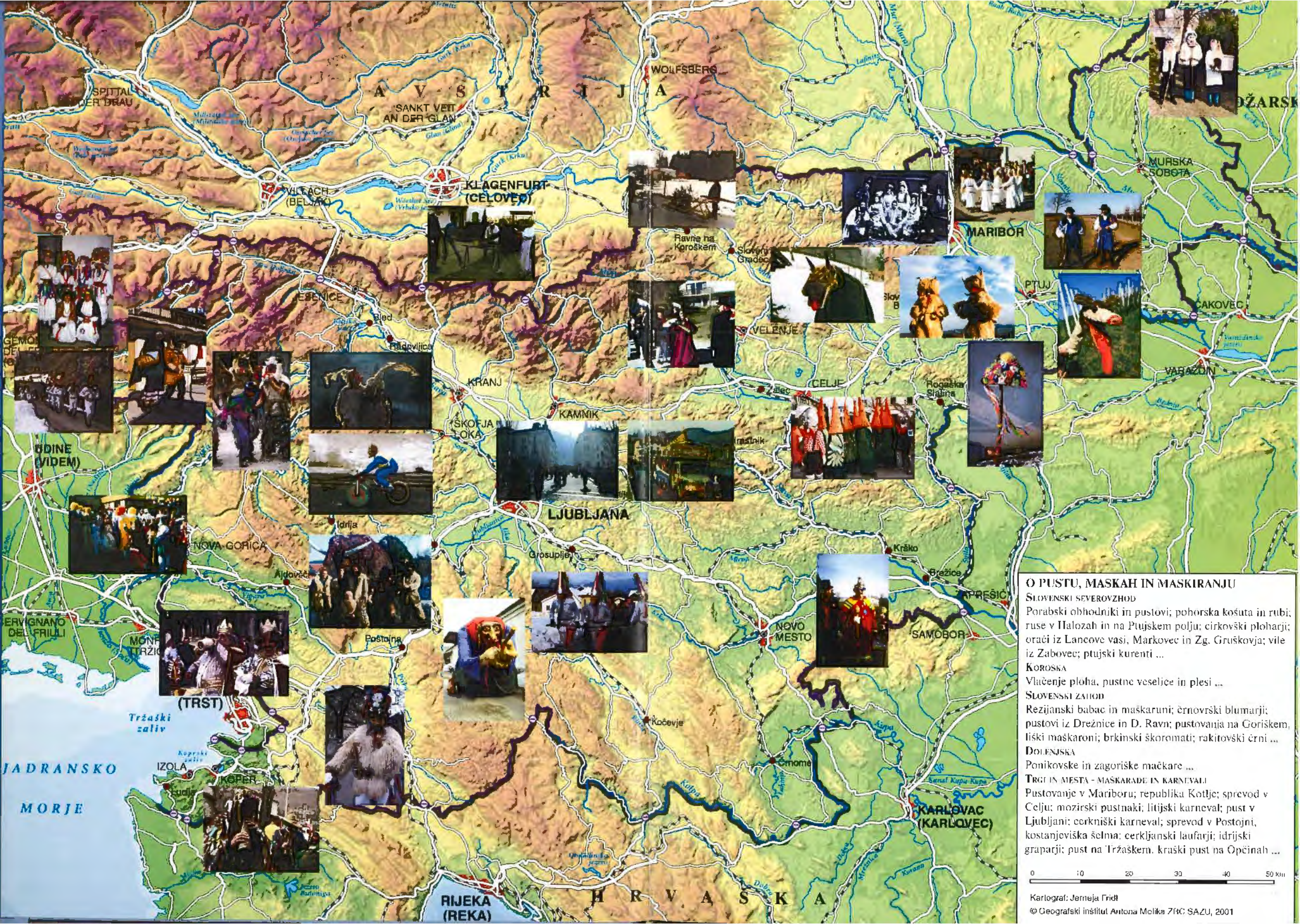
JURIJ FIKFAK

ALEŠ GAČNIK

NAŠKO KRIŽNAR

HELENA LOŽAR - PODLOGAR

O PUSTU, MASKAH IN MASKIRANJU
SLOVENSKI SEVEROVZHOD
 Porabski obhodniki in pustovi; pohorska košuta in rubci; ruse v Halozah in na Ptujem polju; cirkovski ploharij; orači iz Lancove vasi, Markovec in Zg. Gruškovja; vile iz Zabovec; ptujski kurenti ...
KOROŠKA
 Vlačenje ploha, pustne veselice in plesi ...
SLOVENSKI ZAHOD
 Rezijanski babac in maskaruni; črnovrški blumarji; pustovi iz Dreznice in D. Ravn; pustovanja na Goriškem; liski maskaroni; brkinski škoromati; rakitovski črni ...
DOLENJSKA
 Ponikovske in zagoriške mačkare ...
TRGI IN MESTA - MASKARADE IN KARNEVALI
 Pustovanje v Mariboru; republika Kottlje; sprevod v Celju; moziški pustnaki; litijski karneval; pust v Ljubljani; cerkniški karneval; sprevod v Postojni; kostanjeviška šelma; cerkljanski laufarji; idrijski graparji; pust na Tržaškem. kraški pust na Opčinah ...

O PUSTU, MASKAH IN MASKIRANJU

OPERA

ETHNOGRAPHICA

SLOVENICA

OPERA ETHNOLOGICA SLOVENICA

Urednik zbirke Jurij Fikfak

O PUSTU, MASKAH IN MASKIRANJU

© 2003, Založba ZRC, ZRC SAZU

Uredili Jurij Fikfak
Aleš Gačnik
Naško Križnar
Helena Ložar - Podlogar

Jezikovni pregled Jožica Narat
Prevod Nives Sulič
Oblikovanje in
likovno-grafična ureditev Milojka Zalik Huzjan
Prelom Medija Graphic, d. o. o., Ljubljana

Izdajatelj Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ljubljana
Za izdajatelja Monika Krojej
Soizdajatelj Znanstvenoraziskovalno središče Bistra Ptuj
Za soizdajatelja Aleš Gačnik

Založnik Založba ZRC, ZRC SAZU
Za založnika Oto Luthar
Glavni urednik Vojislav Likar

Tisk Littera picta, d. o. o., Ljubljana

Izd knjige so podprli Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport RS
Ministrstvo za kulturo RS
Mestna občina Ptuj
●bčina, Cerčno

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9616358758>.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

394.25(497.4)
391.3(497.4)

O pustu, maskah in maskiranju : razprave in gradiva / uredili Jurij Fikfak
[... et al.] ; [prevod Nives Sulič]. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU,
2003. - (Opera ethnologica Slovenica)

ISBN 961-6358-75-8
1. Fikfak, Jurij
121516800

O P U S T U , M A S K A H I N M A S K I R A N J U

RAZPRAVE IN GRADIVA

UREDIL
JURIJ FIKFAK

V SODELOVANJU Z
ALEŠ GAČNIK
NAŠKO KRIŽNAR
HELENA LOŽAR PODLOGAR

LJUBLJANA 2002

VSEBINA

<i>Predgovor</i>	7
------------------------	---

Splošno

<i>Jurij Fikfak</i> , Od tradicije do produkcije lokalnosti – nekatera izhodišča in pogledi	9
<i>Naško Križnar</i> , Skupne prvine pustovalske kulture na primerih iz vizualne dokumentacije	21
<i>Mirko Ramovš</i> , Maska in ples v slovenski ljudski kulturi	41
<i>Janez Bogataj</i> , Tipologija sodobnih pustnih šeg in navad na Slovenskem Razmerja med dediščino in inovacijami	53

Slovenski severovzhod

<i>Marija Kozar - Mukič</i> , Maske in maskiranje v Porabju	63
<i>Branko Fuchs</i> , Maske in šemljenje pod Pohorjem	69
<i>Andrej Brence</i> , Ruse v Halozah in na Ptujskem polju	81
<i>Brigita Tetičkovič</i> , Pojem tradicije v sodobnosti pri ploharjih in oračih	93
<i>Andrej Brence</i> , Pustni orači iz Zgornjega Gruškovja v Halozah	103
<i>Božena Kmetec - Friedl</i> , Pustovanje na Ptuju in v bližnjih vaseh	113
<i>Aleš Gačnik</i> , Dediščina kurenta med tradicijo in inovacijami	125

Koroška

<i>Martina Piko - Rustia</i> , Tradicionalna in sodobna pustovanja na Koroškem	147
--	-----

Slovenski zahod

<i>Robero Dapit</i> , Pustovanje v Reziji	165
<i>Polona Šega</i> , Obhodi obrednih maskirancev v Drežnici konec 20. stoletja	177
<i>Barbara Zych</i> , Pustovanje v Drežniških Ravnah, Jezercih in Magozdu	191

<i>Inga Miklavčič - Brezigar</i> , Pustovanja na Goriškem nekdanj in danes	199
<i>Jurij Fikfak</i> , Pripovedi o škoromatih	209

Dolenjska

<i>Helena Ložar - Podlogar</i> , Mačkare - Pustni otok sredi Dolenjske	221
--	-----

Trgi in mesta - maškarade in karnevali

<i>Maja Godina - Golija</i> , Pustovanja v Mariboru (1840-1940)	233
<i>Karla Oder</i> , Pustovanje in republika Kotlje	241
<i>Vladimir Šlibar</i> , Pustovanje v Celju v 20. stoletju	251
<i>Tanja Tomažič</i> , Mozirski pust in pustnaki	261
<i>Stanka Drnovšek</i> , Litijski karneval	271
<i>Barbara Šterbenc - Svetina</i> , Maškarade v ljubljanskem Grand hotelu Union (1906-1935)	279
<i>Stanka Drnovšek</i> , Pust v Cerknici	289
<i>Magda Peršič</i> , Pustni sprevid (povorka) v Postojni	297
<i>Irena Rožman</i> , Kostanjeviška Šelma	305
<i>Ivana Leskovec</i> , Cerkljanska laufarija	315
<i>Mirjam Gnezda</i> , Graparji iz Idrije	327
<i>Peter Rustja</i> , Pust v Trstu in okolici na prelomu dveh stoletij	335
Seznam sodelavcev	347

PREDGOVOR

Delo dr. Nika Kureta *Maske slovenskih pokrajin* je nastajalo okrog trideset let, torej skoraj ves čas njegovega dela na Inštitutu za slovensko narodopisje. Rezultat je izjemen pregled celotnega slovenskega ozemlja, veliko odkritih pojavov je Niko Kuret odkril s pomočjo obsežne mreže informatorjev in številnih izpolnjenih anket; mogoče je domnevati, da je ostalo le malo skupin, ki niso bile deležne obravnave. Njegovo delo ob zbiranju gradiva, analizi posameznih pojavov in pripravi publikacije je pripomoglo, da so oživili ali na novo rekonstruirali zelo veliko mask in pustovanj.

Nasproti temu je pričujoče delo, *O pustu, maskah in maskiranju na Slovenskem, Razprave in gradiva*, nastajalo veliko manj časa. Njegovi začetki so v delu za večpredstavnostni projekt *Maske na Slovenskem* sredi devetdesetih let: v tem okviru je bila digitalizirana knjiga *Maske slovenskih pokrajin* in obogatena z nekaterimi opisi pojavov v zadnjih dvajsetih letih (Dobrepoljske mačkare, karnevala v Litiji in Cerknici, kostanjeviška Šelma in Maribor). Delo je sicer zastalo, a se je ob projektu oblikovalo trdnejše, bolj zainteresirano jedro posameznih raziskovalcev. Prvič smo se srečali na konferenci *Maske in maskiranje* v Sloveniji in zamejstvu, ki sta jo na Ptujju februarja 2000 organizirala Znanstvenoraziskovalno središče Bistra Ptuj (dalje ZRS Bistra) in Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU (dalje ISN). Srečanje so omogočili Ministrstvo za znanost in tehnologijo, ZRS Bistra, Raziskovalni sklad ZRC, ISN, Mestna občina Ptuj in posamični sponzorji. Dr. Aleš Gačnik s sodelavci in ZRS Bistra so vsem udeležencem prvega posvetovanja o maskah in maskiranju omogočili prijetno bivanje na Ptujju. A vendar je ostalo veliko neobdelanih področij in pojavov, zato je ISN v sodelovanju z Ivano Leskovec, direktorico Mestnega muzeja Idrija pripravil drugo srečanje aprila 2001 v Cerknem, ki ga je v največji meri omogočila občina Cerkno in njen župan Jurij Kavčič. K sodelovanju smo povabili še nekatere pomembne raziskovalce, ki so prispevali temeljne poglede na pustne šege (npr. prispevka o plesu in o dediščini).

Inštitut za slovensko narodopisje, v okviru katerega je Niko Kuret uresničil eno svojih najpomembnejših del, je bil najprej s podporo predstojnika dr. Toneta Cevca (pri večpredstavnostnem projektu), večino časa pa s prizadevanji predstojnice dr. Mojce Ravnik primerno delovno okolje, v katerem je nastala skoraj tretjina prispevkov za to publikacijo in publikacija sama.

Finančno so izid dela omogočili Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Raziskovalni sklad ZRC SAZU, Založba ZRC in sponzorji, navedeni v seznamu na koncu knjige.

Večino besedil v knjigi sta prebrala in komentirala dr. Naško Križnar in mag. Helena Ložar Podlogar, posamična besedila pa tudi zunanji sodelavci, Andrej Brencce, Magda Peršič in Tone Petek.

Brez potrpežljivosti in prizadevnosti vodja založbe ZRC dr. Vojislava Likarja in oblikovalke Milojke Huzjan bi delo v taki obliki ne zagledalo luči dneva.

O samih besedilih velja povedati naslednje: Namesto prvotno zamišljenih štiridesetih prispevkov jih je tu objavljenih trideset; nekateri svojega prispevka žal niso oddali. Zunaj tega zbornika so ostala le tista besedila, ki niso obravnavala teme in pojave ob pustu, mask in maskiranja ali so bila po zastavljenem okviru obravnave preveč partikularna, in si zato zaslužijo obravnavo v novem zborniku, posvečenem posameznim vprašanjem kulture pustoovanja. Podnaslov *Razprave in gradiva* v veliki meri kaže, da so besedila pisana na različnih ravneh, nekateri avtorji interpretirajo posamezne pojave v okviru širšega teoretskega diskurza, drugi na osnovi razmeroma kratkega terenskega dela zapisujejo dogajanja v posameznem letu. Avtorji odgovarjajo za strokovno vsebino in obliko besedil. Fotografije za knjigo so večinoma izbrali in posneli avtorji.

Glavnino besedil je jezikovno pregledala dr. Jožica Narat, le dve (Janeza Bogataja in Polone Šega) je pregledala dr. Ingrid Slavec Gradišnik. Večino povzetkov in sinopsisov je prevedla Nives Sulič Dular, štiri pa je lektoriral Mark Valentine.

Jurij Fikfak

OD TRADICIJE DO PRODUKCIJE LOKALNOSTI – NEKATERA IZHODIŠČA IN POGLEDI

JURIJ FIKFAK

Za današnje predstavitve in izvajanje tradicije je značilna množičnost z veliko željo po samopredstavitvi. Za izhodišča in obravnave šeg in navad je značilna pluralnost raziskovalnih vprašanj in metod. Obojim pa je skupen rezultat – iskanje in (re)produkcija lokalne identitete.

The main characteristics of present reproductions and reenactments of traditional customs are mass participation and a burning desire for self-presentation. Present starting-points and treatments of customs all proceed from the plurality of research problems and methods. All of them, however, strive for the same result: the search for and the (re)production of local identity.

Šege in navade postajajo zaradi različnih motivov in potreb čedalje bolj del splošne zavesti. Tako vsi osrednji časopisi, radio in televizija posvečajo pozornost pustu, valentinovemu, kresu, noči čarovnic, božiču ... in vabijo etnologe, da jim razložijo, od kod izvira kakšen pojav, za kaj pri stvari gre ipd. Med temi pojavi je bistvena razlika. Noč čarovnic in valentinovo sta glede na vsebino in obliko, ki jo prezentirajo mediji, pravzaprav del globalizacijskega procesa in se v tem procesu jezikovno in do določene mere tudi izvedbeno lokalizirata. Že obstoječe lokalne – tradicionalne variante, npr. valentinovega [prim. Šega 2000]) ali, žal, še neraziskanega strašenja z bučami, navzočega marsikje na Slovenskem, ki se je pojavljalo, ko še ni bilo noči čarovnic, so pri tem večinoma spregledane ali zabrisane. Pust, maske in maskiranje, lokalna praksa in dogodek, ki ga v zadnjih desetih, dvajsetih letih (pri kurentu še dlje) predstavljajo tudi na regionalni ali državni ravni ali drugod. Zaradi tega so deležni nekaterih učinkov globalizacijskega procesa, določene folklorizacije, ki se kaže v težnjah po množičnosti, uniformiranju likov, poenostavljanju vsebin ..., pri čemer se izvajalci marsikdaj čutijo del svetovne estradne scene, torej del globalizacijskega procesa. Ta nasprotna si procesa – globalizacija in lokalizacija – oblikujeta tudi razmerje do tradicije [gl. Appadurai 1997; Köstlin 2001] in vplivata na današnjo ritualno prakso. Pri vseh teh procesih oblikovanja vednosti o teh pojavih pa nimajo svojega deleža le časnikarji. Na Slovenskem so imeli in imajo pri tem procesu pomembno vlogo tudi narodopisci – etnologi, ki so raziskovali in marsikdaj sooblikovali podobo današnjih pustovanj. Najvidnejšo vlogo v tem procesu je do osemdesetih let prejšnjega stoletja gotovo imel Niko Kuret.

MASKE SLOVENSКИH POKRAJIN

Med najpomembnejšimi deli Nika Kureta s področja raziskav ljudskega izročila so gotovo *Maske slovenskih pokrajin*. Na splošno so bila njegova raziskovanja usmerjena v preučevanje

kulturne zgodovine pojavov, predvsem pa na bogato tipologijo mask in maskiranja, marsikje tudi njihovo etimologijo. Raziskave mask so temeljile na obsežni mreži različno izobraženih informatorjev, ki so po strokovnih navodilih odgovarjali na ankete, in na hkratnem terenem spremljanju nekaterih najpomembnejših pojavov mask. Niko Kuret je s tem omogočil ne le doslej najtemeljitejši pregled kake šege na Slovenskem, marveč je s svojo vpletenostjo in aktivnim sooblikovanjem podobe izročila vplival tudi na to, da so marsikje (Ptuj, Cerčno, Brkini, Dobropolje, Kostanjevica ...) šego oživili in obnovili. Njegovo delo je marsikomu služilo za rekonstrukcijo nekdanje podobe šeg in navad, zato je verjetno veliko pojavov, ki bi brez Kuretovih raziskav in njegove pomoči pri iskanju državnih sredstev za sofinanciranje rekonstrukcij preprosto izginili v pozabo. Marsikje se tako zgodi, da domači razlagalci in oblikovalci izročila povzemajo in ponavljajo nekatere Kuretove interpretacije vloge, pomena ali zgodovine neke šege kot svoje. Znanstveni pogled je postal sestavni del lokalne, laične interpretacije. *Maske slovenskih pokrajin* so tako marsikomu postale navodilo za uporabo in merilo zvestobe tradiciji.

Medtem ko je Niko Kuret v prvem, predvojnem »laičnem« obdobju svojega dela pri Ljudskem odru oživil ljudsko dediščino [Fikfak 1985] znotraj ruralističnega, v marsičem idealističnega pogleda na svet, v katerem je bilo vračanje h kulturi podeželja, kmeta sinonimno iskanju in zagotavljanju korenin narodove kulture, je drugo, povojno obdobje zaznamoval znanstveni interes, pri čemer lahko razumemo nekatera njegova prizadevanja in dejavnosti v marsičem kot reminiscenco na predvojno obdobje. Predvsem gre za obnovitve in rekonstrukcije zamirajočih pustovanj, ki so s Kuretovimi prizadevanji dobile svoj prostor v povojnem času. Niku Kuretu je pomenilo izziv, rekonstruirati čim starejšo podobo neke šege, pokazati na nerazločljivost (subverzivnost, J. F.) in sinkretizem različnih ravni in plasti življenja, posebej njenih krščanskih in poganskih prvin, ki jih povojna oblast ni mogla ujeti v svoj sistem obvladovanja sveta. V prvih desetih, petnajstih letih po 2. svetovni vojni je bilo oblastem marsikdaj lastno sovražno ali vsaj nelagodno razmerje do izročila ljudske kulture, posebej do ravni, povezanih s konfesionalno prakso. Eden prvih premikov se zgodi na začetku šestdesetih let, ko začnejo obnavljanje, oživljanje in rekonstrukcijo pustne ritualne prakse financirati različne državne ustanove. Vsi, ki so sodelovali pri takratnem oživljanju šege, se še danes z veseljem in ponosom spominjajo prizadevanj in aktivnosti, s katerimi so po strokovnih navodilih obudili in obnovili izročilo. To oživljanje se je zgodilo v času, ko se je začel zaradi industrializacije in s tem povezanega intenzivnega razseljevanja posebej na vaseh verjetno najbolj intenzivno rušiti stari vrednostni sistem vaških in družinskih hierarhij.

Na prvi pogled se zdi skoraj nemogoče opravilo napisati novo delo o maskah. A vendar je od Kuretovega aktivnega terenskega dela minilo več kot dvajset let, v tem času pa sta se zgodila dva bistvena premika: prvi v splošnem razmerju do ljudskega izročila, ki v njem čedalje bolj išče in nahaja možnost afirmativne identifikacije, drugi pa v premikih znotraj vede, ki se od teksta samega pojava obrača k njegovemu kontekstu, predvsem pa k učinkom, ki jih proizvede uprizoritev šeg. Ob tem sta za oblikovanje šeg čedalje bolj zanimiva in pomembna dva pojava: na eni ravni gre za medije, ki bolj kot kdajkoli prej v šegah in navadah vidijo ne le nekaj specifičnega, neznanega, mikavnega za širše bralstvo, marveč tudi nišo, možnost dostopa do doslej nenaslovljene publike; na drugi, verjetno pomembnejši ravni gre za produkcijo znanja o lastnem, s katero želijo domačini osmisliti svoje bivanje

in pripadnost določenem kraju; ne nazadnje je po-ustvarjanje dediščine, tj. produkcijo lokalne, historične identitete, mogoče razumeti kot eno najbolj smiselnih in uspešnih prizadevanj proti učinkom globalizacije.

BESEDILO O BESEDILIH

Delo *O pustu, maskah in maskiranju* je v nasprotju s knjigo *Maske slovenskih pokrajin* bistveno bolj zamejeno, najprej po številu obravnavanih pojavov, saj zajema le 30 prispevkov o pustu, pri čemer so umanjali posamezni, doslej sicer znani, tudi že raziskani pojavi (pustovanja v Ljubljani, Mariboru ...). Zamejenost dela je tudi v tem, da obsega le maske in maskiranje pustnega časa. Hkrati je prednost tega dela v tem, da se opira le na raziskave in pričevanja raziskovalcev, ki so na terenu opazovali samo ritualno prakso ali za historiat posamezne prakse preučili različne vire, časnike ... Pretežno etnološko usposobljeni raziskovalci so Kuretova spoznanja ponekod dopolnili ali jih popravili, drugod pa so zapisali le trenutno stanje. Ob tem so raziskali nekatera doslej neznana področja; predvsem gre za historično obravnavo pustnega dogajanja v mestih in za ugotavljanje večje vloge posameznika in medijev pri oblikovanju in ohranjanju šeg.

V prvem, splošnem delu Naško Križnar ugotavlja skupne prvine pustovanj na osnovi svojega dolgoletnega filmskega in video snemanja pustovanj na Slovenskem, posebej na treh primerih z različnih koncev Slovenije (Haloze, Benečija, Istra). Pri tem ugotavlja, da imajo pustovanja ne glede na različne izvedbe dovolj trdno skupno tradicionalno jedro, okrog katerega se osredotoči sama izvedba pustovanja.

Mirko Ramovš poudarja povezanost glasbe in plesa ter podaja pregled osnovnih plešnih oblik, aktualnih v pustnem času, od osnovnega ritmičnega teka skozi vas do strogih oblik, kakor jih izvajajo v Reziji; Janez Bogataj pa v današnjih pustovanjih razbira štiri osnovne oblike – možnosti razmerja do dediščine, tj. kontinuiteto dediščine, interpretacijo dediščine, dediščino kot sekundarno sestavino in dediščino za prihodnost.

V drugem delu besedila pojasnjujejo nekatere prakse, predvsem pustne obhode v posameznih naseljih – okoljih, ki so pomenile obredno zaznamovanje prehoda iz zime v pomlad; v svojih začetkih so bile izvajane na podeželju, ponekod pa so jih zdaj prenesli tudi v trge in mesta (npr. kurentovanje na Ptuj).

Strnjen pregled mask in maskiranja v Porabju zapisuje Marija Kozar - Mukič in opozarja na vlogo šol in društev pri oživljanju šeg; Branka Fuchsa maske zanimajo s stališča rekonstrukcije, oživljanja dediščine v okviru folklorne skupine; Andrej Brencce pojasnjuje vlogo posameznika v skupini oračev iz Zgornjega Gruškovja, v drugem prispevku pa prikaže različne oblike in vlogo rus; Brigita Tetičkovič predstavlja različno razumevanje tradicije pri skupinah oračev in ploharjev s Ptujkega polja; pregled desetdnevnega pustnega dogajanja in težave z lokacijo glavnega dogajanja na Ptuj in v okolici leta 1997 podaja Božena Kmetec - Friedl; Aleš Gačnik razpravlja o kurentu, o njegovi prezentaciji in rabi, ki je zdaj manj vezana na tradicionalno vlogo in čedalje bolj pomeni možnost prezentacije Ptuj in okolice navzven.

Ob nekaterih starejših oblikah (vleka ploha, posebej v Pliberku; pehtra) so zaživele sodobne oblike pustovanj na Koroškem v Avstriji, predvsem pustne seje in veselice, ki jih v

daljšem besedilu prikazuje Martina Piko - Rustia; nekatere pojave v Reziji, npr. *bíle máškire*, *bábaca*, vlogo in pomen glasbe in plesa prikazuje Roberto Dapit; o vlogi fantovske skupnosti pri definiranju, raziskovanju in ohranjanju izročila pišeta Polona Šega za Drežnico in Barbara Zych za Drežniške Ravne, Jezerca in Magozd; Inga Miklavčič - Brezigar prikazuje različne oblike pustovanj na goriškem podeželju in v samem mestu; Jurij Fikfak pa ob škoromatih (Hrušica, Podgrad ...) prikaže pomen posameznikov in medijev pri zapisovanju in obnavljanju škoromatije; Helena Ložar - Podlogar primerja dolenske dobrepoljske in ponikovske mačkare, predvsem njihovo različno usmeritev: v ljudsko gledališče v Zagorici in karnevalske kritike razmer v Ponikvah.

V tretjem delu gre večinoma za prikaz ritualnih praks, povezanih z meščanstvom v trgih in mestih in s pretežno karnevalskim načelom posmeha oblastnim, svetnim in posvetnim strukturam.

Mestno vzdušje uvede razprava Maje Godina - Golija o tem, kako so pustovali v Mariboru v 19. in 1. polovici 20. stoletja, s čimer dopolnjuje in popravlja Kuretovo delo in bistveno obogati naša znanja o mestnih oblikah pustovanja; Karla Oder s prikazom pustne republike Kotlje in njenega potnega lista predstavlja bolj ali manj stalne kritike ljubljanskega centralizma, navzoče tudi drugod (npr. Murska republika); Vladimir Šlibar prikaže pustovanja in sprevode v Celju v zadnjih sto letih in vlogo ptujskega kurenta, ki je zamenjal košuto; Tanja Tomažič pa spregovori o mozirskih pustnakih, izbrani skupini imenitnih mož, ki podeljujejo trške pravice pomembnim prišlekom; Stanka Drnovšek opiše karnevala v Litiji in Cerknici, predvsem njun historiat in današnjo podobo; Barbara Šterbenc - Svetina pa svet maškarad v Grand hotelu Union pred 2. svetovno vojno; Magda Peršič prikaže osnovne značilnosti pustnega sprevoda v Postojni; o socialnih mrežah, ki vplivajo in sooblikujejo organizacijo pustnega dogajanja, spregovori Irena Rožman na primeru kostanjeviške šelme; Ivana Leskovec opiše ob historiati obnavljanja cerkljanske lavfarije posamezne like; Mirjam Gnezda pa Kravneval, ki ga organizirajo Graparji iz Idrije. Avtor zadnjega prispevka je Peter Rustja, ki prikazuje več kot sto let narodnostnih prizadevanj, trenj v pustovalski raznovrstnosti dogajanja na Tržaškem, od pustnega plesa v gledališču, veselice v Narodnem domu do Kraškega pusta na Opčinah in spletnih strani.

NEKATERE ZNAČILNOSTI

Poleg značilnosti, ki jih v svoji razpravi Naško Križnar tematizira kot skupna tradicionalna pustovalska jedra na podeželju in ki jih Janez Bogataj ugotavlja v razmerju izvajalcev do dediščine, je mogoče v številnih praznovanjih (zapisujem na osnovi lastnega opazovanja in prispevkov v tej knjigi) videti naslednje:

Lokalna identiteta

V skoraj vseh obravnavanih naseljih sta danes bolj kot obredna funkcija, ki jo je v veliki meri iskal tudi Niko Kuret, pomembna samoprepoznavanje in samopredstavitev, ki sta gotovo najbolj odločilna dejavnika pri oživljanju šeg.

Zaradi demografske ogroženosti velikega števila krajev pustovanja marsikje ne izvajajo več. Pustne šege lahko znova zaživijo le tam, kjer je dovolj ljudi, pri čemer je čedalje manj pomembna starostna delitev (fantje, možje, otroci); marsikje je znotraj samega naselja še ohranjena delitev po spolu, ko so določene vloge pridržane moškim, navzven pa ponekod zaradi potrebe po številčni samopredstavitvi nastopijo tudi ženske (Podgrad).

Otroška pustovanja, ki so po mnenju nekaterih degradacija pustovanja odraslih ali pa obstajajo le v obliki maškarade, so pod vplivom šole in staršev v nekaterih krajih veliko bolj kot odrasli (pro)izvedla idealnotipski model tradicijskega pustovanja. To se je večinoma zgodilo tam, kjer so pustovali sami fantje (Hrušica, Javorje). Ko so otroci odrasli in prevzeli pomembno vlogo najprej v fantovski in nato vaški skupnosti, so ta model nadaljevali v širši javnosti dostopno prezentacijo in zdaj svoje naselje uspešno predstavljajo tudi navzven.

Škoromat z zgonci. Hrušica 2000.
Fotografije: Jurij Fikfak.

Cigan z medvedom Markom. Javorje 2000.

Posebej so pustovanja uspešna tam, kjer so izvajalci formalizirali svoja prizadevanja in si porazdelili odgovornosti z ustanovitvijo kulturnega društva, ki omogoča upravljanje z denarjem, lažje financiranje in pridobivanje sponzorjev.

Čas, v katerem pripravljajo dogodek, je ob tem tudi posebna prilika za medsebojno druženje. Tako je v nekaterih naseljih pustovanje osrednji dogodek s pomembno integrativno vlogo, ki je omogočil tudi druge aktivnosti, s katerimi se ljudje povežejo in združijo za skupne cilje (prenovo vasi, skupni prostor, kulturni dom ...), kar je še posebej pomembno za naselja, ki so na meji demografske ogroženosti in ki morebiti tudi na ta način ohranijo nekatere središčne funkcije.

V prizadevanjih za lastne simbolične prostore [prim. Appadurai 1997: 179] prebivalci nekega naselja svoje identitete ne definirajo le na jezikovni ravni, navadno z drobnimi (večinoma leksikalnimi, včasih fonetičnimi), »le njim slišnimi« razlikami v izgovorjavi tipičnih kritičnih besed, marveč tudi v šegah, še posebej tako izrazitih, kot je pustovanje. Te razlike so navadno v rahlem niansiranju atributov (kape, barve trakov, robcev, dolžine ali vrste dlake, čevljev ...) dominantnih likov, s katerimi vzpostavljajo osnovo idealnotipske slike samega pustovanja. Posebej v začetku oživljanja lokalne interpretacije šege, torej znotraj še neetabliranega statusa same skupine, definirajo svojo izvedbo tudi z izvorom šege in na njem utemeljeno kompetenco, pravico do edino prav(iln)e izvedbe; v tem okviru je (bil) zanje etnolog tisti, ki bo razrešil vprašanje, kdo ima pravico do izvedbe, kdo je edini kompetenten za izvedbo pustovanja (Hrušica – Podgrad; Markovci – Ptuj ...).

Med najpomembnejšimi dejavniki, ki motivirajo skupine k bolj intenzivnemu poustvarjanju izročila, so gostovanja: ta vsako skupino prisilijo v razmislek, kako naj se ustrezno predstavi, kako naj oblikuje ustrezno koreografijo za predstavitev v mestu, na ulici, med množico ... Tako Tetičkovičeva na primeru oračev iz Lancove vasi ugotavlja, da so morali spremeniti rutino, ki jo prakticirajo na podeželju, in so v sprevod uvrstili tudi gospodinjo in gospodarja, da lahko v mestu prikažejo vsaj nekaj gledališkega dogajanja, lastnega obhoda na podeželju. Podobno je mogoče videti tudi pri skoromatih, katerih vloga v mestu je omejena na občasni tek, uklepanja deklet s kleščami in lisanja po licih pa skorajda ni, tako da ostanejo gledalke, ki niso niti pripravljene niti ustrezno oblečene, brez dodatnega make-upa; v sami vasi pa bi morale iste obiskovalke – opazovalke šege sprejeti lisanje kot vaško normo. Na gostovanjih je razmeroma malo tudi situacijske komike, tako pogoste v sami vasi, kjer je marsikdaj že sama kombinacija osebe in predstavljenega lika povod za smeh.

Eden najpomembnejših sopotnikov in hkrati dejavnikov ohranjanja izročila in vidikov lokalne identitete je glasba. Pomembna je tako v samih karnevalskih sprevodih (npr. Kraškem pustu), kjer se (včasih skupaj z mažoretkami) predstavijo posamezne skupine ali vasi (npr. Prosek – Kontovel, Breg, Trebče ...), pri slovesnejših pustnih pogrebih ali znotraj vasi, kjer igrajo v hiši ali na pomembnih točkah v vasi; ponekod godca(e) za samo praznovanje tudi najamejo.

Mediji

Tako kot za vaška naselja, ki hodijo na gostovanja in prodirajo v medije, je tudi za mesta in trge čedalje bolj značilna profesionalna izvedba dogodka. Karnevali, npr. v Cerkni-

Godbeniki
(pretežno) iz bande
Long žlunk igrajo
v kleti.
Pustni torek,
Boljunec 1997.

Na pepelnico igra
banda *Long žlunk*
pred poletom
Lovreta z Boljunikom,
Boljunec 1999.

ci ali na Opčinah, so organizacijsko in finančno zelo zahtevni projekti, ki terjajo od vseh udeležencev veliko angažmaja, prostovoljnega dela, oglaševanja in sponzorjev.

Tudi zato je v zadnjih desetih letih postala komunikacija z mediji osrednje vprašanje in naloga izvajalcev pustovanja. Merilo za odmevnost in pomen skupine je namreč prisotnost v medijih, posebej regionalnih časopisih, radiu in najbolj televiziji, tako na regionalni kot državni ravni. V stiku s tujcem (fotografom, snemalcem) domačini navadno najprej vprašajo, kdaj bo slika ali besedilo o njih objavljeno. Poznavanje in raziskanost pojava na ravni ustrežanja idealnotipski podobi tradicije je predvsem po zaslugi Kuretovega dela večja kot kdajkoli. Med izvajalci jih je mnogo v okviru srednje- ali visokošolskih študijskih obveznosti raziskalo ljudsko izročilo domačega naselja ali širše okolice; pojave sistematično dokumentirajo in predstavljajo, svoje izsledke objavljajo. Danes številni mlajši izvajalci obvladajo tudi nove medije in predstavljajo svoje naselje, njegovo zgodovino, znamenitosti in šege na spletnih straneh. V komunikaciji z mediji pa posredujejo izročilo največkrat na tisti ravni, na kateri se mediji zanimajo za pojav. Marsikdo med izvajalci šege je časnika ...

Časnikar Primorskega dnevnika in snemalec televizije RAI na pepelnično sredo pri vzletu Boljunika. Boljunec 1999 (levo) in 2000 (desno).

Oblika in vsebina prezentacije neke šege, ki je največkrat po ljudski pripovedi sestavljena in predstavljena v običajnem časnikarskem poročilu, je v veliki meri ritualizirana, saj se iz leta v leto ponavlja. Včasih je v njej poleg najbolj osnovne definicije obhoda po vasi in obiskovanja hiš tudi povzetek ene od ravní, ki imajo osrednje mesto tudi v Kuretovem delu, namreč fenomenologije in etimologije mask, pri čemer so posamezni opisi marsikdaj kar prepisani brez navedbe vira. Časnikarska poročila zdrsejše z ravni stereotipiziranega poročanja o tem, kaj se ob šegi dogaja, le takrat, ko spregovore o ekscesih, npr. o alkoholiziranosti udeležencev, sporih med posameznimi skupinami ...

Zaradi neprimerno lažje cenovne dostopnosti visoke tehnologije je v zadnjih letih veliko domačinov opremljenih z zelo dobro fotografsko ali videoopremo in snemajo za domačo prezentacijo in arhiv. Pustovanje kot pomemben, slikovit in fascinanten dogodek je tako eno najbolj zaželenih polj za novodobnega opazovalca (voajerja) s kamero. Vendar je glede na pregledano gradivo mogoče reči, da lokalni raziskovalci največkrat le hipotetično posamejejo tudi t. i. resnično življenje oziroma pogled na tiste ravni, ki so tujcu na manifestni ravni težje dostopne. V vsakem primeru pa je na posnetkih zaradi neprisotnega tujca mogoče lažje razbrati konkretno jezikovno rabo, vsebine pogovora in razmerja med posamezniki, tj. ravni, ki so domačinom samoumevne in zanje večinoma zunaj problematične samopredstavitve.

Pustni čas je na podeželju poseben tudi v tem, da je vsaka hiša odprta za obiskovalce in da daje tujcu možnost za vstop v vas in mu obljudlja doživetje občutka prvinskosti in neposrednosti bodisi z obrednim tikanjem (ki velja le na pustni dan) bodisi s pijačo ... Želja številnih tujcev po doživetju neznanega lahko povzroči tudi nelagodje, marsikje so postali tuji udeleženci, fotografi in snemalci moteč dejavnik, tako da se ponekod sprašujejo (npr. Boljunec) o tem, ali naj bo pustovanje le dogodek za prebivalce domačega naselja, drugod (npr. v Reziji) pa dovolijo snemanje le domačinom [gl. Dapit].

Število razpoložljivih vlog je na podeželju največkrat omejeno na akterje (obiskovalce in obiskane) in gledalce, pri čemer slednji tvorijo publiko, ki se premika z glavnimi akterji od hiše do hiše ali od gostilne do gostilne. Za pustni čas v mestu so značilne številne vloge, ki jih prevzemajo nosilci kot organizatorji karnevala ali veselice, kot udeleženci v samem sprevodu, kot gledalci, ki spremljajo sprevod večinoma brez maske, kot našemljeni prodajalci ali gostinci (večinoma le s šminko), ki prodajajo krofe in ponujajo pijačo.

Lokalna raziskovalka ljudskega izročila fotografira skoromate v domači vasi. Hrušica 2000.

GLOBALIZACIJA - LOKALIZACIJA

Skoraj vse obravnavane skupine (mogoče je edina izjema skupina Franca Svenška iz Zgornjega Gruškova) nosijo danes boljše in lepše materiale kot v preteklosti. Nove težnje se najbolj izrazito kažejo prav pri kurentih, pri katerih gre za čedalje daljšo dlako kožuhov – naročajo si jo v Bosni, kjer gojijo ovce prav za ta namen. Ob kurentu cveti in se razvija posebna industrija izdelovalcev priponek, nalepk, maskot, razglednic, kurentije (celotne oprave kurenta), gostinstvo išče

v kurentovanju možnost zaslužka ... Če lahko za pojave škoromatov, cerkljanskih lavfarjev idr. govorimo o produkciji lokalne identitete, katere namen je zagotoviti si prostor v medijih, potem lahko pri kurentu ugotovimo nadlokalne težnje. Šlibar ugotavlja, da so v Celju ustanovili društvo kurentov, ki jih na Celjskem niso poznali, na Koroškem [gl. Piko - Rustia] jih povabijo, da lahko zaznamujejo pustne dni ... Da kurent ni več zgolj ptujski pojav, pa ni razlog le v ekspanzivnosti organizatorjev in promotorjev s Ptujkega polja, marveč tudi v tem, da so liki lavfarjev ali škoromatov regionalno (lokalno) definirani, pri kurentu pa gre za prekrivajoča se poimenovanja in vloge. Že stvarno kazalo v Kurentovi knjigi [1984] pokaže, da nastopa marsikje na Slovenskem, torej presega zgolj ptujski okoliš, ki ga je skozi kurentovanje, knjižno, filmsko in drugo produkcijo posvojil in ga zdaj prezentira kot zgolj svojega s tipičnim kožuhom, masko, ježevko ... Kot tak pa se je zelo diferenciral [prim. Gačnik], saj ne nastopa le v živo, ampak funkcionira v raznih drugih oblikah, bodisi kot maskota, ki jo Esmeralda, glavna igralka priljubljene nadaljevanke, prejme od ptujke občine, ker je s svojo prisotnostjo počastila njene prebivalce, bodisi kot našitek slovenske vojaške enote s sedežem na Ptujju bodisi kot nalepka na »pristni kurentovi« klobasi.

Ko kurentovi zvonci na mednarodni smučarski tekmi naznanijo nastop slovenskega tekmovalca, omogočijo tuji publiki videti v našemljenih, v kožuhe oblečenih navijačih ne-

Udeleženec Kraškega pusta fotografira soudeležence na zbirališču. Opčine 1987.

dvoumno podobo slovenstva, nekateri pustne attribute razumejo kot slovensko narodno nošo [prim. Bogataj]. Na tem mestu se je mogoče treba provokativno vprašati naslednje: Ali kurenti, ki v težnji po čim bolj svetovni samopredstavitvi med vsemi slovenskimi tradicionalnimi upodobitvami slovenskega lokalnega izročila najbolj učinkovito izrabljajo televizijski medij in pri tem ne upoštevajo nobenih nenapisanih pravil nekdanje, sporočene podobe, pravzaprav ne globalizirajo svoje lokalne, deloma nacionalne identitete? Tako kot so se škoromati ob pogledu na plakat v igralnici, na katerem so v večernem sporedu poleg sebe zagledali tudi brazilске plesalke, počutili kot del svetovne estradne scene, tudi kurenti, njihovi sponzorji in svojci ob pogledu na televizijski prenos smučarske tekme vsaj za hip čutijo, da so pomemben del svetovnega dogajanja.

»Sindrom kurentomanije« [Gačnik 2000] seveda ni bolezenski pojav, gre za iskanje možnosti, da bi se produkcija lokalnosti umestila na svetovni oder, pri čemer seveda prihaja do mnogih zadreg in težav, za marsikaterega etnologa tudi nerodnosti in nesmislov. A ta sindrom odpira tudi vprašanje razmerja med raziskovalcem in po-ustvarjalcem izročila.

RAZISKOVALCI IN BRALCI (UPORABNIKI)

Velikokrat raziskovalci sami podelijo smisel in pomembnost določenemu dogajanju, za katerega doslej prebivalci – izvajalci sami niso vedeli, kako pomemben je znotraj etnološke paradigme. Zapisi in spoznanja, objavljeni v Kuretovih delih, so marsikje »kanonizirali« ritualno prakso, izvajalci so jih brali kot navodilo za uporabo, tako da so obstoječo prakso pogosto prilagodili »pratekstu«. Po dosedanjih ugotovitvah je Kuretovo delo večinoma zelo zanesljivo izhodišče, le ponekod so podatki informatorjev pomanjkljivi ali premalo natančni (npr. v poimenovanjih drobnih razlik med vasmi).

Kljub temu da je navadno sama praksa trpežnejša in močnejša od navodil, verjetno najbolje naredo tisti uporabniki tega dela, ki zavzamejo kritično distanco do zapisanega in zbrane podatke jemljejo kot izhodišče za svoje ukvarjanje z dediščino. Že danes številni domači raziskovalci (npr. fantje iz Drežniških Raven [Kapitan 1998] ali Hrušice [Cek in Volk 1996; Juriševič 1995]) sami raziskujejo, kaj se je pri njih včasih dogajalo, in na tej osnovi po-ustvarjajo dediščino in do nje oblikujejo aktivno razmerje; nekateri pa intenzivno sodelujejo z etnološkimi ustanovami, pripravljajo publikacije, razstave, sprašujejo starejše ...

Kuretovo delo je pokazalo, kako prepletena je bila produkcija lokalnosti v šestdesetih in sedemdesetih letih s samim raziskovalcem, ki je pojave raziskoval, dokumentiral, s pomočjo televizije tudi obudil. Ob tem se zastavljajo številna vprašanja, med njimi velja prvo postaviti samemu raziskovalcu: Koliko tisto, kar je zapisal, vsaj približno ustreza nekdanji resničnosti in koliko te resničnosti je zabilisal že s tem, da jo je prevedel v model ritualne prakse? Drugo vprašanje, ki je mogoče na tem mestu še pomembnejše, se glasi: Kaj se je zgodilo ali spremenilo zaradi posegov raziskovalca, ki je ljudem odkril vrednost njihovih šeg, izročila ali jim celo z zapisom pripravil model – scenarij dogodka? Ne nazadnje gre za Cankarjevo vprašanje: Ali pisec / (raziskovalec) s tem, da zapisuje določeno zgodbo, zlorablja zaupanje tistega, ki jo je doživel – pretrpel?

A slednje je mogoče veljalo takrat, ko je bilo podeželje kot tako bistveno deprivilegirano; danes se mi vse bolj zdi, da se tu raziskovalci in pripovedovalci, zapisovalci in pou-

stvarjalci ritualne prakse najdemo na istem moebiusovem traku: res je, da je raziskovalec tisti, ki išče in tudi najde kar išče, in mu je ljudstvo na voljo kot pripovedovalec o nekdanjem in sedanjem; a hkrati je raziskovalec instrument tega ljudstva, je sredstvo, s katerim dobi lokalna produkcija izročila splošno veljavnost, ko vidi svoje ime, svojo prakso objavljeno v časnikih ali strokovnih časopisih. Na ta način se tudi sama legitimira, z objavo ji je njena oblika recepcije in produkcije izročila splošno priznana; hkrati je etnolog, raziskovalec v teh okvirih tudi »pravni svetovalec«, saj od njega pričakujejo (npr. v Kostanjevici na srečanju pustnih skupin l. 1997), da bo razreševal interne spore posameznih skupin, ki si lastijo pravico do uprizarjanja določenih šeg in navad.

VIRI IN LITERATURA

- Appadurai, A. 1997: *Modernity at large - Cultural dimensions of globalization*. Public Worlds 1. Minneapolis; London.
- Cek, D. in R. Volk 1996: Brkinski škoromati. V: *Kraški koledar (Sežana)*: 128-153.
- Fikfak, J. 1985: Pogovor z Nikom Kuretom. V: *Traditiones* 134: 179-187.
- Gačnik, A. 2000: Sindrom kurentomanija. Raziskovanje inovacij v tradicionalni pustni kulturi. V: J. Fikfak in A. Gačnik (ur.): *Maske in maskiranje v Sloveniji in zamejstvu*, Zbornik povzetkov, Ljubljana: 10-12.
- Ivančič, M. 1998: *Maskiranje: od resnega rituala do brezciljne zabave, Nadaljevanje pustne tradicije v Drežnici*, diplomska naloga, mentorica Asja Nina Kovačev, Oddelek za sociologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, tipkopis.
- Jurišević, E. 1995: *Ohranjanje narodnega izročila škoromatov*. Pedagoška fakulteta. Univerza v Ljubljani. Koper (diplomsko delo).
- Kapitan, D. 1998: *Lesena maska pod Krnom*, raziskovalna naloga, mentorja Bojan Kovačič in Danilo Zega, Srednja lesarska šola Nova Gorica, tipkopis.
- Köstlin, K. 2001: Nova shvačanja regije i kulture. V: *Narodna umjetnost* 38/2; Zagreb: 33-49.
- Kuret, N. 1984: *Maske slovenskih pokrajin*. Ljubljana.
- Šega, P. 2000: Peka in pobiranje pogačic ob valentinovem na območju Razkrižja. V: *Traditiones*, 29/1: 77-92.

JURIJ FIKFAK, *FROM TRADITION TO PRODUCTION OF LOCAL IDENTITY*

Niko Kuret, who dedicated a considerable part of his research to masks and masqueraders, and whose one of the principal publication is titled *Maske slovenskih pokrajin* (Masks of Slovene Regions, 1984), was very interested in reconstructions of heritage. One of his main queries was possibly the question whether it was possible to live one's heritage. In view of this interest it is possible to understand his choice of research methods and questions, among which the most imminent were the phenomenon of masks and masquerading, mask

typology, genesis and etymology, as well as reconstructions of the customs from certain parts of Slovenia (Cerkno, Podgrad-Hrušica, etc.).

Several changes have occurred in the last two decades. There is an increasing tendency of individuals to invent (or restore), and reenact local identity. Once firmly »fixed« framework of the custom has undergone certain changes. The custom, previously restricted to men and men's societies, is now accessible to women and children as well, at least on certain levels. One of the results of numerous guest appearances of certain masquerading groups elsewhere (such as the groups from Podgrad or Lancova vas, for instance), which need a special choreography, is the proportion of individual masks participating in the festivities, and the introduction of new ones. Of special interest is also an increasingly professional execution of costumes that are now made from nicer and better materials. In some areas this Carnival festivity has become the central event of the entire local community, thus assuming a distinctively linking role.

Another feature is the appearance of active locals, collectors, and researchers of the heritage who actively participate in forming this event. A very important role in this process have the media, who enable those who reproduce this custom to utilize public space for self-presentation. Researchers, on the other hand, sometimes participate in this event by directly or indirectly advising the masquerading participants how to conduct the festivities, or what to focus on.

This is one of the reasons why the title of this paper, *From Tradition to Production of Local Identity*, denotes an implicit shift in the viewpoints of individual researchers, who are the contributors in this anthology, in their attitude toward Carnival festivities, masks, and masquerading.

SKUPNE PRVINE PUSTOVALSKE KULTURE NA PRIMERIH IZ VIZUALNE DOKUMENTACIJE

NAŠKO KRIŽNAR

»Prisegam pri svoji pameti bedaka.«
Iz prisege predsednika šelme.

Pri etnološkem obravnavanju pustovanj ni pomembno le raziskovanje mask in maskiranja, temveč vloga celotnega pustovanja v letnem ciklusu naselja; upravičeno govorimo o pustovalski kulturi, in ne le o pustnih šegah ali maskah na Slovenskem. Različne sestavine in silnice, zbrane v pustovalski tradiciji, avtor označuje z izrazom tradicionalno pustovalsko jedro, ki ga prepoznamo, ko odluščimo lupino pustovanja, njegov zunanji izgled in vse spremembe, ki so nastale tekom let, da ostanejo le prvine, ki so na latentni ravni pustovanja. Avtor primerja tri sestavine pustovanj, tj. maske, šemske like in dramaturgijo v naseljih: Zgornje Gruškovje v Halozah (2000), Srednje v Benečiji (2000) in Rakitovec v Istri (2001).

When analyzing Carnival festivities from the ethnological point of view the emphasis should not be restricted solely to the research of masks and masquerading. Equally important is also the role of the entire event within the yearly cycle of a given community. It is therefore better to speak not only of Slovene Carnival customs and masks, but of Slovene Carnival culture. The author has named different elements of a Carnival tradition the traditional Carnival core. This core becomes recognizable when the Carnival husk, its external appearance and the changes that have resulted throughout years, has been removed. The remaining elements of the Carnival custom are those that belong to the latent level of the custom. The author compares three Carnival elements, the masks, mask characters, and the dramaturgy, in Zgornje Gruškovje in the region of Haloze, in Stregna - Srednje in Friuli Venezia Giulia, Italy (2000), and in Rakitovec in Istria (2001).

I

Maska, maskiranje, šemljenje, pustovanje, karneval spadajo med največkrat obravnavane teme v slovenski etnologiji. To izhaja po eni strani iz dejstva, da je pustovanje med najspektakularnejšimi dogodki prazničnega leta, če odmislimo cerkvene praznike, po drugi strani pa iz podatka, da »v Evropi ni tako majhnega območja, kot je Slovenija, na katerem bi bila kultura kmečkih mask tako pestra in specifična« [Makarovič 1995: 111]. Podobno je že prej menil glede naših mask Niko Kuret: Slovenija je Evropa v malem [Kuret 1984: 483].

In res je iz njegovih raziskav, ki jih je opravljal od leta 1954, praktično od ustanovitve ISN pa do izida knjige Maske slovenskih pokrajin [Kuret 1984], razvidno, da pustovanje v raznih oblikah živi v 738 krajih, ki jih je razporedil v 46 šemskih krajin [Kuret 1984: 107].

Ob štirih splošnih imenih za maskirance: fašenki, maškare, pustovi in šeme [Kuret 1984: 164] poznamo v Sloveniji še okoli 14 značilnih pustnih skupin [Kuret 1984: 473], od katerih jih večina še živi, nekatere so izpričane v preteklosti, npr. sovzniki, nekatere pa ponovno oživljajo iz pozabe, npr. rubi.

Nekatere značilne skupine imajo ime po svojem nosilnem liku, npr. korant, rusa, košuta, druge pa po splošnem imenu za maskirance v svojem kraju, npr. blumarji, ali po imenu lokalne pustne skupine, npr. lavfarji, skoromati, zvončarji, orači. Posebnost je šelma v Kostanjevici, ki ni niti splošno ime za našemljence niti šemska vloga, temveč ime celotne pustne organizacije, društva in prireditve hkrati.

O izredni raznolikosti pustovanj pa še posebej govori podatek, da poznamo v slovenskem etničnem prostoru okoli 176 pustnih likov oz. šemskih vlog [Kuret 1984]. Velika večina med njimi je še živih in velika verjetnost je, da jih bomo sčasoma odkrili še več.

Na tej raznolikosti in tradiciji sloni sodobna pustovalska kultura, v kateri se stari pustni liki spreminjajo in nastajajo novi.

Spreminjajo se tudi motivi za pustovanje in v pripravo pustovanj se vključujejo novi nosilci s svojimi posebnimi motivi. Že Kuret je med organizatorji pustovanj na prvem mestu navajal društva (turistično, gasilsko, kulturno), na drugem mestu priložnostne ali tradicionalne pustne družbe in šele na tretjem fantovske družbe [Kuret 1984: 110], ki so dotlej veljale za najbolj pristne nosilce tradicionalnih pustovanj.

Na terenu največkrat ne zasledimo linearnega razvoja šemskih tipov, motivov in nosilcev. V najustvarjalnejših pustovalskih okoljih živijo druga ob drugi različne razvojne oblike na različnih ravneh pustnega dogajanja in se med seboj ne izključujejo. Še posebej to velja v zadnjem času, ko ljudje v številnih krajih zavestno rekonstruirajo in oživljajo starejše oblike pustovanj in jih skrbno varujejo kot del svoje kulturne dediščine.

Na območju pustne krajine oračev na Dravskem polju in v Halozah tako naletimo na različne organizatorje od občine do društev in pustnih skupin ter posameznikov in na različne vzgibe za pripravo pustovanja: turistične, identifikacijske (beri: promocijske), komercialne in osebne. Vse skupine pa ohranjajo tradicionalno, skoraj ortodoksno tipologijo šemljenja in šemskih likov. Vsaka sprememba je takoj opažena in kritizirana. Očitno je med ljudmi prisoten duh kolektivnega varovanja tradicije.

V večini primerov pa to anonimno kolektivno varstvo ni tako pomembno in učinkovito pri ohranjanju zunanje podobe pustovanja (maske, šemski liki) kot pri ohranjanju strukture pustovanja kot celote, njegovega scenarija in dramaturgije. Ni lahko presoditi, kaj je bolj avtentično: struktura pustovanja ali način maskiranja. Največkrat sta si ti dve pomembni določili pustovanja močno vsaksebi, a vseeno delujeta kot harmonična celota. To je zelo važno spoznanje za razumevanje ljudskih pustovanj kot kulturnih celot.

Pustovanja v največ primerih demantirajo linearnost razvoja šeg. Pri njih, morda bolj kot pri drugih šegah, prihaja do izraza nekakšna disperzivnost razvoja. Podobno ugotavlja Roberto Dapit [2001: 243], ko piše, da je v nekaterih krajih pustovanje prenehalo ali pa se je globoko spremenilo, medtem ko je v drugih krajih še trdnješe kot v preteklosti. Prepletajo se pomeni, vloge, nosilci in razumevanje iz različnih območij in časovnih obdobj. Prav zato je tako težko določati starost pustovanj, čeprav bi si vsi organizatorji želeli, da njihovo pustovanje (ali vsaj posamezna maska) izvira iz prazgodovine, nekateri pa to celo trdijo.

Morda je tudi omenjena disperzivnost razlog, da se je Kuret posvečal zlasti zunanji podobi pustovanj in manj njihovi notranji strukturi. Prvi je sicer spoznal pomen nosilcev »šemskih običajev« [Kuret 1964], a se zdi, da je imel premalo podatkov za oris in primerjavo pustovanj kot kompleksnih kulturnih dogodkov, ki segajo v vse pore skupnosti, v kateri živijo. Ni važna samo tipologija in morfologija maske, temveč tudi njena vloga in vloga ter pomen celotnega pustovanja v letnem ciklusu kraja in skupnosti. Zato bi morali etnologi, ko raziskujejo povezanost pustovanj z najširšim življenjskim okoljem, govoriti o **pustovalski kulturi** Slovenije in ne o pustnih šegah ali o maskah na Slovenskem.

Pustovalska kultura se odvija na dveh ravneh. Ena raven je manifestativna, to je tisto, kar vidimo in zaznavamo s svojimi čuti, druga pa je latentna, skrita očem, kar lahko povzamemo ali abstrahiramo z jezikom in pisavo. Vizualna tehnologija ima neposreden dostop samo do prve ravni, do druge izjemoma preko izjav, spominov ali razlag. Z beleženjem prve ravni ustvarja primarne dokumente, ki dosežejo gledalca (uporabnika) brez posrednika, z beleženjem izjav posrednikov pa ustvarja sekundarne virov. Vpogled v drugo, latentno raven pustovalske kulture raziskovalec doseže s povezovanjem primarnih in sekundarnih virov. Vizualna dokumentacija prikazuje fenomenološko raven kulture, raziskovalec pa stremi, da bi s postopkom indukcije dognal zakonitosti, pomen in smisel pojava, ki so skriti našim očem. Vrednost vizualne dokumentacije v tem procesu bi lahko merili s količino informacij, ki jih prispeva k odkrivanju latentne ravni kulture.

Maska, njen videz in oblika, celotna šemska figura, njena vloga in položaj skupine šemskih likov v prostoru spadajo v manifestativno raven kulture. Na tej ravni se dogajajo za opazovalce najzanimivejši prizori pustovanj. Z natančnim opisovanjem in preučevanjem te ravni lahko ugotovimo še marsikaj, npr. način izdelave maske, pripravo na pustovanje, dramaturgijo ali scenarij pustnih prizorov ali gibanje v prostoru, ne moremo pa dojeti npr. motivacije nosilcev ali zgodovinskega razvoja pustovanja. Za manifestativno ravni se skriva znanje, ki ga označujemo z besedo tradicija. To ni samo znanje v smislu védenja, temveč bolj skupek usmeritev, standardov, pravil in nakopičenih izkušenj, ki se odražajo na osebni in kolektivni ravni. V pustnih šegah včasih ni mogoče razumeti ravnanja posameznikov, če ne poznamo tradicije, ki to ravnanje vodi kot nekakšen mehanizem za ustvarjanje kulturnih pojavov. Pomena tradicije se najbolj zavemo takrat, ko vidimo, da se je neko pustovanje močno spremenilo ali celo izginilo. Ko odkrivamo vzroke za to, navadno ugotovimo, da v skupnosti, kjer je pustovanje prej živelo, ni več podlage za delovanje tradicijskega mehanizma. Vzrok so lahko spremembe na različnih življenjskih področjih, npr. demografski osip, zaposlitev prebivalcev v dejavnostih, ki jemljejo več časa, ali zaposlitev v oddaljenih krajih, urbanizacija, povečanje virov zaslužka itd. Obstoja in delovanja tradicije se torej zavemo, ko začne usihati.

Po drugi strani pa navadno v takih primerih tradicijski mehanizem preživi na ta način, da ga prevzamejo dotlej neaktivni nosilci, kot so npr. društva, šole, trgovine, podjetja itd. Lep primer tega je t. i. plohanje na Ravnah in v okolici. V letih po drugi svetovni vojni se je šega preselila v Železarno Ravne in od tam v druga podjetja, celo na občino. Ustrezno se je preoblikovala, a je ohranila ime, pomen in vitalnost. Drugače je npr. v Drežnici, kjer je tradicijski mehanizem moderniziran in nadzorovan, scenarij pustovanja pa je ostal nespremenjen, in kjer je fantovska skupnost še vedno njegov nosilec.

Tradicija pustovanja je torej kulturna os, okoli katere se vrta razvoj pustovanja. Ker pa ima vsako pustovanje okoli te osi zbrane različne sestavine in silnice, bi lahko njihov skupek imenovali **tradicionalno pustovalsko jedro** (TPJ). Prepoznamo ga, ko odlučimo lupino pustovanja, njegov zunanji izgled in vse spremembe, ki so nastale skozi leta. Ostanjejo samo tiste prvine pustovanja, ki so se ohranile skozi spremembe in razvoj kot skupne značilnosti. TPJ moramo razumeti kot stalnico obstoja pustovanja, kot znanje o tradiciji, po kateri se nosilci pustovanja ravna zavedno ali nezavedno. Preučevanje TPJ nas vodi v poznavanje latentne ravni pustovanja. Raziskovalec pri vsakem pustovanju spremlja tudi sestavine, ki se spreminjajo in izginjajo. Na ta način spozna pustovanje kot torišče napetosti med načelom trajnosti in načelom spreminjanja. Spreminjanje navadno vodi v razlikovanje med pustovanji, medtem ko TPJ kaže na podobnosti med njimi. Doslej je bila pozornost etnologov usmerjena pretežno v razlike med pustovanji, da so s tem poudarjali njihovo pestrost in bogastvo.

V Sloveniji še nimamo pregleda nad celotnim korpusom pustovalske kulture, ki bi le-to zajel v vseh njenih razsežnostih, zlasti tudi z upoštevanjem TPJ in spreminjajočih sestavin. Verjetno bi s takim pregledom prišli do novih ugotovitev o skupnih značilnostih slovenskih pustovanj. Ko bi se jim posvetili, bi ugotovili, da so si na ravni TPJ precej podobna. Veliko skupnega bi našli v posameznih pustovalskih območjih v Sloveniji (zahod, vzhod, osrednja Slovenija) ali pa bi celo odkrili, kaj je povzročilo nastanek teh območij. Slovenski etnični teritorij ni tako velik, da ga ne bi mogli zaobjeti z eno podatkovno zbirko. To nam daje prednost pred raziskovalci v večjih deželah, ki to teže naredijo. Šele poznavanje celote bi nam omogočilo primerjavo slovenske s pustovalsko kulturo drugih etničnih območij.

II

Na ravni partikularnega ni vedno razvidno, kaj spada v TPJ, zato ga s samim vizualnim zapisovanjem ne prepoznamo. Številne silnice TPJ so sicer vidne, le da jih moramo prej z raziskavo potrditi kot take. Vizualna tehnologija nam omogoča, da jih ugotovimo tudi pozneje, sami ali s pomočjo informatorjev. V tem primeru se potrjuje še znana lastnost vizualne dokumentacije, da vsebuje tudi podatke, ki jih med opazovanjem in vizualnim beleženjem nismo prepoznali, a so vseeno zabeleženi. Prepoznamo jih s pomočjo ustreznega analitskega postopka [Križnar 1991]. S preučevanjem vizualne dokumentacije nastaja presek med tem, kar vemo, in med tem, kar je zabeleženo na vizualni medij. Ta presek je podoben onemu, ki ga je Tone Skinningsrud [1987: 50] označil kot presek med vizualnim in verbalnim.

Vizualno beleženje pustnih šeg pa privede včasih do paradoksalnega položaja, da s kamero spremljamo neko dogajanje, ki je drugačno kot prejšnje leto, a ga kljub drugačnosti prepoznamo kot del TPJ. Podobno se dogaja, če primerjamo dve pustovanji, ki sta si oblikovno različni, njuni TPJ pa sta si podobni. V obeh primerih bi lahko rekli, da se skupno kaže skozi različnost.

To bom prikazal s primerjavo pustovanj v Halozah (2000), v Benečiji (2000) in v Istri (2001). V Halozah nastopajo orači iz Zgornjega Gruškovja, v Benečiji pustni pogreb v Srednjem in v Rakitovcu obhod pustovalcev.

	HALOZE Zgornje Gruškovje in širša okolica	BENEČIJA Srednje in širša okolica	ISTRA Rakitovec
Pobudnik	Posameznik: Franc	Posameznik: Adriano	Posameznik: Valter s številnimi sodelavci
Vrsta pustovanja	Obhod hiš in krajev. Peš 20–25 km.	Obhod hiš in krajev. Z avti in peš 20 km.	Obhod hiš. Peš 3 km.
Dramaturgija	Rutinski obred. Pristop k hiši. Dogovor z gospodarjem. Oranje in sejanje. Pobiranje darov in plačila. Ples. Nič alkohola.	Rutinski obred. Maša, napisano besedilo. Petje, glumaštvo. Pobiranje denarja. Malo alkohola.	Obiskovanje hiš. Prejemanje darov in denarja. Blagoslavljanje. Ples, harmonika. Hrana, alkohol.
Način delovanja	Zunaj. Oranje in sejanje, "fehtanje", ustavljanje avtov na poti.	Zunaj in znotraj hiš. Prihod v vas. Maša na prostem ali v notranjosti.	Zunaj in znotraj hiš. Prihod k hiši. Zunaj obred, ples zunaj in znotraj.
Namen	Glavni namen je pobiranje denarja.	Pobiranje denarja ni glavni namen. Zabava, afirmacija jezika.	Pobiranje hrane in denarja. Zabava, medijska promocija kraja.
Vrsta šemljenja	Maskirani: zakrinkani in nezakrinkani. Zvočno maskiranje: bič, zvonci. Zmerno močna zvočna kulisa.	Rahlo maskirani: nezakrinkani. Zvočno maskiranje: zvonci. Občasno močna zvočna kulisa.	Maskirani: zakrinkani v večini. Zvočno maskiranje: zvonci, rogovi, harmonika. Močna in zelo močna zvočna kulisa.
Skupina	Mala, omejena skupina.	Srednje velika skupina.	Velika skupina.
Vloge	Omejeno število vlog: 4 koranti, pokar, konja s plugom, pobiralec.	Omejeno število vlog: duhovnik, ministranti, pogrebci, cerkovnik in pustovo truplo. Lahko bi bilo več pogrebcev.	Določene so vloge, ne pa njihovo število: turk, pupe, črni, mediko, kapo, šotokapo, kancurlo, dimnikar, frat in razni liki.
Gledalci	Brez gledalcev. Samo sodelujoči.	Občasno, malo. Vaščani.	Veliko gledalcev. Vaščani in nekaj turistov.
Posebnosti	Skupno štetje denarja ob koncu.	Zažig pusta in večerja.	TV in radijska oddaja. Ples v najetem šotoru.

Vsem trem pustnim dogodkom je skupen obhod maskirancev z nabiranjem darov. To je zelo razširjena vrsta pustovanja. V Sloveniji se kaže kot najpogostejša sestavina TPJ, hkrati pa najmanj preučena. Obhod naredi iz pustovanja makro ritual, ki sega v širši prostor ene ali več vasi. Pustni obhod kaže, do kod segajo pristojnosti fantovske skupnosti ali rodbinske poveza-ve. Ni naključje, da je na mejah pustne pristojnosti prihajalo do spopadov med pustnimi skupinami. Makarovič vidi v obhodih povezovalni motiv, ki ga je spodbudil porast individuali-zacije v 18. in slabljenje skupinske vaške identitete v 19. stoletju [Makarovič 1995: 110]. Pogostost te vrste pustovanj bi v povezavi z gornjo hipotezo govorila o njihovi dataciji. To pa ne pomeni, da določen šemski lik ali tip maske ne more biti veliko starejši.

Pri preučevanju pustovanj je treba upoštevati predvsem tri sestavine oz. ravni pustovanja.

Prva je **maska** kot šemski pripomoček. Predstavlja umetnoobrtini izdelek. Podvržena je modnim usmeritvam kot druge sestavine noše, ki so produkt okusa dobe, skupine in posameznika. Zato ne smemo biti presenečeni, če so se maske, obličja, larfe močno spreminjale, razen redkih izjem. Najmanj so se spreminjale tiste, ki so močno zraščene z likom, ki jih nosi. Pri nas so take npr. maske koranta, ta grdih, blumarja, škoromatov, lavfarjev in drugih. Ljudje so sčasoma imeli večji dostop do materialov, ki jih je lažje oblikovati, ali pa so maske kupovali. Maske cerkljanskih lavfarjev ne bi bile take, kot so, če ne bi bili ljudje v okolici večji

Haloze. Pobiralec ponuja gospodarju oranje.

Haloze. Oranje – konja s plugom, korant in pobiralec.

Haloze. Koranta sta ustavila avtomobil na cesti proti Dobrini in »fehtata« denar.

Haloze. Gospodar plačuje korantom.

Zbirka vizualne dokumentacije AVL: 477 (Haloze, 2000).

oblikovanja lesa in slikanja na les ali če ne bi nekdo prinesel od nekod predloga za maske. Podobno povezavo med obliko maske in tehnologijo lahko ugotovimo pri lesenih *abličjih* v Drežnici. Tradicionalna maska je bila vedno torišče napetosti med tradicijo in inovacijo. Večjo pozornost je vzbujala maska, manj je bilo možnosti, da bi jo spreminjali. V Sloveniji je najbolj znana maska korantija, še posebej kapa. Tudi ta je doživljala spremembe [Gačnik, Brence 1998: 38–39], a večinoma lepote narave. Osnovne sestavine so ostale iste. Dodajali so nove, bogatejše in po mnenju ljudi lepše materiale.

Od navedenih primerov imajo haloški orači standardno opremo, ki jo je izdelal Franc, pobudnik in organizator pustovanja. Podrejena je glavni funkciji oračev: pobiranju denarja. Važno je, da se ljudje ob maskah spomnijo na tradicionalna pustna dejanja. Pogrebci v Benečiji so minimalno maskirani, nihče ni zakrinkan, saj je pepelnična sreda. V Rakitovcu so maske zelo raznovrstne. Povezane so z lokalnimi šemskimi liki, a se vseeno zdi, da imajo našemljenci dovolj svobode pri njihovem oblikovanju. Zraven pa so poljubne maske.

Vse obravnavane pustne skupine se poslužujejo tudi zvočnega maskiranja. V Halozah zvonijo zvonci, v Benečiji malo manj, v Rakitovcu pa za zvočno kuliso skrbijo z zvonci, rogovi, piščalkami in harmonikami.

Benečija, Ažla. Prenašanje pustovega trupla.

Benečija, Bodigoj. Duhovnik bere mašo.

Benečija, Kodermaci. *Berač* (pobiralec) in žalujoči med mašo.

Benečija, Bordoni. Duhovnik kropi pokojnika.

Zbirke vizualne dokumentacije AVL: 479 (Benečija, 2000)

Druga sestavina pustovanja je **šemski lik** oz. vloga. Vloga ostaja, tudi če se maska spremeni. Zato so vloge ali šemski liki pomemben del TPJ. Veliko pustovanj ima nek osrednji lik ali skupino likov, ob njih pa številne nove, še ne uveljavljene maske.

Številna pustovanja imajo za osrednji lik pusta, ki pa je navadno odsoten oz. ga predstavlja lutka, ki jo na pepelnično sredo žrtvujejo, ustrelijo, obesijo ali zažgejo in pokopljejo. V Cerknem je to pust, v Kostanjevici na Krki kurent, v Drežnici ta debel. A vendar ob njem večkrat nastopa figura, ki pritegne več pozornosti kot pust. V Drežnici je to ta grd. To je rogati lik z lesenim obličjem, izbuljenih oči in režečih zob, ogrnjen v ovčje kože. Pozornost vzbuja z divjanjem in preganjanjem otrok in deklet. Predstavlja neukrotljivost fantovske oblasti in skrivnostno povezavo s svetom onstran človeškega dojemanja. On je pravo pustno božanstvo v Drežnici. Ali ta lik morda predstavlja obrat: »Bog stare religije postane hudič nove«, ki ga omenja Margaret A. Murray ob preučevanju kulta rogatega božanstva v obdobju bronaste in železne dobe ter sledovih njegove preobrazbe do današnjih dni [Murray 1972: 158]?

Nekatera pustovanja sploh nimajo glavnega lika. Med orači v Halozah ima pokar glavno besedo, verjetno zato, ker ga slučajno igra vodja celotnega podviga. V imenu skupine

Rakitovec. Prihod k hiši.

Rakitovec. Obdarovanje – gospodinja in šotokapo.

Rakitovec. Ples pred hišo.

Rakitovec. Frat blagoslavlja gospodinjo.

Rakitovec. Črni z značilnim pustnim trobilom.

Zbirke vizualne dokumentacije AVL: 497 (Rakitovec, 2001).

Fotograme iz videoposnetkov Naška Križnarja je digitaliziral Miha Peče.
Fotogrami so iz naslednjih enot Zbirke vizualne dokumentacije AVL: 477 (Haloze, 2000),
479 (Benečija, 2000), 497 (Rakitovec, 2001).

se z gospodarji pogovarja pobiralec. Ostali opravljajo svojo določeno vlogo v skupini. Pustni skupini so dali ime orači, a bi težko rekli, da so glavni lik. Osrednje mesto ima njihova dejavnost: oranje in sejanje. V Benečiji ima glavno besedo duhovnik, ostali mu asistirajo. Pokojni pust ima pasivno vlogo. V Rakitovcu nastopajo številne tradicionalne vloge, katerih pomen je znan samo domačinom. Izstopajo zelo aktivni črni s cunjastimi oblačili in rogovi, hierarhija med liki se odraža tudi v imenih: kapo, šotakapo.

Tretja sestavina pustovanja je **dramaturgija**, načrt dogajanja ali zgodba, ki že sama predstavlja izhodišče za razumevanje pomena šege. Preučevanje dramaturgije nas privede najbližje k TPJ, kajti scenariji pustovanja ostajajo v veljavi, tudi ko se vse ostalo spremeni (npr. maske, obseg pustovanja, število udeležencev itd.). Iz dramaturškega zapleta v scenariju sklepamo, kako skupnost gleda na pustovanje. Na Vrhu pri Doberdobu je višek dramaturškega zapleta simbolični spopad med pripadniki reda in nereda. Pustovalci so na koncu vsi ob življenje (razen para ta lepih), kajti vasi ne morejo celo leto voditi neke prikazni, ki ničesar ne spoštujejo. Ta scenarij namiguje na generacijski spopad. V Ponikvah pri Vidmu se pustovanje odvija bolj spravljivo. Na pustni dan se fantovska družba predstavi v dvojni luči: kot norčava alternativa vaškemu redu in kot dostojanstvena predstava za vse vaščane. Kdor je šeme gostoljubno sprejel, je povabljen na večerno prireditev, na kateri sprejmejo nove fante v fantovsko družbo. Bolj ko je pustno dogajanje kompleksno, bolj se odkriva njegova prepletenost s (sodobnim) življenjem.

V Halozah je zgodba že dolgo enaka. Skupina oračev pride do hiše, pobiralec zaprosi, da bi jim dovolili orati. Ko dobi potrditev, pokar počí z bičem in kurent požene konja s plugom v krogu po dvorišču. Pobiralec seje za njimi. Ko končajo, stopi pobiralec do gospodarja in ga prosi za plačilo. V košaro dobi klobaso ali jajca in denar. Za denar prosijo še koranti in pokar.

V Benečiji je rutinski obred maša na vaški ulici ali v gostilni. Pogrebci prinesejo nosila z mrličem v prostor ali pa ga pustijo kar na strehi avtomobila, s katerim ga prevažajo. Duhovnik bere in poje iz rokopisne knjige, pritegujejo mu ministrant in pogrebci. Pobiralec pobira ob koncu maše denar v kartonasto škatlo. Dan zaključijo s sežigom pusta in s skupno večerjo.

V Rakitovcu hodi povorka vseh maskirancev od hiše do hiše. Pred vsako opravijo ritual z dovoljenjem gospodarja ali gospodinje, ki je sestavljen iz prejemanja darov in zahvalnega plesa. Nato zagodejo in zaplešejo. Leta 2001 je godla skupina dveh harmonik, bobna in pompardona. Domači jim postrežejo s hrano in pijačo. Dimnikar maže dekleta in žene s sajami, frat jih blagoslavlja. Vsi pijejo veliko alkohola. Dan zaključijo s pustnim plesom za vse vaščane.

Vsem trem skupinam je skupen prihod do hiše in dogovor z domačimi. Sledi rutinska aktivnost, ki se zaključi z obdarovanjem in odhodom pustovalcev. Vmes je veliko improviziranih dogodkov, ki se spreminjajo glede na okoliščine oz. razpoloženje protagonistov. Pri vseh je glavni namen zamenjava dobrin. Pustovalci prinesejo blagoslov in dobro voljo in za to dobijo hrano ali denar. V Halozah je pobiranje denarja prednostni namen obhoda. Pustovalci so glede tega zelo odločni. Na cesti ustavljajo avte in odkrito »fehtajo« denar. Njihova nasilnost spominja na tisto, ki jo je Kuret pripisoval duhovom prednikov: »Ob vstopu v hišo ne beračijo, marveč terjajo, kar jim kot prednikom gre« [Kuret 1984: 55]. Ob koncu dneva skupaj preštejejo nabrani denar in si ga razdelijo.

V Benečiji in v Rakitovcu pobiranje darov ni prednostno opravilo. V Benečiji je zelo pomembna uporaba slovenskega narečja v javnosti, kjer sicer nima mesta, v Rakitovcu pa je pomembna promocija kraja, zato so leta 2001 povabili televizijske reporterje, da so naredili reportažo za regionalno TV postajo in koprski radio, da je neposredno prenašal pustno dogajanje iz Rakitovca. Vsi pustovalci z gledalci vred se premikajo od hiše do hiše in pokušajo domače dobrote in pijačo.

Odnos pustovalcev do njihovega opravila je različen. V Halozah so ves čas zelo disciplinirani. Ne pijejo alkohola, saj je pot naporna in dolga, zato so orači resni in urni. Ves denar dajejo v skupno vrečo. Pokar ima od celodnevnega pokanja z bičem hude bolečine v predelu trebuha. Vse težji postajata tudi košara z darovi in korantija. V Benečiji in v Rakitovcu pa se vsi zabavajo. V Rakitovcu se povorka počasi razpotegne. Vse več udeležencev ostane dalj časa na obisku v hišah ali pa obnemorejo zaradi pijače.

III

Med rituali, ki so najpogosteje zastopana tema filmskih in videoarhivov z etnološko vsebino, so na prvih mestih pustovanja in karnevali [Križnar 1982]. Kamera jih ima rada, ker je njihovo dogajanje živopisno, zvočno razgibano, predvsem pa polno gibanja. Protagonisti so zatopljeni v svoje aktivnosti in jih navadno prisotnost kamere ne moti. Nekatera pustovanja so celo pripravljena za gledalce od blizu in daleč, med katerimi je vse več fotografov in videosnemalec. Drežniški pustovi imajo za vasjo tradicionalni prostor za fotografiranje. Tja se napotijo po jutranji povorki in so nekaj časa na razpolago fotografom in snemalcem, skupinsko in posamično, preden se razkropijo po vasi. Nato se nikdar več ne pokažejo skupaj v vsem sijaju. Ta drežniški »protokol« je edinstven med slovenskimi ljudskimi pustovanji.

Snemanje in predvajanje ljudskih pustovanj je veliko pripomoglo k njihovi popularizaciji in ohranitvi. Televizija Ljubljana je od ustanovitve leta 1956 redno spremljala pustna dogajanja po Sloveniji, s poročili s tradicionalnih pustovalskih območij (npr. Ptujsko in Dravsko polje, Drežnica, Cerčno, Brkini, kasneje pa z novodobnih karnevalskih prireditev, npr. v Litiji in Cerknici) in tudi z manj znanih lokacij. Na ta način je pripomogla k zarisanju standardne pustne podobe Slovenije in nehote spodbujala organizatorje manjših pustovanj, da so nadaljevali in oživljali pustovalsko tradicijo v svojih krajih. Tekmovali so med seboj, koga bodo televizijski poročevalci večkrat opazili in o njem poročali v televizijskih poročilih. Načrtovanje sprememb in izboljšav je vplivalo na to, da so marsikatero pustovanje oblikovali z mislijo na večjo medijsko privlačnost. V prejšnjem poglavju sem že omenil, da je bilo pustovanje v Rakitovcu celo prilagojeno neposrednemu radijskemu prenosu in televizijskemu snemanju.

Sam imam pa tudi drugačne izkušnje. Ko sem leta 1973 v spremstvu Marije Rutarjeve prvokrat obiskal Drežnico na pustni torek, nama niso dovolili snemanja in fotografiranja. Morala sva se oglasiti osebno pri vodji pustne skupine in se z njim dogovoriti. Šele po dolgotrajnem pojasnjevanju, zakaj rabiva fotografije in filmske posnetke, nama je dovolil spremljanje in snemanje dogajanja. Takrat je skupina drežniških pustov še obiskovala vse drežniške vasi in njihov obhod ni bil namenjen gledalcem iz drugih krajev, temveč zgolj domačinom. Šele kasneje sem spoznal, da snemanje in fotografiranje morda ni bilo zaželeno,

ker bi slike lahko izdale, kdo se skriva pod masko. To pa je bila v Drežnici do nedavnega najstrožje varovana skrivnost, saj po pripovedovanju informatorjev duhovnik ni dal dovoljenja za poroko fantu, ki je za pusta »roge nosil«, starši so pa hčeri branili poroko z njim [Križnar 1979].

Danes je tudi v Drežnici že drugače. Obiskovanje hiš v soboto dopoldne poteka brez večje udeležbe gledalcev, prireditev na vaškem trgu v soboto popoldne pa obiščejo številni gledalci iz ožje in širše okolice, med njimi mnogo amaterskih fotografov in videosnemalcev ter novinarji. Organizatorji pustovanja pričakujejo in celo želijo, naj bo njihova prireditev zabeležena na različne načine, in snemalcev ne ovirajo. Prisotnost snemalcev vseh vrst potrjuje, da ta del drežniškega pustovanja postaja turistično-folkloristična prireditev. Domači videosnemalci so v zadnjih letih posneli bogato vizualno dokumentacijo, kar ni ušlo raziskovalcem. Gre za poseben pogled na problematiko, ki je različen od znanstvenikovega. Čeprav gre za nešolane snemalce, je njihovo gradivo lahko zanimivo za ugotavljanje razvoja posameznih sestavin pustovanja (npr. maske, vloge, obnašanje posameznih likov, dinamika in razprostranjenost itd.) in celote (število udeležencev, število gledalcev, trajanje) [Arko 2000]. Posebno vrednost pa imajo lahko posnetki domačih snemalcev, če prikazujejo dogajanje, ki tujemu človeku ni dostopno.

Današnja tehnologija omogoča, da lahko en sam človek pridobi kvalitetno vizualno dokumentacijo pustovanja, če dobro pozna vsebino in prostor dogajanja. Kljub temu bi rekel, da je pri prvem obisku zelo težko ali skoraj nemogoče vizualno zajeti vse ključne dogodke pustovanja. Tudi če dogajanje dobro poznamo, nam še vedno uide veliko improviziranih prizorov, ki niso pričakovani ali pa so razpršeni po velikem prostoru in jih ne moremo posneti vseh hkrati. Zato je treba snemanje pustovanja praviloma ponavljati več let. Pustovanje je kompleksen večdnevni dogodek, ki ga je težko zajeti z eno kamero, razen če ne zaustavljamo dogajanja zaradi snemanja oz. če se ne dogovorimo o posebnem nastopu za kamero. Temu pa se vsak raziskovalec izogiba. Veliko težav sem imel npr. pri snemanju oračev. Ko pritečeta k hiši pobiralec in korant, stojita pokarja na cesti, skupina kojičev in korant pa na dvorišču. Oboji čakajo na klic, da je dovoljeno orati. Ko ga dočakajo, pokarja začneta pokati z biči, korant pa zapodi kojiče v krogu po dvorišču. Z eno kamero je zelo težko enako osredotočeno zajeti vsa tri dogajanja, čeprav na majhnem prostoru. Mimogrede lahko zamudiš pomemben detajl, če se predolgo mudiš pri posameznem dogajanju. Dejavnost oračev je skupek hkratnih učinkov gibnega in zvočnega dogajanja. Tako je na večini pustovanj.

SKLEPNE MISLI

To, kar danes vemo o pustovalski kulturi v Sloveniji, je samo vrh ledene gore. Ne toliko v vsebinskem kot v metodološkem pogledu. Morda ne bomo več odkrili veliko novih pustovanj ali šemskih tipov, nedvomno pa bi lahko z novimi pristopi odkrivali spreminjajoča se razmerja med tradicionalnimi pustovalskimi jedri in njihovo vsakokratno pojavnostjo, kar bi nas vodilo k spoznavanju pomena pustovanj za današnji čas. Upravičeno domnevamo, da se vrača pomen pustovanj za povezovanje med ljudmi v kraju, ne glede na družbeno in

starostno pripadnost, in za povezovanje med zaselki ter kraji v regiji. »Vezi s krajem in torej tudi z osebami, ki tam živijo, so lahko zelo globoke, ne glede na to, da je posameznik lahko povezan z urbanim ali globaliziranim življenjem. Razvijejo se povezave izkušenj in oblik zavedanja.« [Dapit 2001: 243]. To, kar ugotavlja Dapit na primeru pustnih šeg na slovensko-furlanski meji, v veliki meri velja za vsa slovenska pustovanja.

Med mladimi se to povezovanje izraža tudi z željo po izvorni zabavi. Organizatorji pustovanj se naslanjajo na tradicionalne vzore, kar je udobneje kot uvajanje novosti, ki je običajno tudi dražje. Kjer je bilo TPJ že pozabljeno, so morali organizatorji najprej opraviti krajevno raziskavo, na podlagi katere so oživili staro pustovanje. Tak je primer v Srednjem v Benečiji in v Drežniških Ravnah [Arko 2000].

S tem v zvezi so začeli nekateri razmišljati o moralnem in stvarnem lastništvu lokalnih šemskih likov ali kar celega pustovanja. O tem pričajo polemike npr. med Markovci in Ptujem, med Hrušico in Podgradom ali med Drežniškimi Ravnami in Drežnico. Patentiranje pustnega lika pa verjetno ne bo preprosto, ker ni znan nosilec avtorske pravice, čeprav se tudi raziskovalci strinjajo, da bi bila primerna in nujna nekakšna strokovna zaščita kulturne prvine v avtentičnem kontekstu [Križnar 1994]. Anketa med drežniškimi fanti, ki so se udeležili pustovanja leta 2002, je pokazala, da je 22 fantov od 23 za to, da bi bilo treba zaščititi drežniško pustovanje kot skupno dobro Drežnice.

Kaže, da TPJ preživi tudi velike družbene in kulturne spremembe. O tem govori obstoj znanih ljudskih pustovanj v ruralnem okolju. Čeprav se je močno spremenila ekonomska podlaga v nekdanjih ruralnih okoljih in so postali nosilci pustovanj ljudje, ki niso več ekonomsko vezani na kmečko dejavnost [Dapit 2001: 242], so se pustovanja ohranila ali pa še okrepila. V Drežnici so organizatorji pustovanja mladi intelektualci, ki se poslužujejo modernih medijskih prijemov pri odnosih z javnostmi. Številne pustovalske skupine v Sloveniji imajo svoje spletne strani. Leta 2002 so npr. organizatorji drežniškega pustovanja pred dogodkom pripravili okroglo mizo in razstavo. Hkrati pa lahko v drežniškem pustovanju zasledimo močno TPJ, vključno z ostanki arhaičnih iniciacijskih prvin, ki se kaže npr. v vlogi ta grdega. V anketi je 22 fantov od 23 po svoji izkušnji navedlo, da je vloga ta grdega obvezna za vse začetnike.

Velika pustovanja in znani šemski liki postajajo lokalni in regionalni znak, kar nekatere lokalne oblasti s pridom izkoriščajo za promocijo svojega kraja, organizatorji pa tudi za zaslužek. Morda je to privedlo Aleša Gačnika do spoznanja, da bi pustovanje (tako kot vsa kulturna dediščina) lahko postalo razvojna kategorija kraja in regije. Vprašanje je samo, za kakšne vrste pustovanj gre pri tem in za kakšen razvoj. Tistih pustovanj, o katerih pišem v pričujočem članku, ni mogoče masovno izrabljati. Za razliko od novodobnih, ki so ustvarjena za veliko število gledalcev in ki prinesejo kraju tudi ekonomsko korist, npr. Ptujski karneval, so obravnavana pustovanja namenjena prebivalcem in samim pustovalcem. V večjem merilu ali izven avtohtonega območja ne delujejo in ne učinkujejo.¹ Protagonisti malih lokalnih

¹ Ko govorimo o razlikah med pustovanji, bi morali predvsem upoštevati, ali gre za pustovanje, ki je pripravljeno za pustovalce in bližnji krog krajanov, ali pa za prireditev, ki udeležence deli na izvajalce in gledalce. Manj pa je važno, ali je pustovanje staro ali novodobno, vaško ali mestno.

pustovanj res tudi nekaj zaslužijo, a v kosmatem prihodku kraja, občine ali države se to ne pozna. Po tradicionalnem pravilu si je zaslužek pustovalcev delila cela vas, če ne drugače, v obliki skupne veselice. V Drežnici se npr. ves zaslužek vrne za skupne vaške potrebe, podobno je tudi drugje. Tradicionalna pustovanja niso vodljiva od zunaj. Njihov subtilni mehанизem ne prenese sodobnega trženja, ker ne deluje po logiki akumulacije kapitala. Njihov presežek gmotne koristi je drugje.

Razvoj pustovanj usmerjajo anonimni avtorji, katerih dejavnost je izjemno rahločuten pokazatelj družbenih sprememb, ki imajo svoj izvor na ravni nacionalnega kulturno-političnega konteksta.

Če pogledamo na pustovanje od znotraj, ugotovimo, da ljudje v krajih s tradicionalnimi pustovanji naklonjeno sprejemajo nadaljevanje tradicije ali njeno oživitve. Ostareli prebivalci osamljenih zaselkov v Benečiji komaj čakajo, da jih obiščejo maskiranci. Podobno je v Drežnici, Halozah, Rakitovcu itd. Tega veselja ne marajo zamenjati za druge oblike družabne dejavnosti ali npr. za vsakodnevno gledanje televizije. V prenesenem pomenu pa je to veselje do pustovanj, ki ga gojijo številna slovenska okolja, morda znak nastajanja nove lokalne in regionalne zavesti, ljudska reakcija na globalizme ali na neizoblikovano osredotočenost lokalnih in regionalnih interesov na nacionalni ravni. V tem lahko vidimo simbolni presežek pustovalske kulture.

LITERATURA

- Arko, P. 2000: Ravensko pustovanje: vizualna raziskava. Diplomsko naloga, mentor dr. Naško Križnar, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Dapit, R. 2001: Appunti per una ricerca sui riti di carnevale lungo il confine friulano-sloveno. V: *Traditiones* 30/1: 235–251.
- Gačnik, A. in A. Brenc 1998: Zgodbe o tradicionalnih pustnih maskah. Pokrajinski muzej Ptuj, Znanstvenoraziskovalno središče Bistra Ptuj, Ptuj.
- Križnar, N. 1979: Starši so branili hčeram poroko s tistim, »ki na pusta roge nosi« v Drežnici. V: *Primorski dnevnik*, 25. febr.: 5.
- Križnar, N. 1982: Slovenski etnološki film: Filmografija 1905–1980. Slovenski gledališki in filmski muzej, Goriški muzej, Ljubljana, Nova Gorica.
- Križnar, N. 1991: Izhodišča vizualnih raziskav v etnologiji. V: *Traditiones* 20: 143–162.
- Križnar, N. 1994: Trdno v rokah lokalnih dedičev: pustovanje kot spomenik. V: *Delo*, 19. febr.: 33.
- Križnar, N. 1996: Vizualne raziskave v etnologiji. ZRC SAZU, Ljubljana.
- Kuret, N. 1964: O nosivcih slovenskih šemskih običajev. V: *Slovenski etnograf* 16–17: 167–178.
- Kuret, N. 1984: Maske slovenskih pokrajin. Ljubljana.
- Makarovič, G. 1995: Slovenci in čas: odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja. Ljubljana.
- Murray, M. 1972: *Il dio delle streghe*. Ubaldini editore, Roma.
- Skinningsrud, T. 1987: Anthropological Films and Scientific Truth. V: *Visual Anthropology*, 1/1: 47–53.

Drugi članki Naška Križnarja o pustovanjih:

- (1974) Blumarji. V: Jadranski koledar, Trst: 137–141.
 (1977) Ljudska pustovanja na Primorskem. V: Primorske novice, 18. februar.
 (1978) Bogato in izjemno izročilo raznih krajev Primorske. V: Primorski dnevnik, 5. februar.
 (1979) Blumarji ali pustovi? V: Traditiones 5–6: 195–202.
 (1981) Ljudsko pustovanje v štirih vipavskih vaseh. V: Jadranski koledar, Trst: 219–220.
 (1984) Pustovanje v Drežnici. V: Moj mali svet 3: 48–49.
 (1986) Pustovanje na Vrhu in v Ponikvah. V: Traditiones 15: 105–119.
 (1999) Vlačenje ploha v Pliberku in okolici: vizualna analiza. V: Traditiones 28/1: 383–400.

**SPISEK VIDEO ENOT NA TEMO PUSTOVALSKE KULTURE
 V ZBIRKI VIZUALNE DOKUMENTACIJE
 AVDIOVIZUALNEGA LABORATORIJA ISN ZRC SAZU**

Kratice:

- AVL Avdiovizualni laboratorij ISN ZRC SAZU
- GM Goriški muzej
- GNI Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU
- ISN Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU

<i>Naslov</i>	<i>Status</i>	<i>Št. AVL</i>
Lavfarji v Cerknem (Cerkno, ISN 1956) (Peter Brelih, Niko Kuret), 16 mm, nemi, 24 min., presneto na betacam in VHS.	Film 403	131, 404
Šelma v Kostanjevici (Kostanjevica, ISN 1957) (Božo Štajer, Niko Kuret), 16 mm, nemi, presneto na VHS.	Gradivo	338
Koranti v Markovcih (Markovci, ISN 1957) (Božo Štajer, Niko Kuret), 16 mm, nemi, presneto na VHS.	Gradivo	338
Rezijanske pustne maske (Osojane, GNI 1968) (Julijan Strajnar), 8 mm, 30 m, nemi, presneto na VHS.	Gradivo	39
Pustno veselje na banjški planoti (Banjšice, TV Ljubljana 1969) (Helena Ložar - Podlogar, Jovita Podgornik), 16 mm, 215 m, zvočni, presneto na VHS.	Film	131
Drežnica 73 (GM* 1973) (Naško Križnar), S8, 50 m, nemi, presneto na VHS.	Gradivo	230

Lohke, Črni Vrh, Tolmin (GM 1973) (Naško Križnar), S8, 60 m, nemi, prepisano na VHS.	Gradivo	230
Banjšice - pustovanje (Lohke, GM 1976) (Naško Križnar), S8 mm, 40 m, nemi, presneto na VHS.	Gradivo	231
Drežnica 1976 (Drežnica, GM 1976) (Naško Križnar, Vili Tihelj), S8, zvočni, 120 m, presneto na VHS.	Gradivo	233
Drežnica (GM 1976) (Naško Križnar), S8, 60 m, nemi, presneto na VHS.	Gradivo	231
Črni Vrh - blumarji (GM 1976) (Naško Križnar, Vili Tihelj), S8, zvočni, presneto na VHS.	Gradivo	233
Črni Vrh - Montefosca (Črni Vrh, GM 1977) (Naško Križnar), S8 mm, nemi, 53 m, presneto na VHS.	Gradivo	231
Cerkljanska lavfarija (Cerkno, TV Ljubljana 1977), 16 mm, 30 min., presneto na VHS.	Film	114
Pust (Mrsin, GM 1977) (Naško Križnar), S8, nemi, 3 min. 30 sek. (defektni posnetki), presneto na VHS.	Gradivo	231
Pust (Doberdob, GM 1978) (Naško Križnar), S8, nemi, 3 min. 30 sek., presneto na VHS.	Gradivo	231
Lavfarija (Cerkno, GM 1978) (Naško Križnar), S8, nemi, 5 min. 22 sek., presneto na VHS.	Gradivo	231
Ta grdi (Drežnica, TV Beograd 1979) (Dragomir Zupanc, Naško Križnar), 16 mm, zvočni, 29 min., presneto na videokasete U-matic in VHS.	Film VHS	U-m. 1 114
Drežnica (GM 1981) (Naško Križnar), S8, zvočni, 17 min., presneto na VHS.	Gradivo	232
Ustavljanje pusta (Vrh pri Doberdobu, TV Ljubljana in AVL 1984) (Naško Križnar, Sergio Ferrari), 16 mm, zvočni, 25 min., presneto na videokaseto VHS.	Film	2
Škoromati (Podgrad, AVL 1986) (Naško Križnar), VHS.	Gradivo	22

Pustovanje v Ponikvah (Ponikve, AVL 1986) (Naško Križnar), 48 min., VHS.	Gradivo Film	19 159
Dobovski pust (Mihalovci, Loče, AVL 1986) (Naško Križnar), VHS.	Gradivo	28
Izdelovanje lesene maske (Cerkno, AVL 1986) (Naško Križnar, Ivana Leskovec), VHS.	Gradivo	29
Zamejski pust (Doberdob, Ronac, Mažerole, Alpe Adria 1986), U-matic, presneto na VHS.	Gradivo	52
Maskiranci na Slovenskem (1986) (Naško Križnar) Montaža iz gradiva AVL, VHS.	Film	51
Šelma (Kostanjevica, AVL 1987)(Naško Križnar), VHS.	Gradivo	55-58
Otepopci (Stara Fužina, AVL 1987) (Naško Križnar), VHS.	Gradivo Film	84 111**
Drežnica (Drežnica, študenti etnologije 1988), VHS	Gradivo	86
Pustovanje v Zagorici in na Vidmu (AVL 1988) (Naško Križnar), VHS.	Gradivo	86-87
Pustni spreved (Šentlenart, AVL 1988) (Naško Križnar), VHS.	Gradivo	89/2
Kurentovanje na Ptuj (Ptuj, AVL 1989) (Naško Križnar), U-matic, 60 min.	Gradivo	122
Pustovanje v Rakitovcu (Rakitovec, AVL 1990) (Naško Križnar), U-matic, 28 min., VHS.	Film	146
Drežniški pustovi (TVS 1990) (Franci Slak), 16 mm, 21 min., presneto na VHS.	Film	155
Drežnica (AVL 1992) (Naško Križnar), Hi8.	Gradivo	205
Orači (Lancova vas, AVL 1993) (Naško Križnar), Hi8, 120 min.	Gradivo	244

Škoromati (Hrušica, AVL 1994) (Naško Križnar, Jurij Fikfak), Hi8, 120 min.	Gradivo	282
Škoromati (Hrušica, TV Koper 1994), beta.	Gradivo	296
Drežnica (AVL 1995) (Naško Križnar), Hi8, 120 min.	Gradivo	321
Škoromati (Hrušica, TV Koper 1996) betacam, 60 min.	Gradivo	363
Drežniški pust 1996 (Drežnica, AVL 1996) (Naško Križnar), Hi8, betacam, VHS, 67 min.	Gradivo Film	354 355
Borovo gustüvanje (Monošter, Slovenska vas, AVL 1996) (Naško Križnar, Nataša Konestabo), Hi8, betacam, VHS, 36 min.	Gradivo Film	370 370/3
Orači (Lancova vas, AVL 1999) (Naško Križnar), Hi8, betacam, VHS, 30 min.	Gradivo Film	454 -
Pust v Beneški Sloveniji (AVL 1999) (Naško Križnar), Hi8, betacam, VHS, 24 min.	Gradivo Film	457 -
Vlačenje ploha (Pliberk, AVL 1999) (Naško Križnar), Hi8, betacam, VHS, 23 min.	Gradivo Film	- 455
Intervjuji o plohanju (Vogrče, Pliberk, AVL 1999) (Naško Križnar, Martina Piko), Hi8.	Gradivo Film	460 -
Orači (Haloze, Gor. Gruškovje, AVL 2000) (Naško Križnar), Hi8.	Gradivo Film	477 -
Pokop pusta v Intersparu (Ljubljana, AVL 2000) (Vesna Moličnik), Hi8, 19 min.	Gradivo	478
Pustna sreda v Benečiji (Srednje, AVL 2000) (Naško Križnar), Hi8.	Gradivo Film	479 -
Pustni ponedeljek v Roncu (Ronec, AVL 2000) (Roberto Dapit), DV, beta, 27 min. 40 sek.	Film	480
Ploharji - intervjuji (Ravne, Šentanel, Črna, AVL 2001) (Miha Peče, Martina Piko), Hi8.	Gradivo Film	498 -

Pust 2001 (Otiški Vrh, domači video), VHS.	Gradivo	499
Pustovanje v Rakitovcu (Rakitovec, AVL 2001) (Naško Križnar), Hi8, beta.	Gradivo Film	497 -
Pust quattro carnevali in alta val Natisone (Nadiške doline) (Renato Morelli, Valter Colle, 1989), VHS, 1 ura 11 min. 20 sek.	Gradivo	693
Pust v Vrbici (Vrbica, 1935–1996, domači video), VHS, 1 ura 25 min.	Gradivo	542
Vrbiške šeme (Vrbica, TV Koper 2000), VHS, 12 min. 50 sek.	Film	543
Borovo gostovanje (Predanovci, AVL 2002) (Mojca Ravnik, Miha Peče), Hi8, 60 min.	Gradivo Film	537/1–2 537/3
Ploharji (Ravne, AVL 2002) (Naško Križnar, Martina Piko, Miha Peče), Hi8, beta.	Gradivo Film	541 -
Ploharji v Libučah in Vogrčah (Libuče, Vogrče, AVL 2002) (Naško Križnar, Martina Piko), beta.	Gradivo Film	539 -

Opombe:

* AVL hrani kopije filmov Goriškega muzeja na videokasetah, originale pa Goriški muzej. Isto velja za filme drugih producentov.

** Otepovci so del videofilma št. 111, ki prikazuje tudi miklavževanje v Ratečah.

Statistika: V Zbirki je 58 enot na temo pustovalske kulture. Od teh jih je 32 nastalo v proizvodnji AVL. Vse se nanašajo na ozemlje Slovenije in zamejski prostor v Italiji, Avstriji in na Madžarskem.

NAŠKO KRIŽNAR, *COMMON ELEMENTS OF CARNIVAL CULTURE IN VISUAL DOCUMENTATION*

I.

Masks, masquerading, Carnival or Mardi Gras celebrations, and Carnival parades are among the most frequently researched themes in Slovene ethnology. According to Niko Kuret, a researcher of this topic of many years, Carnival celebrations are practiced in different forms in 738 localities, and may be classified into 46 mask regions. Aside from four general terms for Slovene masqueraders (the *fašenki*, *maškare*, *pustovi*, and *šeme*) there are about fourteen characteristic groups of masks in Slovenia, and about 176 Carnival characters. In order to research this wealth one should consider not only the typology and the morphology of a mask, but also the role and the importance of Carnival festivities within the yearly cycle of a given town, village, or community. It is therefore possible to speak not only of Slovene Carnival customs and masks, but of Slovene **Carnival culture**.

II.

The Carnival tradition is the axis around which a given Carnival custom develops. Since every Carnival celebration contains a number of different elements that are concentrated around their axis, their sum could also be termed the **traditional Carnival core** (TCC). This core becomes recognizable when the Carnival husk, that is its external appearance and the changes that have resulted throughout years, has been removed. The remaining elements of the Carnival custom are those that belong to the latent level of this Carnival custom.

So far, ethnologists have focused mostly on the differences between Carnival festivities, thus emphasizing their diversity and wealth. Research of the traditional Carnival core, however, makes it possible to learn about their common characteristics. The article illustrates this by comparing Carnival activities in Gornje Gruškovoje in Haloze (2000), in Stregna - Srednje in Italia (Friuli Venezia Giulia) (2000), and in Rakitovec in Istria (2001). The research focused primarily on the three most often present Carnival elements: masks, mask characters, and dramaturgy.

III.

Rituals are the most frequent theme in ethnological film and video archives, and Carnival festivities occupy the first place among them. Since these events are colorful, filled with different sounds, and full of movement, the camera loves them.

Filming folk Carnival festivities and showing these films to the public has considerably enhanced their popularity and contributed to their preservation. Since its beginnings in 1956 the Ljubljana Television Network has been regularly capturing Carnival activities in Slovenia on film. There have been reports from traditional Carnival areas (Ptujsko polje, Dravsko polje, Drežnica, Cerklje ob Krki, Brkini, and more recently from contemporary Carnival parades such as the ones in Litija or Cerklje ob Krki) as well as from less known locations. Television has therefore helped to form a standard image of Carnival events in Slovenia and, although quite unintentionally, stimulated the organizers of less popular Carnival festivities to continue or to revive the Carnival tradition in their hometown.

The home videomakers of today create their own rich visual documentation of different Carnival events, which has not escaped professional researchers of this topic. Theirs is a special view of these events, different from the scientific view. Even though most camerapersons have not had any professional training their material can be of considerable interest in order to establish the development of specific elements of a given Carnival event, or of the event as a whole.

Contemporary technology enables a single person to create high-quality visual documentation of a Carnival event. Despite this fact it is important to know that it is very difficult, or almost impossible, to capture all key events of Carnival festivities. Each Carnival event is namely the sum of simultaneous effects of movement and sound.

Carnival festivities are a complex event taking several days and, unless we can interrupt the event to fully capture it on film, or agree on a special appearance for the camera (which is what every cameraperson tries to avoid), are therefore difficult to capture with a single camera. As a rule, the filming of the event has to be repeated for several years.

Conclusion

What we know of the Carnival culture in Slovenia is but the top of the iceberg. This is especially true of methodological aspects of this phenomenon. We may not be able to discover many new types of masks or Carnival activities, but a new approach could doubtlessly enable us to learn about the importance of Carnival customs for the present. It may be safe to presume that in Slovenia their importance is growing. They bring people of a certain area closer, regardless of their social or age structures; this is also true of creating ties between different localities in a region.

When the economic basis in hitherto rural areas has changed Carnival events started to be organized by people who were no longer economically tied to the land.

Numerous mask groups in Slovenia have their own website. In 2002, for instance, the organizer of Carnival festivities in Drežnica prepared a round-table conference and an exhibit. Large Carnival events and popular mask characters have become local and regional symbols, and some local authorities skillfully utilize them to promote their village or town; the organizers use them in order to create bigger profit. As a result, some people have started to ponder the moral and the actual ownerships of local masks, or even of the whole Carnival event. Since the original bearers of copyrights are not known obtaining the patent of a given mask character will not be an easy task. Researchers agree that it would be appropriate and necessary to professionally protect cultural elements in their authentic context.

If we venture a look at Carnival activities from within we can see that in places with traditional Carnival festivities people are very much in favor of continuing their tradition or reviving it. Aged residents of isolated settlements in Venetia Giulia can hardly wait to be visited by masqueraders. A similar situation occurs in Drežnica, Haloze, Rakitovec, etc. They would not trade this for any other form of social activities. Figuratively speaking, the joy of organizing Carnival festivities, fostered in numerous parts of Slovenia, may be a sign of the formation of a new local and regional awareness, possibly as a reaction to globalization. This reflects a broader symbolic meaning of the Carnival culture.

The last part of the article brings author's selection of literature on Slovene folk Carnival events as well as filmography and videography on this topic from the Slovenian Academy of Sciences and Arts Audiovisual Laboratory visual documentation archives.

MASKA IN PLES V SLOVENSKI LJUDSKI KULTURI

MIRKO RAMOVŠ

Avtor v prispevku predstavlja povezanost maske in plesa v slovenski ljudski kulturi. Ugotavlja, da je ples pri nekaterih maskah stalni spremljevalec, pri drugih se pojavlja občasno. Analizira obliko plesa in njegovo vlogo v pustnih ali drugih obhodih.

The paper examines the connection between masks and dancing in Slovene folk culture. It has been ascertained that some masks are regularly accompanied by dancing, others only occasionally. Analyzed are dance forms and the role of dancing in carnival or other processions.

Že površen pogled na maske pri njihovih obhodih nam odkrije, da v večini primerov ne mirujejo, ampak se neprestano gibljejo. In če imamo to gibanje za ples v najširšem pomenu, smemo reči, da je ples pomemben del izraznosti mask. Tesna povezanost med masko in plesom obstaja že od samih začetkov človeške duhovne kulture, saj je maska, preprosta ali umetelna, svojo polno vlogo dobila šele v poudarjeni likovni in plesni materializaciji. Vzrok njune povezave so bili verski in magični nameni. V prvobitnih obredjih je absolutni, ekstatični ples pospeševal preobrazbo človeka pod masko, opuščanje njegove lastne osebnosti in spreminjanje v nadnaravno bitje. Enako je veljalo za imitativni ples, saj je plesalec, ki je s pomočjo maske poosebljal neko drugo bitje, na primer žival, prav tako žrtvoval del svoje osebnosti.

Glede na to, da je glava središče človekovega duha, plesalec z njenim maskiranjem zamenja lastno dušo s tujo. Da pa bi bila preobrazba popolna, si maskira tudi svoje telo, medij izraznega giba. Ritem telesnega gibanja sproži gibanje maske, s čimer ta oživi. Plesalec nagonsko čuti, kako maska z vsakim njegovim gibom menja svoj izraz, s tem pa dobi tudi ples novo razsežnost. Plesalec se lahko z masko tako močno poistoveti, da pod krinko čuti in deluje kot lik, ki ga maska predstavlja ali ga je v preteklosti predstavljala, npr. oživljeni demon ali duh umrlega prednika. Fantje s Ptujskega polja in okolice priznavajo, da se čutijo preprosto prisiljene, da začno takoj, ko si nadenejo masko, poskakovati in plesati, kot da jih preganja neka skrivnostna sila; zakrinkani se čutijo na nepojasnen način spremenjene, a ta nenavaden občutek zajame tudi tiste, ki ga zagledajo. Po prvotnem verovanju se je maskirani plesalec kot posrednik med onstranskim in zemeljskim svetom obračal v enaki meri k duhovnemu in materialnemu svetu, maske so torej vplivale enako na višje sile in na ljudi, na bogove in naravne demone ter na živalski in rastlinski svet. In prav zato, da bi se rešili tega nadnaravnega vpliva, poskušajo racionalni ljudje zahodne civilizacije spremeniti nestvarnost maske v stvarno norenje, nezavedni občutek nelagodja v zavestno šalo in smeh. [Matičič 1986: 173-187, 257]

Povezanost maske s plesom je izrazita tudi v slovenski ljudski kulturi, tako pri pustnih likih kot drugih. Koliko je ostalo v zvezi s plesom prvotnega verovanja in obrednosti, je odvisno od vloge posameznih mask, a tudi okolja, v katerem se pojavljajo. Ples je pri nekaterih maskah stalni spremljevalec, pri drugih se pojavlja občasno.

PLES KOT STALNI SPREMLJEVALEC MASK

Praviloma je maskiranec nem, včasih pa se poslužuje tudi zvočne maske, se pravi, da govori s spremenjenim glasom.¹ Gib je bistveno sredstvo, s katerim se maskiranec izraža in pospešuje svojo preobrazbo. Brez gibanja bi maska izgubila svojo istovetnost.

Korant si z masko prisvoji tudi gibanje: teče v neurejeni skupini ali v koloni, na mestu poskakuje, potresava z životom, ga sunkovito obrača v desno in levo, kar počne tudi pri sonožnih poskokih. Njegovo gibanje nikoli ne pojenja, niti takrat ne, ko se hrptom preriva v hišo, obstane le, kadar sname kapo, da lahko kaj popije in poje. A ne smemo pozabiti, da je njegovo gibanje tesno povezano z zvonci, saj prav to povzroča njihov silni zvok, ki je v nekdanjih predstavah pomenil glas demonov ali duhov mrtvih prednikov, po nekaterih razlagah pa preganjanje zime. Korant se enako giblje tudi takrat, kadar za plugom priganja **orače** ali pa se pojavlja kot spremljevalec pobeških **plesačev**, kjer celo zapleše v paru z gospodinjo. [Arhiv GNI ZRC SAZU]

Podobno, vendar bolj prepuščeno domiselnosti posameznika, je gibanje brkinskih **škromatov**, ki v neurejeni skupini tekajo po vasi in skačejo, da bi bil glas zvoncev, kotlenih in brnenih, čim glasnejši. Gre za prvinski ples, kakor ga oblikuje skrivnostna sila maskiranega.²

Na hrbtu privezani zvonci priganjajo h gibanju tudi **pustove** v vaseh okoli Črnega vrha (Erbeč, Kal) v Benečiji. Nekdaj so jih bile polne tudi vasi v Breginjskem kotu. Tekajo in poskakujejo po vasi ter iščejo dekleta, da jih opepelijo. [Arhiv GNI ZRC SAZU]

Posebnost je gibanje **pustov** ali **blumarjev** na Črnem Vrhu, ki je enakomeren tek po poti, določeni po krajevnem izročilu. V koloni drug za drugim jo pretečejo tolikokrat, kolikor jih pri tem sodeluje. Mora jih biti vedno liho število. Ko na stalnih mestih obstanejo, počivajo le toliko, da se na hitro okrepcajo, in nato skačejo, naslanjajoč se na dolgo okovano hribovsko palico. Njihovi skoki so sonožni ali razkoračni ter podobno kot koranti potresavajo z životom. Njihovi obrazi so odkriti, kar jih dela priljudne, take so tudi njihove kape, saj ne vzbujajo kakor korantove groze in nelagodnega občutja. Zato je tudi samo gibanje bolj umirjeno in usklajeno, še posebno tek, kar se posebno zaznava v enakomernem oglašanju zvoncev. Pozorno ga spremlja vsa vas. Skladnost gibanja blumarjev, v širšem pomenu plesa, je bila pogoj za uspešnost njihovega obrednega obhoda. [Arhiv GNI ZRC SAZU]

Skoraj kot pravi ples deluje pustni obhod **te križnastega** in **te kožnastega** v Mažerolah v Benečiji. V lahnem teku, poskakujoč zdaj z levo, zdaj z desno nogo, da zvonci na hrbtu neprestano rožljajo, pretečeta vse vaške ulice, spremljata pa ju **Minki** z metlo v rokah, da pometata, preden te križnasti vstopi v hišo in za te kožnastim, ko iz nje odide. [Kuret 1984: 406–407]

¹ Pri pobeških plesačih govori celo korant, saj on pozdravi in prosi, če smejo zaplesati v hiši. Podatki o tem so v arhivu Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU – Arhiv GNI ZRC SAZU.

² Po lastnih opažanjih.

Blumarji tečejo okrog vasi. Črni vrh - Montefosca 1996. Foto: Roberto Dapit.

Picek pleše - pobirač igra na orglice. Markovci pri Ptuj 1957. Foto: Valens Vodusek. (Fototeka GNI 1163)

Neprestano v gibanju, v divjem nemirnem teku so še nekaj let po 2. svetovni vojni po Kobaridu mimoidoče strašili **sovzniki**. Trije fantje, oblečeni v ovčje kožuhe, so tekali kot trojka, ki jo je vodil gonjač. Ta jih je imel navezane na vrveh. Ker so neprestano tekli, so se morali menjavati na vsaki dve ali tri ure, saj je bilo nemogoče zdržati ves dan. Oglušujoči zvonci, obešeni na prepasano verigo, so še stopnjevali vtis, da se čez trg podi divja jaga. Vselej so pritekli z vzhodnega konca Kobarida in tekli proti zahodnemu. [Kuret 1984: 392] Taka smer je bila obvezna tudi pri obrednem obkroževanju na svatbah, saj naj bi prinašala srečo in blagoslov.³ Podobna divja jaga je bila na predvečer treh kraljev Pod Korenom v Zgornji Savski dolini in v vaseh Spodnje Ziljske doline (Bistrica, Zahomec, Brnca), ko se je ob trušču zvoncev podila skozi vas **Pehtra baba** oziroma **Pjerhta**, bodisi da so jo preganjali ali pa je s spremstvom divjala sama. [Kuret 1984: 123-137]

Čeprav se zdi, da stalno gibanje narekujejo opasani zvonci, pa ga ti le oblikujejo. Gibanje je namreč lahko stalni spremljevalec tudi pri tistih pustnih likih, ki nimajo zvoncev.

Tako sta brez zvoncev **te tirjasta**, cerkljanska lavfarja, ki neprestano tekata, se podita za otroki, včasih pa se, posebno kadar hočeta izraziti zadovoljstvo nad dobro opravljeno nalogo, tudi zavrtita, divje zamahujoč z rokami, tako da so gledalci priča pravemu šaman-

³ Na Krasu npr. je morala novica pri pobiranju darov začeti na vzhodni strani vasi in nato obiske po hišah nadaljevati v smeri proti zahodu. V smeri poti sonca je na Koroškem ob nevestinem prihodu na ženinov dom stekel okoli hiše otrok s krajčičem v roki. Krajčič je kos kruha, ki ga je nevesta odrezala od hlebca, s katerim jo je sprejela tašča.

Koranti tečejo skozi
vas. Markovci pri
Ptuju 1957.
Foto: Valens Vodušek.
(Fototeka GNI 1166)

Podgrajski škoromati
tečejo v pustnem
sprevodu.
Postojna 1999.
Foto: Jurij Fikfak.

skemu plesu.⁴ Nemirni in neprestano skakljajoči kot pravi piščanci so štajerski **piccki** ali **kokotiči**, ki pa že plešejo ob orglicah, na katere igra njihov spremljevalec. Koder je v pustnem obhodu **medved**, ta ves čas pleše: poskakuje, na poseben način kobaca in se vrti. V Srpenici je poskakoval na eni nogi in se zraven priklanjal. Vsekakor ta ples nima globljih korenin v imitativnih plesih, pač pa je posnemanje »plesa« medvedov, ki so jih svoj čas vodili okoli Romi, da so si na ta način služili denar. [Arhiv GNI ZRC SAZU] Podobno velja za **pajaca** v Srpenici, ki je med maskiranci v obhodu po vasi neprestano skakal, se vrtil in prekuceval, saj je na ta način posnel cirkuškega klovna. [Kuret 1984: 397–398]

Od mask, ki niso pustne, je v stalnem gibanju **metlar** pri bohinjkih otepopcih. Je brez zvoncev, biti mora živahen in uren, saj je treba ves čas skakati pred sprevidom, pometati z metlo, jo vihteti po zraku, preganjati otroke in z opasano verigo potegniti k sebi kakšno

⁴ Prim. Lavfarji v Cerknem, Podobe znanosti, 4, VHS, Založba ZRC.

preveč radovedno dekle. Pri tem razposajenem plesu mu pomaga harmonikar. [Kuret 1984: 115–123]

Ves čas obhoda od hiše do hiše je plesal, se pravi poskakoval in se vrtel, kot se mu je zahotelo, štajerski Zeleni Jurij – haloški **Jurač** ali **Jürek**. Tudi on je plesal ob glasbeni spremljavi bobna in žvegle. Oglušujoče zvonce je tako zamenjal boben, ki je bil dovolj glasen, da je iz hiš privabil otroke in odrasle, nežna žvegla pa je Juraču pomagala pri oblikovanju plesa. Tako kot pri korantu je tudi pri Juraču ples postal nuja, ko se je fant odel v masko iz zelenja in s tem postal znanilec pomladi. [Arhiv GNI ZRC SAZU; Kuret 1984: 425–26]

O **pozvačinu**, prekmurskem svatovskem vabovcu, bi težko rekli, da ves čas svojega obhoda pleše. Vendar mora biti gibčen, da kraguljčki, ki jih ima pritrjene na robu škornjev in ponekod tudi na zapestju, ne umolknejo, saj z njimi napoveduje svoj prihod in potrjuje svojo navzočnost. Hišni prag mora prestopiti, navadno ga celo preskoči, ponekod zaradi visokega pokrivala vstopa ritensko in sklonjeno, podobno kot korant. V nekaterih vaseh (npr. v Kobilju) dela pozvačin z nogami posebne gibe, že skoraj umetelne plesne geste, ki so lastne samo njemu in ga drugi ne smejo posnemati. Posebno živahen je pozvačin pred svatovskim sprevedom, kjer njegovo gibanje postaja pravi ples neopredeljene oblike. [Arhiv GNI ZRC SAZU] Splošno razširjena ženitovanjska maska je bila **lažna nevesta**, burkasta podoba, ki je imela prvotno resen pomen. Samo v enem primeru je lažna nevesta plesala. V Bukovici v Selški dolini je hodila, tekla, plesala, skakala pred skupino svatov, ki so šli po nevesto. S svojim divjim plesom jih je hotela odvrniti od njihovega namena ali jih celo zadržati. Njeno plesno prizadevanje je trajalo vse do nevestine hiše, v katero je pridivjala pred svati in zaprla za seboj vrata, da niso mogli noter. [Kuret 1984: 440–441]

PLES MASK KOT OBVEZNI DEL OBHODOV

Prvotni namen obhodov maskirancev je bil zaščita domačih pred zlimi duhovi, zagotovitev zdravja in sreče ljudi ter rasti živali in posevkov, pri čemer je imel ples zaradi svojega magičnega delovanja še posebno mesto. Na Slovenskem je v kmečkem okolju vera v to delovanje kljub sodobnemu racionalizmu še vedno navzoča, čeprav potisnjena v šaljiv rek, da maskare, ki obiščejo hiše, plešejo »za debelo repo in korenje« ali samo »da bo korenje gratalo«, ponekod še da »visoko žito« ali »visok lan«. Podobno vlogo naj bi imel ples maškar na pustni torek ob koncu pustne zabave, bodisi v gostilni ali doma. Po raziskavah Nika Kureta naj bi bila ta vera izrazita na poljedelskem vzhodu Slovenije, ni pa je zaslediti v Dravski dolini, ponekod na Dolenjskem, v Blejskem kotu in v Bohinju, zelo redka naj bi bila na Notranjskem, na Krasu in sploh v zahodni Sloveniji. Ohranila pa se je v Benečiji. [Kuret 1984: 482]

Obhod mask ni bil nujno povezan s plesom, posebno takrat ne, če maskare s seboj niso imele godca. Tako niso plesali npr. v Izlakah in okolici, Krški vasi, na Krasu (Štanjel, Komen) ali v Podbonescu v Benečiji. Pri obhodih so maske navadno plesale znotraj v hiši, lahko tudi zunaj pred hišo kot v Cirkulanah, Šentrupertu na Dolenjskem in Divači. [Kuret 1984]

Navadno plešejo vse maske, in sicer najprej same, nakar sledi še ples z domačimi. Seveda so bile navade, povezane s plesom, različne in nekatere od njih so žive še danes. V okolici Trojan npr. so morale maskare v vsaki hiši najprej same zaplesati tri plese: enega za repo, enega za korenje in enega za kako drugo poljščino; šele nato so zaplesale z domačimi.

*Ta star in ta stara in ta lepi plešejo na trgu v času med dvema obiskoma hiš. Drezhnica 1998.
Foto: Polona Šega.*

V Stahovici sta zaplesala najprej **ženin** in **nevesta**, nato so druge maskare plesale z vso družino. V Moravčah so prve plesale maskare, nato sta se z njimi »za debelo repo« zavrtela le gospodar in gospodinja, v Šentjoštu nad Horjulom je **pust** plesal z domačo hčerko, če so jo imeli, druge maskare pa med sabo, medtem ko sta v Knežaku v hišo vstopili le dve maskari in zaplesali z gospodinjo in staro metlo. V Zgoniku na tržaškem Krasu je morala gospodinja zaplesati z **županom**, vodjem pustnega sprevoda, toda v bližnjem Saležu so z gospodinjo zaplesale vse šeme. Na Grahovem v Baški grapi je bila med maskami **noseča stara baba** in s to so morali zaplesati vsi moški v družini. V Reziji so koledovale na pustni ponedeljek ob spremstvu godcev samo **ta bile maskare**, navadno po štiri, včasih je bil z njimi tudi **maškaron**, v žensko oblečen moški. V vsaki hiši so po podatkih z Učje zaplesale tri plese z gospodinjo, nato so na njihov klic »froj«⁵ smeli zaplesati še drugi v hiši. [Kuret 1984; Arhiv GNI ZRC SAZU] Posebnost med pustnimi maskami so pobleški **plesaci**, ki že z imenom nakazujejo svoj namen. Edini so ohranili pravo koledniško vlogo, saj ob prihodu v hišo po pozdravu najprej povedo posebno pustno kolednico,⁶ ki se je lahko spreminjala od hiše do hiše, saj

⁵ Iz nem. frei = prosto, svobodno.

⁶ Bog vam daj sto meclov koruze!
Bog vam daj dvesto meclov ajde!
Bog vam daj tristo meclov pšenice!
Bog vam daj pedeset meclov ovs!
Bog vam daj sto meclov ječmena!
Bog vam daj tri vagone krompir!
Bog vam daj dosti icekov!

To more biti!
To more biti!
To more biti!
To more biti!
To more biti!
To more biti!
To more biti!

Plesači s Pobrežja pri Ptujju plešejo na dvorišču ob svojem obhodu po vasi.
Pobrežje pri Ptujju 2002. Foto: Rebeka Kranjec.

niso povsod povedali vseh voščil. Nato zavriskajo in zaplešejo, najprej sami, nakar se zavrtijo še z drugimi domačimi.

Če maske obiščejo svatbo, navadno najprej prosijo za dovoljenje, da smejo zaplesati (prošnjo imajo napisano, ker ne govorijo). En ples zaplešejo same, nato tudi z drugimi. [Arhiv GNI ZRC SAZU]

Le izjemoma so v hiši ali pred njo zaplesale le maske. V Cirkulanah sta pred hišo zaplesala **baba** in **ded**, na Resniku na Pohorju so maškare v hiši plesale samo s slamnatim dedom, ki so ga nosile s seboj, medtem ko sta v Brkinih plesala le dva para v **belem**, a še to redko. Njun ples so imeli domači za veliko čast. [Kuret 1984: 188, 220, 348]

Bog vam daj dosti picekov!	To more biti!
Bog vam daj dosti mujčekov!	To more biti!
Bog vam daj dosti pužčekov!	To more biti!
Bog vam daj polno štalo konjskega rezgetanja!	To more biti!
Bog vam daj polno štalo kravjega mukanja!	To more biti!
Bog vam daj polno zapečje otroškega veselja!	To more biti!
Boga vam daj, da bi se vaša hčer bogato oženla, to bi za vas največja sreča bila!	To more biti!
Našemu koranti pa veliko klobaso, naši babi pa polno košaro jajc.	

Nato so vsi zavriskali. Kolednica se je lahko spreminjala od hiše do hiše, saj niso povsod povedali vseh voščil.

Besedilo kolednice je zapisal Janko Jerenko iz Lancove vasi. [Arhiv GNI ZRC SAZU]

Mačkare - Večerni ples po hišah, Ponikve 1996.
Foto: Helena Ložar - Podlogar.

Ples z *bábacem*. Bila. Rezija 1998.
Foto: Roberto Dapit.

Na pustni zabavi v gostilni ali doma mačkare navadno plešejo z drugimi, le zadnji ples pred polnočjo je namenjen samo njim; po tem plesu maskiranci snamejo krinke. [Arhiv GNI ZRC SAZU]

Ples mask more biti ob pustnih obhodih in na pustnem plesu zgolj improviziran, npr. visoko poskakovanje in vrtenje posameznih maskirancev, toda v navadi so bili tudi posebni plesi, namenjeni le za to priložnost. Sicer so mačkare plesale katerekoli plese, ki so bili v nekem okolju v navadi, in tako je tudi danes.

Improviziran ples

Ko so maske prišle do hiše in v hišo, so navadno začele najprej skakati, se vrteti, kriliti z rokami, vse improvizirano in ne ozirajoč se na ritem melodije, ki jo je igral godec. **Pustnjaki** z Remšnika [Arhiv GNI ZRC SAZU] in iz Trbonj pri Dravogradu [Kuret 1984: 212] so morali zelo visoko skakati, saj so želeli doseči, da bi lan in žito zrasla čim višje. Ponekod na Goričkem (Pertoča) so mačkare v primeru, da je godec igral melodijo sotiša, ob skakanju s spremenjenim glasom pelev njegovo pustno parafrazo:

Tusta repa, dugi len,
tuči baba z ritjo f_len. [Arhiv GNI ZRC SAZU]

V Halozah so pri takem improviziranem plesu s palico po zraku ali po tleh risali velike kroge, hoteč ponazoriti debelost repe, za katero so plesali. [Arhiv GNI ZRC SAZU] V Lučinah so se mačkare prijele in divje vrtele, pri čemer so morale stopati čimbolj »na široko«,

»da bo repa bolj debela«. [Kuret 1984: 333] Ples maškar je bil lahko improviziran tudi na pustni zabavi v gostilni ali po domovih, maškare so se vrtele in skakale med plesočimi nemaskiranimi pari.

Posebni pustni plesi

Po prihodu v hišo in po končanem začetnem neurejenem poskakovanju, ki ni bilo povsod v navadi, so maškare najprej zaplesale same. Ponekod so bili za to priložnost posebni plesi, ki so že po svoji obliki nakazovali svoj magični namen: uspešen razplod in dobro rast. Značilne gibne prvine teh plesov so visoki poskoki, valjanje po zemlji, objemanje, poljubljanje, priklanjanje, nihanje z gornjim delom telesa, trkanje z zadnjico. Teh plesov niso plesale samo maske, na plesu na pustni torek zvečer so jih lahko zaplesali tudi nemaskirani. Magičen izvor teh plesov je bil vzrok, da so nekatere plesali na svatbah, kjer je bil poglobljen namen vseh obrednih dejanj, da bi imel mladi par veliko otrok. Marsikateri plesi na Slovenskem, ki so jih sicer plesali ob različnih priložnostih, vsebujejo podobne prvine in vse kažejo na njihovo prvotno obredno vlogo v pustnih dneh ali na svatbah. Taki so npr. plesi s sonožnim odskakovanjem, kot so prekmurski *točak*, gorenjska *brcpolka* in poznejša splošno razširjena *rašpla*; ples z izbiranjem s pomočjo blazine, znan skoraj povsod na Slovenskem in večinoma imenovan *povštertanc*, pri katerem par v sredini kroga poklekne, se objame in poljubi; plesa s priklanjanjem, prvega v Beli krajini imenujejo *carska kasa*, drugega na vzhodnem Štajerskem *milica*. [Ramovš 1992: 16–36, 52–65] Še več teh prvin, zlasti z visokimi poskoki, so ohranili plesi na sosednem Hrvaškem. [Ivančan in Lovrenčević 1969: 131–136; Ivančan 1971: 20]

Najstarejša oblika posebnega pustnega plesa je tista, pri kateri so plesalci pri počasnem delu melodije popadali po tleh, včasih kar drug čez drugega, se vsak zase valjali, a na hitri del melodije skočili pokonci, se prijeli v pare in zaplesali polko, valček ali mazurko. Tako ga plešejo cerkljanski lavfarji, in sicer v gostilni po pogrebu pusta in »za debelo repo« na pustni torek zvečer pred polnočjo. Do druge svetovne vojne je bil v navadi še v okolici Stične (Hrastov Dol) in na območju Moravč [Arhiv GNI ZRC SAZU], kjer so ga plesali na pustni torek zvečer tudi nemaskirani. Ker so se dekleta branila tega plesa, so ga večinoma plesali samo fantje, ki so se valjali paroma. V Cerknem se ples imenuje *ta kapcinarska* [Ramovš 1999: 160], medtem ko na Dolenjskem in Moravškem *meniška* ali *miška* [Ramovš 1992: 299–301]. Domnevamo, da so ples na Cerkljansko enako kot maske prinesli rudarji s Tirolskega, saj je bil tudi tam v navadi *Kapuzienertanz* [Wolfram 1951: 168]. Ples z enakim imenom je znan še drugod na Slovenskem (Zgornje Posočje, Gorenjska, Dolenjska), zato se zdi, da se je tudi tja razširil s Tirolskega. Prinesli naj bi ga »frentarji«, mladi rokodelci, ki so tam izpopolnjevali svoje strokovno znanje. [Ramovš 1992: 17] Na Tirolskem so ga plesali tako, da sta se plesalec in plesalka globoko priklanjala drug drugemu. V taki obliki se plešejo tudi nekatere slovenske variante, zato domnevamo, da je valjanje pri cerkljanski in moravški varianti ostanek nekega starejšega plesa, ki je pozneje dobilo novo ime. Že v izvorniku je bilo ime verjetno prevzeto po plesni pesmi, ki se je šaljivo ponorčevala iz meništvu.⁷ Tako prevzemanje imena je pri ljudskem plesu pogosto, tudi v slovenskem izročilu. Morda je bilo

⁷ Prim. Südtirole Volkslieder, Bd. 2, Kassel 1972: 208.

prav ime vzrok, da so si ponekod na Gorenjskem in Dolenjskem za počasni del plesa sposodili melodijo pesmi *Je angel Gospodov*. V Palovčah pri Begunjah na Gorenjskem so zato ples imenovali *angelska*. [Ramovš 1992: 296–298] Kot rečeno so se pri vseh drugih variantah kopcinarske plesalci in plesalke v počasnem delu kleče drug drugemu priklanjali, lahko so se objemali, se naslanjali drug drugemu na rame, nihali z gornjim delom telesa v desno in levo, ne da bi se pri tem držali, in se tudi poljubljali. Nato so pri hitrem delu vstali in zaplesali polko. Zaradi gest, ki so bile včasih lahko nespodobne, otroci v Križah pri Trziču kopcinarske niso smeli gledati. [Arhiv GNI ZRC SAZU] Morda je ostanek plesa z valjanjem po tleh tudi *židovska*, ki so jo po ustnih podatkih plesali v Šalovcih v Prekmurju. Med plesom je namreč plesalec ležal na tleh, plesalka je hodila okoli njega in ga »objokovala«, nazadnje je »mrtvi« skočil pokonci in sta skupaj divje zaplesala. [Ramovš 1996: 209]

Drugi pustni ples je bil prvotno prav tako namenjen izključno maskam pri obhodih in na pustni torek zvečer, a je pozneje tudi postal splošni ples na pustnih zabavah in svatbah. Pri njem sta se plesalec in plesalka v prvem delu izmenoma drug drugemu priklanjala in hkrati s prsti kazala v tla ter trkala z zadnjicama, a v drugem delu plesala valček. Geste plesa očitno kažejo na izvor v plesih za plodnost. Plesali so ga na Goričkem, kjer so ga imenovali po plesni pesmi *Güri Benko*, in v Porabju. Porabsko ime *mitankofcam* nazorno kaže, da ples ni izviren, pač pa varianta avstrijskega plesa *Mit'n Kopf z'samm*, saj je tudi oblikovno skoraj enak. [Ramovš 1996: 205–208]

Ni jasen izvor tretjega pustnega plesa, imenovanega tudi *židovska*, ki so ga plesali na Goričkem in Ravenskem, vendar so zanj znani le skopi podatki. Plesali naj bi ga moški, maskirani ali tudi ne, njegova značilnost pa je bila, da so med plesom preskakovali drug drugega. V Lipi se spominjajo, da so ga imenovali *magenta*. [Wolfram 1951: 168]

Novejši pojav je ples pobreških **plesačev**, imenovan *plesački ples*. Nastal je v šestdesetih letih, ko so se plesači s Pobrežja pri Ptujju pripravljali za nastop na prvem kurentovanju. Sestavila ga je domačinka⁸ in naučila plesače, da so ga vključili v svoj nastop na Ptujju. Od takrat je postal sestavni del obreda pobreških plesačev pri njihovem obhodu po vasi in v svojem okolju dobil značaj ljudskega plesa. Po svoji obliki je pravi pustni ples, plesalec in plesalka najprej trikrat globoko klecneta, se nato tesno objeta pritiskata ob prsi, zatem pa plešeta hitro vrtenico. Avtorica je verjetno vanj nezavedno vključila prvine nekega podobnega, a že pozabljenega plesa. Ples je od plesačev, ki ga vedno plešejo samo pri obhodih, prevzela folklorna skupina iz Cirkovc; z njenimi nastopi je postal znan daleč naokrog in tudi dobil ime *pobreška polka*. Danes ga plešejo mnoge folklorne skupine na Slovenskem, a ga le redko vključujejo v prikaz pustne zabave. [Ramovš 1997: 332, 338–343]

Drugi plesi za maske

Če ni bilo posebnih plesov, so maskare pri obhodih plesale tiste, ki so bili v navadi. Enako je bilo na pustni zabavi v gostilni ali po domovih. Pogosto je bil ta ples nekoliko karikiran, koraki so bili večji, geste poudarjene, včasih že zaradi posebnosti mask: rekli smo že, da so morali npr. v Lučinah plesati »na široko«, da bo »repa bolj debela«. V Hrastovem

⁸ Marija Krajnc, roj. Pihlar l. 1902 v Lancovi vasi.

Dolu na Dolenjskem so se maškare ob počasnem cvajšritu delale, kot da ima eden trdo nogo, drugi trdo roko, in se pri tem v gibih spakovale. So rekli, da plešejo *gobovsko*, a pomena niso znali razložiti. [Arhiv GNI ZRC SAZU] Na Polenškaku v Slovenskih goricah je godec za maškare igral »polko za debelo repo«, pri kateri se je bilo treba hitro vrteti v desno in levo. Vendar so jo radi plesali tudi drugi. [Ramovš 1997: 366–368] V Reziji pri plesu ni pomembno, katero »vižo« citiravec igra, vendar za pusta pride redno na vrsto *Ta pustawa*, ki je bila prvotno namenjena predvsem maškaram. Je zelo dolga in kot nalašč zanje, da se morejo zraven veliko vrteti. Drugi jo zaradi tega neradi plešejo in nekateri takrat zapustijo plesišče. [Arhiv GNI ZRC SAZU]

Navada je, da se maske na plesih pred pustnim torkom ne razkrijejo, obvezno pa je to na pustni torek opolnoči. Tiste maske, ki nočejo, da bi jih drugi prepoznali, ples zapustijo prej. [Arhiv GNI ZRC SAZU] Pred prvo svetovno vojno in pogosto še med obema vojnoma je cerkveni zvon že ob enajsti uri naznanil, da se opolnoči začenja štiridesetdnevni post in je treba do takrat zabavo končati. Po drugi svetovni vojni se je ta navada začela opuščati, tako da danes plesna zabava po razkritju maskirancev traja do zgodnjih jutranjih ur. [Arhiv GNI ZRC SAZU]

V uvodu zapisana misel, da je ples pomemben del izraznosti maske, je dobila potrditev v tesni poveznosti maske in plesa v slovenskem ljudskem izročilu. Brez stalnega gibanja, plesa v najširšem pomenu, bi številni pustni liki, npr. koranti, škoromati, beneški pustovi, lavfarji in drugi, izgubili svojo istovetnost. Gib je bil magičen pripomoček pri prošnjah za dobro letino in številen ter zdrav zarod pri človeku in živalih. Iz prvotnih improviziranih gibov, ki so ponazarjali prošnje, so se razvili mnogi plesi, ki so postali sestavni del obrednih obhodov mask od hiše do hiše, pozneje tudi svatbenih obredij. Nekateri od teh plesov so ohranili prvotno vsebino, drugi so se uvrstili v splošni plesni repertoar. Vera v magično moč pustnega plesa je sicer opešala, vendar ni čisto zamrla, kar dokazuje še vedno živi rek, da je na pustni torek treba »plesati za debelo repo in korenje«. Tudi v sodobnih mestnih pustnih zabavah ima ples osrednje mesto, saj si mask brez plesa ni mogoče zamisliti.

VIRI IN LITERATURA

- Ivančan, I. 1971: Folklor i scena, Zagreb.
- Ivančan, I. in Z. Lovrenčević 1969: Narodni plesovi Hrvatske, 3, Bilogora, Zagreb.
- Kuret, N. 1984: Maske slovenskih pokrajin, Ljubljana.
- Maletić, A. 1986: Knjiga o plesu, Zagreb.
- Ramovš, M. 1992: Polka je ukazana, Plesno izročilo na Slovenskem – Gorenjska, Dolenjska, Notranjska, Ljubljana.
- Ramovš, M. 1996: Polka je ukazana, Plesno izročilo na Slovenskem – Prekmurje in Porabje, Ljubljana.
- Ramovš, M. 1997: Polka je ukazana, Plesno izročilo na Slovenskem – Vzhodna Štajerska, Ljubljana.
- Ramovš, M. 1999: Polka je ukazana, Plesno izročilo na Slovenskem – Od Slovenske Istre do Trente, 2. del, Ljubljana.
- Wolfram, R. 1951: Die Volkstänze in Österreich und verwandte Tänze in Europa, Salzburg.

MIRKO RAMOVŠ, MASKS AND DANCING IN SLOVENE FOLK CULTURE

Even a superficial glance at masqueraded processions reveals that most of the participants in them do not keep still, but are in continuous motion. If this motion is perceived as dancing in the broadest sense of the word, it may be said for masqueraders that dancing is an essential part of their expression. Due to religious and mystical reasons, the close connection between masks and dancing has existed since the very beginnings of human spiritual culture.

This connection between the mask and dancing is still strongly reflected in Slovene folk culture. Some masks are regularly accompanied by dancing, others only occasionally.

In the first instance the masquerader uses the movement as the vehicle of his or her expression – a way to accelerate transformation. Without this movement, the mask would lose its identity. Movement is a permanent part of certain Shrove Tuesday masks such as the *koranti*, *škoromati*, *pustovi* or *blumarji*, *lavfarji*, *piceki*, the *pozvačin* at weddings, or the *Zeleni Jurij – Jurač* from Štajersko. Elements of their improvised dancing are running, jumping, body-shaking, and jumping in the air with both feet at the same time or with splayed legs; it should be stressed that their movements are often formed and guided by the bells hung around their waist. This movement directs the mighty din of bells which in olden days denoted the voice of demons or spirits of dead ancestors or, according to some explanations, the noise driving away winter.

The original reason behind masked processions was the protection of domestic animals against evil spirits, assurance of good health, and growth of animals and crops; because of its magical elements, dancing played an important part in this ritual. The belief in these magical properties of dance is still alive in Slovenia, even though it has been preserved only in the humorous adage maintaining that masks dance »for fat turnips and carrots.« When visiting a household, masqueraders usually dance by themselves at first, then together with the family. A similar situation occurs at Shrove Tuesday dance parties. Initially, dancing in masked processions or at a masked dance celebrations is merely improvised; later on, participants perform dances specific to that particular location. Prior to Second World War there were special dances performed only on such occasions. Some of them (*ta kapcinarska*, *meniška*, *židovska*) have preserved this function while others have become part of the general dance repertoire (*carska kasa* or *milica*, for instance). The *lavfarji*, masks from the Cerknjo region, still dance *ta kapcinarska*, while the *plesački ples* from Pobrežje by Ptuj originated only after the Second World War. Typical elements of these dances are high leaps, rolling on the ground, hugging, kissing, bowing, swinging with the upper part of the torso, and bumping one's behind.

Dancing has a central role in modern carnival dance events as well. Though masqueraders do not visit people's homes in urban centres, they feel obliged to appear at dance parties. They do not take off their masks at masked dances organized before Shrove Tuesday, which was once customary, but have to do so at midnight on Shrove Tuesday. Those not wishing to be identified leave before midnight.

TIPOLOGIJA SODOBNIH PUSTNIH ŠEG IN NAVAD NA SLOVENSKEM RAZMERJA MED DEDIŠČINO IN INOVACIJAMI¹

JANEZ BOGATAJ

Tipologija sodobnih pustnih šeg in navad na Slovenskem temelji na razvojnem vidiku posameznih pojavov, torej na razmerju med dediščino in inovacijami.

The typology of contemporary Carnival customs in Slovenia is based on the developmental aspects of different phenomena, and therefore on the relation between tradition and innovations.

ZAKAJ TIPOLOGIJA?

Niko Kuret je zapisal: »Če stare šege izumirajo, nastajajo nove« [1968]. Tudi sicer je konec 60. in v 70. letih 20. stoletja večkrat priporočal raziskovanje in spremljanje evidentiranih šeg, vključno z inovacijami. To opozorilo za strokovno prizadevanje in usmerjanje v njegovih delih ni bilo praktično uresničeno. Tudi tipologije pustnih šeg ni zasnoval z razvojnega vidika, torej kot razmerja med dediščino in inovacijami. V Kuretovi tipologiji so posamični šemski liki razvrščeni v tipološke skupine, definirane s strukturno in vizualno pojavnostjo likov. Za posamične tipološke skupine je določil tudi njihovo razvojno pot. Prispevek Kuretovega študija je tudi krajevna ali geografska tipologija šemskih likov na Slovenskem [Kuret 1984].

Na nujnost nove razvojne tipologije šeg je na primeru t. i. šeg letnega kroga opozorila Polona Šega [2001]. Njena razdelitev upošteva predvsem razmeroma kratko obdobje, od velikih družbenih sprememb v osemdesetih letih 20. do vstopa v 21. stoletje, novost pa je, da predložene tipološke skupine izvirajo prav iz razmerja med dediščino in inovacijami. Kot produkt takšnega pogleda (razumevanja) so zanimive in tudi širše uporabne.

Tipologija sodobnih pustnih šeg in navad ima večstranski namen in pomen. Najprej za sistematičnost raziskovanja, za pravilno vrednotenje pojavov, prav tako tudi za uporabnost teh spoznanj. Vendar je temeljni namen tipologije v načinu razumevanja dediščine ali tradicije v razmerju s sodobnostjo. Za vse zvrsti dediščine, torej tudi za pustno, velja, da so se v svojem bolj ali manj dolgem življenju vedno razvijale. Vsakokratni stiki s sodobnostjo je bil in je predvsem stik z oblikami preteklosti in njihovimi spremembami, torej so oblike sodobnosti z razsežnostjo zgodovine. Razvoj dediščine, ki ga sodoločajo najrazličnejše inovacije, se kaže v spreminjanju, nadgrajevanju, preoblikovanju, lahko tudi propadanju. Slednje se pokaže kot popoln zaton ali le dokumentarno ohranjen zgodovinski spomin. Številnim

¹ Prispevek je del referata na posvetovanju »Maschere rituali alpine all'incrocio di tre culture - Italia, Slovenia, Austria«, Malborghetto (Naborjet), 23.-24. 11. 2001.

oblikam in sestavinam (pustne) dediščine ne vemo in ne bomo nikoli odkrili pravih izvirov oz. »originalov«, saj je njihovo bolj ali manj dolgoletno življenje z vsemi spremembami, inovacijami, ohranilo v sodobni (lahko tudi zadnji) fazi, ki se tako ali drugače stika z obsegom našega zgodovinskega spomina, le različice domnevnih »originalov«. Razmerje med izviri dediščine in sodobnostjo je v strokovnih okvirih v poglavitnem dokaj jasno razumljeno in uporabljano. Precej slabše so razmere na področju širših aplikacij strokovnih spoznanj v javnostih². S strokovnega stališča je seveda nujno raziskovanje obojega: odkrivanje razvojnih oblik, izvirov in pričevanj ter analiza njihove sodobne podobe z vsemi inovacijami in transformacijami, ki odsevajo oblike ustvarjalnosti, predvsem pa vsakič tudi motive sodobnosti³.

Dvajseto stoletje je prineslo v pustno dogajanje še eno razsežnost. Bolj ali manj spontanim oblikam dogajanja v pustnem času se je pridružilo še organizirano pustovanje oz. pustne prireditve (sprevodi, plesi, nastopi, tekmovanja itn.), in sicer tako v mestnem okolju kakor na podeželju. Posamične primere zasledimo že v 19. stoletju, vendar je jedro pojava le v 20. stoletju. V razmerje med dediščino in inovacijami v pustnih šegah in navadah je vneslo nove razsežnosti in sprožilo strokovno potrebo po ustrezni, uporabni tipologiji⁴.

ZASNOVA TIPOLOGIJE

Tipologijo sodobnih pustnih šeg in navad na Slovenskem sestavljajo štiri temeljne skupine:

- Kontinuiteta dediščine – nepretrgan razvoj pustnih šeg in navad do sodobnosti.
- Interpretacija dediščine – pustne šege in navade kot sodobno igranje preteklosti.
- Dediščina kot sekundarna sestavina – pustne šege in navade, iztrgane iz časovnih, krajevnih, družbenih in funkcionalnih okvirov.
- Dediščina za bodočnost – pustne šege in navade kot oblike sodobnega ustvarjanja.

² Številnim primerom nekritičnih, stereotipnih predstavitev posamičnih šemskih likov, poudarjanju njihove prastare, arhaične ipd. podobe sledimo v dnevnem tisku, na televizijskih programih, žal tudi v nekaterih šolskih programih in dejavnostih. Tako npr. navajajo pod fotografijo koranta, obutega v copate Adidas in oblečenega v kožuh šarplaninske ovce, da je to podoba predkrščanskega demona.

³ Seveda je tak pogled na razumevanje razmerja med dediščino in inovacijami tudi v strokovnih okvirih potreboval kar nekaj časa, da se je uveljavil. Tako je npr. še pred leti pri terenskem dokumentiranju pustnega dogajanja v neki vasi kolegica ogorčeno komentirala močno inovirano, t. i. tradicionalno masko: »Ta maska ni prava in tudi nikoli (!) ni pobirala jajc!«

Drug primer govori v prid trditvi, da so stereotipi nastajali tudi v strokovnih okvirih in ne le v javni ali ljubiteljski rabi. Na javni pustni prireditvi v Ljubljani l. 1993 je na vprašanje napovedovalca, koliko zvoncev mora imeti pravi (!) korant za pasom, etnolog odgovoril: »Šest!«

⁴ Avtor tega prispevka sem že l. 1981 začel zbirati gradivo in raziskovati sodobne (turistične) prireditve. L. 1983 je bila izdelana splošna tipologija, ki se je v naslednjih letih še dopolnjevala. Namenjena je raziskovanju, razvrščanju in tudi aplikaciji vseh sodobnih oblik, med katerimi so tudi pustne šege in navade. Za slednje je bilo treba pripraviti še posebno, notranjo tipologijo. Podobno zahtevajo tudi vse ostale temeljne skupine tipologije sodobnih šeg in navad oz. prireditev.

Kontinuiteta dediščine

S klasičnim etnološkim besednjakom bi to skupino poimenovali kot živo izročilo. Vendar termin danes ni več primeren, med drugim tudi zaradi popolnoma nekritične strokovne in ljubiteljske rabe v bližnji preteklosti; pri tem ne gre le za oznako pustnega dogajanja, temveč za vsa področja dediščine človekovega gospodarskega, družbenega, zlasti še duhovnega prizadevanja. V skupino so uvrščene vse tiste pustne šege in navade, za katere smo (ali še bomo) z raziskovanjem ugotovili nepretrgan razvoj ali kontinuiteto, z vsemi inovacijami, spreminjanjem ipd., ki spremljajo njihov razvoj, vse do sodobnega stanja.

Primer kontinuitete pustne dediščine so koranti in drugi pustni liki, ki nastopajo po vaseh na Ptujskem polju. Čeprav moramo pri njihovih nastopih upoštevati tudi vpliv bolj ali manj organizirane skrbi s strani raznih folklornih in drugih podobnih društev, je ta značilnost v bistvu le inovacijska komponenta. Močno je navzoča v celotnem obdobju po 2. svetovni vojni do danes, vendar se dogajanje z vsemi spremembami še nadaljuje. Posebnost tega pojava so bolj ali manj organizirane skupine, ki si prizadevajo z oblačilnim videzom in nastopi (tudi pod budnim »strokovnim« vodstvom) predstaviti (neko) preteklost. Seveda takšne skupine ne sodijo v ta tipološki razdelek; obravnavane bodo v naslednjem. Koranti nas torej zanimajo kot kontinuiteta, kot živ, še vedno vitalen in razvijajoč se pojav; o njem je natančno metodološko in formalno analizo opravil Aleš Gačnik [1999; 2000].

Takega in podobnega pustnega dogajanja je na Slovenskem še veliko. Pogosto govorimo o pustnih skupinah⁵, kar celotni pojav približuje folklornim skupinam. To seveda ni primerno in je v resnici škodljivo, saj večino vitalnih pojavov postavlja v tipološki okvir interpretirane dediščine.

V okviru kontinuitete dediščine sodijo še npr. pust mozirski, kostanjeviška šelma, dobrepoljske mačkare, ponikovski petelini oz. mačkare, obe skupini brkinskih skoromatov (Hrušica in Podgrad), drežniški pust (tako drežniški pust, ki ga pripravi drežniška fantovščina, kot tudi »Rawnsk pstwb« iz Raven, Jezerc in Magozda) in še nekateri.

Nekatere pustne skupine se s svojo dejavnostjo približujejo folklornim skupinam. Zanje so značilni komercializacija, tekmištvo med podobnimi skupinami in nastopi zunaj primarnega kulturnega okolja. Vendar moramo tudi v teh sestavinah videti le eno od oblik spreminjanja dediščine, torej posledice inovacijskih procesov in pojavov, povezanih s preoblikovanjem in celo razkrojem nekdanjih fantovskih skupnosti, ki so bile nosilke pustnega dogajanja⁶.

⁵ Izraz so uporabili že pred leti, ko so v Kostanjevici na Krki ustanovili celo Združenje pustnih skupin Slovenije. Delovalo je le nekaj let, pri nekdanji Zvezi kulturnih organizacij Slovenije (zdaj Sklad RS za ljubiteljske kulturne dejavnosti). Člani združenja oz. pustne skupine so se zbrali, podobno kakor folklorne skupine, na letnih srečanjih – seveda zunaj pustnega oz. karnevalskega obdobja in med drugim pripravili tudi reprezentativni sprevod.

⁶ Primer ohranjanja, bolje rečeno razvijanja kontinuitete, kaže vitalna fantovska skupnost v Drežnici, ki vsako leto pripravi drežniškega pusta. Nosilci vidijo njeno (logično) funkcijo v vsakoletnem dogajanju in usmerjanju življenja v kraju, zato tudi ne sprejemajo povabila za sodelovanje v televizijskih oddajah ali nastope v drugih, sekundarnih kulturnih okoljih.

Kontinuiteta dediščine – Skupina *pustarjev* na Banjski planoti, 1971. Fotografije: Janez Bogataj. Diateka (2429).

Kontinuiteta dediščine – Skupina *pustarjev* na Grgarju, 1971. (2423).

Interpretacija dediščine

V tej tipološki skupini so pustne šege in navade, ki niso neposredno vključene v pustno dogajanje in so le del ohranjene in predvsem ustrezno dokumentirane pustne dediščine. Slednje je eden temeljnih pogojev, ki omogoča igrane predstavitve pustne dediščine, torej interpretacijo preteklega pojava, ki jo lahko označimo kot **živi muzej** ali **gledališče zgodovine**. Za uresničitev tega modela je treba zagotoviti povsem strokovne prijeme in profesionalno izvedbo z vsemi notranjimi (npr. popolnost in dokumentarnost oblačilnega videza, atributov) in zunanji (npr. ustrezno okolje) podrobnostmi. Možnosti za uprizoritve so predvsem ponekod na podeželju, tudi v starih mestnih jedrih, prav gotovo pa neposredno povezano s programi v muzejih in muzejih na prostem. V to tipološko skupino bi lahko (z manjšimi omejitvami) uvrstil tudi nekatera Kuretova prizadevanja po t. i. oživljanju pustnih

Interpretacija
dediščine - Pustna
kopanja v Zabovcih
na Ptujskem polju,
1994.
(8656).

Interpretacija
dediščine - *Ta tirjesta*
na laufarji
v Cerknem, 1995.
(10147).

likov in pustnega dogajanja v letih po koncu 2. svetovne vojne⁷. Ne moremo pa vanjo uvrstiti Maroltove postavitve ptujskih korantov na mariborskem folklornem festivalu v tridesetih letih 20. stoletja, ker nima vseh elementov za uvrstitev v to skupino (npr. sekundarno okolje, režirani nastopi, iztrganost iz pustnega časa).

Primer te tipološke skupine so npr. cerkljanski lavfarji, ki so najboljši zgled tudi strokovne skrbi (sodelovanje muzeja iz Idrije, zaščita mask oz. likov) za predstavitev pustne dediščine. Interpretacija dediščine cerkljanske lavfarije je vpeta v vsakokratno sodobno pustno dogajanje v Cerknem. Nekaj podobnega je tudi živi prikaz dediščine koranta s Ptujskega polja, ki temelji na starejših opisih in drugih pričevanjih z začetka in prvih deset-

⁷ Takšna primera sta oživiljena cerkljanska lavfarija in dobrepoljske mačkare v Zagorici. Te so bile »oživiljene« leta 1962.

Dediščina kot sekundarna sestavina – Pustni liki iz Cerknega in Ptujkega polja v pustni povorki v Ljubljani, 1993. (9204).

Dediščina kot sekundarna sestavina – Brkinski skoromati v pustni povorki v Ljubljani, 1993. (9217).

Dediščina v nastajanju (dediščina za prihodnost) – Kapa pustne šeme na pustovanju v Dobropoljah, 1994. (8674).

letij 20. stoletja. Interpretacijo oz. živo rekonstrukcijo so izvedli prvič na pustovanju v Markovcih in Zabovcih l. 1994.⁸

⁸ V župnijski kroniki v Markovcih je obsežen zapis o vseh pustnih likih. Opisovanje korantovega lika je članom društva omogočilo, da so l. 1994 pripravili dva rekonstruirana lika korantov. V zapisu beremo tudi naslednje: »S tako kapo na glavi je kurent videti, kakor bi ravnokar bil iz pekla pobegnil. Da se že od daleč naznanja, ima na hrbtu privezan kravji zvonec /.../«

Dediščina v nastajanju
(dediščina za
prihodnost) – Pustna
lika na pustovanju
v Zabovcih
in Markovcih na
Ptujskem polju, 1993.
(9293).

Dediščina kot sekundarna sestavina

Pustne šege in navade so – kakor v prejšnji skupini – prav tako interpretirane, vendar s korenitejšimi režijskimi posegi, izmišljeno dramaturgijo, novimi funkcionalnimi povezavami in tudi predstavitvami zunaj pustnega časa. Opraviti imamo z mešanjem oz. zamenjavo primarnega kulturnega okolja, v katerem imajo določeni liki in skupine svojo logiko in pomen (npr. maske s podeželja v mestih). Najpogostejše so razvrstitve v to tipološko skupino takrat, ko gre za razsežnosti komercializacije in sodobne turistične industrije. Z ožje strokovnega, raziskovalnega stališča seveda tega ne smemo razumeti kot nekaj negativnega, saj nam lahko odlično pojasnjuje spreminjanje vrednot in mešanje kulturnih vzorcev, nove oblike, ki jih povzroča neusahljivi svet idealov, oblikovanje političnih in drugih popularnosti s pomočjo dediščine itd.

V to tipološko skupino so uvrščeni tudi najrazličnejši sodobni karnevalski sprevodi in parade, ki kakor folklorne skupine nastopajo na mednarodnih in medkrajevnih srečanjih in paradno uprizarjajo lokalne ali regionalne primere pustne dediščine in sodobnosti. Zgledov za to skupino je veliko. Med njimi je gotovo na prvem mestu ptujsko kurentovanje, sledijo nastopi (organiziranih) kurentov na svetovnem smučarskem pokalu, njihov obisk v slovenskem parlamentu ali pri predsedniku države, celo nastopi med kopalci na plaži v Bernardinu sredi poletja⁹. Še posebej problematične so sekundarne predstavitve pustne dediščine za razne javne, promocijske namene v tujini.¹⁰

⁹ V časopisu Ljubljana (Ljubljana 2/1997, št. 2, s. 5) beremo npr. naslednjo vest: »Tudi letos so v Ljubljano za pusta prišli kurenti s Ptujkega polja (pravilneje s Ptuja, op. pisca). Odganjalci zime, poganski vitezi zla, enkratne praslovanske maske z zvonci. Obiskali so državni zbor in seveda ljubljanskega župana (= Dimitrija Rupla, op. pisca). Ta jim je priredil sprejem, jih pogostil, kot se spodobi, kaj jim je zašepetal na uho, pa nismo utegnili izvedeti. Verjetno kaj takega, kar bo na pomlad razveselilo prebivalce glavnega mesta. Ali pa tudi ne!« – Komentar k zapisu je popolnoma odveč. Obisk kurentov v državnem zboru in pri uglednih posameznikih oblasti je seveda rezultat ustreznega posredovanja (lobiranja).

¹⁰ Navzočnost kurentov s Ptuja na eni od zimskih olimpijad (menda v Calgaryju) so tuji novinarji razumeli kot nastop narodnih noš (!), saj so nastopili zunaj karnevalskega obdobja.

Dediščina za prihodnost

Sem so uvrščene vse pustne šege in navade, ki so oblike sodobne ustvarjalnosti in nastajajo kot posledice in potrebe sodobnega načina življenja. Upoštevani so vsi tisti pojavi množične sodobne ustvarjalnosti, ki nastajajo na novo in nimajo nikakršnih zvez z dediščino. Ker utegnejo postati v prihodnje dediščina, so nadvse pomembno področje strokovnega etnološkega prizadevanja. V teh okvirih je množica sodobnih oblik, od pustnega dogajanja po diskotekah, v raznovrstnih sodobnih karnevalskih sprevedih, do pustne ponudbe v prodajnih katalogih in prenosov tujih karnevalskih modelov v naše kulturno okolje.

INTERPRETACIJA IN UPORABNOST

Dediščina, torej tudi dediščina pustnih šeg in navad, je kulturni pojav, ki se je spreminjal in se spreminja. Spremembe so nasledek inovacij, ki so in so bile v različnih obdobjih različne po intenzivnosti, obsegu, družbenem in geografskem okolju. Tipologija, predstavljena v tem prispevku, prispeva k razumevanju fenomenov pustne kulture z raziskovalnega in aplikativnega stališča. Tipologija razgrinja pogled nad vitalnimi kulturnimi pojavi, morda z izjemo tistih, ki so označeni kot interpretacija. Vendar bi tudi slednjim težko oporekali vitalnost, saj so s svojim poslanstvom del strukture potreb in vrednot konkretnih družbenih okolij. Pojemovna ureditev tega področja je navsezadnje povezana s sodobnimi globalnimi spremembami v Evropi in v svetu in njihovimi posledicami. Menda še nikoli ni bilo toliko raziskovalnih, interpretacijskih in uporabnih priložnosti, ki jih ponujajo strukture posamičnih lokalnih in regionalnih kultur, njihova dediščina in pestra sodobna ustvarjalnost. Tudi pri pustnih šegah in navadah, ki sodobnemu človeku ponujajo predvsem možnosti za družbeno kritiko, možnost in priložnost, da enkrat v letu izrazi vse tisto, česar sicer ne more ali celo ne sme. Prav ta pravica utegne biti človeku v prihodnje še kako potrebna.

LITERATURA

- Gačnik, A. 1999: Človek z masko kot predmet etnološke muzeologije. Doktorska naloga na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo. Ljubljana.
- Gačnik, A. 2000: Moč tradicije, Kurentovanje in karneval na Ptuj. Ptuj.
- Kuret, N. 1968: Osnove in ozadje naših šeg. V: Glasnik SED (Ljubljana), 9/2: 1–2.
- Kuret, N. 1984: Maske slovenskih pokrajin. Ljubljana.
- Šega, P. 2001: Ob raziskovanju šeg in praznikov na Slovenskem v drugi polovici 20. in na začetku 21. stoletja. V: Glasnik SED, 41/3–4: 108–111.

JANEZ BOGATAJ, *TPOLOGY OF CONTEMPORARY CARNIVAL CUSTOMS AND USAGES IN SLOVENIA*

The typology of Carnival customs hitherto used was designed according to the principle of classification of individual mask characters into typological groups with regard to formal and structural analysis and local, or geographical, typology. For professional as well as for more general purposes, however, it has become imminent to design a new typology based on the relationship between traditional heritage and innovations. Throughout years, customs and usages have changed, developed and evolved. The importance and aim of a new typology is considerable. It is important for systematic research, for correct evaluation of different phenomena, and also for the applicability of these conclusions. The basic purpose of such typology is to define how we understand our heritage or traditions in relation to the present. In the course of their more or less long existence, all traditions, including Carnival ones, have been evolving and changing. Each contact with the present namely implies a contact with the past as well; we are faced with present forms, but these forms contain in themselves also the ones from the past. Numerous innovations determine the development of our heritage, which may change, evolve, transform, but also decline. The decline may eventually denote a complete discontinuation, or merely a historical memory preserved in documents. We do not know, and will probably never find, the true origins of many a custom; their long life-span, which has undergone numerous changes and innovations, has preserved merely the variants of presumable »originals.« Slovene ethnologists clearly understand and consider the relationship between the sources of our heritage and the present. Much worse is the situation in the sphere of application of ethnological conclusions and research in public, which often abounds in stereotypes and uncritical applicative methods. From the ethnological point of view it is certainly necessary to consider both: to discover the development and the original sources, and to analyze their contemporary form, complete with innovations and transformations that reflect various forms of creativity, and especially contemporary motifs.

The typology of contemporary Slovene Carnival customs and usages consists of four basic groups:

- Continuation of folk heritage – an uninterrupted development of a given Carnival custom into the present.
- Interpretations of folk heritage – Carnival customs that are represented in a contemporary manner and are reenactment of the past, and are also termed »a living museum« or a »historic theatre«.
- Heritage as a secondary element – Carnival customs that have been taken out of their temporal, local, social and functional contexts.
- Heritage for the future (or the heritage in the making) – Carnival customs and usages as forms of contemporary creations.

This typology serves for a clearer understanding of Carnival customs and culture from research and applicative viewpoints of ethnology. Perhaps with the exceptions of those that are classified as interpretations of our heritage (though it would be difficult to repudiate their vitality), it represents a survey of vital cultural phenomena. After all, a clearer classifi-

cation of this subject is connected with the global changes in Europe and the world, and the consequences that they bring. There have possibly never been so many research, interpretative, and applicative opportunities offered by individual local and regional cultures, their heritage and diverse contemporary creative efforts. This is also true of Carnival customs and usages that for contemporary man denote above all the possibility of social criticism, an opportunity to express once a year all that is not possible, or even allowed, to express otherwise. This right might become much needed in the future.

MASKE IN MASKIRANJE V PORABJU

MARIJA KOZAR - MUKIČ

V Porabju se šemijo v sredozimskem in pustnem času. Nosilci šemljenja so bili fantje ali moški (15-25 let). Danes se predvsem za pusta šemijo otroci v vrtcih in osnovnih šolah, odrasli pa na pobudo različnih organizacij.

In the region of Porabje in Hungary masks appear in the middle of winter and before Lent. In the past, masqueraders were men and young boys between 15 and 25, while at present adults don masks on the initiative of different organizations. Children wear costumes at their kindergarten or school masquerade parties.

Leto ima dve šemski obdobji tudi v Porabju: sredozimski in pustni čas. Pustne maske so zabavne, sredozimske pa ne. Nosilci šemljenja so bili – tako v sredozimskem kot v pustnem času – fantje (*pódje, ladjéna*) ali moški (*móški, muóštji*) v starosti od 15 do 25 let. Danes se šemijo za pust bolj otroci v vrtcih in osnovnih šolah. Odrasli se šemijo na pobudo slovenskih manjšinskih samouprav, Zveze Slovencev ali kluba slovenskih penzionistov.

V Porabju je bilo glavno šemljenje pozimi, ne o pustu, in se je postopoma osredotočilo na god svetega Miklavža. Po njem so v Sakalovcih in Števanovcih dobili ime tudi pustni našemljenci (*miklóuštje*). V drugih vaseh jih imenujejo **pustovi** (*fāšencke, fāšenki*), **kloni** (*bohócke m. pajaci*), **norci** (*nórci*) in **Lenke** (*Léntje*).

Ljudje so verovali, da šeme s svojim obiskom prinašajo srečo, zdravje in dobro letino. Ta vera se skriva tudi v šaljivem reku, da o pustu plešejo za debelo repo: »za kusto repo, dugi len, fašenek je cejli den«. Našemljenci zbirajo darove; povračilo za tisto, kar prinašajo s svojim obhodom, je blagoslov hiši in polju. Za pohod šem je značilen trušč, ki ga uganjajo z verigami in zvonci. (Prim. geslo »šemljenje« [Kozár 1996].)

SREDOZIMSKO MASKIRANJE

V krog sredozimskega časa sodijo Miklavževi obhodniki, Lucijini obhodniki, božični koledniki in trikraljevski koledniki.

Obhod s pravim Miklavžem so nadomeščala v Porabju strašila, imenovana *miklóuške, miklóuštje, nórci, bohóctje*. **Miklavževi obhodniki**, starejši fantje in poročeni moški, so se oblekli v raztrgane, narobe obrnjene kožuhe in hlače, se opasali z dolgimi verigami, obraz pa si zakrili z naličjem. V roki – namazani s sajami – so nosili korobač (*krpác*) iz vrbovih šib. Zvečer so hodili od hiše do hiše, kjer so ljudje lupali bučno seme (*lípali koškíce*) ali pukali perje (*čejsali pérge*). Z verigami so rožljali in lovili dekleta ter jih umivali v snegu. Poredne otroke so tepli,

Miklavž kot škof s hudičem in prvotni *miklóuš* z razstave na Ptujju, 1993.

Betlehemešče iz OŠ Števanovci, 1992.
Fotografije: Marija Kozar - Mukič.

pridne pa obdarovali z orehi in bonboni. – V novejšem času, od sedemdesetih let 20. stoletja, se pojavlja Miklavž tudi kot škof, ki ima dolgo belo brado in nosi na glavi škofovsko mitro, na hrbtu pa vrečo (*žákeu*) ali košaro (*krákso*). Njegov spremljevalec je hudič (*vrág*), ki ima rogove, rdeč jezik in rep. Otroci morajo moliti, sicer so tepeni.

Lucijini obhodniki (*Licije*) so obiskovali porabske domove na predvečer 13. decembra. Dve do tri našemljene ženske ali dekleta, pokrite z belimi rjuhami, so si obraz zakrile z belo nogavico. V roki – z belimi rokavicami – so imele belilnik (*béncli*) in pisker ali kanto z apnom. Ko so stopile v hišo, so hotele pobeliti vse domače. Otroci pa so morali moliti, ker bi jih drugače Lucije odnesle. Domači so jim dali vino ali žganje, kar so pile po slamici.

Božični koledniki (*betlehemešk/tije*) so hodili od hiše do hiše (*ójdlj po betlehemu*) od Luciji-nega dne do božiča. To so bili trije od 10 do 14 let stari fantje. Oblečeni so bili v narobe

Licije iz OŠ Gornji Senik, 1992.

Rekonstrukcija *trejkralov* z razstave na Ptujju, 1993.

obrnjene stare suknjiče ali kožuhe (*bekerč*) in hlače. Pokrili so se z velikimi starimi moškimi klobuki ali kučmami, obuli škornje. Roke in obraz so si namazali s sajami (Gornji Senik) ali zakrili z naličjem (Števanovci). **Ta stari** je imel še *sakalo* (brado) iz prediva. Pastirja sta nekoč držala v rokah »škofovsko palico«, ki je bila na vrhu zaokrožena in so na njej bili pritrjeni zvončki. V Sakalovcih so bili betlehemeške oblečeni v ministrantsko obleko, na glavi so imeli krono, eden pa je imel škofovsko kapo. V belo so bili oblečeni tudi v Andovcih.

Eden izmed fantov (v Števanovcih **angel** – *ândjeu*, v Andovcih s perutnicami) je nosil jaslice (*betlehem*). Izdelane so bile v obliki cerkve, in sicer iz lesa ali trdega papirja. Na sprednji strani je bila velika odprtina, skozi jo je bil viden prizor Jezusovega rojstva. Figure so bile lesene ali iz mavca, pobarvane ali kaširane. Notranjost je bila lahko razsvetljena s svečo ali z žarnico na baterijo, ki so jo koledniki prižgali pri vstopu v hišo.

V hiši so zapeli kolednico, pokazali betlehem in prosili darove za novorojenega Jezusa. Domačini so jih obdarili z denarjem, z jabolki, ponudili so jim hrano in pijačo. Ko so odhajali, so želeli blažene božične praznike.

Šego so Slovenci prevzeli od Madžarov, zato so v hiši govorili in peli madžarsko. Le na Gornjem Seniku so besedilo in pesem (*Z néba je príšeu* – *Mennyből az angyal*) prevedli v slovenščino. Ko so domačim pokazali jaslice, so prosili dar za novorojenega Jezusa (jabolka, kos kruha, jajca in denar).

Trikraljevski koledniki (*trejkráli*) so bili prvotno starejši moški, potem dečki, v Sakalovcih pa tudi dekleta. Koledniki so hodili od hiše do hiše na dan svetih treh kraljev (6. januarja). Čez vsakdanjo obleko so si ogrnili haljo iz rdečega, belega in zelenega krep papirja, ki so si jo prepasali z vrvjo. Pokrili so se s papirnato krono, ki so jo okrasili s soncem, luno in zvezdami, včasih tudi s papirnatimi trakovi. V rokah so nosili na palico pritrjeno zvez-do. Zunaj pred zaprtimi vrati so zapeli pesem »*O, svéti trej krali ...*«, poznano že v 16. stoletju. Ohranila se je v prekmursko-porabskih slovenskih molitvenikih. Po petju so vstopili v hišo, kjer so prosili in dobili darilo (denar): »*Válen bójdi, Jézoš Kristoš! Darújte nás, dariújte nás z činín málin dáron, bóug vás dariúje z večnin orsógon!*«

Ko so v Sakalovcih med dvema vojnama koledovale deklice, so govorile tako: »*Valen bojdi Jezoš Kristoš! Valen bojdi Jezoš Kristoš! Bauk vam dobre gostúj daj na sveto mlado leto! Marija je sina rodila v mesti Betlehemi na svetom mladom leti. Andjelce so z neba prišli, so spejvali:*

Lénka in dva *Fašenka*. OŠ Števanovci, 1992.

Korína na klobuku pozvačina. Muzej Avgusta Pavla v Monoštru, 1997.

Obraz Fašenka.
Karel Krajcar,
Števanovci, 1992.

Obraz Lenke.
Karel Krajcar,
Števanovci, 1992.

Obraz ta starega.
Karel Krajcar,
Števanovci, 1992.

Obraz pastirja.
Karel Krajcar,
Števanovci, 1992.

- *Mér vam bojde na višina. Marije deklictje so prišle pa so vence plela, pa so maloma Jezoši darivala. Marija se je veselila, pa je prajla: - Deklictje, vasalite se, radüjite se, ar se je naraudo zveličar svejta!*« Zatem pa so zapele pesem o treh kraljih.

Trikraljevsko koledovanje je nastalo kot dijaška šega v 16. stoletju in ga je ljudstvo kmalu prevzelo tako na slovenskem kot na madžarskem etničnem območju.

PUSTNO MASKIRANJE

V Porabju so se do sedemdesetih let 20. stoletja šemili na pustni torek (*fašenek*), potem pa na pustno nedeljo (*fašenska nedela*), ker so se mladi zaposlili. Za pust se v Porabju šemijo fantje ali poročeni moški v starosti od 15 do 25 let.

Po vsem Porabju je za pustno skupino značilna dvojica **Fāšenek** in **Lénka**. *Fāšenki* so tipični za panonski severovzhod slovenskega etničnega ozemlja. Beseda izhaja iz avstrijsko-bavarskega Fasching, to pa iz »vaschang, vaschanc«. Beseda pomeni »izpraznjeni postni napoj«. Fašenek nosi visoko stožčasto pokrivalo – *štük* – s šopom pisanih trakov na vrhu, kar predstavlja klico, ki prihaja iz zemlje. Obraz si zakrije z nogavico ali naličjem (*lāfli, tjejp, obraz*). Obleče se v narobe obrnjen kožuh (*birkeč*) ali v staro, raztrgano obleko. Po hlačah ima našite pisane papirnate ali tekstilne trakove (*pāntlike*). Frfotanje trakov v vetru naj bi ponazarjalo razpadajoče truplo. V rokah – ki jih namaže s sajami – nosi palico.

Drugi pobira denar s pušico, ki je narejena iz nogavice in izluknjane kuhalnice ali nekaj podobnega. Fašenka spremlja njegova žena **Lénka** (tudi *Djüdica*), ki ima v eni roki metlo, v drugi pa cekar ali torbo, v katero pobira darove (*korilo*). To so krofi, jajca, klobase. Z metlo pometa in se pretepa. Skupino spremlja godec (*fidaš*) in pri hišah plešejo z domačimi. Močno poskakujejo, da bi zrasel visok lan in debela repa. Ob polnoči v gostilni vsakega namažejo s sajami, ker prihaja »*Papanica*« (pepelnica).

Če se v vasi med božičem in pepelnico nihče ne poroči, morajo mladi na pustno nedeljo (*fāšanska nadéla*) za kazen prirediti borovo gostüvanje.

Borovo gostüvanje je parodija poroke v gozdu, kjer posekajo bor in ga peljejo v vas med nastopanjem pustnih in drugih našemljencev (*Cigani – Cigānji*, *Ciganke – Ciganjice*, brusači

- šlájfarji, odvetniki - fiškáliši, sodniki - biróuvi, dimnikarji - ráfankerarji, žandarji - šandárge, zdravniki - pádarge idr.). Bor morajo vleči neporočeni fantje in dekleta, oblečeni kot družice in drugi. Na boru sedita fant in dekle, opravljena kot ženin in nevesta. Po šaljivi poroki bor prodajo na javni dražbi. Denar porabijo za ples in stroške. Drevo pred-stavlja rodovitnost, ki so jo prvotno nameravali z njim pričarati. Šego so Slovenci in Madžari v Železni županiji prevzeli od avstrijskih Nemcev na začetku 20. stoletja. Prvo borovo gostüvanje je bilo v Porabju v Andovcih (1904), nato v Slovenski vesi (1909).

Borovo gostüvanje v Porabju je sicer opisano v obširni študiji Ernója Eperjessya in objavljeno v drugem zvezku Etnologije Slovencev na Madžarskem [Eperjessy 1999: 9-128].

Na pravih porokah se je nekoč maskiral tudi pozvačin, zvač. Nastopala sta Fašenek in Lenka in ubili so bika. **Bik** je edina zoomorfna maska v Porabju, pojavi se le na ženitovanjskih gostijah. Predstavljata ga dva fanta (kot pri rusi, kameli, košuti ipd.). Za glavo uporabljata lončeno posodo, ki jo razbijejo, ko bika zakoljejo.

Pozvačin (*zvač, družban*) kot izvrševalec nekega pomembnega obredja - vabljenja za ženitovanje - je bil izpostavljen sovražnim močem. Zato se je maskiral. Klobuk je imel okrašen z rožmarinom ali asparagusom. V roki je nosil trnovo palico, okrašeno s trakovi (Števanovci), ali palico z leseno kroglo ali šopkom na koncu, okrašeno s trakovi in pisanimi rutami (*róudjef*). Bele, modre in rožnate trakove so privezali na palico pri hišah. Pozvačinu je visela ob strani čutara (*flájša*) z vinom in druga s prosom (*snéjino mlejko* - nevestino mleko); oboje je ponujal med potjo in pri hišah. Pred prvo svetovno vojno je imel še pištolo (*rabúlfa*) in pred vsako hišo je ustrelil z njo tolikokrat, kolikor je bilo iz hiše povabljenih na ženitovanjsko gostijo.

Le malo žensk ali deklet je znalo izdelovati šopke (*koríne*) za klobuk pozvačina (*zvač*) ter s šopkom ali z ruto oz. trakovi okrašeno palico (*raugef*). Šopki so bili sestavljeni iz 3-6-12 vej (vejk). Cvetlice pa izdelane iz svetlečega papirja. Zvač je imel klobuk s šopkom na glavi le takrat, ko so svatje (*svátba*) plesali. Ta šopek so si potem ljudje sposojali. [Kozar - Mukič 1998: 217-224.]

Muzej Avgusta Pavla v Monoštru in Zveza Slovencev na Madžarskem sta ob pustu 1992 razpisala natečaj za izvirne maske. Kot rezultat tega natečaja je muzej pridobil pet mask iz Števanovec: dve maski božičnih kolednikov in tri maske pustnih šem. Nastala je tudi razstava, ki je bila februarja in marca 1993 na ogled v Pokrajinskem muzeju Ptuj v Sloveniji in od aprila do avgusta v Muzeju Avgusta Pavla v Monoštru. Od takrat naprej pa je razdeljena na dva dela: prvi je razstavljen na števanovski, drugi na gornjeseniški osnovni šoli. Otroci teh dveh šol so se namreč maskirali in sodelovali pri rekonstrukciji šemljenja v Porabju za pust 1992, ko smo jih fotografirali. [Prim. Gačnik in Brenc 1998: 70]

V Porabju so si **naličja** nekoč izdelovali našemljenji sami, danes jih kupujejo. Časopisni papir so raztrgali na koščke, pomešali z rženo moko in vodo ter malo skuhal. Iz te mase so potem oblikovali naličje. Tako so tudi tri pustna naličja (dva Fašenka in Lenka) iz Števanovec izdelana iz papirne kaše. Imajo izrezane odprtine za oči in usta in so pobarvana z oljno barvo. Pripravil jih je upokojeni profesor števanovske osnovne šole Karel Krajcar o pustu 1992.

Božični koledniki so imeli naličje le v Števanovcih. Na Gornjem Seniku so si obraz namazali s sajami. Naličje imenujejo v Števanovcih »obraz«. Ta izraz je poznan le v Prekmurju in na Primorskem. Izdelano je iz trdega papirja in je pobarvano. V njem so izrezane odprtine za oči in usta. Nos štrli iz naličja in tako je tudi odprt. »Ta stari« ima na naličju brke

in brado (bajüsi pa sakalo) iz prediva. Drugi pastir ima brke in brado pobarvane. [Kozar - Mukič 1992: 343–344]

Danes mask več ne izdelujejo doma, kupijo jih v trgovinah. Maskiranje je izgubilo svoj prvotni namen in pomen. V Porabju se maskirajo danes na pobudo slovenskih organizacij, z namenom negovanja tradicionalne kulture, materinščine in krepitev slovenske identitete. [Prim. Kozar - Mukič 1992: 17–22]

VIRI IN LITERATURA

- Eperjessy, E. 1999: Borovo gostüvanje pri porabskih Slovencih (Rönkhúzás a Rába menti szlovéneknél). V: Etnologija Slovencev na Madžarskem 2. Budimpešta: 9–128.
- Gačnik, A. in A. Brenc 1998: Zgodbe o tradicionalnih pustnih maskah. Ptuj.
- Kozar - Mukič, M. 1992: Otroško praznično leto v Porabju. V: Mladi v svetu ljudskega izročila. Maribor: 17–22.
- Kozar - Mukič, M. 1992: Naličja iz Števanovcev. Nove pridobitve. V: Etnolog, 2/2: 343–344.
- Kozár, M. 1996: Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem. (A magyarországi szlovének néprajzi szótára.) Monošter - Szombathely.
- Kozar - Mukič, M. 1998: »Delaj mi pošljicek ...« Izdelovanje papirnatih cvetic v Porabju. V: Etnolog 8: 217–224.

MARIJA KOZAR-MUKIČ, MASKS AND MASQUERADING IN THE REGION OF PORABJE

The Slovene population of Porabje, a Hungarian region close to the Slovene border, celebrates two carnivals yearly: one in the middle of winter, the other on Shrove Tuesday. Contrary to the Carnival masks that can be seen in Porabje around Shrove Tuesday, the masks appearing in the middle of winter are not in the least funny. In both instances the masqueraders were boys and men, usually between fifteen and twenty-five. Today those who put on masks during the February Carnival period are mostly kindergarten and elementary-school children. Adults put on masks on the initiative of Slovene minority autonomies, the Slovene Association, or the Slovene Pensioners' Club.

In the past, the main carnival events did not take place on Shrove Tuesday, but in the middle of winter, on St. Nicholas Day. The masqueraders from the villages of Sakalovci and Števanovci, named after saint Nicholas, were called *mikloóúštje*. In other villages, they were called *pustovi* (*fášenke*, *fášenki*), *kloni* (*bohócke*), *pajaci*, *norci* (*nórci*, fools), or *Lenke* (*Léntje*).

People believed that masqueraders brought happiness, good health, and a bountiful harvest. This belief is illustrated in the humorous adage maintaining that during Carnival time masqueraders dance in order to fatten the growing turnips: »... *za kusto repo, dugi len, fášenek je cejli den*« (»... for thick turnips and high flax, Carnival lasts the whole day«). In return for their good wishes for the house and the fields masqueraders are given presents. Since they rattle their chains and bells, their processions are noisy and full of racket.

In the present, masquerading has lost its original meaning. In Porabje, Slovene organizations urge people to don masks in order to preserve the traditional culture, their mother tongue, and strengthen their Slovene identity.

MASKE IN ŠEMLJENJE POD POHORJEM

BRANKO FUCHS

Za področje pod Pohorjem so značilni številni živalski liki (ruse, rubi idr.), ki jih avtor za potrebe folklornih skupin tudi rekonstruira.

Animal masks, for instance the rusa and the rubi, are typical for the area beneath the Pohorje mountains. The author also provides their reconstructions for different folklore groups.

Na območju južnega Pohorja in Konjiško-Bočkega pogorja¹ se za pusta še vedno veliko šemijo, **košuta** in **rubi** sta poleg drugih šem redna gosta pustovanj. Med pustnimi liki so najpomembnejši:

ŽIVALSKI PUSTNI LIKI

Pohorsko-kozjanska **košuta (kamela)**, po Niku Kuretu eden najstarejših in najmikavnejših pustnih likov na slovenskem etničnem ozemlju, se je v preteklosti pojavljala v Vitanju, na Koblju (kamela), v Zlogoni Gori, Šmartnem na Pohorju, Paki, na Stenici, v Božjem, Čadramu, Kostanjevcu pri Zgornji Bistrici, na Planini pod Šumikom in drugod. Na Koblju se je pokazala na gostiji (1986). Folklorno društvo Košuta Poljčane s košutininim sprevodom nastopa in koleduje v pustnem času od 1990 dalje.

Košuta v Čadramu ima leseno ogrodje glave s spodnjo gibljivo čeljustjo. Našemljenec je z levico odpiral spodnjo čeljust, z desnico pa je s palico držal masko. Glava maske iz lipovega lesa je bila prevlečena z ovčjim, tudi kozjim kožuhom. Košuto, pokrito z rjuho, je spremljal **gonjač** s klobukom in papirnato masko ter v ponošenem sukniču ali ovčjem kožuhu. Včasih jo je spremljal tudi nenašemljen godec.

V zadnjih letih je le Franc Stopar iz Zlogone Gore izdeloval košute, ki imajo glavo v zajčjem kožuhu in leseno ogrodje z gibljivo spodnjo čeljustjo. Z levico našemljenec odpira spodnjo čeljust, z desnico pa drži nosilno palico maske. Pod vojaško odejo na zadnjem delu maske sta se lahko skrila dva fanta.

¹ Od leta 1981 natančneje opisujem in dokumentiram maske na tem območju in jih na podlagi lastnih raziskav, gradiva Nika Kureta in Vinka Möderndorferja rekonstruiram tako za potrebe muzejev kot folklornih skupin, ki želijo z maskami popestriti svoj program plesov in pesmi. Veliko dokumentacije je nastalo tudi v okviru mladinskih raziskovalnih taborov v Šmartnem v letih 1986, 1987, 1991, 1993 in 1996.

Štirinožna košuta, izdelana leta 1986 v Zlogoni Gori, Modraže 1997. Foto: Branko Fuchs.

Kuret navaja, da je na Paki košuto z leseno glavo in z gibljivo spodnjo čeljustjo spremljala **baba, ki nosi moža v košu**. Teh likov ni več, ohranile so se **ciganke**, pisano oblečene ženske ali dekleta z naličjem ali zgolj naličene.

Pred 2. svetovno vojno in še nekaj časa po njej je v Zlogoni Gori na pustni torek koledoval **sprevod** s košuto, v katerem so bili godec s harmoniko in četveronoga **košuta**, ki jo vodil **gonjač s košem**.

Mladi fantje so si naredili masko košute in z njo hodili na poroke. Ob pustu so z njo hodili od hiše do hiše, kjer so plesali za debelo repo.

Po Kuretu je izročilo živalskih mask živelo na Koblju, kjer se danes šemijo le otroci, izročilo pa izvajajo le še na porokah.

Po Kostanjevcu pri Zgornji Bistrici je košuta hodila že dva do tri dni pred pustnim torkom. V košuti sta bila dva ali pa eden, odvisno od velikosti maske. Vodja je nosil na hrbtu koš s podarjenimi dobrotami. Številčni pustni sprevod je spremljal godec s harmoniko. Maske, narejene iz papirja, ovčje kože ali blaga, so imele izrezane oči, nos in usta, pobarvane ustnice, trepalnice in brke. Maske iz kože so bile na zunaj kosmate.

Na Planini pod Šumikom je še v petdesetih letih košuto nosil samo eden. Od drugih mask se je razlikovala po tem, da je imela na glavi pritrjene kravje ali koštrunove rogove. V njenem žrelu je bila sveča, pozneje pa so vanjo že vstavili baterijo. Košuta je spadala v skupino maskiranih **prežcev**, »zunajšnjih« svatov, ki niso bili uradno povabljeni na poroko. Košuta se je priklanjala in na različne načine zabavala svate. Med drugim je tudi plesala, a brez glasbene spremljave. Skupina ni nikdar prosila za jedačo in pijačo. Če pa se je le zgodilo, da ni dobila ničesar, je na domačiji navadno povzročila kakšno manjšo škodo.

Rubi z gonjačem, častnikom in domačini, Pokošje, sedemdeseta leta.

Košuta med poljčanskimi **orači** je lahko dvonoga ali štirinoga. Med oranjem si navadno najde na dvorišču suh prostor, čist sneg ali mizo, kjer se uleže, kot da bo poginila od vsega hudega. Po svečanem obrednem oranju jo **častnik** vpraša: »Kaj je s tabo, košuta, si bolana, utrujena ali mogoče žejna?« Ko sliši besedo »žejna«, se strese, prikima, vstane in začne divjati po dvorišču. K njej pristopi njen **gonjač s košem** in jo privede do gospodarja, ki ji ponudi pijačo v frakeljcu. Našemljenec v košuti vzame frakeljce skozi gobec in žrelo. Takoj zatem košuta s poudarjenim dvigovanjem glave navzgor pokaže vsem navzočim, da je izpila ponujeno pijačo. Častnik vzame iz gobca frakeljce, košuta pa se zahvali z globokimi prikloni. Iz frakeljca pije zaradi zelo ozko izrezane luknje v žrelu. Včasih zapleše polko ob godčevi spremljavi. Na koncu koledniškega obiska s čeljustjo zgrabi klobase, ki jih podari gospodinji, in jih spušča v globino koša.

Rubi (konj, rusa), tj. konjska maska, se je pojavljala na Pokošah nad Spodnjo Polskavo, v Zlogoni Gori in na Kemblju. V današnjem času se pojavlja le še na Pokošah, kjer masko imenujejo rubi. Domačini so potrdili, da je razen vojnih let v prejšnjem stoletju vse do danes rubi redno obiskoval domačije.

Rubi na Pokošah je sestavljen iz glave: maska z nosilno palico, sprednji in zadnji obroč, rjuha, vojaški pas z naramniki, palica za premikanje glave in oblačila jezdeca. Glava maske je lesena, prekrita z oslovo ali kakšno drugo kožo in oblikovana kot konjska ali oslova glava. Usnjena oprava je takšna kot pri konju z jezdecem. Na konici zgornje čeljusti je pritrjena ježeva koža, spodnja čeljust maske je z gornjim delom glave povezana z usnjem, na dnu spodnje čeljusti sta pritrjena rdeč jezik ter vrvica, ki preko sklepa omogoča zapiranje gobca. Na rubijevem vratu je pritrjen pas, ki ga jezdecu zataknejo za tilnik, da ima maska oporo. Pol

Maska rubi. Pokošje 1997.

Foto: Samo Brbre,
Slovenska Bistrica.

metra dolgo in za prst debelo palico za premikanje glave vtakne jezdec z desno roko v luknjo, ki je na desni zadnji strani glave. Na zadnjem spodnjem delu glave je pritrjena nosilna palica. V spodnji tretjini te palice je pričvrščen obroč iz dveh obodov rešet, ki ponazarja trebuh rubija. Da jezdec lahko nosi masko, ima palica na koncu pritrjeno okroglo desko, ki si jo jezdec nasloni na spodnji del trebuha. Medtem ko lahko košuta premika samo spodnjo čeljust, je rubijeva glava dvojno premična in jezdec jo upravlja z obema rokama. Zadnji del rubija predstavlja obroč, podoben sprednjemu, ki je na jezdečevem hrbtu privezan na prekržane usnjene naramnike. Ko je ogrodje maske na jezdecu sestavljeno, ga pokrijejo z rjuho, ki ima v sredini luknjo za jezdečevo glavo. Vse njene konce sešijejo šele na jezdecu.

Jezdec nosi klobuk s široko zeleno porto iz krep papirja. Obraz ima našminkan s sajami ali črno šminko. Oblečen je v stare temne hlače in obut v škornje.

Ostale maske v rubijevi skupini so: **poveljnik** skupine, ki ima oblečeno železničarsko, poštarsko ali kakšno drugo uniformo; **hlapec**, **nosač** in **pometaći** imajo oblečena preprosta ponošena oblačila s klobukom in škornji. Vsi so po obrazu našminkani podobno kot jezdec. Nosač nosi s smrekovimi vejami okrašen koš, na njegovem dnu so položene smrekove veje, na katere zlagajo darila.

Popoldne se v središču vasi zberejo vse maske in oblikujejo sprevod. Poveljnik jih razvrsti tako, da je na čelu rubi, za njim hlapec, nato gonjač, nosač s košem, trije pometaći, godec in druge vaške maske novejšega izvora. Poveljnik vodi sprevod samo po domačijah, s katerimi so se že prej dogovorili, da jih lahko obišejo. Pred hišnim vhomod s poveljem zaustavi sprevod ter stopi pred vrata in potrka. Ko mu gospodar odpre, potegne sabljo iz nožnice in jo postavi z rezilom navzgor ter z držajem pred čelom. Nato reče: »Ali lahko moja četa gre naprej?« Gospodar povabi našemljence v hišo. Najprej vstopi rubi s hlapcem, ki drži v roki smrekovo vejo in začne takoj prodajati rubija. Poveljnik in hlapec hvalita rubija; začetno ceno sta postavila včasih v goldinarjih ali dinarjih, v zadnjem času pa v tolarjih. Cena je v višini vrednosti novega traktorja. Poveljnik in hlapec govorita, da rubi ne je sena, pozimi je zadovoljen s smrečjem, poleti s kamenjem, ob pustu je krofe in klobase, preganja neprijetne vsiljivce, če jih le dobi. Medtem rubi pokaže, kako nevaren je za vse tiste, ki niso

našemljeni. Med divjanjem po hiši z ježevo kožo opika domače in naključne goste. Gospodinje in gospodarja ne opika, saj potem ne bi dobil daril, pijače od gospodarja, krofov od gospodinje. Takoj zatem stopi iz veže v kuhinjo nosač in v koš sprejema darila iz njegovega gobca.

Po obdaritvi poveljnik ukaže godcu, naj zaigra polko za debelo repo in dobro letino. Ko našemljenci končajo s plesom, pridejo pometachi, ki pometejo izpod stolov in miz ter iz kotov čevlje, copate in smeti na velik kup sredi sobe. Zaradi tega se nihče ne vznemirja, saj vsi vedo, da to prinaša v hišo red in čistočo skozi vse leto.

Na koncu se poveljnik zahvali in reče: »Če ne bomo mogli pri sosedovih prodati rubija, se bomo ponovno oglasili čez leto dni.« Vsem našemljencem v kuhinji, veži in na dvorišču na glas ukaže: »Četa, odhod!«

Sprevod z našemljenci in mnogimi zijali tako obide vso vas. Včasih so obiskali domačije v sosednjih vaseh, vendar je to povzročilo nemalokrat pretepe s tamkajšnjimi fanti. Pozno zvečer se vsi našemljenci in mladi iz vasi zberejo v prostorih vaške skupnosti, kjer imajo zaključno pogostitev s plesom. S pomočjo izbrane komisije vodstvo vaške mladinske organizacije izbere in nagradi najlepše in najizvirnejše maske, ki so sodelovale v rubijevem sprevodu.

Rubiju podobnega našemljenca so videli v Zlogoni Gori. Ker niso poznali njegovega imena, so imenovali masko **jezdec, ki jaha košuto**. Njegova posebnost je bila, da je lahko iz zadka, izpod repa, brizgal na zijala vodo. Z levo roko je s pomočjo vrvice odpiral in zapiral spodnjo čeljust, z desno roko pa je držal gumijasto stiskalko za brizganje vode.

Kuret piše, da so se na Koblju šemili v konja, ki je imel naličje in obleko iz črne kože. Tudi glava **ovce** je bila včasih podobna konju.

Oven se je pojavljal v Podgradu, Kotu, Modriču, na Planini pod Šumikom. Po mnenju Konrada Smogavca iz Čadrama je maska, rekonstruirana 1991, podobna tistim iz srede 20. stoletja. Sestavljena je iz ovnovih rogov, ki so bili skupaj z zgornjim delom lobanje pritrjeni na kapo iz trdega usnja. Na tej kapi so bili spredaj prišiti večji ostanki ovčje kože, ki so spredaj segali od rogov navzdol do prsi in zadaj od temena do lopatic. Maska je imela izrezane oči. Na mestu, kjer naj bi bila odprtina za usta, je bil prišit jezik iz trdega usnja, dolg približno 20 cm. Za rogovi so masko krasila 3 do 4 peresa divjega petelina. Našemljenec je bil oblečen v kožuh, ki mu je segal do pasu, ali pa je bil ogrnjen z ovčjo kožo, ki je bila spredaj speta. Nekdaj so nosili stare hlače iz hodnega platna, pozneje pa kakšne ponošene hlače in doma narejena obuvala. Nosili so predvsem lesene cokle ali čevlje.

Oven (koštrun) sodi k maskam svatbenih **prežcev**, ki so jih imenovali »zunajšnji svatje«. V Črešnovi in Gorenju na Konjiškem Pohorju so oven, **bik** in **vol** skušali priti do pribojškov na gostiji in zaplesati vsaj tri plesne s kuharicami, s katerimi so bili že prej dogovorjeni. Vse tri maskare so prišle v hišo nenajavljene in povsem tiho. Tam so se priklanjale mladoporočencema in pomembnejšim svatom. Priča jim je dovolil zaplesati tri plesne z dekleti. Po končanem plesu so domači plačali godcem in jih po navadi pogostili z jedačo in pijačo. Če jih domači niso pustili pred svate, so povzročili manjšo škodo (odnesli voz na vrh strehe, zažgali kres ali prestavili kakšno orodje).

V Modriču, Kotu in Podgradu so podobni **prežiči** prišli pred svate ter ob spremljavi godcev plesali (poljubno poskakovali), na koncu pa so jih pogostili z jedačo in pijačo.

Oven (koštrun) s Planine pod Šumikom, Poskus rekonstrukcije maske, MRT Šmartno 1991 na Tinju. Foto: Brbre, Slov. Bistrica.

Bik (vol), Planina pod Šumikom, Poskus rekonstrukcije, MRT Šmartno 1991 na Tinju. Foto: Brbre, Slov. Bistrica.

Na Planini pod Šumikom je na gostijo prišlo več »zunajšnjih svatov« kot pa povabljenih. Med njimi so bili tudi našemljeni **prežci: oven, vol in bik**.

Na zaključni razstavi Mladinskega raziskovalnega tabora na Tinju leta 1991 je gospod Leopold Gracej potrdil podobnost in povedal dopolnila za spremembo maske ovna.

Vol oziroma **bik** se je pojavljal v Črešnovi in na Planini pod Šumikom. Informatorji so za isti tip maske uporabljali eno ali drugo ime.

Maska je sestavljena iz nosilne palice, na kateri so natakneni rogovi, notranjega povezovalnega usnja, zunanje kosmate ovčje kože in trakov za privezovanje maske. Maska je podobno narejena kot oven, razlika je edino v nosilni palici z rogovi. Podobno je oblečen tudi našemljenec.

Bik (vol) se je v pustni šegi največkrat pojavljal v skupini, skupaj z ovnom.

V Šmartnem na Pohorju in okoliških vaseh se je po Kuretu **srnjak** pojavljal s **košuto** in **gonjačem**, pomenili so osrednje pustne like. Pustno skupino so sestavljali: košuta z gonjačem, srnjak, vol in ovca. Včasih je z njimi hodil tudi muzikant in igral poskočne viže. Skupina je vstopila v hišo in zaplesala »za debelo repo«. Ko so hodili od hiše do hiše, so nagajali drugim našemljencem in jim skušali sneti naličja.

V petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja so našemljenci s **kravo** hodili po Oplotnici. Glava krave je bila v Oplotnici narejena iz papirja sivorjave barve. Maska je bila

visoka 40 cm ter toliko široka, da se je udobno prilegala glavi našemljenca. Nosila sta jo dva, ki sta bila pokrita z deko. Prvi je nosil glavo, drugi zadek.

Krava je bila del **procesije** našemljencev, ki so hodili od hiše do hiše in se navadno ustavili v »lapi« (veži), kjer so zaplesali. Če so imeli s seboj godca, so zaplesali v parih, drugače pa so se prijeli čez ramena in zaplesali v krogu.

LIKI V PUSTNIH SPREVODIH Z ŽENINOM IN NEVESTO

Sprevide z ženinom in nevesto so imeli v Paki, Vitanju, Zlogoni Gori, na Koblju, v Malem Tinju in Šmartnem na Pohorju.

Še pred drugo svetovno vojno je v Zlogoni Gori koledoval **košutin** sprevod. V njem so bili **svatovski pari**: moški so bili oblečeni v ženske, ženske v moške. Na koncu spreveda so bile še druge vaške maske.

Kuret navaja, da so svatovski sprevod pripravili tudi na Koblju.

Že od nekdanj prirejajo **svatovski sprevod** na Tinju, le da so ga do nedavnega predstavljali otroci. Maškarado je organizirala šola. Med **svati** so bile deklice preoblečene v moške, dečki pa v ženske. Napravljeni so bili kakor v Šmartnem. Glavni **moški svatje** (nevestina in ženino-va priča) so imeli na klobuku trakove. **Ženin** si je nalepil samo brke pod nos. **Profirer** in drugi **moški svatje** so bili brez naličja, nalepili so si brke in brado. Med **moškimi svati** je nastopal na Tinju tudi **starešina**.

V Šmartnem na Pohorju so bili našemljenci v glavnem otroci. Ohranili so izročilo starejših likov in našemljenega **svatovskega spreveda z ženinom, nevesto, profirerjem, družico in svati**. Otroci in mladina so se tudi tukaj šemili v nasprotni spol. Nadeli so si samo polovično krinko, sicer pa so si namazali obraz. **Ženin** je imel klobuk s trakovi, oblečen je bil kakor za poroko. **Nevesta**, oblečena v belo obleko, je nosila venček iz domačih rož ali iz kupljenih belih cvetic in imela na glavi tančico. **Profirer** je bil fant ali dekle, deček ali deklica. S

Rekonstrukcija
podoknice prežičev
ženinu in nevesti,
Folklorna skupina
KUD Janko Živko
Poljčane,
Modraže 1996.
Foto: Daro, Poljčane.

klobuka so mu viseli raznobarvni trakovi, zadaj je imel pritrjen šopek. Oblečen je bil v temno obleko, v roki je nosil steklenico z vinom. Tudi **družica** je bil fant ali deček, napravljen podobno kot **nevesta**.

LIKI V DRUGIH PUSTNIH OBHODIH

Pustni obhodi na območju Pohorja so se pojavljali še v Božjem, Koritnem, Oplotnici, Čadramu, na Koblju, v Zgornjem Prebukovju in Kalšah.

Leta 1938 so se v Božjem na pustni torek popoldan zbrale na dogovorjeni domačiji sredi Koritnega posamične maškare za **procesijo**. Nekatere so bile čez glavo prekrite z govejo ali ovčjo kožo. Spredaj so imele izrezane okrogle oči. Posebne priprave je potrebovala **košuta**, ki so jo dekleta in fantje skupaj oblekli. Procesijo so sestavljali stari in mladi, vodil jih je godec. Na domačijah, ki so jih obiskali po vnaprejšnjem dogovoru, so plesali v *hiši* (največja soba v kmečki hiši) polko za debelo repo. V primerjavi s plesom na gostiji je bila košuta za pusta mnogo bolj živahna in poskočna. Dvigovala je noge in skakala visoko v »luft«. Ko se je bližala dvanajsta ura, je procesija ostala kar pri zadnji domačiji in si priredila zaključno zabavo s petjem in plesom. Plesali so valček, polko, rašplo, šoušter polko, mazurko in poušter tanc. Malo pred polnočjo je **gonjač** košute začel z njeno licitacijo, rekoč: »Kdo plača ... za košuto? Kdo da več?« In tako naprej, dokler niso zbrali dovolj velikega kupčka denarja za godca. Pri licitaciji je gonjač na vse pretege hvalil košutine vrline: da pije vodo in od nje teče mleko, da je kamenje in je močna kot konj, da nikdar ne zboli in tako naprej. Košuta se je večkrat pomočila iz cevke pod repom. Ko je odbila ura dvanajst, je gospodar dejal: »Zdaj pa pojejte in popijte, kol'ko je na mizi, ker se je začel post!« Tako je gospodar na lep način odpravil našemljence domov.

Na pustni torek leta 1949 so si dekleta in fantje na Koritnem iz starih cunj sešili vreče, ki so si jih poveznili na glavo; izrezali so luknje za oči, nos in usta. Bolj ko so bila oblačila stara in ponošena, bolj je videz ustrezal stari navadi. Na pustni torek je moral sprevod obiskati vse domačije v vasi, drugače je bila zamera. Ljudje so jih z veseljem sprejeli in pogostili. Gospodar jih je povabil: »Kar not pujte!« Sprevod se je natlačil v *lapo* (vežo). Maškare so zaplesale v parih polko za debelo repo in lepo korenje. Spremljal jih je godec, ki je obenem vodil sprevod. Med plesom so visoko dvigovali noge.

V petdesetih in šestdesetih letih so v Oplotnici v pustni **procesiji**, kjer je bila najvidnejša **krava**, koledovali od hiše do hiše. V *lapi* so zaplesali in pobirali priboljške.

V Čadramu so po Kuretu pustni sprevod pripravili otroci in dekleta. **Pusta** so pokopali šele v četrtek po pepelnici.

Še pred 2. svetovno vojno so v Zgornjem Prebukovju in v Kalšah imeli **pustne sprevide** po vasi z zaključnim rajanjem in petjem. Nekatere maske so imele na glavi kožo s kozjimi in kravji rogov. Kravji rogov so bili precej kratki, da so trdneje stali na glavi. Splošno vaško pravilo je bilo: bolj ko so bile maske grdo narejene, lepši je bil **pust**. Navadno so se maskirali v nasprotni spol – moški v ženske in narobe. Spredaj na trebuhu so jim za pasom viseli (eden do trije) kravji zvonci. Godec je z ustno harmoniko vodil skupino od domačije do domačije. V hišah so plesali polko za debelo repo. Tisti, ki so imeli zvonce, so bili živahni in so visoko poskakovali. Maškare z rogov so bile bolj mirne in niso skakale. Na likofu (zaključku) v

Kalšah so pozno ponoči dobili večerjo, na koncu pa so plesali še naslednje plesе: cvajšrit, valček, čičko, maričko, kolo in pouštertanc. V pustnem času so starejšim neporočenim dekletom govorili: »Ti si pa jesih baba!« ali: »Ostala si za jesih!« In tega jim dekleta niso smela zameriti.

PUSTNA KLADA

Klado (ploh) so včasih vlekli na Spodnji Polskavi, Tinju in v Stražgonjci. Danes jo vlečejo le še na Spodnji Polskavi, kjer se dekleta in fantje teden pred pustnim torkom zberejo na kmetiji pri Braviču in klado sestavijo iz dveh koles, ojesa in lesenega droga, na katerega pritrldijo še eno kolo. Med vlačanjem klade se to kolo vrti. Na kolesu sta pritrjeni lutki – **slamnata nevesta** in **ženin**, ki se vrtita skupaj s kolesom. Oje in kolo bogato okrasijo s smrekovimi vejami in papirnatimi trakovi. Nevesta ima krilo iz rjuhe, staro belo srajco, pajčolan in vlečko pa iz starih zaves. Ženin je v stari temni moški obleki. Našemljenci, ki vlečejo klado, nosijo star klobuk z zelenimi in rdečimi *portami* (trak na klobuku) in z zataknjeno palico s šopom papirnatih barvnih trakov, ki segajo vse do lopatic. Obraz je bil živordeče našminkan. Čez belo srajco so oblekli temen žametni telovnik, prešit in polepljen s srčki, rožicami in drugimi liki. Pod telovnikom so čez ramena nosili živopisane rute z dolgimi resicami. V petdesetih letih so nosili fantje rjave ali črne hlače do kolen, pod njimi dolge bele spodnje hlače in temne visoke škornje. Ob kladi je hodila **vdova**, z grbo in oblečena v črnino. Navadno si je pobarvala še nekaj zob, da je bila videti škrbasta. Belo pobarvane solze na licu so bile črno obrobljene.

Včasih so imeli klado spravljeno pri kakem kmetu, danes pa jo hranijo na podstrešju prostorov vaške skupnosti.

Pustna klada na Spodnji Polskavi se je prenašala iz roda v rod. Pripravili so jo na pustni torek, če se v preteklem letu ni poročilo nobeno dekle. Z velikim truščem so se odpravili iskat nesrečna dekleta. Spodnja starostna meja deklet ni bila določena po letih, pač pa je bila merilo telesna razvitost. Včasih so privlekli tudi starejše neporočene ženske. Fantje so bili zelo vztrajni pri lovljenju deklet, čeprav so se skrila v sobo ali na podstrešje. Poiskali so jih, četudi so morali preko ograje, ganka ali skozi okno.

Vrv s prečnimi palicami so vlekli štirje pari maskiranih fantov, pred njimi so trije pokali z biči. Za slamnato **nevesto in ženinom**, ki sta se vrtela na kolesu in se obenem spuščala in dvigovala, je hodila **puklasta vdova**. Nenehno je zmerjala in kričala v slamnatega ženina, češ da ji je ugrabil hčerko. Ko so fantje privlekli deklet do prečnih vlečnih palic, so jo prisilili, da je nekaj deset metrov pomagala vleči klado. Preden so jo spustili, so jo na obe lici poljubili z našminkanimi ustnicami. Tako je dobila svojo »štampljko«. Ko so nehali preganjati dekleta, so odšli v vaško gostilno na malico in pijačo.

V zadnjih letih se je ta pustna navada spremenila. Zaradi nastopov klade na pustnem karnevalu na Ptujju se pojavi vsako leto tudi v Spodnji Polskavi, ne glede na izostanek porok. Ob izostanku poroke pa tudi v današnjem času, prav tako kot nekdanj, neusmiljeno iščejo dekleta, da bi vleklo klado.

Kuret piše, da so v prejšnjih časih na Tinju privlekli dekletu, ki se v predpustu ni poročila, klado pred vrata.

Še po 2. svetovni vojni so v Stražgojnci vozili po vasi klado. Hlod so položili na pluznice (plugova kolesa), ob kladi sta plesala najstarejša fant in dekle iz vasi, ki se nista poročila. Včasih je plesal samo fant ali samo dekle. Klado je vleklo osem do deset parov otrok, trije vrstniki pa so jih gonili z bičem. Bič je bil zelo dolg, z več vozli. Z njim so tudi pokali. Otroci, ki so klado vlekli, so nosili maske, ki so bile narejene po navadi iz blaga. Iz belega platna so bile izrezane oči, ki so bile črno obrobljene in so imele narisane trepalnice. Lica in ustnice so namazali z rdečo peso, pod lica pa natlačili cunje. Blago so »pošterkali« (poškrobili), da je lepše stalo.

MASKE NA GOSTIJI

Maske in našemljene skupine so se pojavljale v Vitanju, na Tinju, Resniku, v Čadramu, Kotu, Modriču, na Planini pod Šumikom in v Bezovju nad Zrečami. Največkrat so našemljenci – *zunajšnji svatje* – na gostijah uporabljali že opisane pustne maske ali pa so si jih sproti napravili po potrebi. Našemljenci prihajajo tako kot včasih proti polnoči. Skupina iz vrst svatov pa se je pojavila proti jutru, da so poživali razpoloženje, ki je zavoljo pozne ure marsikdaj že upadlo. Današnji namen mask je le zabavati. S šemljenjem dobijo nepovabljeni fantje – **zunajšnji svatje, prežarji, voglarji, oglarji, prežci, prežiči** – priložnost, da pridejo na *ohcet*, da vidijo, kako se imajo svatje, in da dobijo jesti in piti. Nepovabljeni gostje pogosto pridejo tudi nenašemljeni.

Kuret piše, da so bile do 1. svetovne vojne maškare na gostijah v Vitanju. Pod Pohorjem, na Tinju in na Resniku, so se prežiči, to so nepovabljeni gostje, za gostijo našemili kakor za pusta. Okoli Čadrama so se pojavljali kot prežiči.

V Kotu na Pohorju so do nedavnega prihajali na gostijo prežiči, našemljeni v **ovna, bika** in **vola**. Maske so si poveznili na glavo. Ponekod so bili v kožuhočinastih telovnikih, v hlačah iz hodnega platna in največkrat ogrnjeni čez ramena in vse do pasu s kožo v celem.

V Modriču so še po 2. svetovni vojni svatje preganjali dolgčas v jutranjih urah z masko **štrozok**. Iz posteljnega ležišča sta si dva potegnila koruzno ličkanje in si izpraznjeno prevleko *štrozok* poveznila čez glavo. V notranjosti sta na vso moč kadila cigareto, da se je iz štrozoka močno kadilo. V tistem času so v Modriču poznali tudi našemljence **prežiče**.

Na Planini pod Šumikom so še po 2. svetovni vojni v večernem mraku, pred snemanjem venčka opolnoči, obiskali mladoporočenca **zunajšnji svatje**. Na Pohorju so bili to nevaobljeni svatje, pevci **prežarji**, v maske oblečeni fantje in **košutarji**. Na eni od porok med obema vojnama je bilo **zunajšnjih svatov** več kot vabljenih svatov v hiši.

V Bezovju nad Zrečami so še po 2. svetovni vojni hodili na gostijo našemljeni **prežiči**. Mlajši neporočeni fantje so zvečer najprej zapeli prežarsko pesem (*Predsnočkaj sem slišal no ptičico pet ...*), nato pa počakali na povabilo za ples in pogostitev. Mladoporočencema so predali pismo s čestitko in denarjem za ples. Nosili so maske iz papirja ali ovčje kože, z izrezanimi očmi, nosom in usti. Pokriti so bili s klobukom, kapo ali čim podobnim. Navadno jim je starešina dovolil zaplesati tri plese, zatem pa so jim dali jesti in piti.

INFORMATORJI

Vera Čepič, Spodnja Polskava 1996; Branko Fuchs, 1986, 1996; Leopold Gracej, Planina pod Šumikom 1991; Marija Grobelnik, Zgornje Prebukovje 1996; Jože Hohler, Božje 1996; Frančiška Kruder, Kostanjevec 1987; Marija in Marjan Lašič, Pokošje 1991; Andrej Lenarčič, Čadram 1994; Maks Lenarčič, Čadram 1997; Nežka Sadek, Bezovje nad Zrečami 1987; Ludvik Smogavec, Kot 1991; Franc Stopar, Zlogona Gora 1983; Marija Štefrle, Kostanjevec 1987; Marija Žnidar, Oplotnica 1996.

VIRI IN LITERATURA

Kuret, N. 1984: Maske slovenskih pokrajin, Ljubljana.

**BRANKO FUCHS, MASKS AND MASQUERADING
IN EASTERN AND SOUTHERN POHORJE**

People living in the areas of Eastern and Southern Pohorje and the hills between Slovenske Konjice and Boč still like to put on masks. Aside from more recent masks, the zoomorphic masks of the hind (*košuta*) and the horse (*rubi*) are still regular guests in Carnival processions and on wedding feasts. According to Niko Kuret, the hind from Pohorje and Kozjansko is one of the oldest and most attractive Carnival characters in Slovene ethnic territory. Since 1981 I have been taking photographs and detailed notes on, as well as reconstructions of, the masks, masqueraders, and caroling and wedding masks in the area. The two masks of the hind have been made by a master carpenter and shoemaker living under the Pohorje hills; reconstructions of the roebuck, bull, ram and the *rubi* are the work of the members of the Šmartno na Pohorju Youth Research Camp.

In the second half of the 20th century caroling groups with the hind appeared in nine villages. At Kebelj, this custom has not been interrupted until the present when the village mask has been taken under the patronage of the village folklore group. The hind was led by a drover carrying a whip. An unmasked musician occasionally accompanied them. With its lower jaw manipulated by string, the hind mask from Pohorje had two or four legs.

The horse mask has been preserved only at Pokošje, where it is called the *rubi*. According to villagers it has been visiting the village homes without any interruptions save for the years during the war. The *rubi* appears in a group, together with the masks of the commander, the farmhand, and sweepers; masked villagers occasionally join the group. The person masked as the *rubi* appears to ride the animal. With his left hand he manipulates the animal's lower jaw, with the right he moves the entire horse head.

In the area of Pohorje and the Konjice hills such Carnival processions were frequent. Their principal characteristics were the following: initial gathering and formation of the caroling group, rounds through villagers that took the whole day, the final feast with danc-

ing that lasted until Ash Wednesday, and very small differences between the masks from different villages.

RUSE V HALOZAH IN NA PTUJSKEM POLJU

ANDREJ BRENCE

V severovzhodni Sloveniji, zlasti v okolici Ptuja, število pustnih živali - rus nenehno raste. Avtor obravnava ruse v redko poseljenih Halozah (Podlehnik, Leskovec in Okič) in na Ptujskem polju (Spuhlja, Zabovci in Markovci).¹

The number of the rusa animal masks in the northeast of Slovenia, and especially around Ptuj, increases year by year. The author writes about the rusa masks in sparsely populated Haloze (Podlehnik, Leskovec, and Okič), and in the area of Ptujsko polje (Spuhlja, Zabovci, and Markovci).

HALOZE

Rusa Pika² je del skupine pustnih oračev iz Podlehnika³ že okoli 15 let.⁴ Podolgovato ogrodje, ki je prekrito s ponjavo, predstavlja trup z gibljivo glavo spredaj in repom zadaj. Vanjo se našemi posameznik, torej je dvonoga in narejena tako, da nosilec v višini pasu gleda iz trupa in predstavlja hkrati tudi jezdeca, ki si obraza navadno ne zakrije v celoti. O pustu leta 2001 se je jezdec oblekel v črn suknjič, si nadel plastičen nos in očala ter se pokrnil s klobukom, izpod katerega so gledali dolgi beli lasje. Natlačeni rokavi s prišitimi belimi rokavicami so predstavljali njegove roke, s svojimi rokami, skritimi pod trupom, pa je premikal rusino glavo. Dvoje hlačnic s škornji, pritrjenih na trup v višini pasu, je predstavljalo jezdečeve noge. Prek hlač pa je imel nosilec oblečene še posebej sešite hlače iz belega platna.

Nekaj posebnega je ogrodje trupa, dolgo 120, široko 39 in visoko 30 cm, saj je v celoti izdelano iz tanjšega armaturnega železa; je zelo čvrsto in skorajda neuničljivo, zaradi teže pa pomeni za nosilca dodaten napor. Ogrodje, ki si ga s trakovoma obesi na ramena, je prekrito z do tal segajočo belo platneno ponjavo. Pod ogrođjem je skrita platenka z vodo, iz katere je speljana plastična cevka do rusine zadnjice; rusa s stiskanjem posode brizga, ščije po ljudeh. Prek zadnjice pa je obešen pravi kravji rep. Podolgovata glava, dolga okoli 23 in

¹ Vse ruse so nastopile tudi ob pustu leta 2001 v domačem kraju ali v številnih organiziranih sprevodih.

² Ime je iz 2. polovice devetdesetih let 20. stoletja; na ponjavi je namreč imela prišite velike pike iz modrega blaga.

³ Orači iz Podlehnika so že desetletja ena izmed najbolj znanih pustnih skupin s ptujskega območja, ki jo sestavlja šest konjičev, plužar, pobirač, pokač in koranti. Skupina je stalen gost na ptujskem kurentovanju in drugih organiziranih prireditvah.

⁴ Predtem v skupini niso imeli ruse. Le enkrat se jim je pridružila rusa z gonjačem, korantom in muzikantom iz Strmca v Halozah, kjer pa je danes več nimajo.

široka 11 cm, je najpomembnejši del ruse. Narejena je iz masivnega lesa in nasajena na prežagan držaj, *štil* zavržene metle, ovit z belim platnom. Gobec je znotraj pobarvan rdeče in ima dolgo, gibljivo spodnjo čeljust, ki je s kovinskim tečajem, *pantom* pritrjena na glavo. Premika se z *zajlo* (pleteno jekleno vrvico), speljano skozi glavo in nato dalje prosto ob metlinem držaju. Na koncu vrvice je povprek pritrjen držaj, za katerega z roko vleče nosilec ruse. Kovinska vzmet, napeta med spodnjim delom čeljusti in metlinim držajem, omogoča, da se čeljust povrne v prvoten položaj. Z drugo roko nosilec premika in obrača držaj. Spreten in uren nosilec doseže, da je glava zelo gibljiva in da sočasno hlata na vse strani. Glava s kozjimi rogovi je opeta s kozjo kožo. Oči so iz prerezanih in trdih gumijastih žogic, iz gobca pa visi dolg jezik iz rdečega blaga. Lesena osnova glave je stalna, zunanja podoba pa se je z leti tudi nekoliko spreminjala.⁵ Ponjavo, ki se lahko hitro strga in uniči, pa so že večkrat zamenjali.⁶ Nosilec ruse je stalen, hrani jo na svojem domu, jo po potrebi popravlja in tudi spreminja.⁷

Na nastopih z orači spremlja ruso in z bičem priganja **gonjač** ali *forar*. V gonjača se našemi fant ali moški, ki je trenutno na voljo. Oblečen je v vsakdanja oblačila in moder predpasnik. Obraza si ne našemi, le klobuk okraši z umetnim zelenjem in rožami.

Leta 2001 je rusa skupaj z orači nastopila na Ptuju v sprevodih na otvoritvi kurentovanja in na pustno nedeljo, udeležili pa so se tudi prireditve in pustne zabave v Hotinji vasi. V domačem kraju pa zaradi pomanjkanja časa rusa, gonjač in pobirač niso samostojno hodili. Na prireditvah se je rusa zelo izkazala, saj je bila izredno aktivna. Urno se je premikala in z gobcem hlatala predvsem po ženskah, tako da jo je gonjač le s »težavo« krotil. Poleg tega da je nastopanje v rusi naporno, saj vsa oprema tehta več kot dvajset kilogramov, je lahko tudi nevarno. V plahto, ki sega skoraj do tal, se ob norenju in skakanju nosilec lahko kaj hitro zaplete z nogami. Pri padcu, ki navadno sledi, pa je skorajda nemočen. Z rokami si pri tem ne more pomagati, ker so skrite pod trupom in zaposlene s premikanjem glave.⁸ Ko si nosilec nadene ruso, na padce in morebitne poškodbe niti ne pomisli. Rusa mu pomeni le veselje in možnost za norenje. Pri tem pa ne sme biti trezen, ker takšen ne bi mogel uganjati različnih norčij.⁹

Le nekaj kilometrov proti vzhodu imajo v Leskovcu podobno dvonogo ruso z imenom Šeka, narejeno za enega človeka, ki je hkrati tudi jezdec. Tudi leskovška rusa in gonjač že petnajst ali šestnajst let nastopata s pustnimi orači.¹⁰ Ob zadnjem nastopu je bil nosilec¹¹ oziroma jezdec odet v suknjič temne barve. Rokavi suknjiča, natlačeni s peno, in prišite petprstne črne rokavice so predstavljali njegove roke. S svojimi rokami je premikal rusino

⁵ Pred tremi leti so umetno krzno, s katerim je bila do takrat opeta glava, nadomestili s kozjo kožo.

⁶ Ponjavo so po pripovedovanju že večkrat zamenjali, še leta 1999 je bila iz žakljevine.

⁷ Zadnja štiri leta je nosilec ruse Franci Gajšek, star 30 let, iz Podlehnik. Predtem je nosil in skrbel za ruso njegov stric. Po končanem pustu leta 2001 je Franci spravil ruso na podstrešje. Opral je ponjavo in popravil glavo, ki se je razmigala na pustnem sprevodu in zabavi v Hotinji vasi.

⁸ Po pripovedovanju sta si tako dva nosilca ruse poškodovala čeljust.

⁹ Tako je Franci Gajšek opisal svoje občutke.

¹⁰ Skupino pustnih oračev iz Leskovca sestavljajo vodja skupine, pokač, konjiči, pluzar, pobirač in koranti. Skupina nastopa na številnih organiziranih pustnih sprevodih in prireditvah. Njen vodja je Janez Kmetec iz Spodnjega Leskovca. Pri njem so shranjeni rusa in druge maske ter rekviziti oračev.

¹¹ Leta 2001 je bil to Edo Smolinger, star okoli 40 let, ki dela in živi pri Janezu Kmetcu, vodji skupine leskovških oračev.

glavo in spodnjo čeljust. Obraza si ni našemil, nadel si je le smučarska očala. Na glavi je imel klobuk, okrašen z umetnim zelenjem in rožami. Jezdečeve noge, narejene iz hlačnic in škornjev ter prišite na trup, so bile v primerjavi z zgornjim delom telesa dosti prekratke. Spodnji del nog, ki je nosilcu gledal izpod ponjave, pa so od kolen do gležnjev zakrivale nekakšne prirezane hlačnice ali gamaše iz ovčjega krzna. Oblika in dimenzije trupa so približno takšne kot pri rusi iz Podlehnik, le ogrodje je dosti lažje, ker je narejeno iz leskovih palic. Prek njega je še napeta plastična folija, ki ščiti nosilca pred udarci gonjačevega biča. Vse pa je leta 2001 zakrivala rožnata platnena ponjava, ki je bila spredaj okrašena z nako-dranim barvastim trakom. Zadaj je bil pritrjen rep iz ovčjega krzna, spredaj pa je bila gibljiva glava, nasajena na vrat iz prežaganega metlinega držaja, *štila*. Vrat je ovit z vzorčastim blagom, spodaj pa ima obešen majhen zvonček. Lesena glava meri 27 cm in oblikuje z enako dolgo in gibljivo spodnjo čeljustjo velik gobec. Spodnja čeljust, ki je pritrjena na glavo s kosom usnja, se premika s pleteno jekleno vrstico, *zajlo*, ki je speljana pod glavo in nato prosto ob držaju. Spodnje čeljusti ne vrača v prvoten položaj z vzmetjo kot pri rusi iz Podlehnik, temveč je v ta namen obtežena. V gobcu, iz katerega visi rdeč jezik iz skaja, sta na spodnji in zgornji čeljusti pribiti kovinski ploščici, ki ob zapiranju povzročata glasen pok. Z njima pa se da tudi močno in boleče ugrizniti. Letošnji »modni« dodatek je bil plastični kuščar, ki je mohl iz gobca.¹² Vsa glava je prevlečena z umetnim krznom, iz enakega materiala pa so tudi ušesa. Za oči sta uporabljena gumba, nosnici pa predstavljata kovinski ploščici, pod katerima so brki iz sirka. Glava se do leta 2001, ko so ji dodali kuščarja in rogove telice, ni spreminjala. Rogovi so bili predtem iz usnja, zašitega okoli slamnate osno-

Rusa iz Podlehnik, Podlehnik, 2001. Fotografije: Andrej Brence.

¹² Gospa Kmetec je glede kuščarja dejala, da »pač mora razvoj naprej«.

Rusa in gonjač iz Leskovca na kurentovanju na Ptuju, 2001.

ve. Ogrodje se ni spreminjalo, le ponjavo, ki se na obhodih hitro poškodeuje, so morali večkrat zamenjati.

K rusi sodi še gonjač ali *forman* z obveznim bičem v roki. Obleden je bil v debel zimski jopič iz blaga, temne hlače in obut v usnjene škornje. Obraza ni imel zakritega, le na licih je imel naslikana srčka. Na glavi je imel slamnik, ki ga je okrasil z umetnim zelenjem in cvetjem.

Ob zadnjem pustu je rusa nastopila z orači na kurentovanju na Ptuju. Udeležili pa so se še sprevodov v Cirkulanah, Leskovcu, Vidmu in Bukovcih. Povabljeni so bili tudi v Radlje in Slovenj Gradec, kjer je rusa s svojimi norčijami vzbudila veliko zanimanja in smeha med gledalci. Na vseh prireditvah pa rusa ne nastopi. Kadar ni na voljo dovolj ljudi, imajo prednost orači.¹³

Poleg organiziranih prireditev nastopa rusa tudi samostojno v domačem kraju, kjer po hišah zganjajo norčije, želijo srečo in zbirajo darove. Pri takem obhodu, ki traja samo od nedelje do pustnega torka, sodelujejo rusa,

gonjač ali *forar*, pobirač ali jajčar in korant.¹⁴ Letos so hodili po kraju zelo malo, ker ni bilo časa in ne ljudi, ki bi se bili našemili.

Pri nastopu je rusa živahna in zganja številne norčije. Vanjo se našemijo, da se razvedrijo in tudi zdvijajo. Kljub temu pa bi se naj rusa na organiziranih nastopih vedla spodobno, zlasti do žensk, da ne bi prišlo do kakšnih večjih zamer.¹⁵

V Okiču, gričevju nad Leskovsko kotlino, je tretja haloška rusa ali *šarga*. Uporabljajo oba izraza, vendar se jim zdi rusa bolj praktično, lažje je npr. reči *dija rusa* itd. Shranjena je v Repišču.¹⁶ Tudi ta rusa nastopa organizirano s skupino oračev.¹⁷ Pri skupini jo imajo že osem let.¹⁸ Od omenjenih dveh rus se razlikuje po tem, da je štirinoga, torej za dva nosilca,

¹³ Edo Smolinger je moral letos nastopiti tudi kot konjič.

¹⁴ Gospa Kmetec se spominja, da je prihajala včasih v Leskovec rusa iz Okiča. Ljudje so dejali, da »ruso forajo«.

¹⁵ Po ljudskem mnenju se mora rusa spodobno obnašati. Vendar se je zgodilo, da je rusa majhnega psa, ki je bevskal, dvakrat ugriznila z gobcem, tako da je strgal vrvico iz lastničnih rok ter pobegnil.

¹⁶ Na podstrešju gospodarskega poslopja jo hrani Beno Vidovič.

¹⁷ Orači iz Okiča so že nekaj let organizirana skupina, ki jo sestavljajo pokač, konjiči, pobirač, pluzar in koranti. Njeni člani so iz Malega in Velikega Okiča, ki ju loči občinska meja med občinama Videm in Cirkulane. Da bi se izognili težavam, iz katere občine je skupina, so se odločili, da bodo kar orači iz Okiča.

¹⁸ Pred približno 25 leti so v kraju že imeli štirinogo rusu z lepo izdelano glavo. Narejena je bila iz deščic, da je bila lažja, in opeta s kožuham.

Rusa iz Okiča, Repišče, 2001.

Gonjač s Ptujskega polja na fašenku
v Cirkulanah, 2000.

ki si ogrodje povezneta na ramena in sta v celoti skrita pod ponjavo. Leseno ogrodje je dolgo 240 in široko 40 cm, kar ustreza širini ramen. Čezenj so polkrožno vpeti loki iz leskovih vej, vse skupaj pa je prekrito z belo platneno ponjavo. Zadaj je obešen pravi kravji rep, spredaj pa je gibljiva glava. Pridobitev z zadnjega pustovanja leta 2001 je rusin mladiček,¹⁹ skrit pod ponjavo. Dolg je okoli 30 cm in je kopija velike ruse. Ogrodje je iz lesenih letvic, loki so iz kovinske žice, ponjava pa je iz belega platna. Glava je narejena iz grče vinske trte, ki je oblepljena s kozjo kožo, iz enakega materiala je tudi rep. Med nastopom je imela rusa večkrat porodne popadke. Zvijala in premetavala se je po tleh in na koncu z muko skotila mladička.²⁰

Rusina glava je podobna prejšnjima. Dolga je 34 cm, je iz polnega lesa in nasajena na vrat iz daljše kovinske palice.²¹ Vse skupaj tehta nekaj kilogramov in pomeni dodatno breme za prednjega nosilca. Zato si pri premikanju glave pomaga tako, da ima kovinsko palico naslonjeno na prednjo prečko ogrodja, z drugo roko pa vleče za pleteno kovinsko vrvico, *zajlo*, s katero premika spodnjo čeljust, ki je z glavo povezana s kovinsko spono, v prvoten položaj pa se vrača z elastiko. Rusa ima velik gobec, kajti spodnja čeljust je po dolžini skoraj enaka dolžini glave. Gobec je pobarvan rdeče, s pribito rdečo moško nogavico na spodnji

¹⁹ Izdelal ga je Beno Vidovič.

²⁰ Na pustni prireditvi v Šoštanju so gledalci kotenje spremljali z velikim zanimanjem.

²¹ Glavo je naredil Ivan Jurgec iz Gradišča.

čeljusti, ki predstavlja jezik. Glava in vrat sta odeta v umetno krzno, iz katerega so tudi ušesa. Oči sta leseni kroгли, nosnici pa sta navrtani v les. Ruso spremlja gonjač ali *forman*, ki je oblečen po *kmečko* s košem na hrbtu in majhnim bičem v rokah. Ob letošnjem pustu si je zakril tudi obraz z brado iz kozje kože in očali, na glavi pa je imel z umetnim zelenjem in rožami okrašen klobuk.

Rusa in gonjač sta letos nastopila z orači na pustnem sprevodu v Cirkulanah, Šoštanju in Intersparu v Celju. Kadar pa ni na voljo dovolj ljudi, ki bi se našemili, pustijo ruso doma in nastopijo samo orači. V domačem kraju pa se je tudi letos odpravila rusa na samostojen obhod. Takrat se pa število udeležencev poveča. Na čelu skupine je gonjač ali *forman*, ki vodi na *štriku* ruso, sledijo še pobirač ali *jajčarca*, eden ali več korantov in muzikant. Ko pride skupina do hiše, ruso težko spravijo na dvorišče in gonjač jo poskuša prodati gospodarju. Pri tem jo zelo hvali, ko pa je kupčija že skoraj sklenjena, ušpiči rusa kakšno nepotrebno norčijo in vse barantanje je bilo zaman. Rusa tudi rada preganja otroke, zlasti najmlajši se je še vedno bojijo. Včasih so hodili samo na pustni torek, pred nekako dvajsetimi leti so začeli hoditi od pustne nedelje, sedaj pa hodijo že ves teden pred pustom.

PTUJSKO POLJE

Na Ptujskem polju, v Spuhlji, Zabovcih in Markovcih, ki so znane vasi po bogati tradiciji šemljenja in številnih drugih starih pustnih likih,²² nastopata velika in mala rusa. Veliko štirinogo ruso imenujejo tudi *mela* ali *melika*, včasih pa ji rečejo kar stvar.²³ Mali dvonogi pa pravijo rusa ali prav tako tudi *stvar*.²⁴

Ob pustu leta 2001 je bilo v Spuhlji šest ali sedem velikih rus, v Zabovcih šest, v Markovcih pa so bile tri velike ruse.²⁵ Velika rusa ali mela iz Spuhlje je pri hiši pet let in je prava velikanka, od glave do repa meri skoraj štiri metre in je težka okoli 40 kilogramov. Ogrodje je dolgo 300, široko 41 in visoko 43 cm. Narejeno je iz dveh prečnih in podolžnih lesenih tramičev, ki sta povezana z loki iz armaturnega železa, vse skupaj pa je prekrito z žakljevinasto ponjavo. Na ponjavi so zaradi varnosti ob straneh in zadaj pritrjeni svetlobni odsevniki, mačja očesa, da jo na cesti v mraku ali temi vozniki avtomobilov lažje in hitreje opazijo. Na hrbtu je pritrjen okoli 80 cm visok jezdec, narejen iz natlačenih otroških oblačil in s kapo s ščitnikom na glavi. Zadaj je obešen pravi kravji rep, spredaj pa je 34 cm velika glava, ki jo s trupom veže 70 cm dolg vrat, narejen iz lesenega tramiča, odetega v ovčjo

²² V teh vaseh so doma orači, pernat korant, hudič, medved, picek, kokot, vile idr.

²³ Stvar pomeni živo bitje, tudi rusa je po mnenju informatorjev neka nedoločena žival, je stvar. Izraz stvar za dvonogo rusu navaja že Janez Strelec [1887: 44]. Da pravijo štirinogi in dvonogi rusi stvar, omenja tudi dr. Ljudevit Pivko [1913: 151].

²⁴ Konec 19. stol. so veliko rusu imenovali gambela, malo pa rusa [Strelec 1887: 43–44]. Sredi 20. stol. sta bili imeni tudi zamenjani [Kuret 1984: 202; Braz 1962: 6].

²⁵ Konec 19. stol. so imenovali štirinogo rusu gambela. Leta 1887 jo je opisal ptujski učitelj Janez Strelec: »To predstavljata dva moža eden za drugim, ki nosita čez ramo neko streho, čez katero je pokrita rjuha. Prednji ima v rokah s platnom obšit drog, na katerem je napravljena lesena glava. Z motozom da se spodnja čeljust semtertje vlačiti. Na hrbtu te 'človeške živali' je narejen iz cap majhen fantek, kateri jaše. 'Gambela' gre od hiše do hiše in pleše. Goni jo smešno oblečen človek, drugi pa darove pobira.« [Strelec 1887: 44]

Ruse, gonjači in pobirači na fašenku v Markovcih, 2001.

Rusa, gonjač in gospodinja, Zabovci, 1988.

kožo. Lesena glava je preprosto izdelana in oblepljena z ovčjo kožo. Pokončna ušesa so iz trde gume, iz gobca pa visi rdeč jezik. Spodnja čeljust je gibljiva in jo prednji nosilec premika z *zajlo*.

Rusa, gonjač in pobirač se odpravijo na obhod, ki v glavnem poteka le po domačem kraju, že nekaj dni pred pustom. Našemljenci so poročeni moški in dobri znanci, ki jim je gonjenje ruse v veselje in razvedrilo,²⁶ zato jih povsod radi sprejmejo in pogostijo. Pogostitve pa se ob dobri hrani, pijači in šalah po navadi zavlečejo in tako so leta 2001 obiskali samo osem hiš, leto predtem pa so obhod končali že pri četrti.

Pri hiši še imajo starejšo veliko rusa, ki je manjših dimenzij in je tudi lažja. Od glave do repa meri 290 cm, trup pa je dolg 230 cm. Vanjo se sedaj šemijo le še otroci. Ogradje, ki je leseno, s kovinskimi loki iz malo debelejšje žice in prekrito s kartonom, je dolgo 230, široko

²⁶ Razvedrila pa jim ne pomeni le pustni obhod. Poseben družabni dogodek je bil tudi, ko je osem moških dva dni šivalo novo ponjavo.

in visoko 36 cm, prekrito je s ponjavo iz žakljevine. Rep je spleten iz rafije, na hrbtu je manjša lutka iz otroških oblačil, napolnjenih s slamo. Preprosto izdelana glava iz lesa je opeta z ovčjo kožo. Spodnja čeljust se premika z vrvico, iz gobca pa visi jezik iz skaja. Okoli vratu je obešen kravji zvonec in štrik, za katerega jo vodi gonjač.

V sosednjih Zabovcih imajo podobno veliko ruso. Pri hiši je tri leta in vanjo se napravijo otroci.²⁷ Od glave do repa meri okoli 240 cm. Ogrodje je leseno, z loki iz leskovih vej in prekrito z žakljevino. Rep je iz debelejšje vrvi s koščkom ovčje kože na koncu. Glava je narejena iz tanjšega polena, dolgega 23 cm, in ovita z ovčjo kožo. Rusa nima vratu, zato je glava pribita kar na prednjo prečko ogrodja. Spodnja čeljust, ki je odžagana od spodnjega dela polena, meri v dolžino 14 cm in je s kosom usnja pritrjena na glavo. Nanjo je pribit jezik iz rdečega skaja, prednji nosilec pa jo premika z vrvico. Fanta, ki si ruso nadeneta, imata na nogah od kolen do gležnjev kratki hlačnici iz žakljevine.

Vse velike ruse v Spuhlji, Zabovcih in Markovcih imajo podobno narejena ogrodja in ponjave iz žakljevine. Po velikosti in teži pa je nekaj posebnega le mogočna rusa v Spuhlji.²⁸ Pod ruso se spravita dva nosilca, tako da izpod ponjave moli le spodnji del nog. Ogrodje si nadeneta na ramena, da pa ju ne bi preveč ožulilo, ga ovijeta s peno. Njuna vidljivost je omejena, le prednji gleda skozi majhno odprtino na čelu, vendar to ne pomeni večje ovire pri hoji in zganjanju norčij.

Glave ali *čaplje*²⁹ so preproste in opete z ovčjo kožo. Osnova je po navadi iz tanjšega lesenega polena z izžagano spodnjo čeljustjo, lahko pa jo sestavlja samo dvoje gibljivih deščic. Na ogrodje trupa je glava kar pribita ali pa jo veže z njim krajši ali daljši vrat, lesen kol, ki je večinoma ovit z ovčjo kožo. Okoli vratu sta še navadno obešena manjši zvonec in *štrik*, za katerega ruso vodijo.³⁰

Na hrbtu ruse je običajno pritrjen jezdec, ki ga imenujejo *faček* ali *rusin dečko*.³¹ Po navadi so to s slamo ali plastično peno natlačena otroška oblačila, s prišito in natlačeno glavo iz blaga, pokrivalom in narisanim obrazom ali kakšnim drugim naličjem. Nekateri jezdecji so prav domiselno izdelani ali pa je to kar lutka medveda, zavržene otroške igrače.

Gonjača ruse imenujejo *porta*,³² oblečen je v stare hlače, jopič, telovnik, delovni plašč ali pajaca in obut v visoke čevlje ali gumijaste škornje. Nekateri imajo glavo zakrito z masko

²⁷ Za vnuke jo je naredil Viktor Veršič iz Zabovec.

²⁸ Pred leti se je pojavila tudi zelo dolga rusa velikanka, pod katero je bilo več nosilcev. Zadnja leta, ko je postala aktualna bolezen norih krav, pa je nastopila rusa s kravjo glavo in kožo prek ogrodja.

²⁹ Čapniti pomeni v pogovornem jeziku ugrizniti. Rusa je čapnila – je ugriznila.

³⁰ Pred desetletji so bile glave lepše in natančneje izdelane. Izdelovali so jih ljudje, ki so imeli za to smisel in občutek. Po navadi so izbrali kos lesa, ki je že imel obliko živalske glave. Les so nato obdelali, spodnjo čeljust pa samo zažagali. Izrezljali so nozdrvi in zobe, rdeče pobarvali notranjost gobca in pritrtili jezik. Na koncu so glavo in vrat opeli z zajčjo, ovčjo, kozjo ali katero drugo kožo. Tako umetelno izdelani glavi iz petdesetih let 20. stol. sta v Pokrajinskem muzeju na Ptujju. Glave so hranili pri hiši nekaj let, dlje kot ogrodja, ponjave in drugo opremo, ki so jo v tem času spreminjali ali celo izdelali na novo. Kot nekaj novega in »izvirnega« se je v devetdesetih letih 20. stol. nekajkrat pojavila tudi rusa s pravo kravjo glavo.

³¹ Konec 19. stol. ga omenja Strelec kot majhnega fanta [1887: 44], Pivko mu pravi faček [1913: 15]. V šestdesetih letih 20. stol. so ga imenovali tudi lilek [Braz 1962: 6].

³² Po pripovedovanju se je tako pisal možakar iz zaselka pri Bukovcih, ki je v tridesetih in štiridesetih letih 20. stol. gonil ruso. Pri tem opravilu je bil zelo domiselni in zabaven, rad pa je preganjal otroke, ki so se ga zelo bali.

ali s kapo iz ovčje kože z naličjem iz pravega ali umetnega usnja, drugi pa si obraz samo namažejo in posadijo na glavo klobuk, staro kučmo ali kakšno drugo pokrivalo. Obvezen rekvizit pa je bič. Zraven sodi še pobirač ali *poberač*, ki si obraz navadno kar pobarva. Včasih si nadene tudi kupljeno plastično masko ali očala z nosom. Oblečen je vsakdanje, s klobukom na glavi in obvezno košaro ali košem za zbiranje darov na hrbtu.

Ruse nastopajo na organiziranih prireditvah – letos so se v velikem številu udeležile pustnega sprevoda, *fašenka*, v Markovcih – in obiskujejo hiše v domačem kraju in sosednjih vaseh. Zadnja leta začnejo posamezne skupine, ki jih sestavljajo rusa, gonjač in pobirač, z obhodom že teden dni pred pustom.³³ Že na cesti z vpitjem napovejo svoj prihod na dvorišče, kjer nato rusa uganja različne norčije. Po predstavi našemljenci voščijo domačim srečo in poberejo darove.

V veliko ruse se šemijo otroci in odrasli. Zadnja leta je velikih rus vedno več, saj njihova izdelava ne zahteva mnogo spretnosti in stroškov, zaslužek z njimi pa je zelo dober. Zaradi slednjega in tudi zabave ruse raje hodijo po vaseh kot po številnih organiziranih prireditvah. Od darov najraje pobirajo denar in po pripovedovanju zasluži skupina odraslih našemljen-
cev pri posamezni hiši najmanj tisočaka. V zadnjih letih je prišlo v modo še zapiranje cest in ustavljanje avtomobilov, ker tako najlažje od neznancev »izsilijo« denar.³⁴

Rusi sta zaprli cesto na Ptujskem polju, 2000.

³³ Nekdaj so hodili samo na pustni ponedeljek in torek ali od nedelje do pustnega torka.

³⁴ Ob pustu 2001 je v Bukovcih prišlo do neljubega dogodka, ko so pijane ruse preteple voznika, ker jim ni hotel izročiti 5.000 tolarjev.

Male dvonoge ruse danes niso tako številne. V drugi polovici 20. stol. se po pripovedovanju vanje sploh niso šemili.³⁵ Šele v začetku devetdesetih let, ko so v Markovcih začeli prirejati pustne sprevode, so jih po opisu v župnijski kroniki s konca 19. stol. ponovno obudili k življenju.³⁶ Zadnjih šest let pa imajo v Markovcih šest takih rus.³⁷ Pod strehasto ogrodje, ki je narejeno iz leskovih palic in pokrito s ponjavo, se skriva nosilec. Manjša lesena glava, opeta z ovčjo kožo, je preprosto izdelana in spodnja čeljust z jezikom kar prosto visi od nje. K skupini še sodijo pobirač ali poberač, ki je vodja skupine, in gonjač ali *porta* s pomočniki. Vsi razen gonjača, ki ima naglavno masko iz ovčje kože in z usnjenim naličjem, si obraz le delno zakrijejo ali namažejo. Obleženi so v stara oblačila in opremljeni s številnimi rekviziti: koši, torbami, palicami, raznimi trobili itd. Skupino sestavljajo fantje, stari od 20 do 25 let, ki priredijo živahno in pestro predstavo. Letos so se udeležili sprevodov v Markovcih, Cirkulanah, Dornavi in Hotinji vasi, na pustni torek pa so obiskali hiše v domači vasi. Tudi v Zabovcih imajo dvonogo rusu, ki pa je osamljen primerek in je le pomanjšana kopija velike ruse.³⁸

Opisane ruse imajo mnogo skupnega po šegi, zunanji podobi, našemljencih, ki jih spremljajo, času obhoda, pobiranju darov itd. Med seboj pa se tudi razlikujejo. Tako so npr. haloške lepše in kvalitetnejše izdelane, tiste s Ptujskega polja pa na obhodih v gosto naseljenih vaseh dosti več zaslužijo itd. Za vse pa velja, da jih po nekaj let hranijo pri hiši, jih popravljajo, obnavljajo, ko vprašamo zanje, pa govorijo o njih kot o domačih živalih, za katere je samoumevno, da so pri hiši.

VIRI IN LITERATURA

- Brence, A. 2001: Terenski zapiski, Oddelek za etnologijo, Pokrajinski muzej Ptuj.
 Braz, M. 1962: Pustni običaji v ptujski občini, Kurent, Ptuj: 4–6.
 Kuret, N. 1984: Maske slovenskih pokrajin, Ljubljana.
 Pivko, L. 1913: Pustna kobila (rusa, šarga, gambela, košuta itd.). V: Časopis za zgodovino in narodopisje 10/2: 151–155.
 Strelec, J. 1887: Predpustni običaji v ptujski okolici, V: Popotnik, Maribor: 42–44.

³⁵ Dvonogo rusu je prav tako opisal Janez Strelec leta 1887: »'Rusa' je človek, kateri ima čez glavo vrženo rjuho, v rokah pa palico z glavo, kakor pri 'Gambeli'. Razložek med obema je to, da je v 'Rusi' le eden človek, v 'Gambeli' pa dva.« Dalje je zapisal, da so na pustni torek zvečer pri vsaki hiši priredili pojedino, katero je kot nepovabljen gost obiskala tudi rusa. Najprej je vstopil v hišo gonjač, ki je začel ponujati gospodarju neko stvar, katero je našel v gozdu, nato je poklical v hišo rusu. Medtem ko jo je gonjač hvalil, si jo je gospodar temeljito ogledal. Da bi se prepričali, kako je urna, je gonjač zaklical: »Rusa, išči cukce.« Takrat je začela divjati po hiši in z zobmi iz žebljev ter z ježevo kožo na koncu gobca preganjati otroke. Gospodar je uvidel, da je prenevarna, in kupčija je propadla. Gonjač in človek v rusi sta dobila kozarec vina in se nato odpravila k drugi hiši. [Strelec 1887: 44] V začetku šestdesetih let 20. stol. je Milka Braz opisala malo rusu, ki jo imenujejo gambela [Braz 1962: 6].

³⁶ Ruso je v kroniki župnije Sv. Marka niže Ptuja (Markovci) opisal Matija Slekovec. Enako jo je opisal Janez Strelec [1887].

³⁷ Naredili so jih pri Vrtačnikovih, kjer jih z drugimi maskami in opremo hranijo na podstrešju stanovanjske hiše.

³⁸ Pred tremi leti jo je za vnuka izdelal Viktor Veršič.

ANDREJ BRENCÉ, *THE RUSA FROM HALOZE AND PTUJSKO POLJE*

Areas in northeastern Slovenia, especially Haloze, Slovenske Gorice, Dravsko Polje, and Ptujsko Polje, are known for their traditional Carnival mask called the *rusa*. Most of the *rusa* masks appear in the villages around Ptujsko Polje, lately also in Ptuj. The article describes the masks from the sparsely populated Haloze and the ones from the villages in Ptujsko Polje, which are also the homeland of other traditional Carnival masks: the *korant*, Carnival ploughers, the bear, fairies, the *picek*, etc.

The *rusa* masks start their rounds several days before the February Carnival. In 2001 they appeared in local villages and in organized Carnival processions in nearby, as well as more distant, places. There is usually only one *rusa* in the group of the so-called *pustni orači* (Carnival ploughers), which attends the Carnival festivities in Ptuj, the surrounding villages, or elsewhere in Slovenia. The *rusa* is accompanied by the drover (*gonjač*). If, however, the *rusa* appears in its home village, it is accompanied by the drover (*forar*) equipped with a whip, the picker (*pobirač* or *poberač*) with a basket for presents, the musician (*muzikant*), and the *korant*. Masked adult men storm onto a village yard, where they try to sell the restless and unruly *rusa* to the master of the house. After a failed attempt at this they wish good luck, and in turn the family treats them with wine and sausages, or the like; the most popular gift is money. The three *rusa* masks from Haloze have been made of high-quality materials and with an abundance of imagination; this is especially true of their heads. The wooden heads are covered with goat- or sheepskin, have eyes and a protruding tongue. The lower jaw is flexible. The mask from Podlehnik, as well as the one from Leskovec, has two legs, and the person wearing the animal frame appears to be riding it. The *rusa* from Okič has four legs. The two people inside the animal body are hidden under the frame and a blanket covering it, and only their legs can be seen underneath.

In the Ptujsko Polje villages the *rusa* masks are more numerous. They are accompanied by the drover (*porta*) and the picker (*poberač*). The people inside the frame are either children or adults, and all of them prefer visiting local and nearby villages to organized events. Because the settlements in Ptujsko Polje are close to each other and densely populated, the take is much higher than in Haloze. In the three Ptujsko Polje villages there were sixteen large, four-legged *rusa* masks in 2001. Two-legged masks, resurrected at the beginning of the 1990's, are less frequent. The large animals measure about three meters from head to tail, the small ones about 1,5 m. Contrary to the ones from Haloze, the masks from Ptujsko polje are simpler, made of a wooden frame covered with sackcloth, with a tail at the rear end. A masquerader wears the frame on his or her shoulders. The wooden head, covered with sheepskin, has a flexible or a loosely-hanging lower jaw with a protruding tongue. Large masks usually have a *faček*, a rag doll, on their back.

The masks described above share many common characteristics, but also differ from each other. While the ones from Haloze are prettier and better made, those from Ptujsko Polje earn more money on their rounds through the densely populated villages. Yet they all share a common trait: they are kept in their owners' families for years and are constantly repaired. The masks are referred to by their owners as if they were pets, and are obviously part of the family.

POJEM TRADICIJE V SODOBNOSTI PRI PLOHARJIH IN ORAČIH

BRIGITA TETIČKOVIČ

Avtorica predstavi spremembe in sodobne vplive na tradicionalne pustne skupine plohlarjev iz Cirkovc in oračev s Ptujkega in Dravskega polja.¹

The author writes about the changes in and recent influences on two traditional groups of masks: the plohlarji from Cirkovce and the orači from Ptujko polje and Dravsko polje.

Skupini plohlarjev iz Cirkovc in oračev s Ptujkega in Dravskega polja razvojno sodita skupaj, a nastopata danes ločeno in imata različno vsebino. Vleka ploha nima več svoje prvotne funkcije, značilne za plodnostno magijo (ploh – falus). Skozi čas je vleka postala kazen, ki jo je običajno pravo naložilo mladim dekletom in fantom, ki se niso poročili v predpustnem času. Nasprotno pa oranje ohranja nadih obrednosti vegetativnega značaja, ki ga sproti razbijajo burkasti pobiralci darov. [Kuret 1984: 480]

PLOHARJI IZ CIRKOVČ

Vleka ploha se je kot predpustna šega Dravskega polja ohranila v Cirkovcah. Plohlarji so prisotni tako na Dravskem polju, v Slovenskih goricah in Halozah kot na Kozjaku, v Dravski, Mislinjski in Mežiški dolini. [Gačnik in Brenc 1998: 32]

Folklorna skupina iz Cirkovc je znana pod imenom plohlarji od leta 1961, ko je na ptujskem kurentovanju predstavila šego vlečenja ploha. Po izročilu² so šego izvajali, ko se ni v vasi v predpustnem času poročilo nobeno dekle; vsa dekleta iz vasi so morala na pustni torek za kazen vleči borov ali smrekov ploh. Vleka je bila opomin tistim, ki s samskim stanom niso pripomogli k pomnožitvi rodu. Danes je vleka ploha dobila druge pomene in vsebine.

Cirkovski plohlarji danes delujejo pod okriljem folklorne skupine Vinka Koržeta iz Cirkovc, ki ima dolgo tradicijo javnega nastopanja. Skupino sestavljajo mladi fantje in dekleta, v veliki meri najstniki, katerih skupni interes je petje, ples, družabnost, zabava in potovanje. Vleko ploha pripravijo vsako leto.

¹ Prispevek je nastal v okviru diplomske naloge [Tetičkovič 2000]. Na nekaterih mestih ga je dopolnil A. Brenc iz Pokrajinskega muzeja Ptuj.

² Vleka ploha je opisana v brošuri *50 let folklorne v Cirkovcah na Dravskem polju 1931–1981*. V tekstu opis šege ni časovno opredeljen, vendar se da sklepati, da je tako potekala šega v začetku 20. stol. ali še pred tem časom. Na kurentovanju leta 1961 so člani folklorne skupine predstavili šego in prevzeli vloge opisanih likov. (Op. A. Brenc.)

Ploharji iz Cirkovc,
Ptuj, 2000.
Fotografije: Brigita Tetičkovič.

Ženin *Onzek* in črne babe,
Ptuj, 1998.

Ploharji med plesom,
Ptuj, 1998.

Oblačila članov folklorne skupine so sešita po praznični kmečki noši iz prve polovice 20. stol. (morda tudi starejši). Dekleta, plesalke, so oblečena v *ta kmešno* (nedeljsko oz. praznično) žensko nošo. *Unteršnjica* (spodnje krilo) je bele barve, obrobljena s čim bolj nabrano in široko *naštirkano* čipko. Plesalka nosi vrhnje krilo temne barve čez spodnje krilo, svilen predpasnik črne barve in belo bluzo s stoječim nabranim ovratnikom ter z dolgimi, nabranimi rokavi. Obleče si žametno jopico, *kočamajko*, in ogrne svileno pisano ruto, ki jo okraši z rdečim nageljnom. Platnene bele nogavice so danes zamenjale elastične. Pod krilo oblečejo čez nogavice še spodnje hlače – *rege* – iz platna, ki segajo do kolen, in si privežejo rdečo podvezico.

Plesalci v belih platnenih srajciah zatlačijo temne hlače v visoke škornje. *Lajbič* (telovnik) temne barve je okrašen z rdečim nageljnom in zelenjem. Podobno so oblečeni tudi harmonikar in holcarji, ki nosijo s seboj sekuro in žago za rezanje ploha. Okrog pasu si zavežejo *fortok*, moder predpasnik z našitim belim vzorcem, po čemer se cirkovška skupina razlikuje od drugih. Na glavi ima fant klobuk, okrašen z rdečim nageljnom in zelenjem. Drug in družica nosita predpasnik bele barve. Nevesta v beli poročni obleki ima po navadi obilno oprsje, poročni šopek, njen obraz je zakrit z belo masko in belim pajčolanom. Črni babi, ki jo spremljata, sta v črni jopici in črnem dolgem krilu, obraz imata zakrit z belo ali črno masko in nosita cekar ali košaro za darove.

Borov ali smrekov ploh je položen na dvoje plužnic. Vse skupaj je okrašeno z dvema smrečicama nad plužnicami, z zelenjem in številnimi pisanimi papirnatimi trakovi. Na plohu je pritrjen lesen stol, na katerem sedi ženin ali Onzek, natlačena lutka s plastično masko, oblečena podobno drugim fantom v skupini.³

ORAČI IZ LANCOVE VASI

Tudi orače kot tradicionalno pustno skupino poznajo povsod po Sloveniji. Poleg oračev s Ptujskega in Dravskega polja, iz Slovenskih goric in Haloz so še na Murskem in Krškem polju, v Loški dolini, na Blokah, v Dobropoljski dolini, Gornji Savinjski dolini, Poljanski in Šaleški dolini, Suhi in Beli krajini, na območju med Savinjo in Sotlo in drugod po Sloveniji. [Gačnik in Brence 1998: 24]

V preteklosti je kmet vpeljal oranje s plugom v posebno pomladansko obredje, ki je pomenilo nekakšen praznični uvod v prvo delo na polju. S čarovniškim oranjem je želel pričarati rodovitnost svojih polj. Včasih so bili orači le revni ljudje, ki so s pustnim oranjem pri bogatih ljudeh dobili v zameno darove, hrano. Za reveže je bil to čas obilja, ki mu je sledil post. Žene oračev so nestrpnost čakale može, da so prinesli moko in jajca za krofe.

Orači iz Lancove vasi štejejo dva ali več korantov (včasih je med njimi tudi korant, oblečen v črn kožuh), dva pokača, šest konjev in jajčarica (*jajčnica* – moški, oblečen v žensko), dva koranta, dva pokača in šest konjev.

³ Na kurentovanju leta 2002 so nastopili ploharji v sestavi: drug in družica, dva para deklet, ki so vlekla okrašen ploh s slamnatim ženinom, nevesta v spremstvu dveh črnih bab, trije holcarji, pet parov plesalcev in trije muzikanti.

Orači na dvorišču,
Lancova vas, 2000.

Pred dvema desetletjema so imeli konjiči srajce in hlače iz domačega belega platna, čez boke in ramena pa prevezane pisane rute. Na glavi so imeli polkrožne kape, prekrte z umetnim rožami, s čopom fazanjih peres na vrhu. Na sprednjem in zadnjem koncu kape pa so bili obešeni daljši barvast trakovi iz blaga. Pred nekaj leti so imeli nošo, podobno zagorski, danes imajo takšno, kot so jo imeli na začetku. Konji so oblečeni v črne hlače, *rajthozne*,

v visoke črne škornje, črn lajbič, bele srajce in prevezani s štirimi *slinami* (pisana ruta). Kape iz kartona so polepljene z rožami, ki simbolizirajo pomlad. Tri petelinja peresa so na vrhu kape, ki ima spredaj in zadaj štiri trakove (oranžnega, modrega, belega in rdečega), ki prosto padajo.

Pokača sta v črnih hlačah, beli srajci in črnem telovniku, pod katerim je ruta, ki visi čez ramena, spredaj imata zavezan moder predpasnik in obuta sta v črne škornje. Nosi ta črn klobuk, okrašen z umetnimi rožami in barvastimi trakovi. Jajčarica je fant ali moški, našemljen v žensko s poudarjenimi prsmi, s košaro, v katero nabira darove. Plužar je temni rogati korant.

Pred prihodom oračev na dvorišče je hiša zaklenjena. Jajčarica prikljče gospodarja in gospodinjo iz hiše in povpraša, ali bodo dali orati za »*debelo repo*«. Konji ali *koiči* s plugom, na katerem se vrtita leseni lutki moškega in ženske, na dvorišču zorjejo tri brazde. Med oranjem konjiči poskakujejo in se pri tem spodbujajo z vzklikanjem »hip-hop, hip-hop«.

Konjič pokača (desno), Lancova vas, 2000.

Pokača, Lancova vas, 2000.

Za plugom hodi korant kot plužar, jajčarica seje *hajdno* (pleve), pokača pa na cesti izmenično pokata z bičem, *trjančita*. Ko je oranja konec, prosi jajčarica za jajca in ovsa za konje, pokača denar za obrabo biča, korant pa mora obvezno dobiti klobaso. Gospodar da pijačo, gospodinja pa hrano. Konjiči v zahvalo zapojejo pesmi, značilne za ta kraj, *Zonkraj Dravce, Imel sem ljubce tri, Ko so fantje proti vasi šli*.

Včasih je gospodinja vrgla na dvorišče pred hišo lončen pisker. Če je ostal cel, je to pomenilo srečo, če se je razbil, pa nesrečo. Danes tega gospodinjne ne počenjajo več. Ko orači odhajajo, da jajčarica gospodarju in gospodinjji roko, se zahvali, zagotovi dobro in obilno letino ter obljubi, da naslednje leto ponovno pridejo.

ORAČI IZ MARKOVCEV

Najstarejši člani markovskih oračev so v skupini približno trideset let. Skupina šteje enajst članov: osem konjev (šest A. Brenc), pobirača, pokača in koranta.

Konji so v temnih hlačah, beli srajci, na zadnji strani spuščeni čez hlače, in v modrem predpasniku. Nosijo temen žametni telovnik s številnimi gumbi in ruto, katere *cifi* (konci) visijo čez ramena. Vsak konjič ima na glavi klobuk, preko katerega si povezne pisano ruto s franžami, ki mu služi kot obrazna maska. Vlečejo lesen plugec, okrašen s smrekico in pisanimi papirnatimi trakovi.

Pokač je oblečen kot konji, le v rokah ima bič, s katerim poka. Pobirač je našemljen v stara oblačila, obraz si namaže ali zakrije z masko. V eni roki ima majhen bič in grabljice, v drugi košaro, *cijo* ali *korpec*, v katero nabira darove. Vloga plužarja je dodeljena pernatemu korantu s Ptujskega polja.

Prihod oračev naznani pokač, ki je obenem tudi gonjač oračev. Ob prihodu na kmečko dvorišče začnejo orati, pri tem pa konjiči pojejo eno izmed tradicionalnih ljudskih pesmi: *En hribček bom kupil, Ko psi zalajajo, Ko so fantje proti vasi šli, Bela lunca ...* Pesem je živahna, da lahko ob njeni ritmičnosti konji tečejo in poskakujejo. Ko zorjejo brazdo, nastopi pobirač. Po navadi je to mlajši, poskočen moški, ki kot nekakšen vodja narekuje celotni skupini

Orači iz Markovcev, Ptujsko polje, 1955. Foto: Tončica Urbas.

gibanje po vasi. Stopi do gospodinje in prosi za darove, najraje denar. Danes pravijo, da je biti o pustu orač »posel leta«, kajti hiš v vasi je veliko in zato je tudi zaslužek velik.

(Danes sta v Markovcih dve skupini oračev. Prva skupina ima večdesetletno tradicijo, druga pa je stara dve ali tri leta. V obeh je šest konjičev, korant – plužar, pokač in pobirač. Člani obeh skupin so odrasli moški.)

Orač na kmečkem dvorišču.

ANALIZA

Brez dvoma lahko trdim, da so tradicionalni pustni liki podvrženi modifikacijam, ki jih prinaša sodobni čas: po eni strani se ohranjajo z nekaterimi spremembami, po drugi pa se spreminjajo in prevzemajo nove družbene funkcije.

Tradicionalne pustne kulture v čistih oblikah z nekdanjimi maskami danes ni več. Oblikuje se nova podoba, ki sledi napredku, in se obenem v strahu, da ne bi izgubila še tega, kar je ostalo od stare podobe, trdo oklepa prežitkov tradicionalne pustne kulture. V tem kontekstu se tako odpira veliko možnosti za nove interpretacije tradicionalnih pustnih likov in skupin. Seveda pa je nemogoče začrtati ostre meje znotraj katere koli interpretacije. Različni vidiki se medsebojno prepletajo in skupaj tvorijo celotno sliko današnje pustne dediščine.

Različne skupine se v okviru folklornih in turističnih spektaklov v zadnjih letih pojavljajo tako v primarnem kmečkem okolju kot v urbanih središčih povsod po Sloveniji in tujini. Kljub temu nastopajo orači in ploharji le na pustnih prireditvah oz. v sprevodih v domačem kraju, v sosednjih vaseh in na kurentovanju na Ptuj. V bolj oddaljene kraje zahajajo redkeje in še to samo ob pustnem času. Nastopi zunaj pustnega časa pa so bolj izjema kot nekaj ustaljenega.

Današnja pustna dediščina in novonastale vsebine spodbujajo ohranjanje in nastajanje tradicionalnih pustnih mask. Nekoč kultne, obredne vsebine so zamenjali kultur-

na dejavnost, ohranjanje kulturne dediščine, družabnost, prijateljstvo, popotovanje, go-spodarsko-turistična promocija in lokalno-nacionalna identiteta. Pomemben je še en dejavnik: člani skupine oračev, pri katerih gre za močnejšo čustveno navezanost kot pri ploharih, se čutijo odgovorni do tradicije in do prednikov, od katerih so izročilo prejeli, da bi ga predali bodočim rodovom; odgovorni so ne le dediščini, marveč celotni skupnosti, v kateri živijo.

Prvotno vlogo ploha, falusa, je mogoče pripisati kulturnim vsebinam nekdanje plodnostne magije. Lahko si ga predstavljamo tudi kot način izganjanja zime in prihoda pomladi. Neplodna in mrtva zima je poosebljena v slamnati lutki, pomlad pa v drevesu, plohu, ki ga privlečejo fantje iz gozda v vas in ki simbolizira pomlad in čar rodovitnosti. Cirkovski ploh danes ne izganja več zime, prav tako ne služi več kot kazen in opomin vsem samskim dekletom, ampak je prevzel družbeno funkcijo vzgajanja celotne skupnosti v duhu ohranjanja dediščine in kulturnih prvin.

V nasprotju s plohom oranje še ohranja nadih obrednosti vegetativnega značaja, ki pa ga sproti razbijajo burkasti pobiralci darov. Vittorio Lanternari meni, da je bil poznejši plug samo podoba nekega itifaličnega božanstva, oranje pa predstava mistične poroke z Zemljo. S plugom je moški iztrgal ženski prvenstvo v poljedelstvu ter omogočil patriarhalno družbeno strukturo. Vsekakor je šemsko oranje kvečjemu parodija nekdanjega magičnega obreda, ki je dobilo svojo zgodovinsko potrditev v saturnalijah, saj je Saturnus bog setve.

Plohariji se močno razlikujejo od skupine oračev, saj so redkobesedni, tako da ni bilo mogoče izvedeti kaj več o sami skupini, sestavljeni pretežno iz mlajših članov (dijakov, študentov), ki ostanejo v njej le nekaj let. Skupina se ukvarja z ljudskimi plesi, tako da je prikaz vlečenja ploha le del njihovega programa in mogoče tudi zato ni opaziti posebne čustvene navezanosti na omenjeno šego, ki morebiti deluje bolj kot element združevanja in preživljanja prostega časa, zabave in popotovanj. Vsako leto nastopijo v domačem kraju in občini in se udeležijo pustnega spreveda na Ptuju. Nastopajoči se zavedajo, da so igralci, držijo se svojih vlog in jih poskušajo z iznajdljivostjo in improvizacijo narediti kar se da zabavne.

Darovi, ki jih dobijo, so za vzdrževanje oblačil in rekvizitov ter za številna gostovanja po Evropi. Menim, da imajo mesto in sodobni trendi na člane pozitiven vpliv. V skupini je namreč prej preveč članov kakor premalo. Ohranjanje tradicionalne pustne dediščine, krajevne folklore in izvernih štajerskih plesov v skupini pomeni živo lokalno in nacionalno identiteto, ki se je člani ne zavedajo popolnoma.

Ob tem je zanimivo, da se je znotraj skupine, ki izvaja šego, ki danes simbolizira poroko, ljubezen in srečo, poročilo kar šestindvajset parov in da družinsko tradicijo ploharihjev nadaljujejo nekateri njihovi otroci.

Veliko bolj zgovorni so bili člani obeh skupin oračev, ki imajo veliko skupnega, čeprav živijo vsak v svoji vasi. Skupini se lahko pohvalita z dolgoletnim sodelovanjem, saj so nekateri člani orači že skoraj trideset let, zato ni presenetljiva močna čustvena navezanost na sam lik in pustno tradicijo. Znotraj skupine starejši člani vzgajajo mlajše. Tako imajo v Lancovi vasi že deset let *male* orače, šolarje, ki se od odraslih razlikujejo le po oblačilih, saj konjiči in pokača nosijo svetle platnene hlače in s tem spominjajo na odrasle orače izpred desetletij. Postati član pomeni za orača, da prevzame norme in vrednote, ki jih predpisuje skupina. Za orače je zelo pomembno, da znajo dobro in lepo peti. Z veseljem sprejmejo povabilo na kakšno gostovanje, saj radi pokažejo svoje pustne šege in navade.

Za člane skupine pomeni: biti orač je biti moški. Skupini sta vse do danes ohranili čisto moško strukturo članov, nekakšno »moderno moško zvezo«, ki v svoji skupini s pustno tradicijo še vedno zavrača žensko udeležbo.

Vsebinska in prikaz šege v mestu in na vasi sta različna. Obhod oračev po vasi lahko označimo kot obhod kolednikov in obrednega prikazovanja oranja za dobro letino ter blagoslovitev kmečke hiše, kar je povezano z zbiranjem darov. Oranje, ki je pri vsaki hiši enako, popestrijo le z različno izbiro pesmi. Nastop oračev vsebuje vse tri klasične prvine kolednice, saj ob prihodu pozdravijo gospodarja in gospodinjo; jima zapojejo in zorjejo; prosijo za dar in se zahvalijo. Dogodek se torej odvije na verbalnem nivoju, saj besede – v tem primeru dovoljenje – članom skupine oračev omogočijo izvedbo oranja.

Dar orači pričakujejo, celo zahtevajo ga, češ da so si ga zaslužili. V tem primeru ni označen kot plačilo za odpete pesmi in zorano prvo brazdo, temveč za blagoslov, ki so ga prinesli k hiši. V tem kontekstu ga ne gre razumeti kot beračenje. Pri darovanju so ljudje zelo radodarni. Darove si skupina razdeli, nameni jih za vzdrževanje opreme, nakup novih oblačil, za različna gostovanja in veselo družino.

Obljuba, da pridejo naslednje leto spet, zaseje v ljudeh nestrpno pričakovanje. Najraje nastopajo v domači vasi, kjer so tudi najbolj zaželeni. Čustvena navezanost na vaško skupnost in občutek pripadnosti sta zelo izrazita. Obcestno čakanje ljudi na orače je potrditev vzdušja in veselja v vasi. Včasih se zgodi, da orači zaradi kakšnega zapleta ne utegnejo obiskati vseh hiš v vasi, kar pri neobiskanih izzove užaljenost, to pa orači razumejo kot obveznost, da jih naslednje leto obišejo.

V mestu se obhod oračev odvija v obliki sprevoda, v katerem se poskušajo pokazati čim večjemu številu obiskovalcev v čim krajšem času. Za orače je takšen prikaz obreda vprašljiv; zavedajo se namreč dejstva, da skupina izgublja svojo identiteto, saj sprevod ukinja naravno gibanje oračev, značilno za gibanje v vasi. Problematičen postane tudi prikaz same šege, saj morajo orači iz Lancove vasi na sprevod pripeljati še gospodarja in gospodinjo, ki pokažeta, komu je obred sploh namenjen, in omogočita izvedbo celotne pustne šege. Orači želijo obiskovalcem pokazati sam obred oranja – kmečkega opravila in ne sebe kot marionete. Z gospodarjem in gospodinjo v sprevodu se skupina oračev poveča za dve pustni šemi, kar lahko razumemo kot nastanek nove skupine ali pa kot prilagoditev novim okoliščinam. Orač v mestu je igralec ljudskega gledališča in sledi standardno tradicionalni vsebini obhodnega scenarija, ki ni zasnovan na demonski vsebini, ampak na prenašanju tradicije. Tipičnost vloge kažejo oprava, naličje in kak rekvizit: orač orje, plohar vleče ploho. Vloge so po izročilu ustaljene, spreminja se le besedilo, različne pa so tudi pesmi v okviru improvizacije. Če se obred oziroma igra ustavi, je orač odvisen od lastne improvizacijske ustvarjalnosti, ki jo mora dobro obvladati. Žal v sprevodu ni mogoče zaznati niti besedne komunikacije z okoljem niti občutka navezanosti, domačnosti ali pripadnosti.

V vseh treh občinah, v katerih so ti tradicionalni pustni liki doma, v Markovcih, Vidmu in Kidričevem, si prizadevajo ohraniti in razvijati dediščino pustnih mask. Zato z denarno pomočjo občine vsako leto pripravljajo svoje sprevede ali *fašenke*, na katere povabijo tudi skupine iz okoliških krajev.

Etnografsko društvo *Korant* in Folklorno društvo Jožeta Štrafela v Markovcih sta letos pripravila že *Deveti etnografski fašenk*, s katerim želijo ohraniti fašenske like v njihovem avtentičnem okolju. Znotraj same skupnosti pa prihaja do nesoglasij glede termina, v kate-

rem fašenk poteka. Ta namreč sovпада s terminom ptujskega karnevala in onemogoča udeležbo šemskim likom tako na fašenku v Markovcih kot gostovanje na ptujskem karnevalu. S tem se, po mnenju članov, siromaši tako domači fašenk kot štiridesetletni ptujski karneval. Tradicionalna postajata fašenk v Cirkovcah, ki ga prireja Kulturno društvo Cirkovce, in fašenk v Vidmu.

Vsebino nekdanjih obhodov lahko pripišemo zavesti arhaičnega človeka, ki je z rituali plodnostne magije poskušal delovati na duhove in sile, skrite v naravi. Magija je bila duhovno sredstvo, s katerim si je človek prizadeval, da bi obvladal naravo in preživel. Obhode tradicionalnih pustnih skupin v tradicionalnih okoljih danes lahko označimo kot del ljudskega verovanja, kot del produkcije lokalne identitete in kot polje, v katerem so maske in maskiranje postale predmet raziskovanja.

Nekoč kultne vsebine tradicionalnih pustnih mask so danes zamenjale nove vsebine, značilne za današnji čas: kulturna dejavnost, ohranjanje stare dediščine, družabnost, prijateljstvo, popotovanje, gospodarska in turistična promocija.

Na podeželju se vse bolj zavedajo pomembnosti svoje dediščine. Takšna in podobna mnenja sem zasledila tudi v pogovoru s člani skupin plohajev in oračev. Močna čustvena navezanost na sam tradicionalni pustni lik in velika mera odgovornosti delujeta kot vezni člen med njimi in skupnostjo, v kateri živijo, ter jim omogočata identifikacijo zunaj le-te.

Seveda pa je na tem področju odprtih še veliko vprašanj, kar odpira nove možnosti za raziskovanje teh skupin v kontekstu enakih in podobnih skupin znotraj evropskih meja. Prav tako ostaja odprto vprašanje odnosa do novonastalih skupin z enako vsebino, a brez dolgotrajne pustne tradicije, kar je, sodeč po številu skupin, v velikem porastu. Vsa ta in podobna vprašanja pa zahtevajo nove in temeljite raziskave.

INFORMATORJI

Lilijana Brglez, Branko Brumen, Franc Drobnič, Milan Gabrovec, Aleš Gačnik, člani skupine plohajji iz Cirkovc, orači iz Lancove vasi in orači iz Markovc, župani občin Videm, Kidričevo in Markovci.

VIRI IN LITERATURA

- Cirkovško izročilo 1981: 50 let folklore v Cirkovcah na Dravskem polju 1931–1981.
 Gačnik, A. in A. Brence 1998: Zgodbe o tradicionalnih pustnih maskah. Ptuj.
 Kuret, N. 1984: Maske slovenskih pokrajin. Ljubljana.
 Tetičkovič, B. 2000: Ptuj – gledališče tradicionalnih pustnih mask. Pojem tradicije v sodobnosti pri plohajjih in oračih. Diplomsko naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. Oddelek za sociologijo.

**BRIGITA TETIČKOVIČ, *THE TRADITION OF LOG-HAULERS AND
PLOUGHMEN NOWADAYS***

Log-haulers from Cirkovci and ploughmen from Ptujsko and Dravsko polje are among the traditional carnival masquerader groups. In the sense of growth both groups belong together, but nowadays they appear distinct from each other and also have different elements.

In plank traction, the plank has changed its original function which it had in fertile magic (plank-phallus) and has become a punishment given by the folk judicature to all young girls and boys who didn't get married in pre-carnival time. In contrast to the plank, ploughing retains a hint of ritual of a agricultural nature, but it has been constantly broken by farcical gatherers of gifts.

Both groups, log-haulers and ploughmen are symbolically linked to fertility rites, in which the question arises of how important this one is in today's context of human survival.

The detailed analysis, which I have made with the assistance of other members of the group, shows that log-haulers and ploughmen as an example of traditional carnival masqueraders are subject to changes of a developing environment from which no-one can escape. The once worshipped ideas of traditional carnival masqueraders have been replaced by a new one belonging to the present: to cultural activities, the preservation of heritage, sociability, friendship, travel, and economic and tourist promotion. Moving to a new millennium, fast changes, the influence of contemporary trends, growing commercialisation and expansion and openness of the media offer a multitude of new interpretations of traditional carnival masqueraders and groups to people nowadays. The province as the source of traditional carnival masqueraders realises the importance and advantage of its heritage.

The members of log-hauler and ploughmen groups gave us these opinions and some others similar to those in the conversation. The deep emotional link to the traditional carnival mask and large scale of responsibility act as a bond between them and the community in which they live and also enable their identification externally.

Of course, a lot of open questions in that area of discussion remain, which opens a new opportunity of research into these groups in the context of same and similar groups within Slovenia and Europe. A new subject of research can also be an attitude to contemporary groups with the same elements but without a long-lasting carnival tradition that according to the number of groups increases from year to year. Recently one can find an increasing number of carnival processions in single villages of the countryside. The introduction of their masks and masquerading is a big opportunity to ensure the economic and tourist promotion of their own newly emerging community. These and similar questions demand new and radical research.

PUSTNI ORAČI IZ ZGORNJEGA GRUŠKOVJA V HALOZAH

ANDREJ BRENCE

Poleg znanega koranta so na Ptujskem in Dravskem polju, Slovenskih goricah in Halozah tudi druge maske. Med njimi so nekaj posebnega orači iz Zgornjega Gruškovja v Halozah, ki jih vodi Franc Svenšek.

Aside from the popular korant mask there are also other masks in the territory of Ptujsko polje, Dravsko polje, Slovenske gorice, and Haloze. A very special group of masks is the orači from Zgornje Gruškovje by Haloze, led by Franc Svenšek.

Številne tradicionalne pustne maske s Ptujskega in Dravskega polja, iz Slovenskih goric in Haloz pričajo o bogati dediščini in tradiciji šemljenja v tem delu severovzhodne Slovenije.¹ Najbolj priljubljen, množičen, poznan doma in v tujini je korant. Druge maske: orači, rusa, picsek, medved, hudič, baba nosi deda, vile ..., nastopajo v primerjavi s korantom v znatno manjšem številu, vendar pa to ne pomeni, da bi bile med akterji in gledalci nepriljubljene ali zapostavljene.²

Pustno oranje, »čaranje« za dobro letino na polju, je živo v vseh omenjenih območjih. Med najbolj poznane skupine sodijo orači iz Markovec na Ptujskem polju, Lancove vasi na Dravskem polju in Podlehnik v Halozah, ki že mnogo let nastopajo tudi na kurentovanju, veliki pustni prireditvi na Ptuju, zavoljo katere so postali znani tudi v širši javnosti. Poleg teh poznamo še številne druge orače iz Leskovca, Dornave, Gerečje vasi itd. Vse skupine, ki so si v glavnem podobne po številu in nalogah sodelujočih likov in se razlikujejo po zunanem videzu,³ delujejo in nastopajo v okviru folklornih ali turističnih društev.⁴ Orači iz Zgornjega Gruškovja v Halozah pa so nekaj posebnega. Razlikujejo se namreč po zunanem videzu, niso organizirani v nobenem društvu in se ne udeležujejo pustnih prireditev.

Od Ptuja do vzhodnega gričev, po katerih se razteza Zgornje Gruškovje, je z avtomobilom slabih dvajset minut vožnje. Razloženo naselje se razprostira na vzhodni strani glavne ceste

¹ Pokrajinski muzej na Ptuju pokriva s svojo dejavnostjo omenjena območja, od tega v celoti Ptujsko polje in Haloze.

² Omenjene maske nastopajo praviloma v domačem okolju od pustne sobote do pepelnice srede. V zadnjih letih se pojavljajo tudi pred tem časom na organiziranih predpustnih prireditvah na Ptuju. Koranti začnejo s svojimi obhodi že za svečnico (2. februar), pri tem obišejo tudi druga mesta doma in v tujini. Nasploh pa je postalo modno in v interesu posameznikov, društev in lokalne skupnosti, da se koranti pojavljajo čez vse leto na številnih prireditvah, ki s pustnim časom nimajo nič skupnega.

³ Konjičev je v skupini po navadi šest in so v lepi enotni opravi. Poleg so še pokač, pobirač in mogočni pernati ali rogati koranti.

⁴ Organiziranost je že tolikšna, da v nekaterih društvih skrbijo za podmladek, npr. mali orači iz Lancove vasi in mali orači iz Gerečje vasi.

Maribor–Ptuj–Zagreb, južno od Podlehnik, in se konča po nekaj kilometrih ob državni meji s Hrvaško. Hiše in vikendi vseh mogočih oblik so posejani po slemenih strmih gričev, katerih spodnja nadmorska višina dosega 270 m, srednja pa 380 m. Na prisojnih legah so vinogradi, osojne strani pa so porasle z gozdovi. Pokrajina je sedaj redko poseljena, posamezne domačije in zaselki Kamen, Kobilno, Kolarija, Kote in Log so dokaj daleč drug od drugega. Po vrhovih še vedno zbirajo vodo v cisterne. Poti in ceste, makadamske in asfaltirane, so še danes, zlasti pa v zimskem času, težko prevozne z avtomobilom.

Leta 1974 se je enotno naselje Gruškovje razdelilo na dva dela, na Spodnje Gruškovje na severu in Zgornje Gruškovje na jugu. Pred drugo svetovno vojno je štelo enotno naselje 668 prebivalcev in 185 hiš. Dostop z glavne ceste je bil možen samo z vozom. Skromne njive, sadovnjaki, vinogradi in gozd so komaj zadostovali za preživetje. Po vojni se stanje ni dosti izboljšalo. Ljudje so se vsa leta izseljevali. V devetdesetih letih pa so zaradi propada številnih velikih tovarn v Mariboru in na Ptujju še redki zaposleni domačini izgubili delo.⁵ Po popisu prebivalstva je leta 1991 Zgornje Gruškovje imelo 161 prebivalcev, Spodnje Gruškovje pa 67.

Orači – skupino sestavljajo **pokač**, **sejalec**, **konjiča** in **koranti** – se za svoj pustni obhod že nekaj desetletij zbirajo na domačiji Franca Svenška v Zgornjem Gruškovju, ki je izdelal vse korantove kape in opremo in jih hrani na podstrešju domače hiše, po potrebi jih tudi popravi in predela. Za izdelavo uporablja različne zavržene predmete in materiale. Zadnja leta je v domačem kraju že težko priti do zavrženih kožuhov, usnja, čevljev, torb in govejih ali drugih rogov. Najlažje je najti material v kesonih z odpadki, do njih pa je iz Gruškovja daleč.⁶ Vse leto zbira primeren material, ki ga hrani poleg mask na podstrešju. V trgovini kupi le barvasti krep papir za rože in trakove.

Jesen 1998 je Pokrajinski muzej Ptuj odkupil korantove kape, pokrivala konjičev in del opreme, ki so jo uporabljali od druge polovice osemdesetih let.⁷ Do konca leta je Svenšek ponovno izdelal manjkajočo opremo in kape, tako da je skupina v novi podobi nastopila že o pustu leta 1999 in 2000.

Pokač (pokar) je vodja skupine. Oblečen je v običajna oblačila: v srajco, pulover, hlače in čevlje. Čez to si nadene pustno opravo: belo srajco, bel predpasnik (*širc*), pisano ruto prek ramen, na glavo pa si povezne običajen moški klobuk, ki je okrašen z raznobarnimi papirnatimi rožami in trakovi. Opremljen je z močnim in 3–4 m dolgim bičem, spletenim iz vrvi, na koncu katere je še žmic iz rafije. Da bi bilo pokačje čimbolj hrupno in močno, žmic ni spleten do konca.

Konjiča (kojiča) sta obuta v visoke čevlje in oblečena prav tako v vsakdanje hlače, srajco in pulover. Čez to imata odeto pustno opravo, ki kot pri pokaču sestoji iz bele srajce, predpasnika in pisane rute prek ramen. Najbolj izrazit del njune opreme je polkrožna kapa. Na podlago iz kartona so pritrjene raznobarne papirnate rože, ki se na vrhu zaključijo s

⁵ Vodja oračev Franc Svenšek in dva člana skupine so bili zaposleni v Tovarni avtomobilov v Mariboru. Po izgubi službe so se preživljali s priložnostnimi deli. Franc je sedaj invalidsko upokojen.

⁶ Govejo kožo, iz katere je 1998 izdelal korantovo kapo in plašč, je pobral iz kesona v Mariboru, ko je obiskal sestro.

⁷ Odkupljenih je bilo 5 korantovih kap, kožuh, 2 jezevki, komplet šestih zvoncev, klobuk sejalca, bič, 2 kapi konjičev in plugec. Predmeti so bili postavljeni v stalno zbirko pustnih mask 7. 2. 1999. Na predstavitvi je Franc Svenšek demonstriral izdelavo papirnatih rož, s katerimi so okrašene kape konjičev in plugec.

Podstrešje,
Zg. Gruškovje 14a,
2000.
Fotografije: Andrej
Brence.

Kurenti z repi kot spremljevalci oračev iz Zg. Gruškovja v Halozah, 1995. Foto: Aleš Gačnik.

Franc Svenšek s kožami za izdelavo mask, Zg. Gruškovje 14a, 2000.

kratkim čopom iz narezanega srebrnega papirja. Na zadnjem koncu pa visi čop dolgih raznobarnih trakov. Konjiča vlečeta v ta namen narejen lesen plugec. Na lesenem gredlju, ki je pripet na dvoje kolesc, sta pritrjeni ročici in posebej oblikovan kos pločevine, ki predstavlja lemez in desko. Na ročico, za katero vlečeta plug, obesijo zvončke in jo ovijejo z zimzelenim pušpanom *fjušpanom*, nad kolesi pa je pritrjena zelena smrečica. Vse skupaj je okrašeno s papirnatimi rožami in trakovi.

Podobno kot pokač in konjiča je oblečen sejalec (*sejevec*). Na zadnjem obhodu je imel oblečene tudi bele platnene hlače. Na glavi ima s papirnatimi rožami in trakovi okrašen klobuk.

Opremljen je z grabljami in košaro, v kateri ima seme za debelo repo. V košari tudi prenaša darove, ki jih zberejo po hišah. Tako sejalec kot pokač in konjiča nimajo zakritega obraza.

Skupino spremlja še nekaj **korantov**, od katerih je eden tudi za **plužarja**. Zlasti koranti so tisti, ki dajejo skupini poseben videz in mikavnost, kajti vsak je drugačen. Kapa mu popolnoma zakriva glavo in obraz. Preden si jo nadene, si zaveže na glavo ruto, da ga kapa ne ožuli. Oblečen je v kožuh in prepasan z verigo, na katero so obešeni zvonci, v roki pa vihti ježevko. Pod opravo je oblečen v vsakdanje hlače, srajco in pulover, po navadi je obut v visoke čevlje ali vojaške škornje.⁸

Ena od kap, ki so jih uporabljali do leta 1998, ima za osnovo oglato plastično posodo (*kanto*) za vodo ali kakšno drugo tekočino. Znotraj je obložena s pravim kratkodlakim kožuhom, da nosilca ne bi ogulila po glavi in obrazu. Na zunanji strani je obšita z umetnim kožuhom svetle barve. Kapa nima posebnega obraznega dela, spredaj ima vrezani odprtini za oči, obrvi iz črnega umetnega krzna in nos, izrezan iz plastične torbice. Brki so iz lanenega prediva, v višini ust sta dva navzgor obrnjena svinjska čekana, jezik pa je iz rdečega skaja. Na vrhu kape so na stran obrnjeni goveji rogovi, za katerimi je našit košček zajčjega kožuha. Pod rogovi so ušesa, narejena iz plastičnih podplatov hišnih copat.

Pri drugih kapah je osnova sešita iz ostankov toplega poda. Pri nadaljnjem delu je uporabil ovčjo kožo in umetno krzno svetle in temne barve. Dve kapi imata goveje rogove,

na dveh pa so sešiti iz blaga in napolnjeni s slamo. Kape so brez posebnega obraznega dela, odprtine za oči so vrezane kar v kožuh. Nosovi, ušesa, brki in jeziki so narejeni iz različnih materialov: iz blaga, usnja ponošenih čevljev, skaja, rafije in žime.

Od pusta 1999 uporablja skupina nove kape. Januarja 2000 jih je bilo spravljenih na podstrešju pet. Natančneje si oglejmo eno izmed njih. Osnova je narejena iz ostankov toplega poda. Nanjo je prišit pravi kratkodlaki ovčji kožuh svetle barve. Na vrhu so navzgor obrnjeni in s prozornim lakom prebarvani kravji rogovi. Posebnega obraznega dela kapa nima. Odprtini za oči sta obšiti s črnim blagom in vrezani v kožuh. Podolgovat nos valjaste oblike je narejen iz usnja, pisano pobarvan in s koščkom kožuha na koncu. Brki so iz žime, zobje pa iz rjavega fižola. Jezik iz rdečega skaja je srednje dolg in okrašen s karo vzorcem rumene in modre barve.

Pri drugih kapah je za osnovo prav tako uporabljen topli pod. Pri izdelavi je nato po-

Kapa konjiča iz leta 1999,
Zg. Gruškovje 14a, 2000.

⁸ To so škornji bivše jugoslovanske armade in so bili del opreme rezervistov. Škornje pa je mogoče kupiti tudi na letnih sejmihi na Ptujju.

segel po ovčji in kravji koži in umetnem krznu. Vse kape imajo kravje, bikove ali kozje rogove. Ušesa ima samo ena kapa, in sicer iz podplatov zavrženih copat. Poseben obrazni del, na katerega je prišit nos in sta vanj vrezani odprtini za oči, je prav tako samo na eni kapi. Na drugih so oči vrezane kar v kožuh. Nosovi so različnih oblik, narejeni so iz skaja, usnja in blaga. Brki so iz žime in plastične rafije. Jeziki so dolgi, izrezani iz rdečega skaja in okrašeni z barvastimi vzorci.

Za izdelavo kape potrebuje Svenšek po navadi dva dneva. Vzeti mora mero za oči, da bo našemljenec dobro videl in da ga kapa ne bo ožulila. Čeprav mu člani skupine izrazijo tudi svoje želje, praviloma obvelja njegova zamisel, v mnogočem odvisna tudi od razpoložljivega materiala.

Sedaj ima skupina na voljo osem različnih kožuhov. Nekateri so bili sešiti že v drugi polovici osemdesetih let, nekaj pa jih je nastalo tudi kasneje; med njimi je tudi kožuh iz kravje kože iz leta 1999. Drugi kožuhi so narejeni iz ovčjih in zajčjih kož ter umetnega krzna, lahko pa so tudi kombinacija omenjenih materialov, našitih na ponošene plašče. V stalni zbirki mask je razstavljen kožuh iz osemdesetih let. Na ponošeno delavsko bundo je našita kratkodlaka črna ovčja koža, zadaj pa je prišit rep rjave barve. Pri kožuhih je pomembno, da so lahki, ker se v njih lažje gibljejo in prenašajo dolge pohode. Najlažji so tisti iz zajčjega ali umetnega krzna. Njihova dolžina ni določena, odvisna je od tega, koliko materiala je bilo na voljo za izdelavo.

Okoli pasu ima na verigo ali kar na usnjen pas pritrjene zvonce. Število ni natančno določeno, lahko jih je sedem ali manj. Da mu pri poskakovanju ne zdrsejo s pasu, si jih pripne na usnjene naramnice ali kar na verigo, ki jo povezne prek ramen. Zvonci so različnih velikosti. Večina jih je domače izdelave, zato so bolj okorni in oglatih oblik. Zvarjeni so iz stare pločevine. Namesto pravih kembeljev so uporabljeni vijaki ali večje matice.

V roki drži korant ježevko, leseno palico, ki je na spodnjem koncu obita z ježevo kožo. V uporabi pa so večinoma ježevke, ki imajo namesto ježevih bodic pritrjen košček krzna. S takšno palico težje koga poškodujejo, zlasti pa je pomembno, da s takšnim krznom ne raztrgajo ženskih nogavic, kadar vzamejo v precep kakšno dekle ali žensko. Pred leti pa je lahko bila ježevka tudi grozeča okovana gorjača, prebita z žebli in ovita z bodečo žico.⁹

Med obvezno korantovo opremo sodita čutara za pijačo, predvsem za vino, in torbica za darove, ki jo ima obešeno prek ramen. Čutara in torbica sta navadno vojaškega izvora.

Stalni deli opreme, ki jo hranijo, so korantove kape, kožuhi, zvonci, neokrašen plugec, bič in pokrivala konjičev, zraven sodijo deloma tudi ježevke in torbice. Ostalo opremo, kot so rute, predpasniki, srajce, dokolenke, klobuki, čutare, pripravijo tik pred obhodom. Pred tem Franc Svenšek okraši tudi plugec in po potrebi izdela manjkajočo ježevko.

Podoba pokača, sejalca in konjičev je od osemdesetih let v glavnem nespremenjena. Nove kape, ki jih je izdelal po odkupu prejšnjih leta 1998, so prav tako polkrožne, le rože so nekoliko drugačne.¹⁰ Z enakimi rožami pa sta okrašena tudi klobuka pokača in sejalca ter plugec.

⁹ Franc Svenšek je takšno ježevko izdelal leta 1998 in je razstavljena v stalni zbirki pustnih mask ptujskega muzeja.

¹⁰ Rože za nova pokrivala je izdelal prav tako Franc Svenšek, saj je ženska, od katere jih je kupoval, pred kratkim umrla.

Orači iz
Zg. Gruškovja, nekje
v Halozah, 2000.

Na poti, nekje
v Halozah, 2000.

Pred hišo,
Zg. Gruškovje, 2000.

Tudi koranti se po odkupu kap niso spremenili. Ni bistvenih razlik med odkupljenimi in novimi kapami. Tudi te niso posebno velike, popolnoma pa zakrijejo glavo in obraz. Za vse, stare in nove, je značilno, da imajo rogove, odprtini za oči, nos in brke. Ušesa in zobje pa ne sodijo k splošni podobi. Kape se med seboj razlikujejo po zunanem videzu in materialih, iz katerih so narejene. Vsem pa je skupno, da so grde.¹¹ V primerjavi s povsod znanimi in uveljavljenimi pernatimi in rogatimi koranti,¹² ki jih izdelujejo mojstri s Ptujskega polja, so gruškovski pravi neugledni pritlikavci.

Kot smo že omenili, so sedaj orači iz Zg. Gruškovja po svojem videzu – to velja predvsem za korante – in s svojimi obhodi nekaj posebnega. Pred desetletji pa niso bili osamljen pojav v Halozah. O tem nam pričajo fotografije podobnih skupin, ki jih hranimo v muzeju.¹³ V šestdesetih letih zasledimo podobne orače v Podlehniku. Žal so na fotografijah samo koranti, le na eni je viden pobirač in del pluga. Pet korantov – toliko jih je na fotografijah – se v bistvu ne razlikuje od današnjih zgornjegruškovskih. Kape so kombinacija različnih kratkodlakih kožuhov svetlejšje in temne barve. Najlažje sta na fotografijah prepoznavni zajčja in ovčja koža. Rogovi so prav tako različni: so goveji, leseni in usnjeni. Samo na eni kapi je vidno, da ima posebej narejen obrazni del. Vse druge imajo odprtine za oči vrezane v kožuh. Nosovi so narejeni iz blaga in usnja. Na eni izmed kap pa predstavlja nos kar goveji rog. Ena izmed kap ima tudi izrezane zobe. V višini ust pa so na nekaterih vidni tudi čekani. Brki so iz žime ali daljših dlak. Vse kape razen ene imajo krznena ali usnjena ušesa. Koranti so odeti v zajčje in ovčje kožuhe različnih dolžin. Izmed dveh, ki sta brez rokavov, ima eden na spodnjem robu prišite trakove. Za pasom imajo obešene različno velike zvonce, med katerimi jih je nekaj gotovo domače izdelave. V rokah držijo ježevke s pravo ježevo kožo na koncu. Eden od korantov ima prek ramen obešeno torbico za shranjevanje darov.¹⁴

Na fotografiji s konca petdesetih let je kapa koranta iz Gruškovja. Narejena je iz kozje kože z ovnovimi rogovi. Odprtini za oči sta vrezani v kožo. Nos je verjetno iz blaga, pod njim pa temni brki iz konjske žime in našit košček krzna ali blaga, ki predstavlja usta.¹⁵

Najstarejše fotografije, ki jih hranimo, so bile posnete v Zgornji Pristavi¹⁶ leta 1928. Na njih vidimo skupino oračev pred gosposko zidanico, kjer so jih pričakali praznje oblečeni ljudje; verjetno gre za lastnika in njegove domače. Na fotografiji je razločiti štiri konjiče in pobirača. Klobuke imajo okrašene z umetnimi rožami in pisanimi trakovi. Prek vsakdanje obleke – vidne so le hlače in čevlji – pa imajo odeto pustno opravo: belo srajco, bel predpasnik in prek ramen poveznjeno pisano ruto. Podobne rute imajo zavezane tudi okoli pasu. Zanimivo je, da imajo dvobarvne, svetle in temne zastavice. Pobirač drži v rokah košaro. S fotografij se ne da razbrati, ali je kdo izmed njih pokar.

¹¹»Haloški korant je bil vedno grd.« je povedal Franc Svenšek.

¹²Nasploh danes ločujejo med pernatimi in rogatimi koranti. Prvi so s Ptujskega polja, slednji pa z Dravskega polja in iz Haloz. Serijsko jih izdelujejo za to usposobljeni mojstri (znana sta brata Klinc iz Spuhlje). Takšen korant je velik, z lepim kožuhom, s kapo z usnjenim naličjem, zvonci iz Avstrije in predpisanimi dokolenkami. Njihovi nosilci so povezani v raznih društvih in klubih korantov.

¹³Vse črno-bele fotografije so iz fototeke oddelka za etnologijo Pokrajinskega muzeja Ptuj (dalje PMP).

¹⁴Fototeka PMP, št. fot. 598–607, Podlehnik, 1968, avtor: Vitomir Belaj.

¹⁵Fototeka PMP, št. fot. 367, Gruškovje, 1959, avtor: Ljudmila Bras.

¹⁶Zgornja Pristava je del Savinskega gričevja nad Dravskim poljem. Od Haloz ga ločuje Dravinja, ki pa ne ločuje ljudi z levega in desnega brega. Od Zg. Gruškovja do Zg. Pristave je 7 km.

Na lesen plugec je pritrjena z rožicami in trakovi okrašena smrečica. Poleg so trije koranti. Kape so kombinacija različnih kož, od katerih sta razpoznavni ovčja in zajčja koža. Na eni od kap so dobro vidni rogovi. Odprtine za oči so pri vseh kapah vrezane v kožuh. Druge podrobnosti se ne dajo razločiti. Oblečeni so v krajše, v glavnem iz zajčjih kož sešite kožuhe. Razločen je samo en zvonec, ki je pripet na hrbtni strani pasu. Vsi trije imajo ježevke. Ena izmed njih je kar izrabljena brezova metla, ki so jo spodaj še nekoliko prirezali.¹⁷

Zgornjegruškovski orači – sami skupino imenujejo *partija*¹⁸ – se zberejo na Svenškovem domu, kjer začnejo in tudi končajo vse svoje obhode. Franc nastopa kot pokač in je že mnogo let vodja skupine. Konec petdesetih let se je kot deček prvič pridružil oračem, ki jih je takrat vodil njegov oče. Število sodelujočih v skupini ni stalno. Odvisno je od tega, koliko jih je vsako leto pripravljenih sodelovati; tako je bilo leta 1998 devet, 1999 sedem in 2000 osem udeležencev. Včasih so bili to fantje, sedaj pa se zaradi pomanjkanja mladine večinoma našemijo možje in fantiči. Konjiči so praviloma vedno fantiči, včasih so bili to celo desetletni dečki.¹⁹ Od slednjih so imeli tudi določene koristi. Prikupni mali konjiči so ljudi raznežili, tako da so postali bolj velikodušni in radodarni. Ker so bili preslabotni, da bi ves dan vlekli plug, so jim na poti pomagali koranti. Konjiči pa so poprijeli, tik preden so zaorali pred hišnim pragom. Zadnja leta sestavljajo skupino v glavnem sorodniki in znanci.²⁰

Skupina je začela svoje celodnevne obhode tri dni pred pustom. Do tedaj, ko so še bili zaposleni, sta bili za to najbolj primerni sobota in nedelja. Danes to ni več tako pomembno. Smeri obhoda so v glavnem vsa leta enake. V katero smer in kako daleč bodo krenili, o tem se dogovorijo, glavno besedo pri tem pa ima še zmeraj vodja, ki na poti izbere hiše, katere bodo obiskali. Kadar so na poti vse tri dni, obišejo hiše in zaselke v mejah nekdanjega Gruškovja in se odpravijo do Podlehnik ter Trdobjc. Na pustno nedeljo se najraje odpravijo prek glavne ceste Ptuj–Macelj in nato proti Žetalam, kjer jih čaka ob cesti dober zalužek. Po njej se številni ljudje vozijo na Ptuj na kurentovanje. Ustavljajo avtomobile in *colajo*, carinijo. Od voznikov in potnikov pobirajo denar, pijačo in sladkarije. Priljubljena točka obiska je tudi mejni prehod Gruškovje, zlasti brezcarinska prodajalna. Zadnja leta se z avtomobili odpeljejo do Lovrenca na Dravskem polju, Apač, Njiverc in Kungote.

Pred nastankom državne meje so pogosto zahajali na hrvaško stran do Maclja, v Bedenjsko, Cvetlin in prav do Trakoščana. Na Hrvaško so radi hodili, ker so bili tam ljudje bolj premožni in radodarni. Morali pa so kreniti dovolj zgodaj, ker se je odpravljalo tja več skupin. Kajti kdor je prišel prvi, je dobil največ. Kadar so krenili tako daleč, da se do večera niso mogli vrniti, so si po navadi poiskali prenočišče pri znancih. Prenočevanje pa je bilo praviloma zelo hrupno in zabavno tako za domače kot za goste.

¹⁷ Fototeka PMP, št. fot. 1225–1227, Zg. Pristava, avtor neznan.

¹⁸ Beseda *partija* pomeni v žargonu delovno skupino. Izraz so prenesli iz svojega delovnega okolja, iz tovarn, v katerih so bili zaposleni.

¹⁹ Tudi Franc Svenšek je bil pri desetih letih konjič.

²⁰ Na obhodu leta 2000 jih je bilo osem: Franc Svenšek, p. d. Zidoski, pokar; Vlado Čeh, p. d. Bregoski, sejalec, bratranec po očetovi strani; Jaka Ovčar, p. d. Graberski, korant, bratranec po materini strani; Branko Svenšek, p. d. Zidoski, korant, nečak; Dejan Svenšek, p. d. Zidoski, konjič, nečak; Štef Topolovec, p. d. Mešinec, korant, znanec; Sašo iz Maribora, konjič, znanec; Mičo s Ptuja, korant, znanec.

Hiše v Halozah stojijo v glavnem dokaj vsaksebi, zato so velik del dneva prepešali. Pot čez strme griče in grape si kot pred leti krajšajo s šalami, kričanjem in petjem. Vedno so vesela naključna srečanja s potniki, od katerih si izprosijo ali kar izsilijo darilo, najraje denar. Povsem drugače pa je bilo pred leti, ko je hodilo več skupin. Srečanje s tujimi našemljenci ni bilo vedno prijazno, kajti skupine so si med seboj konkurirale. Zaradi tega in zaradi korajže, podkrepljene s pijačo, in tudi zaradi starih zamer so se večkrat stepli. Pretep so običajno izzvali koranti. Če se korant ni odkril in je šel proti drugi skupini, je to pomenilo, da je na *verjeko*, za pretep. Poražence so slekli, pobrali so jim njihovo opremo, ki so si jo prisvojili kot plen, ali pa so jo raztrgali. Ker je biti poraženec veljalo za veliko sramoto, marsikdo ni hotel povedati, kdo ga je obdelal. Trpel je bolečine in čakal na maščevanje.

Svoj prihod k hiši oznanijo zelo hrupno, z zvonci in kričanjem, da zagotovo prikljejo domače, če se mudijo kje zunaj hiše. Redke so hiše, kjer jih ne bi z veseljem sprejeli, mnogi ljudje celo zamerijo, če se ne ustavijo pri njihovi hiši. Ko prikljejo domače, jih sejalec prosi za privoljenje za oranje. Po privoljenju obvesti sejalec ali korant s klicanjem pokača, ki začne pokati z bičem ter požene konjiče v dir. Eden izmed korantov pograbi za plug in nato zaorjejo in posejejo za debelo repo. Nato se zberejo na hišnem pragu, kjer jih pogostijo s pijačo in obdarijo. Denar, ki ga dobijo, izročijo vodji skupine, druge darove pa nosi sejalec v košari. Tudi koranti si napolnijo torbice in čutare. Za haloškega koranta je veljalo, da je moral *fehpati*, prositi. Nekdaj je to zaradi slabih življenjskih razmer tudi resnično počel. S fotografije iz leta 1928 je razvidno, kako koranta iz Zg. Pristave prosita gospodarja. Eden od njiju ima še prek rame obešeno torbo, kleči in vije roke proti gospodu.²¹ Danes je *fehnanje* samo sestavni del šege, ki pa kljub temu prinaša nekaj koristi.

Včasih je veljalo, da pomeni nesrečo, če se korant pokota po dvorišču. Tudi če je kateri od korantov pred hišo slučajno padel in so domači to opazili, se raje niso prikazali na dvorišču. Pred leti tudi niso nikoli vsi vstopili v hišo, vedno je nekdo ostal zunaj in pazil na opremo. Bali so se, da bi jim jo katera druga skupina ali morda kdo od domačih ukradel.

Proti večeru se vrnejo v hišo Svenškovih. Hoja in divjanje po strmih gričih in grapah jih vedno močno utruji, najhujše je v letih, ko je dosti snega ali blata. Izmučeni posedejo po hiši in ob pijači použijejo in razdelijo dnevni izkupiček. Če niso preveč utrujeni in jim še ni vsega dovolj, kujejo načrte za naslednji dan, v nasprotnem se odločijo, da za to leto zaključijo z obhodom. Mnogokrat pa so si naslednji dan premislili. Vedno pa so končali z obhodi na pustni torek po dvanajsti uri, po navadi ob jedaci in obilici pijače.

Skupina oračev iz Zgornjega Gruškovja ima že dolgo tradicijo in jim lahko rečemo kar »ta pravi« haloški orači. Da se je ohranila takšna, kot je bila pred desetletji, je zasluga Franca Svenška, vodje skupine, izdelovalca in varuha njenih mask ter opreme. Zadnja leta pa je vse težje. Zanimanja za pustno oranje je čedalje manj, zlasti pri maloštevilni gruškovski mladini. Dogodilo se je, da ni bilo obhoda, ker ni mogel zbrati dovolj ljudi. Na vprašanje, ali bi lahko imenoval naslednika, ki bi z veseljem prevzel njegovo vlogo, ni mogel odgovoriti pritrdilno.

²¹Fototeka PMP, štev. fot. 1226, Zg. Pristava, 1928, avtor neznan.

VIRI IN LITERATURA

Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.

Krajevni leksikon Slovenije, IV. knjiga, Podravje in Pomurje, Ljubljana 1980.

Krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana 1995.

Terenski zapiski, 1998–2000, Andrej Brence, oddelek za etnologijo, Pokrajinski muzej Ptuj.

ANDREJ BRENCE, *THE SHROVE-TIDE PLOUGHMEN FROM
ZGORNJE GRUŠKOVJE IN HALOZE*

Shrove-tide ploughing is a vital and very popular custom in the plains of Ptuj and the Drava, in Slovenske gorice and Haloze. In addition to the well-known groups of ploughmen from Markovci in the plain of Ptuj, Lancova vas in the plain of Drava, and Podlehnik in Haloze, there are many other groups which are less familiar to the general public. The ploughmen from Zgornje Gruškovje are one of these Shrove-tide groups.

Zgornje Gruškovje is a settlement which stretches out along the eastern side of the Ptuj-Zagreb road, south of Podlehnik, and which ends a few kilometers further down at the border with Croatia. This landscape of steep hills and sparsely settled and individual home-stead farms are few and far between. They are connected by roads which are even nowadays quite a challenge, especially in winter.

The group of *Ploughmen*, consisting of a *Whip* (pokač), *Horses* (konjič), *Sower* (sejalec) and *Kurents*, has been gathering at Franc Svenšek's for decades. Their number varies and depends on how many locals are willing to participate. The two horses – their main attribute are semi-circular caps – pull a wooden plough. The *Whip* carries a long and powerful whip, the *Sower* a rake and a basket to collect gifts. Further members are a handful of *Kurents*, one of which acts as the *Ploughman*.

The group's masks and props are made by Franc Svenšek, who acts as the *Whip* and leader. All the masks are his property. All these years he has kept them in the attic of his home, occasionally repairing and modifying them. He makes and repairs them from various discarded objects and materials from his own and neighbouring farms or from waste dumps. The only item he has ever bought was coloured paper to make flowers and ribbons. Every *Kurent* costume from Zgornje Gruškovje has a different appearance as it is made of different materials and they also differ from the well-known feathered and horned *Kurents* made by prominent craftsmen from the plains of Ptuj and the river Drava.

The band starts its all-day tour three days before Shrove-tide and first visits the houses in the village, before setting off for the surrounding hills and valleys within a circle of a couple of kilometres. Occasionally, the members journey as far as the plain of Drava and Trakoščan in Croatia. In general, however, the group does not leave its home territory and does not participate in organised Shrove-tide and other folklore events. In the afternoon of Shrove Tuesday they put away their masks and costumes and sit down for a hearty meal and drink.

PUSTOVANJE NA PTUJU IN V BLIŽNJIH VASEH

BOŽENA KMETEC - FRIEDL

Avtorica predstavi okoliščine kurentovanja na Ptuj in težave s premikom glavnega dogajanja na obrobje mesta. V zadnjem času številne okoliške vasi, ki nastopajo na kurentovanju, organizirajo sprevode tudi v domači vasi.

The paper looks at the circumstances that have led to the shift of the main kurent festivities from the center of Ptuj to its outskirts. Numerous nearby villages that participate in this event have recently started to organize their own festivities in their home villages as well.

UVOD

Zamisel za ptujsko kurentovanje sega v petdeseta leta, ko so na pustni torek hodile po mestu v glavnem meščanske maske in se brez prave organizacije formirale v sprevod. To je spodbudilo Draga Hasla,¹ da je leta 1959 predlagal organizacijo ptujskega kurentovanja, z namenom ohraniti šege in navade iz »demonških časov«; bil je prepričan, da je zamisel prava atrakcija za mesto. Že v naslednjem letu so pripravili prvo kurentovanje, prireditev etnografskega značaja, poimenovano po kurentu, najbolj demonski maski. Prikazali so pustne like in šege, ki so jih želeli iztrgati pozabi. Dopoldan so se na stadionu predstavile etnografske skupine iz okolice. V nedeljo popoldan je v sprevodu nastopila folklorna skupina iz Markovec, na čelu so bili kopjaši, orači, rusa, medved, vile in piceki. [Gačnik in Brence 1998: 53–54]

Pokrajinski muzej v okviru etnološkega oddelka vsako leto fotodokumentira karnevalske dogodke. V letu 1997 sem popisala in fotodokumentirala okrasitev mesta, izložb, gostinško ponudbo in vse druge prireditve. Priprave na pust so se začele že deset dni prej, to je 3. februarja, prireditve in karnevali pa so se vrstili do 11. februarja.

PUSTNE PRIREDITVE V MESTU

Za ureditev in okrasitev mesta skrbi pripravljalni odbor Gospodarskega interesnega združenja za turizem Poetovio vivat v sodelovanju s ptujskim Turističnim društvom. Za podroben

¹ Drago Hasl (1900–1976) je bil po vojni najprej gimnazijski ravnatelj, pozneje pa do upokojitve ravnatelj Študijske knjižnice. Bil je član Muzejskega društva od leta 1947. V letu 1960 je postal predsednik Odbora za kurentovanje, leta 1968 pa predsednik Folklornega društva. Na Ptuj je želel pripeljati tudi tradicionalne maske iz drugih krajev Slovenije. Pisal je članke s področja folklorne glasbe in knjižničarstva. Zagovarjal je tesno sodelovanje z etnološko stroko (z dr. Nikom Kuretom).

popis in fotodokumentiranje sem se odločila, ker je leta nazaj prevladovalo mnenje, da je mesto slabo okrašeno in da ne kaže pravega karnevalskega vzdušja, in ker sem hotela ugotoviti dejansko stanje.

Leta 1997 so bile preko ulic napete vrvi, na katerih so bili obešeni barvni trakovi in barvna naličja – pustne maske, ki so bile obojestransko odtisnjene na karton – ter duhci. Izložbe so bile ponekod okrašene skromno, marsikatera samo z barvnimi trakovi in z naličji mask, narejenimi iz papirja, ter s pisanimi baloni. Redke trgovine so imele v izložbi razstavljen še kak drug predmet, ki je opozarjal na pust.

Okrašeno izložbeno okno na Prešernovi ulici, Ptuj 1997.

Foto: Aleš Gačnik.

barvnimi trakovi in masko na vrhu. Dve klovnovski maski in pisani trakovi so krasili napis Cvetličarne Roža na Slovenskem trgu, različne maske in figura kurenta pa so bile razstavljene v izložbi Mercatorjeve trgovine na Miklošičevi ulici.

Kljub nenehnim pozivom in ponujenim nagradam za izvirno in posrečeno okrasitev je bila okrasitev mesta skromna, skorajda neopazna in posrečena le v redkih primerih. Le izjemoma so se Ptujčani trudili opozoriti, da je na Ptuj v času pusta deset dni izjemnih norčij in zabave.

Cvetličarna Rožmarin na Miklošičevi 10 je v svoji izložbi razstavila kopijo pernatega kurenta, visokega ok. 40 cm. Drogerija Mercator (v isti ulici) je v izložbi razstavila čarovnico, ki jaha na metli. Obleka čarovnice je bila narejena iz črnega blaga, imela je plastično naličje, lasuljo in črn zašiljen klobuk. Fotokopirnica Jurančič na Krempljevi ulici je na pust opozarjala z manjšo lutko v izložbi in s pisanimi trakovi. Prodajalna Jasmin na Murkovi ulici je v izložbenem oknu razstavila mali figuri kurenta in pokača. Blagovnica Mercator na Novem trgu je v izložbi razstavila risbe učencev OŠ Olge Meglič na temo pust. Veliki risbi pernatega in rogatega kurenta so isti učenci narisali na iverko in sta krasili vhod na magistrat. Pred magistratom je bilo levo in desno postavljenih še par drogov, na katerih so visele bele zastave s ptujskim grbom.

Redka pročelja hiš so bila okrašena. Cvetličarna Spominčica v Murkovi ulici je okrasila stebra, ki podpirata nadstrešnico pred vhodom, z

Gostinska ponudba

Gostinska ponudba na mestnih ulicah ter oglašanje in vabljenje v lokale so bili leta 1997 dokaj skromni. Stojnice so bile v večini primerov pred blagovnico Mercator. Zasebni gostilničarji so nudili (kuhano) vino, kuhane klobase in kotlovino. Gostinska ponudba Bakhusovega hrama v Lackovi ulici se sicer ni razlikovala od ponudbe v nepustnem času, le imena jedi na oglasni deski so bila pustno obarvana: Rusina zakuska (900²), Pokačev krožnik (900), Vrnitev življenjskih moči (440), Maskiran z venčkom (90), Bakhusov kruhek (360), Oračev prigrizek (900), Korantova pojedina (1100) in Picekovo okrepcilo (550).

Ponudba krofov je bila velika; ponujali so jih po 68 tolarjev v Mercatorjevih trgovinah, po 70 v prikolicah Dušana in Dragice Slana, po 80 v kiosku v obliki krofa, ki so ga pripeljali iz Radeč, ter po 90 v bistroju Julija.

Pustna ponudba v bifeju Julija v Prešernovi ulici, Ptuj 1997. Foto: Andrej Brence.

Slavnostna otvoritev začetka pustnih norčij pred mestno hišo

Otvoritvena slovesnost je potekala v ponedeljek 3. februarja pred mestno hišo in se je začela natančno ob napovedanem času (ob 11.00). Za prijetno vzdušje je poskrbela mestna godba. Nato so nastopili kopjaši in štirje pustni pokači. Na balkonu mestne hiše so stali štirje fanfaristi, ki naj bi svečano najavili začetek otvoritve. Med otvoritvijo je prišlo do krajšega zastoja, tako da so kot mašilo programa podaljšali svoj nastop kopjaši in pokači. Fanfaristi so iz nepojasnjene razloga zapustili balkon mestne hiše in niso naznanili svečanega začetka prireditve.

Po Krempljevi ulici so se na koleslju pripeljali pred magistrat državni sekretar za turizem, direktor GIZ Poetovio Vivat in pustni deček. Pustni deček je bil oblečen v paža, državni sekretar za turizem je imel na glavi svetlo lasuljo, direktor GIZ Poetovio Vivat pa modro-belo kapo s cofkom, ki jo nosi kot predstavnik Ptuja v vlogi člana evropskega združenja karnevalskih mest. Vstopili so v mestno hišo. Z balkona sta prisotne na trgu pozdravila župan in pustni deček. Pustnemu dečku je župan predal upravljanje mestne občine v času pustnih norčij.

² V času raziskave je bilo 100 tolarjev enakovredno 1 nemški marki.

Karnevalski vlak
Ptujčan na mestnih
ulicah, Ptuj 1997.
Foto: Boris Farič.

Po predaji oblasti so po Zelenikovi ulici prišli številni koranti in nastopili pred mestno hišo. Po njihovem nastopu je pustni deček povabil župana na ogled karnevalskega šotora. Vsi udeleženci so se odpravili proti šotoru. Na čelu so hodili kopjaši, za njimi harmonikaš, župan, pustni deček, državni sekretar za turizem in direktor GIZ Poetovio vivat ter koranti.

Ker je bila prireditev v dopoldanskem času, gledalcev ni bilo veliko. Organizacija je šepala, manjkal je povezovalc prireditev, ki bi prisotne seznanjal s potekom otvoritvene slovesnosti, prostor je bil slabo ozvočen, skratka, dogajanje ni bilo tekoče. Prireditelji so verjetno poskušali posnemati prireditve iz mest z dolgoletno karnevalsko tradicijo.

Prireditve pred magistratom

Gospodarsko interesno združenje Poetovio vivat je v času pusta pripravilo program prireditev, ki so potekale vsak večer pred magistratom na Mestnem trgu ob 18. uri in ob 18.30 na Novem trgu. K sodelovanju so pritegnili tradicionalne pustne skupine iz okoliških vasi. Predstavile so se skupine ciganov in oračev iz Dornave, ploharji Folklorne skupine Vinko Korže iz Cirkovec, plesači in skupina korantov iz Pobrežja, orači iz Lancove vasi, orači iz Okiča, haloška rusa in haloški Jürek, nato pa še koranti iz Podlehnik, Spuhlje, Rogoznice, Lancove vasi in koranti iz ptujske skupine Poetovio. Prireditev je vsak večer trajala eno uro. Ob tej priložnosti se je nabrala množica gledalcev in številnih drugih mask. Čutilo se je pravo pustno vzdušje, kar je bilo opaziti tudi v mestnih gostilnah. Po nastopu pred magistratom in na Novem trgu so nastopajoči odšli v karnevalski šotor. Večina gledalcev in mask se jim je pridružila, mesto pa je bilo ob 20. uri zvečer kot izumrlo.

Nekaj let nazaj, ko še ni bilo karnevalskega šotora, se je glavno pustno rajanje začelo okrog 20. ure. Na ulice je prišlo staro in mlado, iz bližnjih vasi so prišli v mesto kurenti, zbralo pa se je tudi veliko mask. Ves pustni živžav se je odvijal pred magistratom (»ezel ekom«) in na Novem trgu, vse bližnje gostilne pa so bile prenapolnjene z gosti. Odkar postavljajo karnevalski šotor, ni več tako. Vse pustno dogajanje se je preselilo v šotor, mesto je prazno, brez življenja, v gostilne pa ni več mogoče privabiti gostov.

Karnevalski šotor

Zabavišni šotor – organizator ga imenuje karnevalska dvorana – so nekaj let postavljali na parkirišče za avtobusno postajo. Ob zunanjo steno, levo in desno od vhoda, so bile prislonjene slike osnovnošolcev na pustno temo, naslikane na iverne plošče. Te slike so prvič uporabili ob pustu leta 1996.

Notranjost šotora je bila zabavišni prostor s klopmi in mizami. Gostinska ponudba je bila leta 1997 razdeljena med štiri gostilničarje: Zlato gosko, Motel Petrol Podlehnik, Motel Vindiš iz Lenarta in Perutnino Ptuj. V sredini šotora je bilo urejeno veliko plesišče. Pekli so piščance Perutnine Ptuj, monopol za točenje piva pa si je pridobila Pivovarna Union iz Ljubljane. V šotoru so potekale različne prireditve, tudi nagrajevanje najbolj izvirnih mask. V soboto 8. 2. 1997 so podelili tri nagrade: prvo so dobili »Zadnji ptujski vitezi« (100.000 tolarjev), drugo so podelili skupini »The fašenks« (60.000 tolarjev) in tretjo »Triglavskim orlom« (30.000 tolarjev).

Notranjost karnevalske dvorane

Karnevalska dvorana je bila odprta vsak dan od 12. ure naprej. Za vstop vanjo je bilo potrebno plačati vstopnino. Od 12. do 17. ure so predvajali posneto glasbo, od 19. ure naprej pa so igrali različni glasbeni izvajalci. Zabava je trajala do ranih jutranjih ur.³ Bližnji stanovalci so se nad hrupom pritožili in šotor zdaj postavljajo na desnem bregu Drave.

Karnevalski šotor ali dvorana, Ptuj 1997.
Foto: Andrej Brenc.

³ Franc Milošič poroča v Delu (10. februar 1997): »Kako naporno je ptujsko kurentovanje, je skusil tudi njegov letošnji glavni organizator /.../ Ostal je povsem brez glasu: še sreča, da je imel na glavi značilno modro-belo kapo s cofkom, ki jo nosi kot predstavnik Ptuja, ki je član evropskega združenja karnevalskih mest ...« V naslednjem odstavku doda: »Dva kurenta, rogati S. F. iz Lancove vasi in pernati V. K. (krajšava imen J. F.), sta divje ropotala pred Milanom Kučanom, okrog dvesto najbolj značilnih slovenskih maškar pa je po celotnem trgu po ptujsko s silnim truščem pozdravilo predsednika in druge goste ter seveda nekajkrat po deset tisoč obiskovalcev ptujskega kurentovanja.«

Sprevod - karneval na Ptuju

Obdobje druge svetovne vojne šemljenju ni bilo naklonjeno, v letih po vojni pa je začelo zamirati. [Brence in Gačnik 1998: 23] Z željo ohraniti stare ptujske šege je Zgodovinsko društvo na Ptuju leta 1960 priredilo prvo kurentovanje. Prvi nastop tradicionalnih pustnih skupin je vzbudil veliko zanimanje pri nastopajočih in gledalcih. Zaradi tega je bil že naslednje leto ustanovljen Odbor za kurentovanje in karneval, ki se je kmalu zatem preimenoval v Odbor za ptujske etnografske prireditve. Z odločbo občinske skupščine mesta Ptuj je bil leta 1963 ustanovljen Zavod za folklorne prireditve z direktorjem in šestnajstčlanskim odborom, deloval je do leta 1968. Namesto njega je bilo ustanovljeno Folklorno društvo, ki je skupaj s Turističnim društvom organiziralo kurentovanje.⁴ Zadnja leta pa je skrb za prireditev prevzelo Gospodarsko interesno združenje Poetovio vivat.⁵

Organizatorji so se dogovorili, da bo potekalo kurentovanje na pustno nedeljo z nastopom in sprevedom skupin po mestnih ulicah. Tradicionalnim likom, ki tvorijo stalno jedro kurentovanja, se je leta 1961 priključil karnevalski del, kjer skušajo na šaljiv način prikazati aktualne razmere v svojem okolju, v sedemdesetih letih pa še izvirne stare maske iz drugih

Gostujoča skupina Teatrale Hybris festa dell'orso Puntignano Italia na kurentovanju, Ptuj 1997. Foto: Boris Farič.

⁴ Po podatkih iz korespondence Zavoda za folklorne prireditve, ki jo je ptujskemu muzeju leta 1996 podaril Franc Kodrič, nekdanji predsednik. Korespondenca še ni v celoti obdelana.

⁵ Podatki o organiziranju karnevalskega programa so v programski knjižici: Ptujski karneval – čas norcev, čas junakov ... komu mar ..., od 3. do 11. februarja 1997 na Ptuju. – Ptuj : GIZ POETOVIO VIVAT, 1997.

krajev Slovenije in zamejstva. Kurentovanje je potekalo v dveh delih. Tradicionalne pustne skupine so se najprej predstavile dopoldan na stadionu – kasneje so etnografski del predstavili dopoldan ob 10. uri na tržnici – popoldan pa je ob 14. uri stekel pohod vseh mask – tradicionalnih in novodobnih.

Zadnjih nekaj let je zaradi nesoglasja z okoliškimi vasmi odpadel dopoldanski etnografski del. Tradicionalne skupine iz okoliških vasi, ki so se prejšnja leta predstavile dopoldan na ptujski tržnici, so svoje sodelovanje odpovedale in od leta 1992 začele same organizirati svoje fašenke v domačem avtentičnem okolju.

V letu 1997 so v nedeljskem popoldanskem sprevodu sodelovale naslednje tradicionalne skupine: pokači iz Podlehnik, kopjaši iz Markovec, orači iz Markovec, klada iz Spodnje Polskave, orači iz Lancove vasi, pobleški plesači, pokači iz Lovrenca na Dravskem polju, haloški Jurek Folklorne skupine Rožmarin, ploharji Folklorne skupine Vinko Korže iz Cirkovec, orači in haloška rusa iz Podlehnik, orači iz Dornave, Cigani iz Dornave, rusa iz Destrnika in koranti iz Stojnc, Lancove vasi, Spuhlje, Pobrežja in ptujski koranti. Novodobne pa so bile: »Vodstveno vozilo« mestni svet, ptujske mažoretke in še mnoge druge, ki so ponazarjale aktualne politične in druge dogodke. Kot gostje iz tujine pa so nastopili: Zvončari Vlahov breg in Korensko iz Hrvaške in Teatrale hybris festa dell'orso Puntignano Italia.

PUSTNE PRIREDITVE V OKOLICI PTUJA

Po letu 1991 se je v nekaterih krajih v okolici Ptuja porodila zamisel, da bi poleg kurentovanja na Ptuju organizirali še lastne pustne prireditve – fašenke. Prvi, glavni razlog je bila želja, da bi tradicionalne pustne maske nastopile v svojem domačem okolju, drugi pa nerazumevanje s strani organizatorjev karnevala v mestu. Fašenke danes prirejajo v naslednjih vaseh: v Markovcih, Cirkovcah, Cirkulanah, Dornavi in Vidmu pri Ptuju.

Markovci

Prireditve, ki jo organizirata folklorno društvo in krajevna skupnost, poteka na pustno nedeljo že od leta 1992. Najprej so hoteli prirediti povorko na pustni torek, da se ne bi pokrivala s kurentovanjem na Ptuju, a so zaradi nastopa kurentov Smučarskega kluba Ptuj v Albertvilu iz protesta prireditve predstavili na nedeljo, na isto uro, kot je bila napovedana prireditev v mestu.

Pustni sprevod se začne ob 13. uri in ga sestavljajo markovški pokači, kopjaši, piceki, kokot, vile, rusa, medved, orači in kurenti. Po ohranjenih podatkih so rekonstruirali podobo kurenta iz 19. stoletja.⁶ Sodelujejo še našemljeni šolarji, različne sodobne maske in skupine na vozilih, večinoma traktorjih, ki na šaljiv način prikazujejo lokalne in tudi širše aktualne dogodke.

⁶ Ohranjen je njegov opis v župnijski kroniki Sv. Marka niže Ptuja, današnjih Markovcev s Ptujkega polja s konca 19. stoletja [Gačnik in Brenc 1998: 39].

Vile iz Zabovc na
fašenku
v Markovcih, 1997.
Foto: Božena
Kmetec - Friedl.

Sodelujoči se zberejo pri mlinu v sosednji vasi, v Zabovcih. Od tod krenejo skozi vas proti Markovcem. Pot, kjer poteka sprevod, in posamezne hiše so pustno okrašene. Med potjo se tradicionalne skupine ustavljajo pri domačijah, kjer opravijo svoj pustni obred. Za Ptujsko polje je najbolj značilna skupina oračev, ki jo sestavljajo: pokač, trije pari konjičev, plužar in pobirač. Pokač domačinom naznani prihod oračev. Plužar – pernati kurent – zaorje po dvorišču, ostali v skupini posejejo seme za debelo repo. Zaplešejo in zapojejo. Od gospodinje dobijo za opravljeni obred darove: klobase, jajca, vino. Sprevod traja 2 do 3 ure.

Leta 1995 so dogajanje razširili z dopoldanskim delom, tj. s prikazom priprav na fašenk, ki poteka na dvorišču stare kmečke hiše v Zabovcih. Obiskovalcem ponazorijo izdelovanje kurentovih kap, papirnatih rož in duhov, pletenje nogavic za kurenta, izdelovanje palic za piceke in kopij za kopjaše. Na dvorišču se predstavijo tudi vsi tradicionalni pustni liki. Celotno dogajanje poteka med 10. in 15. uro na pustno nedeljo.

Cirkovce

Folklorno društvo Vinko Korže prireja fašenk v Cirkovcah že od leta 1993. Začne se na pustni torek ob 14. uri. Leta 1997 so ga razširili na tri krajevne skupnosti v občini Kidričevo, in sicer na Kidričevo, Lovrenc na Dravskem polju in Cirkovce.

Našemljenci se zberejo pri osnovni šoli in krenejo proti gostilni Korže v središču vasi, kjer okronajo pustnega carja. Osrednja tradicionalna skupina so cirkovški ploharji. Fantje so priredili vleko ploha takrat, ko se v predpustnem času ni omožilo nobeno dekle iz vasi. Na čelu sprevoda so muzikanti in drug z družico, njim sledijo trije pari žensk, ki vlečejo ploh. Ploh predstavlja moški spolni organ, ploharje pa povezujejo s plodnostno magijo. Samskim ženskam namenjajo kolobarje ploha v opomin in posmeh. Sprevod vodi najstarejši in najbolj izkušen fant z bičem v roki. Sodelujejo še kurenti in druge tradicionalne skupine iz okolice. Tem likom se pridružijo še našemljeni šolarji, novodobne maske in skupine na vozilih – traktorjih. Pri njih je gostovala poljska plesna folklorna skupina.

Cirkulane

Turistično društvo Cirkulane in turistični krožek na osnovni šoli prirejata fašenk od leta 1994. Fašenk v Cirkulanah se začne na pustno soboto ob 14. uri. Pustni sprevod gre skozi celotno vas. Nastopajo kurenti, tradicionalne maske iz sosednjih krajev, orači, kopjaši, piceki, rusa itd. V povorki nastopajo tudi našemljeni šolarji, novodobne maske in skupine na vozilih.

Mali orači iz Lancove vasi na fašenku v Vidmu, 1997.
Foto: Boris Farič.

Dornava

Turistično-etnografsko društvo Dornava prireja fašenk od leta 1996. Poteka na pustni ponedeljek z začetkom ob 14. uri. Sodelujejo kurenti, tradicionalne skupine iz sosednjih krajev: orači, pokači, rusa itd., šolarji, novodobne maske in skupine na vozilih. Osrednja številna dornavska skupina, ki ima že dolgoletno tradicijo, uprizarja podobe iz življenja Romov. Udeleženci nastopajo peš, na vozovih s konjsko vprego in ob spremljavi ciganske glasbe.

Videm pri Ptuj

Občina Videm in folklorno društvo iz Lancove vasi prirejata fašenk v Vidmu pri Ptuj od leta 1996. Osrednja skupina so orači, kurenti in plesalci iz Pobrežja. Pridružijo se jim tradicionalni liki iz okoliških krajev: rusa, piceki, pokači, orači itd. Sodelujejo šolarji, novodobne maske in skupine na vozilih. Tako kot v Dornavi je tudi tu fašenk v ponedeljek, z začetkom ob 14. uri. Leta 1997 je bila povorka na Vidmu, nato so nastopajoče prepeljali z avtobusi v Lancovo vas, kjer je bil zaključni nastop in zabava v prireditvenem šotoru.

Po vaseh organizirajo fašenke v večini primerov folklorna in turistična društva, ponekod pa se jim pri organizaciji pridružijo še osnovne šole. Organizirani so tako, da se časovno in

datumsko ne pokrivajo, tako da lahko vsi sodelujejo v vseh navedenih krajih. Izjema so Markovci, kjer poteka prireditve istočasno kot na Ptuj. Vsem fašenkom je skupno, da so pomanjšana podoba ptujskega kurentovanja. Novodobne in tradicionalne maske so doslej rajale na vseh okoliških fašenkih tudi več dni skupaj. To se udeležencem pozna, saj so utrujeni, hripavi in onemogli.

ZAKLJUČEK

Prva leta so organizatorji ptujskega kurentovanja vložili največ truda v organizacijo nedeljskega spreveda in etnografski prikaz tradicionalnih skupin. Priprave na pust in norčije, ki so povezane z njim, pa se danes v mestu začenjajo že deset dni prej. V ta namen meščani okrasijo mesto, saj naj bi v tem času dobilo drugo podobo. Okrasijo mestne ulice, izložbena okna, razširi se gostinska ponudba. Preko ulic napnejo vrvi, na katerih visijo barvni trakovi, vmes so obešena naličja in duhci. Okrasitev je bolj ali manj posrečena. Vsak večer se na Mestnem in Novem trgu odvija etnografski program, udeleženci pa se nato preselijo v karnevalsko dvorano.

Malo manj razveseljujoče je dejstvo, da se pustno vzdušje, ki je bilo prej značilno za mesto, seli v karnevalski šotor. Mesto je po 20. uri zvečer popolnoma prazno. Če bi rad kdo srečal masko ali slišal zvonjenje kurentov, se mora odpraviti v karnevalski šotor.

V začetku devetdesetih je prišlo do nesoglasja med mestom in okoliškimi vasmimi. V vaseh se je porodila zamisel, da bi poleg ptujskega kurentovanja organizirali še lastne sprevede mask - fašenke, tako da bi tradicionalne maske nastopile v domačem okolju. Po dogovoru se prireditve naj ne bi pokrivale, žal pa ni tako. Usoda vseh prihodnjih prireditev pa je odvisna od razumnega dogovora med različnimi organizatorji.

VIRI IN LITERATURA

- Belaj, V. 1966: Maska in Pust, Kurentovanje. Ptuj.
 Braz, M. 1962: Ptujski običaji v ptujski občini, Kurent. Ptuj.
 Gačnik, A. in A. Brence 1998: Zgodbe o tradicionalnih pustnih maskah. Ptuj, Pokrajinski muzej Ptuj, Znanstvenoraziskovalno središče Bistra.
 Korespondenca Zavoda za folklorne prireditve od leta 1960-1985.
 Milošič, F. 1997: Kurent je prevzel oblast. V: Delo, 10. februar: 2.
 Muzejsko društvo v Ptuj 1893-1956 : Zgodovinsko društvo v Ptuj 1956-1983. Ptuj : Zgodovinsko društvo v Ptuj, 1983.
 Petek, T. in A. Brence 1988: Maske. Ptuj, Pokrajinski muzej.
 Terenski zapiski Oddelka za etnologijo Pokrajinskega muzeja Ptuj, 1997, šk. 21.

BOŽENA KMETEC - FRIEDL, *THE CARNIVAL IN PTUJ AND IN NEARBY VILLAGES*

In 1959 Drago Hasl initiated the so-called *kurentovanje*. He was certain that such an event would denote an attraction for Ptuj. The first *kurentovanje* was organized in the following year. The event of predominantly ethnographic character was named after the *kurent*, the most popular demon mask. The emphasis was on those Carnival masks and customs that should not pass into oblivion. The parade of masked participants was set for Sunday afternoon, and in the morning there was an ethnographic demonstration of Carnival groups from nearby villages; these groups later joined the afternoon parade.

In the recent years, Carnival preparations start about ten days before Shrove Tuesday. Townspeople start trimming the streets and shop windows to give their town a merry appearance. Ropes with multicolored ribbons and face masks are hung across the streets, and restaurants offer a variety of festive foods.

Until recently, all Carnival events between Candlemas and the official conclusion of the Carnival took place in front of the city hall and lasted until late in the evening. Every evening, there was a spontaneous procession of different masks, joined by numerous *korant* masks and ethnographic groups from nearby villages. The Carnival atmosphere, once a characteristic feature of the town streets, has now vanished, and the whole event has been moved into a Carnival tent. Ptuj is now completely empty after 8 p.m. Those who wish to encounter a Carnival mask or hear the *koranti* jingle their heavy bells have to go to the Carnival tent. There have also been some disagreements between the town and the nearby villages because the latter wish to organize Carnival parades of traditional masks in their local milieu, not only in Ptuj. Aside from Markovci, all other villages have adjusted their schedule to the event in Ptuj.

While the only groups participating in the events were initially the groups from the surrounding villages, since the second part of the 1970's some masks from other parts of Slovenia, as well as from Croatia, have been participating in the Ptuj Carnival.

The Carnival spirit in the town of Ptuj, as well as the continuing participation of the nearby villages, now depend upon successful negotiations between different organizers.

DEDIŠČINA KURENTA MED TRADICIJO IN INOVACIJAMI

ALEŠ GAČNIK

V historično strukturalnem in primerjalnem pristopu avtor celostno analizira kontroverzno in edinstveno kulturo kurenta z vidika etimologije in terminologije, podob maskirnega lika ter šeg in navad, v zaključku pa diagnosticira najpomembnejša področja sprememb in novosti in njegovi dediščini.

On the basis of historic, structural, and comparative methods, and from the aspect of etymology and terminology, the author analyzes the controversial and unique mask of the kurent and the many customs connected with it. In the conclusion of his paper he focuses on the most significant changes and innovations in this traditional mask character.

UVOD V KURENTOVO ABECEDO

Kurent, najznamenitejša maska na Slovenskem [Ovsec 1993: 101], je v slovenskem prostoru vzvišena nad drugimi maskirnimi liki. Veliko ljudi ga opeva in neizmerno časti. Marsikdo ga graja in nenehno kritizira. Razpet med tradicijo in njeno spreminjanje si ustvarja edinstven položaj v tradicionalni kulturi Evrope. Hipoteze o njegovih prostorskih in časovnih koreninah umeščajo lik v indoevropski kulturni prostor, ki na jugu meji na Grčijo in na severu na Skandinavijo.¹ Znotraj tega območja se ga najpogosteje locira na Balkan, natančneje v nekakšno verigo, ki se po mnenju Nika Kureta vleče od Bolgarije in Romunije prek našega ozemlja v nemški in švicarski alpski svet [Kuret 1969: 8]. Tej oceni lahko pritrdimo, ker prav na tem območju še danes srečamo največ tipološko kurentu podobnih mask. Število do sedaj prepoznanih kurentovih kožuhastih »podobnikov« med nekaterimi adventnimi, sredozimskimi maskirnimi liki in številnimi pustnimi maskami se približuje stotici.²

Če je bila »stara« kurentova abeceda³ lahko učljiva in razumljiva, postaja »nova« vse bolj kompleksna in nepregledna. Odgovornost raziskovalcev »novodobnih prežitkov« se veča sorazmerno s hitrostjo spreminjanja tradicionalne pustne kulture. Spreminjali se niso le materiali in videz maskirnih oprav, temveč tudi odnos ljudi do kurentij. Ne le tistih, ki si nadenejo kurentovo opravo, temveč tudi onih, ki jih opazujejo s kančkom spoštovanja ali prezira. Z dolgoletnimi raziskavami potrjujem tezo, da kurentova mednarodna enkratnost, neprimerljivost in genialnost tiči v njegovem neusahljivem, nepredvidljivem in nedoločljivi-

¹ Več so o hipotezah o kurentovih koreninah pisali Gačnik [2000b: 163–170], Belaj [1966; 1968], Kuret [1969; 1991], Ovsec [1991], Cobelj [1978], Ciglenečki [1998], Šmitek [1998], Ledić [1970] ...

² Več o kurentu podobnih likih gl. Gačnik [2000a: 171–214].

³ Izraz je prvi uporabil Jože Štrafela [Slodnjak 1977: 5].

vem ustvarjanju novih pomenov in podob in ne v njegovi zunanosti, kot misli večina [Gačnik 2000b: 328].

ETIMOLOŠKI IN TERMINOLOŠKI (NE)RED

Problemi in dileme razglabljanj o kurentu se začnejo s vprašanjem: Kdo ali kaj je kurent in koga pravzaprav predstavlja? Lahko je literarni junak, ki igra gosli, ali grozoviti velikan, razbojnik iz pripovedke, ki ga je Kristus ukrotil tako, da ga je spremenil v junca in ga dal za sedem let kmetu v rejo Ovsec 1991: 473], ali Miklavžev spremljevalec [Kuret 1984: 151; Ovsec 1993: 7]⁴ ali ime za slamnato figuro, ki je sestavni del pogrebnega sprevoda na pepelnico sredo v Šentjerneju, na Krškem polju in v Mirnski dolini [Kuret 1984: 268, 272–273], ali sinonim za masko (npr. dobrepoljski kurent) [Kuret 1984: 284] ali sinonim za pusta v Pišecah, Šentjerneju in drugod (Kuret 1984: 236, 269; Cobelj 1980)⁵ ali dedec, ki ima život zadrgnjen pod vratom v plevnico (vrečo plev ali slame), da mu moli ven le glava; v voziček, v katerega je vprežen konj, je položen na Krškem polju in v Mirnski dolini [Kuret 1984: 273], lahko je le priimek⁶. V našem primeru bomo o njem govorili kot o tradicionalnem pustnem liku s Ptujkega in Dravskega polja ter iz Haloz in Slovenskih goric.

Za poimenovanje tradicionalnega pustnega lika se uporabljajo različni izrazi,⁷ med katerimi izstopata kurent⁸ in korant⁹, veliko redkeje pa tudi kurant in korent. Če nekoliko posplošim, ugotovim, da etnologi¹⁰ raje izberejo poimenovanje korant, ker naj bi označeval »pravo« tradicijo, »tradicijo iz prve roke«, tisto s podeželja, ne pa tudi te, »iz druge roke«, ki se od tam prenaša v urbana okolja oz. se v njih razvija. V takšnem kontekstu je izraz kurent sinonim za razkroj tradicionalne kulture, za prehajanje tradicije iz vasi v mesta. Zatorej z izrazom kurent označujem vse spremembe in novosti v dediščini koranta.

⁴ V Markovcih pri Ptujju naj bi bili »beli« in »črni« Miklavži. Med slednjimi so »hudičeki« in kurenti z verigami v rokah. So brez zvoncev in z zavitiimi rogovi [Ovsec 1993: 27; Kuret 1984: 51].

⁵ Po navadi se omenja v navezavi na t. i. kurentov pogreb, o čemer podrobneje piše Kuret [1984: 236, 265, 267–270, 272–281, 336].

⁶ Ime Kurent naj bi po mnenju Jožeta Koropca nastopalo kot rodbinsko ime v urbarjih za Šmartno na Pohorju že v 15. in 16. stoletju [Kuret 1984: 193]. Poveden je podatek, da je bilo s priimkom Kurent septembra leta 1998 v Sloveniji več kot 50 telefonskih naročnikov v omrežni skupini 061 in zunaj nje dodatnih 61, s priimkom Korant 6 in s priimkom Korent 50.

⁷ Že leta 1951 je France Bezljaj zapisal, da o etimologiji imena Kurent še ni mogoče izreči dokončnega mnenja [Bezljaj 1951]. Po mnenju Nika Kureta lahko domneve razdelimo na naslednje razlage Ivana Grafenauerja, ki je povezoval ime kurent, korant z vzhodnofinsko-mongolskimi imeni, ni pa mogel razložiti njihovega pomena. Grafenauer se ni strinjal s preprosto Bernekerjevo razlago, po kateri naj bi korant oz. kurent izhajal iz lat. current(es) (lat. currere 'teči'), pa čeprav se ime ujema z vedenjem korantov, ki stalno tečejo, meni Kuret. Tečejo namreč tudi številni drugi tradicionalni pustni liki na Slovenskem. [Kuret 1984: 193–196]

⁸ O etimologiji besede kurent pišeta Snoj [1997: 285] in Ovsec [1991: 474].

⁹ Ivan Grafenauer ugotavlja, da lahko med ljudskimi imeni za žabo in krastačo najdemo tudi koranta, zeleno žabo v Halozah. Žaba in krastača sta v vseh starih kulturah lunarnomitolška simbola [Kuret 1984: 195].

¹⁰ Nekateri raziskovalci navajajo dve imeni, in sicer kurent/korant, pisano z malo ali veliko začetnico.

Izraz **kurent** je splošna oznaka in narečna beseda, ki jo uporablja predvsem laična javnost: novinarji, organizatorji kurentovanj, veliko pustnih oz. etnografskih društev in navsezadnje številni nosilci te pustne maske. Med raziskovalci zasledimo uporabo izraza pri naslednjih etnologih: Štefka Cobelj, Tanja Tomažič, Janez Bogataj [1985], Jelka Kreft, Helena Ložar - Podlogar, Zmago Šmitek, Franjo Ledič, Damjan Ovsec, Aleš Gačnik in drugi. Še zlasti je uporaba tega izraza razširjena med umetniki: France Mihelič, Boris Žohar, Janez Mežan, Peter Vernik, Peter Ristič, Martina Golija, Andrej Božič, Jože Foltin, Stojan Kerbler, Bojan Adamič, Karel Zelenko, Emil Stöger, Gabriel Berlič, Branko Zorec, Vekoslav Batista, Janez Vidic, Aleksander Kovač, Ljuba in Sergej Hahonin, Neli Bajalo, Anton Ingo-lič, Ignac Koprivec, Miha Remec, Franček Rudolf, France Forstnerič in drugi. Izraz **korant** je narečna beseda, ki jo v zadnjem času vse pogosteje uporabljajo aktivni nosilci te dediščine. Uporabljajo jo tudi nekateri etnologi: Niko Kuret, France Marolt, Janez Bogataj, Vitomir Belaj,¹¹ Tone Petek, Andrej Brenc, Helena Ložar - Podlogar, Damjan Ovsec, Aleš Gačnik. Med redkimi umetniki oz. oblikovalci zasledimo Sašo Hribernik Monacelle [1992]. V manjši meri zasledimo še uporabo naslednjih narečnih izrazov: **korent**, **kurant** in **hora**.¹²

Med ljudmi na območju Slovenije se je uveljavil izraz kurent, s korant pa se, zlasti v zadnjem desetletju, poimenuje večina nosilcev te kožuhaste oprave.¹³ Čeprav je danes moderneje govoriti o korantih kot o kurentih, se za slednji izraz odločam zato, ker je s stališča celostnega raziskovanja sprememb in novosti v dediščini kurenta ustrežnejši.

Med izrazi, ki se vežejo na omenjena poimenovanja oz. so njihove izpeljanke, moramo v prvi vrsti izpostaviti **kurentija** oz. **korantija**, s katerima se označuje celotna maskirna oprava. Izraz **kurentovanje**¹⁴ se od leta 1960 naprej uporablja za organizirano pustno prireditev na Ptuj, v manjši meri pa se z njim označuje vse pustno veselje na Ptuj [Kreft 1981: 2]. Med izpeljankami je izraz **kurentka**, ki označuje dekle ali žensko, odeto v lik kurenta, in ne ženski tip kurenta.¹⁵ Od leta 1995 naprej zasledimo uporabo izraza **Kurentland**, ki je delovno ime za »nastajajoči« zabaviščni park v okolici Ptuja. Med najnovejšimi izpeljankami je izraz **kurentomanija**, s katerim označujem razkroj tradicionalne pustne kulture na primeru dediščine kurenta ter spremembe in novosti v povezavi z njegovimi tradicionalnimi pomeni in podobami.

PODOBA MASKE

Kurenta uvrščamo v skupino antropomorfnih in zoomorfnih kožuharjev, katerih oprava sestoji v tradicionalni kulturi Evrope iz kožuha (maska/kapa oz. ogrinjalo/plašč), rogov domačih ali divjih živali in zvoncev različnega števila, oblik in velikosti. Večina med njimi

¹¹ Belaj [1967] zapisuje izraz z veliko ali malo začetnico in naglasom.

¹² Uporabo izraza sem zasledil v vaseh Skorba, Hajdoše in Gerečja vas in to v naslednjih besednih zvezah: »hora gre«, »hora jajca štora«.

¹³ Izraza kurent in korant, še zlasti pa njuna »uporaba«, sta v zadnjih letih pripeljala do konfliktnih in prestižnih preigravanj na temo, kdo je in kdo ni pravi kurent.

¹⁴ Jure Kislinger razloži v režijskih napotkih k drami Miha Remca Mrtvi kurent kurentovanje kot prastaro ljudsko šego obujanja pomladi in prekipevajoče plodnosti [Kislinger 1960: 95].

¹⁵ Pri kukerih in kukericah v Bolgariji je tradicionalni nosilec obeh likov lahko le fant oziroma moški.

vihti v roki lesen rekvizit v obliki palice, gorjače, sablje ipd. Kurentova oprava je sestavljena iz več zoomorfnih elementov in atributov živali: kožuh, živalska glava z rogovi, nos v obliki svinjskega rilca ali ptičjega kljuna, peresa in kravji zvonci. Zato ga Kuret uvršča tudi med antropoidne maskirne like, kar pomeni, da nosi glavo in živalsko preobleko (kožuh ipd.), hodi pa po dveh nogah [Kuret 1984: 70].

Če nekoliko poenostavimo, delimo kurentijo (kurentovo opravo) na dva dela: na masko in kožuh. Maska je iz ovčje kože, na usnjenem naličju sta odprtini za oči, rilčast nos, odprtina za usta, zobje iz belega fižola in sirkovi brki. Poleg dolgega jezika in ušes so na maski še rogovi; goveji ali stilizirani. Med slednje so pripeti raznobarvni papirnati trakovi in rože. Z uporabo živih barv na maski sta poudarjeni magičnost in obrednost. Kuret je odet v ovčji kožuh, prepasan z verigo, na kateri visi pet kravjih zvoncev. Obut je v volnene nogavice in visoke čevlje. V roki drži ježevo, tj. lesen kij, obit z ježevo kožo. Kurentova podoba se je z leti spreminjala tako kot materiali, iz katerih izdelujejo kurentijo.

V tem desetletju zasledimo tri poskuse rekonstrukcij nekdanjih kurentovih podob. V Markovcih in Zabovcih so podobo kurenta rekonstruirali po sliki Janeza Šubica Orači s Ptujkega polja iz leta 1890. Temeljna značilnost obravnavanih likov, ki spremljajo skupino oračev, je, da je njihova podoba bolj groteskna in veliko manj razkošna kot danes; dlaka njihovih kožuhov je krajša, kožuh je v obliki telovnika in ne plašča; okoli pasu imajo pripasan le en sam velik zvonec; ne nosijo raznobarvnih gamaš, temveč le visoke škornje. Ti zgodovinsko rekonstruirani liki so vključeni v organizirano pustno prireditev Fašenk v Markovcih. Leta 1995/96 so v kraju Mali Okič v Halozah po fotografijah in spominih iz šestdesetih let rekonstruirali kurenta v kratkodlakem kožuhu iz zajčje kože. Njegova maska je v primerjavi z novodobnimi kurenti manj bahava in dekorativna. Ta lik ne nastopa samostojno, temveč v skupini oračev iz Malega Okiča, zlasti na Fašenku v Vidmu in Lancovi vasi. Leta 1999 sta na Fašenku v Cirkulanah v Halozah na satirični način nastopala kurenta, ki sta opozarjala na nekdanj doma izdelane kurentije, katerih zvonci so bili narejeni iz pločevinastih konzerv ipd.¹⁶

Kurenti, na katere moram posebej opozoriti, so tisti iz skupine pustnih oračev iz Zgornjega Gruškovja v Halozah.¹⁷ So edini do danes ohranjeni in še »delujoči« maskirni liki, katerih oprava je izdelana iz domačih, na kmetiji razpoložljivih odpadnih materialov. Kljub temu da so bile maske narejene šele v drugi polovici osemdesetih let, pa nas njihov izraz, ki se desetletja ni bistveno spreminjal, vodi v čase nekdanjih kurentovih podob, ko je bila funkcija maske pomembnejša od njene podobe. Estetika je bila podrejena »grdoti«, zastrašujočemu videzu, s katerim se je ustvarjal občutek nadzemelske moči maske. Osnova za kapo so plastične kante za gorivo ali vino, ki so prelepljene s klobučevino ter umetno ali naravno kožo. Rogovi so goveji ali stilizirani iz blaga. Med obraznimi detajli na maski bom navedel le nekatere: zanimiva so njihova ušesa, narejena iz podplatov zavrženih čevljev in

¹⁶ Kljub zanimivemu poskusu rekonstrukcije ali svojevrstne satire, ki se prepleta s sestavinami sodobnega karnevalskega obnašanja, je bil »projekt« slabo izpeljan, tako po videzu maske kot še zlasti po vedenju nosilcev kurentije. Maskirna lika sta nastopala v pustni povorki samostojno.

¹⁷ Skupino pustnih oračev iz Zgornjega Gruškovja, ki jo vodi gospod Franc Svenšek, sem odkril v svojih terenskih raziskavah v času pusta leta 1996. Zame je bilo to eno redkih, resnično pravih etnoloških odkritij, do katerega me je pripeljalo sistematično teoretsko in terensko raziskovalno delo. Njihove maske so od leta 1999 na ogled v stalni zbirki mask na Ptujskem gradu (Pokrajinski muzej Ptuj).

Haloška kurenta z rogovi v primarnem kulturnem in naravnem okolju. Rodni vrh v Halozah 1995.
Foto: Aleš Gačnik.

drugih kosov usnja, nos je iz plastične torbice za orodje na kolesu itn. Še vedno uporabljajo kožo ponošenih in narobe obrnjenih plaščev ali različne našite naravne in umetne kože, zanimiva pa je tudi njihova ježevka oz. okovana lesena gorjača, prebita z žebli in ovita z bodečo žico. Eden najzanimivejših detajlov so njihovi repi, ki so pritrjeni na spodnji strani kožuhov. To so edini kurenti z repi, s katerimi sem se do sedaj srečal tako v različnih virih in literaturi kot na terenu. Imajo jih zato, ker kurent po njihovih predstavah simbolizira žival, leta pa ima seveda tudi rep.

Kurentova vizualno-estetska zgodovina je razpeta od starih cap do blišča, od nekdanje individualne ustvarjalnosti do današnjih specializiranih mojstrov obrti s Ptujskega in Dravskega polja. »Korantovski servisi« [Bogataj 1999: 269] zadovoljujejo ob standardni ponudbi tudi posebna naročila posameznikov, ki želijo z manjšimi posegi pri izdelavi kurentij opozoriti na lastno prepoznavnost in pomembnost.

Skupine kurentov se med seboj razlikujejo po kapah (rogovih, nosovih, peresih, barvi naličij), zvoncih, barvi in tipu gamaš, obuvalih in ježevkah. Če njegovo opravo razstavimo na posamezne strukturne sklope, se pred nami odpre zanimiv svet podrobnosti, ki ga kot pasivni opazovalci tradicionalnih pustnih mask po navadi ne zaznamo v takšni barvitosti in prepletenosti.¹⁸ Zaradi večje preglednosti sem maskirni lik kurenta »razstavil« na dva dela: masko oz. kapo (rogovi, peresa, naličje, oči, nos, usta, zobje, jezik, brki, ušesa, ostalo/dodatki) in kurentovo opravo oz. kožuh (kožuh/plašč, zvonci z verigo, hlače, gamaše, obuvala, robčki, rokavice, ruta, ježevka, ostalo/dodatki).

¹⁸ Delni prikaz v spreminjanju posameznih delov kurentije je zapisal Veršič [1993: 8–9].

Zdi se, da je Kórant ohranil karakteristike zelo starih mask, ki so predstavljale duhove prednikov. Te maske so nekoč uporabljale tajne moške družbe, pozneje fantovske, pri verskih obredih. Duhovi prednikov imajo seveda druge navade in sposobnosti kot živi ljudje. Zato mora biti njihova maska čim bolj fantastična: rogovi, peresa, krzno, grozen obraz; molk ali spremenjen glas, strašen ropot s posebnimi rekviziti in poseben način hoje pomagajo pri ustvarjanju mističnega občutja. Vse te elemente zasledimo tudi pri našem Kórantu. [Belaj 1967]

Pred dvema desetletjema je Boris Kuhar zapisal, da lahko na področju tradicionalnih mask v SFRJ ugotovimo veliko inovacij. Številni deli mask so zamenjani z novimi, sodobnimi materiali, tudi s plastiko, ki jo lahko kupimo v trgovini. [Kuhar 1976: 101] Današnji kurenti so v primerjavi z nekdanjimi videti plastično, je leta 1996 menil akademski slikar Albin Lugarič s Ptuja.¹⁹

Maska (kapa)

V začetku šestdesetih let 20. stoletja zasledimo kar nekaj člankov o tem, kako se izdelava kurentova kapa.²⁰ Feguševa zapiše, da je bilo treba najprej narediti oglavje, za kar so uporabljali usnjene kesce (torbice, ki so visele čez ramo in so jih nosili šolarji pa tudi drugi) ali pa saré (zgornji deli škornjev, štibale). To je bilo treba zadaj prevleči s kožuho, spredaj pa na obrazu izrezati oči, narediti dolg rilec, v ustih nanizati zobe iz belega fižola ter vse primerno poslikati. Včasih niso imeli oljnih barv in so slikali kar z navadnimi zidnimi. Te so se mazale in je bilo treba slikati vsako leto nanovo. Poseben okras je bil bolj ali manj dolg jezik, cik-cak pošit in vedno rdeč. Sedanji kurenti tudi nimajo več na kapah navešenih »dühov«, ki so jih sneli v hišah s stropov. [Feguš 1962: 8]

Še danes se kurenti med seboj razlikujejo predvsem po naglavnih maskah in rogovju. V širšem, zgoj operativnem smislu lahko ločimo dva tipa »dolgodlakih« kurentov, ki so jih izdelali različni izdelovalci s ptujskega območja: to so rogati kurenti²¹ z Dravskega polja in Haloz ter pernati kurenti²² s Ptuskega polja. Na osnovi mednarodnega primerjanja mask v tradicionalni kulturi Evrope lahko sklepamo, da je podoba kurenta s kravjimi rogovi starejša od stiliziranih, ki je danes prevladujoča in nemara tudi popularnejša. Pred drugo svetovno vojno so bili v uporabi pravi (goveji) rogovi, sekovi rogovi²³ (sek je vol s potencialno velikimi

¹⁹ Zdi se, da prihajajo novosti v kurentijo predvsem iz Markovec. Haloški kurenti ptujske in markovške zbadajo, da so zaradi uporabe peres, trakov in drugega novodobnega okrasja videti kot novoletne jelke. Tudi sicer velja za Markovčane, da so nagnjeni k pisanosti, k uporabi kontrastnih barvnih kombinacij v noši, zunanosti in notranosti hiš ter drugega. Njihov občutek za kič kaže zafrkljiva opazka Moškanjcev: »Maš tako pisano jenko (jopico), kot da si iz Markovec.«

²⁰ Masko so sešili iz ostankov domače ovčje kože in odloženih škornjic ali t. i. sar. Staro opremo so izdelovali izključno iz domačega materiala, namreč takega, ki si ga lahko vedno našel pri hiši. Danes skušajo nekateri izdelovalci opreme nadomestiti stare kmečke materiale z novimi, prav neustreznimi [Hasl 1968: 6].

²¹ Današnje skupine se med seboj razlikujejo predvsem po navzdol ali navzgor obrnjenih rogovih.

²² Med njihovimi stiliziranimi tankimi usnjenimi rogovi, napolnjenimi s slamo, visijo raznobarni trakovi iz različnih materialov ter pri nekaterih tudi drugi dodatki, npr. papirnate rože, »duhceci« itn.

²³ Maske s takšnimi rogovi naj bi nosili kurenti iz Pobrežja, vasi pri Ptuju [Feguš 1962: 7].

rogovi), le tu in tam kozji ali ovčji.²⁴ V tem obdobju so se na kapah pojavila namesto rogov kot naglavni okras nekakšna stojala iz dveh pokončnih palic (»rogov«), prepletenih s trakovi iz pisanega papirja. V tem obdobju naj bi imeli ptujskopoljski kurenti lesene palice namesto rogov [Belaj 1968], v današnjem času pa sta stilizirana usnjena rogova med seboj povezana z žico, na kateri so pritrjeni pisani trakovi in rože iz papirja.

Med kurentovimi peresi,²⁵ ki so pravzaprav ušesa, je največ puranjih in gosjih. Nosilci kurentij so jih še pred nedavnim dobivali tudi na gostijah, saj nekoč ni bilo gostije brez puranje pečenke. Najdemo tudi uporabo zaščitenih kanjinih peres, ki so manjša in zato primernejša, kot nekakšen »modni dodatek« na vrhu rogovja pa se uporabljajo tudi fazanja peresa.

Cobljeva meni, da naj bi bila obrazna maska prvotno lesena, tako kot pri nekaterih sorodnih maskirnih likih [Cobelj 1980]. Še pred dvajsetimi leti smo lahko zasledili maske iz lepenke in ovčjih dlak ali maske iz rjavih aktovk, medtem ko so današnja naličja večinoma iz usnja (strojene svinjske kože), ki je pobarvano. Na njem so odprtine za nos²⁶ svinjske, ptičje ali kravje oblike, usta in oči; rilčast nos, dolg rdeč jezik²⁷ iz pisanega platna, domače klobučevine ali telečjega usnja, večinoma z vzorci različnih oblik in barv, zobje iz svetlega in temnega fižola ter brki, nekoč iz vinske trte²⁸ in danes iz sirka. Med pomembnejšimi dodatki novejšega datuma moramo izpostaviti med velika pernata ušesa in rogove razpete barvne pisane trakove, nekoč platnene in namočene v živalsko kri [Bibič 1970: 16–22], danes praviloma svilene,²⁹ ki vse bolj nadomeščajo tiste iz krep papirja. Po mnenju člana najpomembnejše družine, ki izdeluje kurentije, »maska ne sme biti preveč načičkana, da kurent ne bi bil kot Indijanec«.³⁰

Kurentova oprava (kožuh)

Kurentije so izdelovali iz različnih kož. Najpomembneje je bilo, da je bilo »kosmato«, pa naj je bil kožuh ovce, zajca, srne, psa, mačke ... V pogosti uporabi so bili navzven obrnjeni moški zimski suknjiči (do kolen, tudi nad koleni), ki so imeli kožuhasto podlogo iz ovčje ali umetne kože z dolgo dlako, kot tudi odsluženi ženski krzneni plašči.³¹ Zadnja tri desetletja

²⁴ Več o uporabi različnih rogov pišejo Smodič [1945: 100], Kuret [1984: 197] in Cobelj [1980].

²⁵ Cobljeva povezuje uporabo perja, sedaj že celih puranjih ali gosjih peroti z nošenjem perjanice indijanskih plemenskih poglavarjev v Severni Ameriki [Cobelj 1980].

²⁶ Cobljeva je zapisala, da so nosovi skozi čas spreminjali obliko, pri čemer je šlo po njenem mnenju le nekoliko predaleč, saj nekateri nosovi novejših kurentskih mask očitno pod vplivom filmov in literature vse preveč dobivajo oblike nosov, kakršne nosijo na svojih maskah ameriški Indijanci [Cobelj 1980].

²⁷ V novejšem času zasledimo na njih pripete broške podjetij, pokroviteljev skupine ipd.

²⁸ Več o tem Cobljeva [1980].

²⁹ V primeru dežja ali snega razmočeni trakovi iz krep papirja puščajo barvo na kožuhu, zato so svileni veliko bolj »praktični«.

³⁰ Intervju z Markom Klincem (54) iz Spuhlje pri Ptujju [Smole 1982].

³¹ Franc Klinc (71) iz Markovec pripoveduje: Na vasi je bilo včasih več starejših žensk, ki so imele kožuhe, sešite v plašče. Fantje smo hodili prosit, da bi nam jih posodile. Saj so jih posojale, pa se je to z leti strgalo in smo iz njih po navadi po koncu sešili maske. Spominjam se, da smo morali za en posojen kožuh tudi po dvakrat kositi, zastonj ni šlo nič. [Ozmeč 1981].

je vse bolj »moderna« koža merino ovc, ki jo uvažajo iz nekdanjih jugoslovanskih republik. Veliko bolj so iskani in popularni temni kožuhi, ker jih je težje dobiti kot svetle. Najzanimivejše kožuhe z repi sem zasledil pri kurentih iz skupine oračev v Zgornjem Gruškovju v Halozah. Kurentije ljudje skrbno čuvajo na podstrešju ali kje v hlevu.

Pritrjujem Kuretovim spoznanjem, da vse šeme od Balkana do Atlantika nosijo zvonce: male kozje zvonce, svetle medeninaste konjske zvonce, velike kravje zvonce in posebno velike, težke zvonce, kovane samo za pustni obhod. Poleg zvoncev se uporabljajo tudi kraguljčki vseh velikosti. [Kuret 1984: 85] Nič drugače ni s kurenti, ki naj bi imeli pred stoletji en sam velik zvonec³² ali veliko manjših. Na verige so pritrjevali ovčje ali goveje zvonce, ki so predstavljali najdragocenejši del opreme.³³ Zato so imeli kurenti nemalokrat s ključavnico zaklenjene verige, ki naj bi nadomestile vrvi, ki pa jih je bilo lahko prerezati. Pred desetletji so izdelovali zvonce tudi iz konzerv (»piksne za barvo«), s kamnom so stisnili zgornji del, ga obrnili naokoli, na vrhu preluknjali, natrosili kamenje ter obesili na vrstico okoli pasu; samo da je ropotalo. Najbolj cenjeni so hruškasti, najmanj pa piramidasti zvonci. Po zvonce so hodili na Gorenjsko, v Zg. Gorje pri Bledu k družini Jan, ki se je ukvarjala z zvončarsko obrtjo (skupaj s kovačijo) okoli 300 let. Obrt je delovala do maja 1986, do smrti očeta, je povedal njegov sin Vinko Jan, ki razmišlja o nadaljevanju družinske tradicije. Po smrti zvončarja Jana je začel izdelovati zvonce Franc Cimerman iz Spuhlje. Zvonci iz medenine in bakra ali iz lahke pločevine nimajo tako prijetnega zvoka. Danes imajo kurenti pet zvoncev natančno določene velikosti in glasu, da se dobi »kurentova melodija«. Zvok kurentovih zvoncev se poimenuje kot: glung-glung.³⁴

Pod kurentijo se nosijo predvsem hlače ali trenirke, Kreftova pa meni, da lahko kurente vse pogosteje vidimo tudi v kavbojkah [Kreft 1981: 10].

Vse pomembnejši elemente kurentove oprave so tudi nogavice oz. gamaše.³⁵ Po pripovedovanju Julijane Pilinger, doma iz Gorice, ki je prvič videla kurente leta 1917, ko je prišla v Stojnce, je zelene in rdeče nogavice za kurente pletel Antonov Tone, krojač iz Stojnc [Kurentovanje 1961].³⁶ Danes³⁷ se skupine kurentov med seboj razlikujejo tudi po tipu in

³² Imel je zvonec, velik kot »repjak«, ki je pel kot solist v zboru drugih in se ga je čulo daleč okrog – celo v drugo faro. Bil je tolik, da ga je moral lastnik, ki nikakor ni bil šibak možak, nositi na jermenu okoli pleč in pasu. [Feguš 1962: 7]. Mnogi se še spominjajo velikega zvonca, ki je s svojim globokim tom, tom, tom močno preglašal zborna pozvanjanje manjših zvoncev. Ljudje pravijo, da so ga čuli iz Markovec v Spuhljo in iz Dornave v Markovce. Kje je sedaj ta misteriozni zvonec, nihče ne ve. [Hasl 1962]

³³ Več o tem Cobljeva [1980], Kurentovanje 1961, Kuret [1961: 4; 1969: 8], Hasl [1962] in Slodnjak [1977].

³⁴ O idiofonih (kravjih in konjskih zvoncih) kot ljudskem instrumentu oz. zvočilu sta pisala Kumer [1986: 15–16, 56] in Ravnikar [1972]; kravje zvonce uporabljajo še zvončarji v Istri, škoromati in blumarji na Primorskem.

³⁵ Na razstavi Zgodbe o tradicionalnih pustnih maskah so v t. i. korantovi sobani razstavljeni najrazličnejši modeli gamaš, izdelki Marije Veršič iz Zabovec.

³⁶ Zelene ali rdeče gamaše omenja že Kuret [1961; 1969]; nekoč so jih spletla dekleta fantov, ki so nosili kurentije.

³⁷ Najpomembnejša izdelovalka gamaš za kurente je Marija Veršič iz Zabovec; izdeluje gamaše v rdeči in zeleni barvi, in sicer v štirih modelih: otroške zelene, z bunkicami, s kitami in z redkimi bunkicami ter s kitami in bunkicami (v Zabovcih so najbolj moderne zelene z bunkicami).

barvi gamaš;³⁸ nekatere skupine imajo namesto volnenih gamaš usnjene ali celo visoke škornje.

Za kurentijo niso imeli posebnih čevljev – podobno kot današnji člani folklornih društev, ki uporabljajo različna obuvala z vezalkami različnih barvnih odtenkov, predvsem močne visoke ali nizke usnjene črne čevlje. Pred desetletji je bilo veliko kurentov obutih v superge, danes je takšnih vedno manj. Po obuvalu lahko včasih ločiš kurenta od kurentke; slednje so po navadi obute v športne ženske čevlje.

Nepogrešljiv element kurentove oprave so robčki, ki so jih kurenti dobili šele potem, ko so se odkrili; čim več so jih nabrali, tem bolj so bili ponosni. So kot nekakšne trofeje.³⁹ Nekoč so jih dekleta same vezle, zadnjih trideset let jih večinoma kupujejo, izprosijo ali ukradejo v trgovinah. Pobiranje robcev je novejšega izvora, po mnenju nekaterih starejših kurentov pogruntavščina Markovčanov, saj v Halozah namesto njih še danes pobirajo klobase in jajca.⁴⁰ Med manj pomembne elemente kurentove oprave sodijo pletene rokavice, v novejšem času pa tudi ruta, zlasti v rdeči barvi.

Nepogrešljiv kurentov sopotnik je ježevka, lesen kij, ki je na koncu obit z ježevo kožo, ki naj bi po Kuretovem mnenju predstavljala kurentovo orožje [Kuret 1961: 4; 1969: 8].⁴¹ Je iz trdega lesa, večinoma bukovega ali akacijevega, dober les pa je tudi vrbov, ker »roke ne pečejo«. Večina ježevk je strojno obdelanih – »hoblanih«, v zadnjih letih pa je vse več skupin, ki namesto ježevk uporabljajo lesene rogovile. Na začetku držala ima ježevka luknjo, skozi katero je napeljana usnjena vrstica, da ježevka težje pade kurentu iz rok oz. da mu jo težje izmaknejo. Nekateri so poslikane z barvnimi pasovi, zlasti v črni, rdeči in beli barvi. Druge so polepljene s podobami popularnih glasbenikov: npr. Michael Jackson, Tom Jones in drugi. Tretje imajo pritrjene pločevinaste ploščice z vgraviranim imenom, drugi pa to opravijo z vžiganjem napisa, likov ali preprostih podob.

Kurenti so zaradi varnosti pod kožuhom nosili tudi kratke puške, dolge nože in sekire [Kuret 1984: 191; Hasl 1962], kurent - plužar pri skupini oračev pa tudi vrečko s plevami, ki so predstavljale repno seme. Nekateri so imeli opasane tudi torbe, v katere so shranjevali darove (klobase, denar itn.).

Simbolni pomeni nekaterih delov kurentije

Med njimi moramo izpostaviti rogove, zvonce in ježevko. Eden najpogostejših atributov mask (t. i. kožuharji v zoomorfni, antropomorfni ali kombinirani podobi), ki jih poznamo na celotnem evrazijskem območju, so rogovi. Nekateri etnologi trdijo, da označujejo moč in energijo, plodnost in zaščito pred zlemi silami [Benc Bošković 1973], in drugi, da

³⁸ Nekaj časa so bile modne celo progaste nogavice nogometnih klubov [Hasl 1968: 6].

³⁹ Franček Kolarič iz Markovec se je pohvalil, da je v enem letu nabral kar 85 robčkov. »Le katera je bila tako neumna, da ti jih je dala,« ga je dražila žena. Franček pa se je samo namuznil in pripovedoval naprej [Bibič 1970: 16–22].

⁴⁰ Robček je folkloristični artefakt brez prave funkcije, romantični spomin na kurentovo »sodobno zgodovino«. Katero dekle danes sploh še uporablja robčke iz blaga? Kljub temu pa kurenti še vedno trobijo isto zgodbo o imenitnosti, ki je tem večja, čim večje je število pridobljenih robčkov, privezanih za ježevko ali za pasom.

⁴¹ Nekateri uporabljajo namesto jezeve zajčjo kožo, kurenti iz Zgornjega Gruškovja pa celo bodečo žico.

naj bi simbolizirali lunin krajec, s čimer bi bila kurentova vloga že natančneje določena: bil bi naj predstava lunarnega numena, lunarna mitologija pa je mitologija poljedelstva, kot meni Kuret [1984: 476].

Apotropejski pomen imajo tudi zvonci in drugi predmeti iz kovine, ki so povezani z obrednim ustvarjanjem hrupa, s katerim naj bi preganjali zle sile. Poznajo jih na celotnem evrazijskem območju, tako med karnevalskimi maskami v urbanih okoljih kot med tradicionalnimi maskirnimi liki na podeželju.

Simbolika kurenta je povezana z rodnostjo na poljih, vinogradih, pri živalih in celo pri ljudeh, zato lahko pritrdimo tistim raziskovalcem, ki v podobi ročnega lesenega rekvizita (palice ali gorjače) prepoznajo simboliko falusa [Kuret 1984: 84]. Ježevka je tako kurentovo orožje kot instrument komunikacije z dekleti. Z njo kurent »poježa« (požgečka) dekle po nogah itn.

Izdelovalci kurentij⁴²

Med najpomembnejše izdelovalce kurentij sodi družina Klinc iz Spuhlje. Z obrtjo je začel sedlar in tapetnik Marko Klinc st., ki je bil prvi poklicni oz. obrtniški izdelovalec kurentij. Izdeloval jih je več kot 30 let. Po njegovi smrti leta 1989 sta prevzela obrt sin Marko⁴³ iz Spuhlje in sin Branko⁴⁴ s Ptuja. Kurentije izdeluje tudi Jernej Zelenik⁴⁵ iz Markovec, Janko Strelec in Štefan Horvat⁴⁶ iz Spuhlje, Polde Fidrih (Šimenko)⁴⁷ iz Zabovec, Zlatko Forstnarič iz Spuhlje pa sodi med najmlajše kakovostne izdelovalce kurentij. Zvonce izdelujeta Janko Bolcer in Franc Cimerman iz Spuhlje, ježevke obdeluje strojno Alojz Kristovič iz Zabovec, Marija Veršič iz Zabovec pa že več kot 30 let izdeluje ročno pletene nogavice oz. gamaše in robčke.

PODOBA ŠEG IN NAVAD

Splošna simbolika

Belaj meni, da so kurentove maske v davnini rabile tajnim moškim in fantovskim družbam pri verskih obredih in so predstavljale duhove prednikov, ki so morali obvarovati živo potomstvo pred nesrečo in prinesiti rodovitnost v vas [Belaj 1968]. Predstavljali naj bi posrednike med umrlimi predniki in živim potomstvom [Hasl 1969: 4–5] oz. rajneke prednike, kar

⁴²Že nekaj let potekajo v predpustnem času v Spuhlji in na Ptuju ter verjetno še kje sejmi rabljenih kurentij.

⁴³Za izdelavo kurentije potrebuje dva dneva, naredi pa jo iz sedmih kož za velikega kurenta in petih kož za manjšega kurenta.

⁴⁴Izdeluje tudi miniaturne spominke kurentov.

⁴⁵O njem piše Milošič [1983]. Izučeni čevljar in upokojeni vulkanizer izdeluje kurentije po naročilu že od leta 1949. V 33 letih jih je izdelal nad 500. [Kuret 1984: 197] Dve kurentiji je izdelal za Božidarja Jakca.

⁴⁶Več o njem Hasl [1962].

⁴⁷Več o njem Feguš [1962: 7].

naj bi med drugim, po mnenju Božičeve, predstavljale tudi perutnice, ki pomenijo, da prihaja iz onostranstva; isto pa naj bi pomenilo tudi rožljanje z zvonci in njegov molk [Božič 1971: 19–23]. Sicer pa so mu v tradicionalnem izročilu pripisovali nadnaravno magično moč in demonsko⁴⁸ podobo, saj naj bi s skakanjem, rožljanjem in specifičnim obredjem preganjal zimo in zbujal pomlad, prebujal naravo iz zimskega spanja v pomladno življenje in rast. Za prenekatero je kurent simbol vsega dobrega in lepega, njegova moč je podobna božji.

Pojavnost

Kurent se je ali se še pojavlja v različnih kombinacijah, najpogosteje v skupinah z drugimi kurenti, ki jih ponekod dopolnjujeta eden ali dva hudiča,⁴⁹ ki postajata iz leto v leto bolj kosmata in podobna kurentu.⁵⁰ Vloga hudičev,⁵¹ ki spremljajo kurente, je pogosto zaupana dekletom in ženskam. Kurent se pojavlja tudi v skupinah oračev, bodisi kot njihov spremljevalec in zaščitnik, ki oznanja in organizira prihod skupine oračev na kmečko dvorišče, bodisi kot plužar – orač,⁵² ki naj bi bil le poročen moški. Namesto zvoncev ali ob njih ima okrog pasu vrečo plev. Korant pa naj bi po zapisu [Belaj 1967] ob oračih spremljal tudi vile.

Nosilci kurentij

V primerjavi z drugimi nosilci tradicionalnih pustnih mask na Slovenskem, ki v pretežni meri izhajajo iz nižjih socialnih struktur prebivalstva (npr. cerkljanski lavfarji, pustje iz Liga idr.), je v zadnjih dveh desetletjih pri kurentih popolnoma drugače, pa čeprav so si nekoč naredili kurentije le vaški neporočeni fantje. Danes nosijo kurentijo vsi socialni sloji prebivalstva, od najnižjih do najvišjih položajev; od delavca do direktorja, od zidarja do doktorja znanosti, iz urbanega ali agrarnega okolja.⁵³ Ko si kurent, si kurent in je vse ostalo pozabljeno,⁵⁴ takrat nisi več navaden človek, ampak si nekaj več,⁵⁵ je pogosta izjava številnih nosilcev. Kurentija je bila socialno zelo nadzorovan obred prehoda oz. proces iniciacije fanta v moškega.

⁴⁸ Kurent vendar ni pustna šema, kurent je demon, meni Franček Kolarič [Bibič 1970: 16–22].

⁴⁹ Pred skoraj dvema desetletjema naj bi bila na Ptujju le še ena skupina kurentov, ki ima svojega stalnega in še »originalnega« hudiča. Oblečen je v rdeč kombinizon, na maski ima rogove, ogrnjen je z ribiško mrežo, v roki drži vile [Kreft 1981: 12].

⁵⁰ Precej pozno se korantom pridruži vrag, »tajfl«. V ribiško mrežo, »čero« si lovi duše ... Tako naj bi po svoje pokristjanil sumljivo pogansko družčino [Kuret 1969: 11].

⁵¹ Zakaj ob kurentih tečejo hudiči, je vprašanje, ki ga je treba še raziskati.

⁵² Kurent pluži, to je: on drži plug za ročaja ter orje po dvorišču okrogle brazde. V te brazde vseje poberač »repro seme«, navadno pesek, pograblja z grabljami in pripoveduje gospodinji, da ji bo zrastle iz tega semena debela repa, ako bodo zvečer za debelo repo plesali. Za ta posel dobijo orači v dar kako klobaso ali jajca [Smodič 1946: 63–66].

⁵³ »Žrtve fašenka« so predvsem dekleta in žene nosilcev kurentij, ki si v tem obdobju »dajo duška«. Člani nekaterih skupin povabijo po končanem fašenku vse partnerice na večerjo ali poleti na družinski piknik.

⁵⁴ Pripoveduje Marko Klinc iz Spuhlje [Ozmeč 1981].

⁵⁵ Izjava Franca Kodriča [Veršič 1993: 6].

Nekoč so kurentije nosili le odrasli neporočeni fantje, danes pa tudi starejši možje, celo dekleta in otroci, s čimer se krši tradicija oz. »kurentov zakon«.⁵⁶ Kljub temu zasledimo zapise, da so bili že pred letom 1960 nosilci kurentij tudi starejši in oženjeni moški [Feguš 1962: 7]. Ponekod so si lahko privoščili kurentijo prav na pustni torek, ko so bili mlajši kurenti preveč utrujeni. Poročeni kurenti so lahko plesali samo v domači vasi, vendar na nogah niso smeli imeti nogavic pa tudi v skupine se niso smeli zbirati.⁵⁷ Kurentije so nosile tudi ženske [Feguš 1962: 7], a verjetno veliko bolj prikrito in skrivnostno. V času samoupravljanja in enakopravnosti med spoloma dekleta in žene niso hotele zaostajati za moškimi, tudi pri kurentiji ne, o čemer priča zapis, da je na območju etnografske skupine Markovci že več deklet in žena, ki so oblekle kurentsko opremo. Zaradi prevelikega napora si sicer niso upale daleč, ampak so tekale le po vasi ali od hiše do hiše.⁵⁸ Sicer pa naj bi v Gajevcih in Mali vasi obstajala skupina kurentk. Sestavljale naj bi jo žene »ta pravih« kurentov. Imajo organiziran prevoz, sicer pa gredo po vaseh samo na pustni torek. Spremlja jih hudič, v katerega je odet moški. Danes številne skupine kurentov ne vključujejo žensk, vključujejo pa otroke.

Šege in navade

Kurente je preganjala tako posvetna kot cerkvena oblast: policija zaradi neredov, nemohi kontrole in nepredvidljivosti stanja, zaradi zmanjšanega nadzora in varnosti, cerkev zaradi vraževerja. Danes straši kórant otroke, nagaja ženskam in nori; nekoč pa je prinašal v vas srečo in na polje rodovitnost. Čim več je bilo kórantov, tem bolj naj bi tisto leto obrodila zemlja [Belaj 1967], saj naj bi s pozvanjanjem zvoncev, z obredno produkcijo zvoka⁵⁹ pregnali zle sile, ki bdijo nad našimi življenji in naravo. Zato se ljudje niso nikoli hoteli zameriti kurentu,⁶⁰ ker bi se s tem zamerili sreči in veselju.⁶¹ Kurent je resen, molčeč⁶² in demonski, kakor da je zares zrasel iz zemlje [Isajević 1967: 22], zato ni smel govoriti z ljudmi, ampak je lahko spuščal le živalim podobne glasove, ki naj bi še dodatno pripomogli k njegovemu zastrašujočemu videzu. »Kurentovega plesa«⁶³ se ne bojijo le majhni otroci, temveč še posebej vaški ali mestni psi: »Ko pridemo, pes ponori z verigo vred,« ve povedati

⁵⁶ Več o tem Slodnjak [1977: 5], Veršič [1993: 6] in Kreft [1981: 11].

⁵⁷ Jože Štrafela [Slodnjak 1977: 5].

⁵⁸ Že dvakrat je bila kurent 18-letna Marija Hrga iz Moškanjc, ki pravi, da so jo hitro spoznali; po ženskih čevljih, seveda [Kurentovanje 1961].

⁵⁹ Ta trušč ima svoj starodavni smisel: kakor pókač s svojim bičem tako koranti s svojimi zvonci odganjajo zle sile. Pričevanja iz srednjega veka (pridige, sklepi sinod) nam dokazujejo, da so tedaj po vsej Evropi poznali v času nekdanjih rimskih januarskih kalend v kožuhe oblečene kolednike z zvonci vseh vrst (bobnarji) ... [Kuret 1969: 11]

⁶⁰ Ljudje se pripravljajo na adventni čas, na božič in pripravljajo se na kurentovanje.

⁶¹ Po pripovedovanju Marije Meglič, po domače Matjašičeve Marije iz Zabovec [Kurentovanje 1961].

⁶² Razmerje med besedami in molkom odlično opiše oz. analizira Taras Kermauner [1978: 130].

⁶³ T. i. ples kurentov predstavlja skupino kurentov, ki skupaj plešejo, se vrtijo in poskakujejo. V zadnjem desetletju se med skupinami kurentov vse bolj uveljavlja t. i. kurentov tuš, kar je novodobna domisljica ene izmed skupin kurentov s Ptuja: kurenti, ki stojijo v krogu, čakajo na znak, da začne eden izmed njih pozvanjati z zvonci, nato se mu priključujejo drug za drugim, dokler vsi ne pozvanjajo na vsu moč. Na znak vsi hkrati prenehajo, kar deluje zelo spektakularno in atraktivno.

prenekateri nosilec kurentije. Nekoč so kurenti tekali od vasi do vasi,⁶⁴ danes se večinoma prevažajo na traktorskih prikolicah, z avtomobili, kombiji, avtobusi itd. Včasih si jih slišal že od daleč, danes pa te lahko kar nenadoma presenetijo (npr. pred vaško gostilno). Kurent je lik kmečkega dvorišča, domačije in vaškega polja. Šele po osvoboditvi je dobil »meščanske« pravice in smel zaplesati tudi na ptujskih ulicah in trgih.⁶⁵ Kot element tradicije pa tudi množične in popularne kulture se selijo iz vasi v mesta,⁶⁶ iz tradicionalnih šemskih prostorov v nova okolja.

Obredno skakanje, kotaljenje in metanje lonca

Kurenti niso hodili le po domačih vaseh, ampak so obiskovali tudi sosednje. Vrata ograj se ne smejo zaklepati, ob prihodu na kmečko dvorišče pa je kurent z ježevko nakazal oračem, kje se bo oralo. Maskirni liki, ne le kurent, naj bi visoko skakali, da bo žito veliko ... Skakanje⁶⁷ je povezano z zbujanjem vegetacije in rodnostjo, zlasti na poljih. Da je treba o pustu plesati in visoko skakati, če hočeš imeti debelo repo, je vera, ki je danes že redka in prehaja v čisto šalo [Kuret 1972: 42].

Med šegami lahko izpostavimo tudi kotaljenje (»kotanje«) po zemlji, kar lahko povzroči splošno nesrečo in slabo letino na domačiji, točo in slabšo nesnost kokoši ipd. Zanimivo je, da kotaljenje po tleh simbolizira nekaj slabega in ne dobrega.⁶⁸ Med maskirnimi liki, zlasti na Balkanu, je ravno nasprotno, saj kotaljenje po tleh napoveduje menjavo letnih časov, dobro letino ipd.

Znana je šega metanja starega lonca ali *repjaka* (lonec, v katerem so kuhali repo za svinje) pred tistega kurenta, ki pride zjutraj prvi v hišo.⁶⁹ Ta obredna gesta naj bi pripomogla k večji nesnosti kokoši in k splošni dobri letini na kmetiji.

Akt sreče naj bi predstavljal tudi rokovanje s kurentom, ki pa je najverjetneje novejšega izvora.

Odkrivanje in odlaganje snetih mask, darovi

Še pred desetletji je bilo sramotno, če so kurentu sneli masko. V zadnjem času je ravno obratno, saj se nosilci kurentij radi pokažejo pred javnostjo, da se vidi, kdo je tisti, ki nosi kurentijo. Posebej imenitno je, če si masko obesiš na ježevko in jo nosiš čez ramo. Snemanje mask pred ljudmi je razvada, ki se naj bi razširila v sedemdesetih letih. Sicer pa se kurenti lahko odkrijejo le v hiši, takrat ko sprejmejo hrano in pijačo.⁷⁰

⁶⁴ Na kurentovanje so se fantje tudi telesno pripravljali – ob mraku so hodili z zvonci, privezanimi okoli pasu, pozvanjat po njivah [Kreft 1981: 8].

⁶⁵ Jože Štrafela [Slodnjak 1977: 5].

⁶⁶ Mestni kurenti ne hodijo k dekletom na dom, za robček jih poprosijo kar na cesti [Kreft 1981: 11].

⁶⁷ »Le skačite in teptajte zemljo, da bomo jeseni pulili debelo repo in da bo kašča polna žita in klet polna zelja pa krompirja!« [Ingolič 1993: 38]

⁶⁸ Akt kotaljenja kot pozitivno gesto poznajo tudi lükarji; ženske se držijo stare resnice: če hočemo, da bomo imeli debeli lük, moramo moške skotati [Slodnjak, M. 1999: 9].

⁶⁹ Na tradicionalnih kmečkih porokah v spodnjem Podravju še danes poznajo simbolno metanje jušnika za srečo med mladoporočencema.

⁷⁰ Jože Štrafela pravi, da je bil kurent, ki ga vaščani niso spoznali, ker si ni snel maske (v hiši), običajno kriv za vse prestopke, ki jih je tisti dan zagrešila skupina [Slodnjak 1977: 5].

Kako sta spoštovanje do demonov - maske in strah pred njimi še vedno živa, nam izpričuje dejstvo, da maske nikoli ne polagajo na tla, kadar se kurent razkrije, ampak le na klop, mizo ali posteljo, »sicer gospodarju tisto leto setev ne bo plenjala, pa tudi pri živini ne bo imel sreče« [Meze 1962: 4]. Maske torej ne položijo na tla, ampak na stol⁷¹ ali posteljo, s čimer ji izkazujejo posebno spoštovanje.⁷²

Kurenti so večinoma dobivali klobase, ki so jih obesili med zvonce ali pa so jih shranili v torbe (za štero), na ježevke jih praviloma niso natikali. Pobiranje robčkov je novejša razvada.⁷³

Spopadi in pretepi

Znana je fraza: Se bova že še videla, če ne prej, pa na pusta. Zato nas ne preseneti notica iz daljnega leta 1924, objavljena v Marburger Zeitung: »Tukajšnje okrajno glavarstvo je prepovedalo običajno pustovanje v okraju Ptuj, da bi s tem preprečilo ponavljajoče se skoraj vsakoletne pretepe in štihanje z noži ob tej priložnosti. To prepoved lahko samo pozdravimo, kajti dejstvo je, da skorajda ni bilo leta, ki nam ne bi prineslo krvavega fašenka. Bil je že skrajni čas, da se napravi konec temu nevarnemu početju.«⁷⁴

Kurentija je bila odlična priložnost za poravnavo neporavnanih računov: pretepi, ženitve, užaljenosti, grunti, mejniki ...⁷⁵ Do pretepev ne prihaja le zaradi neporavnanih računov, temveč tudi – zelo preprosto – zaradi prevelikega odmerka alkohola. V medsebojnih spopadih, ko »smo se topli kot biki«, so kurenti pod kožuhom skrivali različno orožje: nože, samokrese, pištole itn.⁷⁶ Z njim so po navadi branili svoj okoliš.⁷⁷ Če so orožniki koga le ujeli, je bila najpogostejša kazen, da je moral vse do svojega doma pred seboj metati in spet pobirati zvonce ter se seveda posloviti od kurentije.⁷⁸ Velika sramota je prav tako bila, če so ti med pretepi ukradli zvonce,⁷⁹ danes pa tudi ježevko. V terek ob polnoči morajo zvonci utihniti.

Marginalije

Nekateri imajo boga, drugi transcendenco in tretji kurenta, menijo največji privrženci teh tradicij, za katere je kurent narodni junak številka ena. Do njega vzpostavljajo spoštljiv in »svet« odnos, očiščen folklorističnih priveskov.⁸⁰ Na vprašanje, kdaj je kurent najbolj

⁷¹ V zaprtem prostoru so snete maske držali ob svoji desni strani [Cobelj 1980].

⁷² Če bi jo dal na tla, bi to pomenilo nesrečo za hišo. Kjer le morejo, izpulijo gospodinje ali dekleta kurentom nekaj dlak iz kožuha za srečo pri živini [Vrabl 1968: 13].

⁷³ Po pripovedovanju Marije Meglič, Matjašičeve iz Zabovec [Kurentovanje 1961].

⁷⁴ Kein Fasching in der Umgebung! V: Marburger Zeitung, 2. marec 1924.

⁷⁵ Več o tem Gričnik [1998: 36, 37] in Kreft [1981: 12].

⁷⁶ Enako naj bi se dogajalo tudi na Balkanu, kjer se napadajo in pobijajo kurentovi »sorodniki« kukeri. Kdor mrtev obleži, ga pokopljejo, kjer je padel. V blagoslovljeni zemlji mu ni mesta. V Bolgariji so sredi polja kaj pogosta »kukovi grobišta« [Kuret 1969: 11].

⁷⁷ Še pred desetletji je bila »bojna linija« med Polanci in Haložani, tradicionalnimi »sovražniki«, na borskem mostu.

⁷⁸ Intervju z Markom Klincem (54) iz Spuhlje pri Ptujju [Smole 1982].

⁷⁹ V pretepih so hoteli strgati verige, tako da so jih ovijali na ježevko.

⁸⁰ Kot svojevrstno literarizirano asociacijo na kurenta lahko omenim naslednje razmišljanje: Prava srednjeveška verska sekta s pisanimi perjanicami na glavah in ježevkami v rokah namesto križev [Ingolič 1993: 41].

vesel, odgovarja Franc Kolarič, »glavni kurent s Ptujskega polja«: »Sam sem bil najbolj vesel, kadar je v hiši od prehudega zvonjenja ugasnila petrolejka ...« [Bibič 1970: 16–22]

Ko kurent odloži svoja težka in topla oblačila, marsikdaj tudi zboli. »Kurentovska bolezen« naj bi bila pljučnica, v manjši meri pa tudi bolezn srca, obrabljeni kolki in odrgnjeni nosovi. Nošenje kurentije je za številne neke vrste delirij, povezan tudi s t. i. »kurentovim toplotnim udarom«, nekakšno vročico pod kurentijo, ki nastopi takrat, ko se koža kurentije ne more več ohladiti; nekateri menijo, da si pravi kurent šele takrat, ko doživiš ta temperaturni šok.

Atributi plodnosti

Številne maske v tradicionalni kulturi Evrope so povezane s plodnostjo in rodnostjo pri ljudeh, živalih in v naravi.⁸¹ Falus kot eden izmed simbolov oziroma atributov rodnosti se kaže na neposreden (je povečan, barvno poudarjen) in posreden način (je stiliziran ali

Motiv pernatega kurenta na maksimum karti, znamki in stiliziranem žigu.
Pošta Slovenije, 1996.

⁸¹ O erotičnih in plodnostnih motivih in atributih, o kultu falusa ipd. med maskirnimi liki v Evropi več Kuret [1984: 56, 84], Lozica [1990], Marjanović [1986–1987], Kuhar [1976], Svetieva [1998], Jovanović - Večanski [1998], Revelard in Kostadinova [1998] ...

Častnik s kurentovim našitkom. Ptuj, 1998.

Foto: Aleš Gačnik.

prikrit, npr. dolgi nosovi pri številnih evropskih maskirnih likih – stilizirani ali iz koruznih storžev, korenja ...) – koničaste stožčaste kape,⁸² npr. pri »kojičih« v skupini oračev, »plüžno železo« pri plugu, leseni ročni rekviziti, tako palica, gorjača, ježevka, in drugo). Pri kurentu nas nekateri elementi njegove oprave in njegovega vedenja nagovarjajo na prikrit in neprikrit erotični način, ki je povezan tako s splošno podobo in poslanstvom kurenta kot z nekaterimi deli kurentije, zlasti z robci in ježevko. Kurentova ježevka⁸³ je falusni simbol, simbol moškega poželenja po ženski. Pravijo, da mora kurent gospodinjko »porašiti«, da bodo kure bolje nesle, oz. kot radi rečejo kurenti: »Sem jo malo zježal oz. poježal.«

Danes se moški oblačijo v kurentijo ne samo zaradi tradicije, temveč tudi zaradi žensk; one so njihova inspiracija in njihov motiv, prav one oblikujejo in spreminjajo zakone moške tradicije, zato je kurent čislan objekt ženskega poželenja in občudovanja.

Dekleta podarijo robec najlepšemu kurentu – ne zaradi tega, kar kurent sam po sebi je, temveč zaradi fizične všečnosti in prikritega spolnega nagona; kurentova lepota in všečnost sovpadata z novodobno tradicijo podarjanja ženskih robcev. Nošenje kurentije je kot nekakšna terapija za moško spolno impotenco.⁸⁴ Novodobno maskiranje v kurenta je vpeto v moške želje po ugajanju ženskam in v žensko zapeljevanje in pričakovanje, da se kurent – moški obregne obnje. Če nekoliko parafraziramo, lahko postavimo satirično hipotezo o tem, kaj je izvirni kurentov greh. To je trenutek, ko je ženska ponudila kurentu robec in ga je ta z veseljem sprejel. Nadzemljski in nadnaravni numen ženska demistificira na golega moškega, ki se skriva pod masko.

Kaj se zgodi, ko se v kurenta obleče ženska? Odgovore lahko iščemo predvsem na dveh ravneh. Če je kurentka samostojni ženski tip kurenta, njegova ženska variacija, preobrazba ali metamorfoza, potem se lahko v navezavi na tradicionalna kurentova pravila igre vprašamo, kakšen je pomen ježevke in robčkov pri kurentkah, koga naj one »zježajo« in od koga naj pobirajo robce (od moških jih gotovo ne dobivajo). V takšni praksi nemara prepoznamo elemente mošate drže ptujskopoljske ženske, poudarjeno moškost v psihi in fizisu, nema-

⁸² Nekaj več o njih Kuret [1984: 84].

⁸³ Kurentova ježevka ima podobno funkcijo kot klešče škopita iz skupine škoromatov.

⁸⁴ Med zanimive, še ne preverjene hipoteze sodi običaj, da kurent ne sme spati s svojo ženo pred kurentovanjem, sicer »prikliče nesrečo nad hišo. Kurent mora biti čist«, saj naj bi bilo bistvo kurentovanja ravno v tem, da ubije zimo; da omogoči pomlad; da naredi zemljo rodno in družino zdravo [Kermauner 1978: 128].

ra pa tudi sindrome prikrite homo- in biseksualnosti. Če je kurentka le ženska, ki si je odela kurenttijo, ki ni ne moška ne ženska, ampak nadnaravna oprava, potem je zgodba ženskega igranja tradicionalnih moških vlog povsem identična tisti, ki jo igrajo fantje in moški.

PREPOZNAVANJE PODROČIJ SPREMEMB IN NOVOSTI V DEDIŠČINI KURENTA

Mnoštvo kurentovih novo pridobljenih vlog nas sili k nenehnemu vrednotenju njegove dediščine. Brez tovrstnih, na videz kontroverznih, trivialnih ali banalnih informacij in raziskav ne moremo vzpostaviti celostnega odnosa do njegove dediščine. O kurentu in njegovem spreminjanju je veliko različnih mnenj: nekateri menijo, da sta se njegova maska in obredje vedno spreminjala in da se lahko spreminjata še naprej, drugi pa zatrjujejo, da je kurentova maska postala predmet cenenega turističnega produkta, festivalska maskota in nestrokovno voden spektakel, obremenjen s številnimi stereotipnimi predstavami. [Bogataj, Berk in Pukšič 1993: 245]

Verjetno bi na zemeljski obli, na planetu mask in karnevalov, težko našli maskirni lik, ki bi mu ljudje sčasoma pridali toliko najrazličnejših novih pomenov in vlog kot prav kurentu. »Kurent osvaja svet,« bi lahko metaforično poimenovali zadnje desetletje, v katerem je število kurentov zelo naraslo. Kot del tradicije pa tudi množične in popularne kulture se selijo iz vasi v mesta, iz tradicionalnih šemskih prostorov v nova okolja, so ambasadorji in maskota ptujskega območja in Slovenije. Postajajo simbol mesta Ptuj in ptujske regije, zaščitni znak različnih kulturnih, športnih in turističnih prireditvev.

Danes si težko razlagamo mnenje našega najeminentnejšega, evropsko priznanega raziskovalca mask, ki je pred dobrim desetletjem zapisal, da je kurent ob nekdanjo magično funkcijo, ker ga je čas sekulariziral. Samo pomislimo: kurent ni, ne bo in ne more biti komičen lik. S tem je povedano vse. [Kuret 1984: 196]

Čas, ki je pretekel od takrat, je zaznamoval kurenta tako močno kot nobeno obdobje v njegovi večstoletni zgodovini. Kurent, žal, postaja tudi komičen in prijazen lik, paradna praznična uniforma Ptujčanov in okoličanov v času pusta. Novodobna »narodna noša« pristoji vsakomur, ki si jo nade. Vsakdo je vzhičen nad njeno pomembnostjo, lepoto in ugledom. Če je bila kurentova oprema skozi zgodovino odličen medij v komunikaciji z numeni vegetacije, plodno-

Razglednica, ki je razburila Ptujčane. Maskota kurenta akademskega slikarja Jožeta Trobca, 1989.

Ptujski kurent – pilot, vstopnica na letalski miting v Moškanjcih, 1994.

Motiv kurenta na etiketi kurentove klobase je na podlagi arhivskih fotografij narisal in oblikoval Stojan Grauf iz Maribora.

sti in rodnosti, z onostranstvom in duhovi prednikov, je današnja kurentija predvsem prestižen kontroverzni medij v zemeljski, tostranski komunikaciji. Kurentija kot praznično in promocijsko oblačilo je vsesplošno priljubljena in razširjena med različnimi socialnimi in starostnimi skupinami prebivalstva v spodnjem Podravju.⁸⁵

Spremembe in novosti v dediščini kurenta lahko prepoznamo na različnih ravneh.⁸⁶ S svojo simboliko je bil prisoten v nekaterih pomembnih političnih govorih v začetku devetdesetih let 20. stoletja, močno je vpet v protokol mestne občine Ptuj, njegova podoba in prenesena simbolika je zaznamovana v simbolu vojaške enote na Ptuj, prisoten je na različnih ravneh društvenega in družabnega življenja v spodnjem Podravju (Rotary klub Ptuj, Klub motoristov Kurent Ptuj ...), s poimenovanji je vpet v regionalno kulinarčno kulturo (pice, klobase, pivo, vino ...), zanimive so njegove kontroverzne modifikacije v različnih športnih disciplinah (alpsko smučanje, smučarski skoki, spidvej, karting, odbojka, rokomet, golf, šah), močno je zaznamoval slovensko umetnost (slikarstvo, kiparstvo, fotografija, ilustracija, film, glasba, gledališče, filatelija, oblikovanje, aranžerstvo ...) in tudi regionalno proizvodnjo spominkov in dekorativnih predmetov. Njegova mogočnost se kaže tudi skozi zgodovino kurentovanja in karnevala na Ptuj.

⁸⁵ Med odgovori oz. razmišljanji o kurentovi novi identiteti lahko na tem mestu pritrdim bežnemu mnenju z ulice v času karnevala leta 1998. Kurent je lahko v določenem trenutku vse. Vsaj za nekatere.

⁸⁶ Podrobnejši pregled najrazličnejših modifikacij, metamorfoz in inovacij v dediščini kurenta je lahko predmet podrobnejše raziskave, zato izpostavljam le temeljna področja, v katere so užete spremembe in novosti »nove kulture« kurenta.

Igralka Esmeralda nosi kurenta, ki so ji ga podarili na občini Ptuj. Foto: Aleš Gačnik.

VIRI IN LITERATURA

- Belaj, V. 1966: Maska in pust. V: Kurentovanje 1966. Zavod za folklorne prireditve v Ptuju. Ptuj, brez paginacije.
- Belaj, V. 1967: Maska in pust. V: Kurentovanje 1967. Zavod za folklorne prireditve v Ptuju. Ptuj, brez paginacije.
- Belaj, V. 1968: Pustni običaji v okolici Ptuja. V: Kurentovanje 1968. Zavod za folklorne prireditve v Ptuju. Ptuj, brez paginacije.
- Benc Bošković, K. 1973: Tradicionalni pokladni likovi u Hrvatskoj. Pokladne maske iz zbirki Etnografskog muzeja u Zagrebu i muzeja u Mohaču. Mohacs-Zagreb, brez paginacije.
- Bezljaj, F. 1951: Nekaj besedi o slovenski mitologiji v zadnjih desetih letih. . V: Slovenski etnograf 3-4: 342-353.
- Bibič, A. 1970: Kurentija je norija. V: Tovariš 26/6, 10. februar: 16-22.
- Bogataj, J. 1985: Po ptujskem kurentovanju. V: Lipov list 2: 42.
- Bogataj, J. 1999: Mojstrovine Slovenije: srečanja s sodobnimi rokodelci. Rokus, Ljubljana.
- Bogataj, J., E. Berk in J. Pukšič 1993: Ljudska umetnost in obrt v Sloveniji. Ljubljana.
- Božič, P. 1971: Nori pust tehta kruh. V: Tovariš, 23. februar: 19-23.
- Ciglencečki, S. 1998: Nekoč so bili spremljevalci boginje Kibebe, danes preganjajo zimo kot pustne maske. V: Delo, 25. februar.
- Cobelj, Š. 1978: Maske in opravila. Pokrajinski muzej Ptuj. Ptuj.
- Cobelj, Š. 1980: Domovanje kurentov in njim podobnih likov. V: Tednik, 14. februar: 13.
- Feguš, D. 1962: Šel je kurent po svetu. Kurentovanje – karneval. Ptuj. Odbor za etnografske prireditve v Ptuju. 4. marec: 8.
- Gačnik, A. 2000a: Človek z masko kot predmet etnološke muzeologije. Doktorska disertacija, OEIKA, FF, Univerza v Ljubljani. Ljubljana.
- Gačnik, A. 2000b: Moč tradicije / Kurentovanje in karneval na Ptuju. Znanstvenoraziskovalno središče Bistra Ptuj, Lala, GIZ Poetovio Vivat. Ptuj.

- Gričnik, A. 1998: Farice. Haloške folklorne pripovedi. Zbirka Glasovi, Kmečki glas. Ljubljana.
- Hasl, D. 1962: Pomenki o kurentu. Kurentovanje - karneval, Ptuj. Odbor za etnografske prireditve v Ptuj. Ptuj. 4. marec, brez paginacije.
- Hasl, D. 1968: Je prav, da spreminjamo starega koranta? V: Tednik, 23. februar: 6.
- Hasl, D. 1969: Beseda o šemskih običajih v ptujskem okolišu. Kurentovanje, Ptuj, 16. februar. Folklorno društvo v Ptuj. Ptuj: 4-5.
- Hribernik, S. 1992: Korant - dvorana za sprejem ambasadorjev. Diplomaska naloga, Fakulteta za arhitekturo. Ljubljana.
- Ingolič, A. 1993: Črni kurent. Življenjske usode. Prešernova družba. Ljubljana.
- Isajević, N. 1967: Kurenti prihajajo v Ptuj. Ljudski običaj in turistična atrakcija. V: Delo, 28. januar: 22.
- Jovanović - Večanski, D. 1998: Ritual masks »fašenke« in the village of Kruščica. V: Rituals with masks. Museum of Macedonia. Skopje: 183-187.
- Kermauner, T. 1978: Bes slepih sil. V: F. Rudolf, Koža megle. Založba Obzorja. Maribor: 127-139.
- Kreft, J. 1981: Ptujsko kurentovanje. Seminarska naloga 1, PZE za etnologijo, FF. Ljubljana.
- Kuhar, B. 1976: Ceremonial masks in Yugoslavia. V: The folk art of Yugoslavia (symposium). Pittsburgh: 89-101.
- Kumer, Z. 1986: Die Volksmusikinstrumente in Slowenien. Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente, Serie I., Band 5, ZRC SAZU. Ljubljana.
- Kurentovanje 1961: Kurentovanje kot narodni običaj. V: Ptujski tednik, 10. februar.
- Kuret, N. 1961: Kadar korant vlada. V: Kurentovanje in karneval v Ptuj 1961. Pripravljalni odbor za kurentovanje in karneval. Ptuj: 3-7.
- Kuret, N. 1969: Kadar korant vlada. V: Kurentovanje, Ptuj, 16. februar. Folklorno društvo v Ptuj. Ptuj: 6-16.
- Kuret, N. 1972: Maske v slovenski Istri. V: Rad XVII .kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije (Poreč 1970). Zagreb: 41-44.
- Kuret, N. 1984: Maske slovenskih pokrajin. Ljubljana.
- Kuret, N. 1991: Domači in tuji delež v obrednih obhodih Slovencev. V: Traditiones, 20: 67-78.
- Ledič, F. 1970: Mitologija Slavena, Tragom kultova i vjerovanja starih Slavena, II., samozaložba, Zagreb.
- Lozica, I. 1990: Dva karnevala: magijski i kritički. V: Karneval, magija, kritika, Maske i pokladni obredi. Etnografski muzej. Zagreb: 11-22.
- Marjanović, V. 1986-1987: Pokladni ritual u Sremu na primeru sela: Golubinci i Novi Slankamen. V: Rad Vojvodanskog muzeja. Novi Sad: 173-181.
- Meze, L. 1962: Pustni običaji v ptujski občini. V: Kurentovanje - karneval, Ptuj 4. marec. Odbor za etnografske prireditve v Ptuj. Ptuj: 4-7.
- Milošič, F. 1983: Na prvi pogled je mogoče presoditi, če so korantijo naredile večje roke. V: Delo, 3. februar.
- Ovsec, D. J. 1991: Slovanska mitologija in verovanje. Ljubljana.
- Ovsec, D. 1993: Velika knjiga o praznikih. Praznovanja na Slovenskem in po svetu. Ljubljana.
- Ozmeč, M. 1981: Kurentova oprava nekoč in danes. V: Tednik, 26. februar.
- Ravnikar, B. 1972: Analiza kurentovih zvoncev. V: Traditiones, 1: 149-154.
- Remec, M. 1960: Mrtvi kurent, Dramska knjižnica 4, Ljubljana.
- Revelard, M. in G. Kostadinova 1998: Le livre des masques, Masques et costumes dans les fêtes et carnivals traditionnels en Europe. La Renaissance du livre. Tournai.

- Slodnjak, J. 1977: Od kurenta do predsednika. V: Večer, 18. februar: 5.
- Slodnjak, M. 1999: Čebulček potrebuje veliko nege. V: Tednik, 1. april: 9.
- Šmitek, Z. 1998: Kristalna gora. Mitološko izročilo Slovencev. Forma 7. Ljubljana.
- Smodič, A. 1945: Orači na Dravskem polju. V: Etnolog (XVII - 1944): 100.
- Smodič, A. 1946: Narodni običaji pri Sv. Marku niže Ptuja. V: Koledar Mohorjeve družbe. Celovec: 63–66.
- Smole, V. 1982: Kurentije mojstra Marka. V: Delo, 18. februar.
- Snoj, M. 1997: Slovenski etimološki slovar. Ljubljana.
- Svetieva, A. 1998: Erotic elements in the masked rituals within Macedonians. V: Rituals with masks, Museum of Macedonia Skopje: 7–14.
- Veršič, M. 1993: Korant – pustna maska ali turistična maskota? Srečanje mladih raziskovalcev za napredek Maribora. Maribor.
- Vrabl, J. 1968: Pust, pust, krivih ust ... V: Vestnik (Zagreb), 22. februar: 13.

ALEŠ GAČNIK, *HERITAGE OF THE KURENT BETWEEN TRADITION AND INNOVATION*

The *Kurent*, who represents the most well-known and dominant masked figure in Slovenia according to numerous researchers and artists, is acquiring a unique place in the traditional carnival culture in Europe. Although reproached and continuously criticised by some people, it is honoured and respected by many others. Numerous new meanings and roles of the *Kurent* demand of ethnologists the establishment of a holistic research attitude towards the understanding and evaluation of the *Kurent's* culture in the broadest meaning of the word. The task of researchers of »modern remnants« becomes more responsible with the speed of change in traditional carnival culture. Over the centuries, not only materials and the appearance of mask outfits have been changing, but also people's attitude towards *Kurent* outfits – and not only the attitude of those who put *Kurent* outfits on, but also of those who view them with some respect or contempt.

In his article, the author first points out the most important etymological and terminological problems and dilemmas, which represent the prerequisite for the further understanding of the *Kurent's* heritage. Attention is drawn to the use of the terms: *kurent*, *korant*, *korent*, *kurant* and *hora*, concerning the general use of terms, as well as to the use of names by various ethnologists and artists. The most serious »competition« seems to be between the terms *Korant* and *Kurent*. And, while generalising a bit, I have come to the conclusion that ethnologists prefer the first term, for it is supposed to designate only the »real« tradition, the »first-hand tradition«, one from the countryside, and not the »second-hand« tradition, which is brought from the countryside to an urban environment and develops there. In this context, the term *Kurent* is a synonym of the disintegration of a traditional culture; of a tradition's shift from village to town. Therefore, I use the term *Kurent* to highlight all changes and new features in the *Kurent's* heritage. The use of the term *Kurent* seems to me to be more appropriate from the aspect of holistic research into them.

Furthermore, the image of the *Kurent*, ranked among anthropomorphic and zoomorphic masked figures, is presented in a historically structural way. In general, one can distin-

guish between a horned *Kurent* from Drava Field and from Haloze, and a feathered *Kurent* from Ptuj Field. In the past ten years, few attempts have been made to reconstruct the image of the *Kurent* in the villages of Markovci, Zabovci, Mali Okrič, and in Cirkulane in the hills of Haloze. The most archaic appearance of the mask, which has not been reconstructed, is to be found among *Kurents* in a group of ploughers from Zgornje Gruškovje in Haloze. Their outfits are made of local agricultural waste materials. From the historical point of view, particular items of a *Kurent's* mask have been studied (cap, horns, feathers, appearance, eyes, nose, mouth, teeth, tongue, moustache, ears, etc.), and of its costume (coat, tail, bells and chain, trousers, gaiters, shoes, handkerchiefs, gloves, kerchief, club, etc.). Symbolical meanings of some parts of the costume are described (horns, bells, and club), and makers of *Kurent* outfits are mentioned.

The *Kurent* phenomenon is also covered from the aspect of customs and habits, lingering between the tradition and its changes. The *Kurent's* general traditional symbolism is highlighted as well as its forms of appearance and those wearing the costume. Regarding customs and habits, the article presents various elements of its ritual practice: arrival at a house, jumping, rolling on the ground, throwing a pot, handshaking, taking off the cap, putting down the cap, children's teasers, conflicts and fights, receiving gifts, »*Kurent* diseases«, and some other things of interest. Special attention is given to the attributes of fertility, which are associated with the masked figure of the *Kurent*.

Several newly acquired *Kurent* roles encourage us to continuously evaluate its heritage, for one could hardly find on our planet another masked figure with so many various new meanings added regularly to it by people. »*Kurent* is conquering the world« could be metaphorically named the last decade during which the number of *Kurents* has increased considerably. As part of the tradition and of mass popular culture, *Kurents* are moving from villages to towns, from traditional custom environments to new ones; they are ambassadors and mascots both of the Ptuj region and of Slovenia. They are becoming a symbol of the town of Ptuj, and of the Ptuj region; a trademark of various cultural, sports and tourist events. If, in history, the *Kurent* outfit used to represent an excellent medium in the communication with deities of vegetation, fertility and birth, with the »other« world and ancestral spirits, it is today a prestigious controversial media in down-to-earth, real world communication. The *Kurent* outfits as festive and promotional attire are very popular and widespread among different social and age groups of inhabitants of the Lower Drava region.

Changes to and new features of the *Kurent's* heritage can be distinguished at different levels: due to its symbolism it was mentioned in some important political speeches at the beginning of the 90s in the 20th century; it is strongly connected with the protocol of the municipality of Ptuj; its image and figurative symbolism form part of the symbol of military unity in Ptuj; it is present at all levels of society and social life in the Lower Drava region (Ptuj Rotary Club, *Kurent* Ptuj Motor Club, etc.); its name is also associated with regional cuisine (pizzas, sausages, beer, wine, etc.); of interest are its controversial modifications for various sports disciplines (alpine skiing, ski-jumps, speedway, volleyball, handball and chess); it has strongly marked Slovene arts too (painting, sculpture, photography, drawing, film, theatre, philately, modelling, etc.), and the regional production of souvenirs and decorative items. Its power is also proven through the history of »*Kurentovanje*« and the Ptuj Carnival.

TRADICIONALNA IN SODOBNA PUSTOVANJA NA KOROŠKEM

MARTINA PIKO - RUSTIA

Avtorica v prispevku predstavlja glavne oblike tradicionalnih in sodobnih pustnih prireditev na avstrijskem Koroškem. Pričujoči pregled nima namena evidentirati celotnega pustnega dogajanja na Koroškem, ampak želi opozoriti na dejavnike, ki so oblikovali (in oblikujejo) pustovanje na Koroškem.

The paper focuses on traditional as well as contemporary Carnival festivities in Austrian Carinthia. Rather than conveying a survey of all Carnival events the author wished to emphasize the factors that have shaped Carnival events in the past and at present.

Na Koroškem se je tradicionalno pustovanje v primerjavi z bogato ohranjenim drugim ljudskim izročilom slabo ohranilo. Tradicionalne koroške pustne šege sta podrobno predstavila Niko Kuret [1989: 41–44] in Pavle Zablatnik [1984: 90–97]. Novejše opise tradicionalnih in današnjih pustnih šeg najdemo v monografskih raziskavah posameznih koroških vasi ali občin, npr. v knjigah *Sele in Selani* [Makarovič 1994: 439–440], *Osem stoletij Vogrč* [Logar 1995: 319] in *Dobrla vas in okolica* [Logar 1996: 479]. Vir za preučevanje pustnih šeg je tudi zbirka *Tako smo živeli – Življenjepisi koroških Slovencev* [Makarovič 1993–2002], kjer so v desetih knjigah v drobcih objavljeni predvsem spomini na pustovanja v preteklosti. V letu 1999 je Naško Križnar posnel video-film o vlačanju ploha v Pliberku, vizualno analizo posnetka pa je predstavil v *Traditiones* [1999: 383–400]. O vlačanju ploha v Pliberku in okolici je bila leta 1999 posneta tudi videodokumentacija v obliki intervjujev,¹ analiza spreminjanja te šege v Pliberku in okolici na podlagi posnetih in zapisanih intervjujev pa je prav tako predstavljena v *Traditiones* [Piko 1999: 369–382]. V letu 2002 je Naško Križnar videodokumentiral vlačenje ploha v Vogrčah in v Libučah.

V dosedanjih opisih – tudi v novejših – so bile upošteevane predvsem tradicionalne pustne šege, manj (ali pa sploh ne) je pozornost namenjena novim oblikam pustovanja.

TRADICIONALNE PUSTNE ŠEGE

Če govorimo o tradicionalnih pustnih šegah, je treba najprej določiti, kaj pojem »tradicionalne« pustne šege na Koroškem pravzaprav pomeni. Poenostavljeno so tradicionalne šege tiste, ki jih najdemo v opisih dr. Nika Kureta in dr. Pavleta Zablatnika.

¹ Video dokumentacijo je posnel Naško Križnar, intervjuvala je Martina Piko.

Iz gradiva, ki sta ga objavila, je razvidno, da so na Koroškem v preteklosti poznali predvsem vlačenje ploha; kadar ploha niso vlekli, pa vodenje pustnega šimlja. Vlačenje ploha so na Koroškem izvajali na različne načine. Zablatnik piše, da so na Zilji morala vleči ploh neporočena dekleta, kadar ni bilo v vasi v preteklem letu vsaj ene svatbe. Na upodobitvi vlačnja ploha na Zilji v delu *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* [Waizer in Franziszi 1891: 105] vlačijo ploh osebe, oblečene v ziljsko nošo. Obrazi so zakriti, zato ni mogoče razbrati, ali so to ženske ali moški. V spodnjem Rožu in v Podjuni so pri vlačanju ploha sodelovali neporočeni fantje, ploh pa so vlekli s konjem in vozom. V Podjuni so kos ploha odrezali neporočenim dekletom, ponekod tudi neporočenim fantom. Kadar ploha niso mogli vleči, ker je bila v preteklem letu vsaj ena svatba v vasi, so Ziljani vodili po vasi *šimeljna*. V nekaterih krajih Podjune so tudi vodili *šimlja*, vanj so se navadno našemili dva ali trije fantje. [Zablatnik 1984: 90-97, Kuret 1989: 41-44].

V starejši literaturi je opisan predvsem potek posameznih šeg. O maskiranju najdemo le skromne podatke, npr. o ploharjih v Pliberku, kjer je navedeno, da so se fantje našemili v drvarje, obraze pa namazali s sajami ali jih zakrili z masko. O maskiranju deklet, ki so morala vleči ploh na Zilji, v literaturi ni navedb, kot slikovni dokument pa je ohranjena že omenjena upodobitev »deklet« v ziljskih nošah v delu *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*.

O ohranjenosti koroških tradicionalnih pustnih šeg v današnjem času doslej nimamo zbranih podatkov. Manjka pregledna raziskava, iz katere bi bilo razvidno, kako in kdaj so šege zamrle, kje so jih na novo oživili in v kakšni obliki se danes pojavljajo posamezne revitalizirane pustne šege. Iz sondažnih raziskav, ki so bile opravljene v zadnjih letih, lahko sklepamo, da so tradicionalne pustne šege, ki so bile po drugi svetovni vojni še žive, v večini primerov zamrle. V redkih primerih jih na novo oživljajo.

PRIMERI OŽIVLJENIH TRADICIONALNIH ŠEG

Vlačenje ploha

Za ponazoritev problematike oživljanja tradicionalnih pustnih šeg lahko služi raziskava šege vlačnja ploha v občini Pliberk, ki je bila opravljena v letu 1999. Raziskava je pokazala, da je bila šega v mestu Pliberk in v skoraj vseh okoliških vaseh po drugi svetovni vojni še živa. In povsod je zamrla, najkasneje do začetka osemdesetih let. Šego so ponovno oživili v mestu Pliberk in posameznih okoliških vaseh, primeri revitalizacije šege pa že nakazujejo nov razvoj v izvajanju tradicionalnih šeg, ki je značilen tudi za druge šege, ne le za pustne. Šeg danes namreč ne oživljajo vaške skupnosti, temveč društva (kulturna, gasilska ...), ki šege uvrščajo v program letne društvene dejavnosti.

Motivacije za oživljanje šeg so različne, med njimi izstopata zlasti dve:

- oživljanje šeg zaradi ohranjanja tradicije,
- oživljanje šeg kot možnost za samofinanciranje društvene dejavnosti.

Oživljanju šeg v okviru društev bo v prihodnje treba posvetiti večjo pozornost, ker se s tem razvojem bistveno spreminjajo pogoji in motivacije za izvajanje šeg.

Pri posameznih primerih revitalizacije šege vlačjenja ploha, za kar skrbijo društva v občini Pliberk, vidimo, da je to uspelo le v primerih, kjer so člani društva iz enega kraja in je teritorij ploharjev zato jasno določen in omejen.

V mestu Pliberk so vlačenje ploha leta 1983 oživili člani nemškega kulturnega društva »Kulturinitiative Bleiburg«, ki sicer prirejajo alternativne kulturne prireditve, vendar se tudi zavedajo pomembnosti ohranjanja tradicionalnih pliberških šeg. Šego vlačjenja ploha so oživili na podlagi zbranih ustnih in pisnih virov in jo poskušajo izvajati v čim bolj »pristni« prvotni obliki. Ker izvajajo šego natančno po pravilih ustnega in pisnega izročila, je ohranila svoj prvotni zunanji videz, kar se izraža v maskiranju ploharjev (ploharji so še vedno oblečeni v drvarje), pri rekvizitih šege (ploh še vedno vleče konj in ne traktor) in na simbolni ravni (ploh predajajo le neporočenim dekletom). Šega tudi ni postala del glavne pliberške pustne prireditve za širšo javnost, ki poteka na pustni torek popoldne, ampak jo še vedno izvajajo pred glavno pustno prireditvijo na pustni torek dopoldne, ko so v mestu le slučajni obiskovalci.

V okoliški vasi Vogrče so šego vlačjenja ploha sredi osemdesetih let oživili člani gasilskega društva kot eno izmed možnosti za pridobivanje finančnih sredstev za gasilsko društvo. Pri izvajanju šege v Vogrčah so se liki in rekviziti šege sicer opirali na ustno izročilo, prilagojeni pa so bili vsakokratni inscenaciji, ki so si jo izmislili člani gasilskega društva. Ustno izročilo je v tem primeru bilo le izhodišče, ideja za uprizoritev. Jasnih pravil, ki bi jih določalo izročilo, v tem primeru ni bilo, zato je bila izvajalcem pri izvajanju šege omogočena vrsta inovacij: pri sprevodu je npr. lahko sodelovala tudi ženska kot našemljeni ženin (povsod drugod smejo sodelovati le fantje), ploh je vlekel traktor in ne konj, gasilci pa so vsakomur odrezali ploh – tudi poročenim! – ker je bil bistven cilj izvajanja šege zbiranje denarja za gasilsko društvo [Piko 1999: 369–382].

Navedena primera revitalizacije šege razkrivata povsem različna odnosa do izročila, pri čemer je zanimivo, da je v mestu Pliberk izvajanje šege bolj »tradicijsko« kot v vasi Vogrče. V mestu Pliberk so liki in rekviziti šege natančno določeni, prav tako maskiranje. Glavni cilj izvajanja šege je ohranjanje tradicije, zato je tudi »ne smejo« posodobiti. V vasi Vogrče so šego sicer oživili na podlagi ohranjenega ustnega izročila, vendar so jo povsem prilagodili potrebam sodobnega časa, zato tudi ni bilo obvezujočih pravil za maskiranje in izvajanje šege. Spremenili so celo funkcijo šege, saj izvajanje šege ni v prvi vrsti služilo opozarjanju neporočenim, da naj spremenijo svoj stan, temveč je bilo povsem v funkciji pridobivanja denarja za gasilsko društvo. Ker so gasilci z zbranim denarjem kupovali gasilsko opremo, so vaščani novo funkcijo šege sprejeli: »ploh« so prostovoljno plačevali tudi poročeni in s tem ustvarili tudi nova pravila za izvajanje šege.

Oba načina revitalizacije šege sta vsak po svoje odraz sodobnega časa: izvajanje šege v mestu Pliberk izraža zavest meščanskih kulturnikov o ohranjanju šege kot spomina na preteklost, inovativni pristop do tradicije pri članih gasilskega društva v vasi Vogrče pa je eden izmed primerov razvoja tradicionalnih šeg po družbenih normah in potrebah sodobnega časa.

V zadnjih letih se je v Vogrčah uveljavila pustna prireditev slovenskega kulturnega društva, oživljena šega vlačjenja ploha pa je ponovno zamrla. Ker so v letu 2002 člani vogrškega

kulturnega društva pripravljali igro »Divji lovec«, je zaradi obsežnih priprav pustna prireditev odpadla. To so izkoristili člani vogrškega športnega društva in ponovno organizirali vlačenje ploha. Člani športnega društva so hkrati tudi člani gasilskega društva, zato je vlačenje ploha potekalo po vzoru, ki so ga pred leti tam uvedli gasilci. Lahko bi torej rekli, da je posodobljena oblika izvajanja šege v Vogrčah začela dobivati novo »tradicionalno obliko«, po kateri bodo segali, dokler bo izvajanje šege potekalo v okvirih enega ali drugega vogrškega vaškega društva.

Vlačenje ploha v Pliberku
Foto: Karel Treven.

Vlačenje ploha v Vogrčah
leta 2002.
Videoposnetek: Naško
Križnar.

Tudi v mestu Pliberk je vlačenje ploha spet »tradicionalen« pustni dogodek. Čeprav glavni namen izvajanja šege ni njeno javno razkazovanje, v Pliberku na šego opozarjajo v vabilih in na internetu.

Opozorjanje na obstoj šeg v javnih medijih je hkrati obveza, da šege izpeljejo. Tem bolj, kadar so predstavljene kot krajevna tradicija. Zanimivo je vprašanje, kaj lahko k ohranjanju tradicionalnih šeg pripomore internet, kjer se šege pojavljajo kot sestavni del občinskih in društvenih domačih strani. Predstavitev krajevnih šeg na spletnih straneh navadno služi turistični promociji kraja (npr. na spletnih straneh občin). Nanje opozarjajo tudi kulturna

društva, ki pa jih večinoma predstavljajo kot slovensko (ali nemško) izročilo v posameznih krajih.

Na domači strani pliberške občine najdemo med opisi šeg tudi vlačenje ploha v mestu Pliberk. Šega je na spletni strani <http://ris.gemserver.at/gemeinde/bleiburg> predstavljena takole:

Na pustni torek gredo fantje in moški po mestu Pliberk in okolici in predajajo neporočenim dekletom in fantom »ploh« (odrezan kos debla). To je opomin na njihov neporočeni stan in opozorilo, da naj to stanje do naslednjega leta spremenijo. Prej je bila šega znana v vsej okolici, danes le še v Pliberku, Libučah in Šmarjeti.

Na spletnih straneh, ki so jih pripravile občine, samo delno in nepopolno predstavljajo aktivnosti slovenskih društev, zato se na občinskih spletnih straneh tudi ne moremo poučiti o dejanskem kulturnem dogajanju in ustvarjanju v dvojezičnih občinah na južnem Koroškem.

Slovenska društva predstavljajo svoje aktivnosti na lastnih spletnih straneh, iz katerih je razvidno, da krajevnim šegam ne posvečajo velike pozornosti, saj so prvotne naloge društev na drugih področjih (pevska in gledališka dejavnost, literarna ustvarjalnost, ohranjanje slovenske narodne identitete, sodobno umetniško izražanje itd.). Vendar lahko v zadnjih letih pri slovenskih društvih sledimo nekaterim poskusom oživljanja šeg, npr. jurjevanja (Slovensko kulturno društvo Jepa - Baško jezero) in pehtrovanja (Kulturno društvo Šmarjeta - Apače).

V letu 2002 so se tudi člani društva »Kralj Matjaž« v Libučah odločili za tradicionalno pustovanje in oživili vlačenje ploha v Libučah. Plohanje so oživili na podlagi pripovedovanj starejših oseb, vendar so dogodek oblikovali tudi po lastnih zamislih. Ker so pri sprevedu sodelovali skoraj vsi aktivni društveni člani in tudi njihovi podporniki, je spreved obsegal veliko število oseb in vrsto likov. Vlačenje ploha je potekalo na več ravneh, za opazovalca pa je bil potek dogajanja v prvem trenutku težko prepoznaven.² Glavni del pustovanja je sicer bilo rezanje plohov neporočenim, vendar so maskiranci hkrati predstavljali tudi maske, v katere so se oblekli (npr. zdravnika, čarovnico itn.). Pustovalci so obiskovali neporočene v domači vasi, torej v Libučah, in v sosednji vasi. V vasi Libuče so našli 86 neporočenih, ki jih seveda niso mogli vseh obiskati, zato so izbirali tiste družine in osebe, ki so društvu naklonjene.

Primeri oživljenega »plohanja« v Pliberku kažejo, da so šego oživili v tistih krajih, kjer društva delujejo povsem lokalno, to se pravi v lastni vasi ali v mestu (npr. gasilsko in športno društvo v Vogrčah, društvo »Kulturinitiative Bleiburg« v Pliberku in društvo »Kralj Matjaž« v Libučah).

Druga društva, ki po interesih združujejo člane iz več vasi ene občine, nimajo pogojev za oživljanje takih šeg, saj bi teritorij za obhode ploharjev po celi občini postal preobsežen, izvajanje šege pa nemogoče.

² Vlačenje ploha v Libučah je dne 10. 2. 2002 s kamero spremljal Naško Križnar.

Svinjska sodba

Med tradicionalne pustne prireditve lahko uvrstimo tudi »svinjske sodbe«, ki so jih včasih prirejali v več krajih. Kot »svinjske sodbe« so označevali pustne prireditve, na katerih so v sodnem procesu iskali tatu, ki naj bi bil ubil svinjo in ukradel svinjsko glavo.

V začetku devetdesetih let je Vaška skupnost Blato začela prirejati pustovanja s »svinjsko sodbo«, v letu 1991 so prireditev celo posneli za slovensko televizijsko oddajo »Dober dan, Koroška«. Svinjsko sodbo so na Blatu uprizorili nekajkrat, zadnjič v letu 1998. V letu 2000 je tudi Kulturno društvo Šmarjeta - Apače priredilo »pustnijo« (tako na Koroškem pravijo pustnim prireditvam) s »*sodno obravnavo zaradi tatvine dveh svinjskih glav*«.

Svinjska sodba na Blatu leta 1990. Foto: Marjan Fera [Arhiv - Naš tednik].

DRUGE OBLIKE PUSTOVANJ

Pustni plesi in veselice

Če pregledamo današnje javne pustne prireditve pri Slovencih na Koroškem, je razvidno, da sta se uveljavili dve obliki, to so pustni plesi in t. i. pustne seje.

Pustna veselica in žeganje sta bila včasih edina priložnost za ples [Sienčnik 1999: 18]. Plese so prirejali ob večerih, navadno kar v kmečkih hišah [Makarovič 1994: 383]. Kjer so vlekli ploh, so pripravili ples z izkupičkom pri vlačanju ploha zbranih živil in pijač, redko tudi denarja [Piko 1999: 369–382].

Danes prirejajo pustne plese predvsem društva in gostilne. Plesi, ki jih pripravijo gostilne, so po večini navadni pustni plesi z nagrajevanjem mask, pri društvih pa pripravljajo tudi zabavne programe.

Vabilo na pustni v ples
v gostišču Juenna.
[Naš tednik, 1991]

Tradicionalne pustne plesе z nagrajevanjem mask prirejajo v Svečah (na predpustno soboto), na Bajdišah (na »tovsti četrtak«),³ v Selah - Borovnica, na Obirskem, na Radišah in v Globasnici (na pustno nedeljo ali pustni torek).

Pri pustnih plesih je maskiranje važen sestavni del pustne prireditve. V Svečah npr. pripravljajo maske skupinsko (po dve ali tri osebe). Nekateri jih tudi kupijo, kar pa je lahko povezano z velikimi stroški. Z ročno izdelanimi maskami in oblačili predstavljajo razne like, ni pa tradicionalnih pustnih mask. Na Bajdišah so predstavljali tudi skupinske like (npr. Sneguljčico in sedem palčkov), s čimer so bile včasih povezane tudi večmesečne priprave. Čeprav si danes ljudje lahko kupijo tudi drage in razkošne maske, ostaja motivacija za izdelavo ročno izdelanih mask in kostumov v tem, da najbolj originalne pustne maske nagrajijo. Pri tem ni toliko mikavna in važna nagrada kot pa javno priznanje za trud, ki ga posameznik vložil v izdelavo pustne maske.

Pust s Kočno, Sveče
1995. Ples Makarena.
[Arhiv SPD Kočna
in Naš tednik].

³ »Tovsti« ali debeli četrtak je pustni četrtak.

Kot je že omenjeno, slovenska društva pripravljajo za pustni ples tudi zabavne programe s plesnimi, glasbenimi in kabaretnimi vložki ter s srečolovi. Uveljavljena tovrstna prireditve je danes pustovanje Slovenskega prosvetnega društva Kočna v Svečah, t. i. »Ples Kočne« ali »Pust s Kočno« z nad dvajsetletno tradicijo.

Pustni ples v Svečah je del letne društvene dejavnosti, za tradicionalno pustovanje pa vsako leto pripravijo poseben program. Stalnica pustne prireditve je bil vrsto let nastop »Sveške filharmonije« z glasbeniki iz domačega kraja, v zadnjih letih nastopa »Skeč Kočna« s kabaretnim programom. Na vabilih je zapisano, da je maskiranje zaželeno, izbor najlepše maske je tudi del pustnega programa, kar naj bi bila za udeležence spodbuda, da se maskirajo. Vendar se v zadnjih letih maskira vedno manj oseb, vedno več pa je udeležencev brez mask.

Pri tovrstnih društvenih pustovanjih služi priprava pustne prireditve tudi za financiranje društvene dejavnosti, zato ob pustnem programu pripravljajo srečolove. V Svečah so v letu 2001 pripravili novost, t. i. »biotombolo«, tj. srečolov z biološkimi produkti.

Pustne predstave amaterskih gledališč

Ker so pustovanja kulturnih društev vključena v letno društveno dejavnost, predstavljajo posamezna društva v pustnem času tudi delo v društvu. To velja tudi za kulturna društva z močno razvito gledališko dejavnostjo, ki v času pusta uprizarjajo komedije, kot npr. Katoliško kulturno društvo v Vogrčah in Slovensko prosvetno društvo Planina v Selah. Igre po navadi uprizorijo domači amaterski igralci, redko gostijo amaterske igralske skupine drugih koroških kulturnih društev ali iz Slovenije. V posameznih krajih, npr. v Žvabeku, Pliberku, Št. Lipšu in v Borovljah, so komedije v sklopu pustne prireditve uprizorili ob posebnih prilikah, kadar je npr. domače društvo pripravilo gledališko predstavo ali pa so povabili gledališko skupino iz prijateljskega društva.

Pri pustnih prireditvah pa danes bolj kot ples ali uprizoritev komedije vabijo zabavni programi. Društva temu razvoju vedno bolj sledijo, kar za društvenike predstavlja nov izziv in novo obremenitev pri pripravah.

Pregled časopisnih oglasov za pustne prireditve pri koroških Slovencih v obeh slovenskih koroških tednikih, v Slovenskem vestniku in Našem tedniku, v zadnjih letih kaže, da se pri slovenskih društvih uveljavljajo nove oblike pustnih prireditev, kar se izraža tudi v poskusih ustvarjanja nove pustne terminologije.

V letu 1996 je Slovensko prosvetno društvo Zarja v Železni Kapli vabilo na *pustno prireditev* z igralci, plesalci, muzikanti, pevci, kabaretisti in drugimi pustnimi norci, v letu 1998 pa je društvo oglaševalo *sicungo* z nastopajočimi avanturisti, individualisti, kabaretisti, karieristi, kolektivisti, profesionalisti, žurnalisti – skratka samimi humoristi. V Šentjanžu, kjer prireja pustovanja vaška skupnost, so v letu 1996 še vabili na *pustno gavdo* s pustno procesijo in veselico, v letu 1998 pa na *zasedanje pustnih norcev*. Leta 1999 je v poročilu o pustovanju v Železni Kapli pustna prireditev poimenovana »*fašingsicunga*«.

Pri omenjenih primerih gre za očitne poskuse slovenjenja nemškega izraza *Faschings-sitzung*, ki ga v slovenščino prevajajo z izrazi *pustna seja*, *pustno zasedanje*, *sicunga* in celo *fašingsicunga*.

Beljaški pust in pustne seje pri Slovencih

Pustne seje so se začele pri koroških Slovencih močno uveljavljati v zadnjem desetletju, posebno močno v zadnjih letih. Pri tovrstnih pustovanjih glavni namen prireditve ni v maskiranju, temveč v demaskiranju lokalnega in širšega političnega in družbenega življenja. Vzor tovrstnim prireditvam je tradicionalna beljaška pustna prireditev *Villacher Fasching*.

Beljaško pustovanje je bilo prvotno omejeno na pustni ples in pustni obhod po mestu. Prvo zasedanje beljaških norcev (t. i. Faschings-sitzung) je bilo leta 1961, popularnost prireditve pa je bliskovito narasla po letu 1963, ko je avstrijska državna televizija (ORF) začela predvajati prireditev v svojem sporedu. Ker se je beljaško pustovanje kot tradicionalna pustna prireditev v okvirih avstrijske državne televizije uveljavilo (predvajajo jo vsako leto na pustni torek v glavnem večernem programu), je ta prireditev začela usmerjati pustovanja po vsej Avstriji. Na tej podlagi se je izoblikoval enoten tip pustovanj, ki je močna konkurenca tradicionalnim pustnim šegam.⁴

Beljaško pustovanje poteka vsako leto po ustaljenem programu, ki obsega nastope značilnih beljaških pustnih likov, parodije televizijskih oddaj, igrane skeče in glasbene točke. Prireditev pripravi okrog 170 amaterskih igralcev (<http://www.villacher-fasching.at>). Vsebinska zasnova je prilagojena okusu najširših množič, poante in šale so splošne, vsakomur razumljive, največkrat tudi na ravni nizkotnih šal. Tovrstna programska zasnova zagotavlja beljaškemu pustovanju najvišjo letno gledanost med zabavnimi programi, s tem pa si mesto Beljak tudi zagotavlja obstoj prireditve v programu avstrijske državne televizije.

Eden izmed viškov vsakoletne beljaške prireditve je nastop »lekarnarja«, ki jemlje pod drobnogled avstrijsko in koroško politično dogajanje v preteklem letu. Beljaškemu pustnemu dogajanju vsako leto prisostvujejo tudi najvišji avstrijski in koroški politični zastopniki, njihova naloga pa je nasmihanje pikrim šalam na svoj račun.

Lekarnar se je kot pustni lik izoblikoval slučajno: oseba, ki predstavlja omenjeni lik, namreč izhaja iz tradicionalne lekarnarske družine in tudi sam je po poklicu lekarnar.

Med stalnimi liki beljaške pustne prireditve pred osamosvojitvijo Slovenije in pred vstopom Avstrije v Evropsko skupnost so bili liki, s katerimi so opozarjali na Slovence na avstrijskem Koroškem in na drugi strani meje. Med njimi je bil »Ferlacher« (Boroveljčan), ki je govoril v nemščini tujih delavcev (t. i. Gastarbeiterdeutsch) in tako predstavljal Slovence tostran in onstran meje. V zadnjih letih na beljaški pustni prireditvi nastopa nov lik, t. i. »kmet evropske skupnosti« (EU-Bauer), ni pa več pejorativnega predstavljanja Slovencev.⁵

Posebna zanimivost beljaške pustne prireditve je konkurenca med glavnim mestom Celovcem in Beljakom – koroškim »glavnim mestom« v pustnem času. Sestavni del vsake beljaške pustne prireditve so šale na račun Celovčanov, sicer podobne šalam, naperjenim proti prebivalcem drugih krajev, vendar imajo še dodatno konotacijo, saj Celovčane dosledno imenujejo »Zlouzalan«, po slovenskem poimenovanju Celovčani.

⁴ Gl. tudi Annotierbares, Elektronisches, Interaktives, Oestereichisches, Universal-Informationssystem, <http://www.aeiou.at>.

⁵ Pri pustni prireditvi v letu 2000 so npr. na Slovence opozorili pri parodiranju podelitev oskarjevih nagrad, ki je potekala s frazo »The Koroška goes to...«. Za večino gledalcev – po reakcijah sodeč – poanta ni bila razumljiva in prepoznavna. Oddaja Villacher Fasching, ORF 1, 7. marec 2000.

Da je na uveljavljanje pustnih sej pri koroških Slovencih vplivala beljaška pustna prireditve, je razvidno iz zapisa v zbirki »Tako smo živeli – Življenjepisi koroških Slovencev«.

Odrasli so na pustni večer hodili na zabavo ali ples. Naše društvo je pripravljalo pustne prireditve, ki so privabile celo naše narodne nasprotnike, in dvorana je bila vselej nabito polna. Vsebina je bila zasnovana nekako tako kot Villacher Fasching, »beljaški pust«, seveda v manjšem obsegu, in prilagojena dogodkom v naši občini. Moj mož Kori je aktualna dogajanja spletel v verze in tudi druge točke smo oblikovali sami. Priljubljeni so bili pevsko-instrumentalni venčki. [Makarovič 1999: 182]

Če primerjamo pustno sejo in pustni ples, lahko rečemo, da je glavna in bistvena razlika v tem, da imajo udeleženci pustnega plesa aktivno vlogo, ker naj bi se maskirali in plesali. Pri pustnih sejah so udeleženci le pasivni opazovalci dogajanja, saj maskiranje udeležencev popolnoma odpade, kar je morda za marsikoga tudi povod, da se pustne seje udeleži, plesa pa ne. Vsako maskiranje – tudi pustno – od posameznika zahteva, da premisli, kaj bi rad predstavljal, ali pa da premisli, kako bo predstavljal lik, ki si ga izbere. V vsakem primeru gre za razkrivanje posameznikovih značilnosti, ki morda drugim niso znane. Maska sicer zakriva osebo, razkriva pa osebnost, kar je lahko za koga tudi neprijetno.

Pri pustnih sejah ni nobene prisile za maskiranje, razkrivanje pa poteka na verbalni ravni, z dovtipi, satiro, namigovanji. Tarča dovtipov so navadno vodilne osebnosti lokalnega političnega in družbenega življenja. Pri vaških društvih lahko postane žrtev vsakdo, kar je lahko tudi zelo neprijetno. Kljub temu se ljudje teh sej radi udeležijo in tudi zamere so redke.

Pustne seje so – tako kot izvajanje tradicionalnih pustnih šeg – povezane z mnogimi pripravami, domiselnost in kreativnost pa se ne izražata v pustnih maskah in maskiranju, temveč na ravni domiselnih besedil z duhovitimi namigovanji in šalami. Maskiranje je pri teh prireditvah tudi na odru minimalno. Liki so vzeti iz vsakdanjega življenja ali pa so povzeti po televizijskih oddajah, maskiranje pa služi predvsem prepoznavanju oseb (pijančkov, vaških čenč, javnih oseb, televizijskih zvezdnikov itn.).

Pustna seja v Vogrčah leta 2000.

Foto: Martina Piko - Rustia.

V zadnjem desetletju so se pustne seje uveljavile v Selah, Železni Kapli, Vogrčah, Šentjanžu, Št. Lipšu, priredili pa so jih tudi v drugih krajih, npr. na Radišah.

Struktura pustnih sej je pri vseh prireditvah podobna; program obsega plesne in glasbene točke, parodije televizijskih in radijskih oddaj, glavna programska točka pa je humoristični predstavitev lokalnega dogajanja v preteklem letu.

Pri pustnih sejah slovenskih društev v manjši meri obravnavajo politično življenje – cilj smešenja so osrednje organizacije in institucije koroških Slovencev – tem bolj podrobno pa predstavljajo vaško življenje z vsemi lokalnimi veljaki in posebnosti.

Stalnica v zabavnih programih pustnih sej (in pustnih plesov) so parodije radijskih in televizijskih oddaj, predvsem manjšinskih in oddaj Avstrijske radiotelevizije (ORF). Do konca osemdesetih let je dnevna enourna slovenska radijska oddaja bila edina oddaja za slovensko manjšino na Koroškem, torej so bile parodije usmerjene v programe slovenskega oddelka pri Avstrijski radioteleviziji (ORF). Po uvedbi tedenske polurne slovenske televizijske oddaje »Dober dan, Koroška« v letu 1988 so parodirali predvsem televizijske oddaje,⁶ po uvedbi slovenskega privatnega radia Korotan in dvojezičnega radia Agora v letu 1998 pa so postale cilj smešenja oddaje obeh privatnih radijev. Pri parodijah radijskih oddaj prireditelji segajo tudi po radijskih oddajah RTV Slovenija (npr. v Selah), kjer je posebno priljubljeno oponašanje »ljubljanščine«.

Zelo pogoste so parodije sobotnih večernih televizijskih šovov Avstrijske radiotelevizije (npr. oddaje »Wetten, dass«, »Herzblatt«, »Dingsda«, »Miniplaybackshow« idr.). Ker večina koroških Slovencev televizijskih oddaj RTV Slovenija brez dodatnih sprejemnikov ne sprejema, se te oddaje ne pojavljajo v pustnih programih slovenskih društev; bistveni pogoj za parodijo je namreč prepoznavnost oddaj in likov. Pri izbiri oddaj se društveniki ozirajo po najbolj aktualnih in najbolj gledanih televizijskih oddajah. Lokalna pustna posebnost je bila do srede devetdesetih let v Selah »Selska amaterska televizija – SAT«, kjer so obravnavali novice iz domačih in tujih krajev.

Pri pustnih sejah slovenskih društev se uveljavljajo tudi liki beljaške pustne prireditve, med njimi zlasti lekarnar. Lekarnar je med beljaškimi pustnimi liki najbolj duhovit in ima zaradi politične satire tudi največjo veljavo, saj se beljaške pustne prireditve udeležujejo tudi najvišji zastopniki avstrijskega političnega življenja. Lik je povsem realen: za maskiranje zadostuje bel plašč, rekviziti pa so štiri epruvete s tekočino v barvah političnih strank.

Lik lekarnarja, ki nastopa pri slovenskih društvih, ima povsem drugačno funkcijo. Lekarna je primerno zakulisje za obravnavaje vaških čenčarij, dvogovori med lekarnarjem in strankami pa služijo razkrivanju vaških dogodivščin (npr. v Selah). Pri pustni prireditvi v Vogrčah je lekarnar predstavljal izobraženca v vaškem okolju, ki nima razumevanja za vaške probleme in se ne najde v vaški mentaliteti.

V letu 2001 je kulturno društvo v Vogrčah vabilo na svojo prireditev z oglasom »Pustna seja«. Pojem *pustna seja* se je na Koroškem ustalil kot slovenski prevod nemškega izraza *Faschings-sitzung*. Izraz *seja* (iz nemščine *Sitzung*) na Koroškem označuje tudi *sestanke*. V Vogrčah so

⁶ Npr. »Lahko noč, Koroška« leta 1993 v Železni Kapli, »Dober dan Koroška« v Vogrčah v letu 1997, poročila iz kapelškega studia ORF v letu 1998 itd.

se spretno poigrali z različnimi pomeni izraza *seja*. Kot *pustno sejo*, ki ima čisto določena pravila po vzoru beljaškega pustovanja, so v Vogrčah predstavili društveni *pustni sestanek* na odru. Duhovita rešitev je nudila vrsto izraznih možnosti: na odru so se namreč znašli vsi aktivni društveni člani (tudi tisti, ki sicer ne nastopajo), igrali pa so sebe. Smeh so izzivali značilni govori posameznikov, ki so seveda vsem na vasi znani. Povsem odpadlo je maskiranje, saj je vsak igral realen lik – samega sebe.

Čim manjšo vlogo ima maskiranje, tem večjo dobiva govorjena beseda. Ustvarjalno energijo, ki so jo prej vlagali v pripravo mask, sedaj vlagajo v pisanje skečev in parodij. Teksti nastajajo v skupinskem delu, ubesedijo pa jih nadarjeni pisci in pesniki v vasi.

Na Koroškem je pri pustnih sejah vprašanje izbire jezika bistvenega pomena. Tako vaše pustne seje odražajo tudi jezikovno realnost v posameznih krajih. Pri dvojezičnih pustnih sejah v Šentjanžu, ki privabijo ljudi iz celega Roža, so programske točke v nemškem jeziku, napovedi programskih točk pa v obeh deželnih jezikih. Pri izbiri glasbenega repertoarja segajo po znanih slovenskih melodijah, ki so za udeležence prepoznavne, tudi če slovenskega jezika ne govorijo več. V slovenskem jeziku pa so tudi parodije oseb, ki prihajajo iz Slovenije in živijo in delajo v tem okolju.

Slovenska društva kot stilno sredstvo uporabljajo slovenski knjižni jezik, s katerim predstavljajo višji sloj, izobražence, slovenske politične zastopnike, radijske in televizijske urednike, ter narečuje za vaško prebivalstvo in lokalne politike.

Pojav pustnih sej pri koroških Slovencih odpira nova vprašanja v raziskovanju koroških pustnih šeg. Maskiranje namreč postaja nebiten del pustnih prireditev, pustni liki pa so povsem realni, zato bo treba raziskave usmeriti na raven besedil in igralskih sposobnosti amaterskih igralcev in popolnih laikov. Važen element je izbira jezika (slovenskega ali nemškega, narečnega ali knjižnega), važno pa je tudi vprašanje vsebine programskih točk. Ker zabavni programi privabijo množice ljudi, je treba program prilagoditi, da je razumljiv in prepoznaven za najširšo množico ljudi. Društveniki se zavedajo, da s kvalitetskimi in zahtevnimi pustnimi kabareji ne bi uspeli, dobro pa se zavedajo tudi problema, da z upadanjem kvalitete tudi korak do banalnosti ni velik.

Otroška pustovanja

Poleg pustnih plesov in pustnih sej kulturnih društev se na Koroškem letno vrstijo še otroška pustovanja in v zadnjih letih tudi pustovanja za upokojujence. Maskiranje kot važen sestavni del pustovanja je danes važno le še pri pustnih plesih z nagrajevanjem mask in pri otroških pustovanjih.

Na Koroškem so bili še po drugi svetovni vojni obhodi maskiranih otrok po vasi povsem običajni. Pri teh obhodih so otroci nabirali krape in klobase, ki so jih natikali na palice.

Danes taki obhodi niso več običajni, otroško pustovanje pa se je preselilo v dvorane. Otroške pustne veselice prirejajo društva, ki imajo otroške skupine in skrbijo za mladinsko dejavnost (npr. društva v Žvabeku, Šmihelu, Pliberku, Šentprimozu, na Radišah in v Selah).

Otroški pust v Bilčovsu, štirideseta leta. [Fotografija last družine Safran, Bilčovs.]

Maske in obleke starši večinoma kupijo v trgovini, le redki jih sešijejo sami. Na otroškem pustovanju v Šmihelu leta 2000 so pri mlajših otrocih, ki so jih maskirali starši, prevladovali pozitivni liki (metuljčki, pikapolonice, klovn, princese, miki miške itn.), pri starejših otrocih, ki so maske izbrali sami, pa grdi liki (čarovnice, vojaki, punki, batmani itn.).

Pri otroškem pustovanju je treba upoštevati tudi pustovanja v otroških vrtcih in šolah, kjer je pustovanje del šolskega pouka, otroci (in starši) pa prisiljeni, da razmišljajo o ustreznem maskiranju. Otroci večjezičnega vrtca »Ringa raja« v Ledincih so v letu 2001 na pustni torek obiskali otroški vrtec v Trbižu, kjer so se udeležili pustne povelje po ulicah, bistven del prireditve pa je bil pogovor in prepevanje pesmi v jezikih, ki se jih v vrtcu učijo, to je slovensko, nemško, italijansko.⁷

Pustovanja upokojencev

Poleg pustovanj za najmlajšo generacijo obstajajo tudi posebna pustovanja za starejšo generacijo, ki jih pripravlja Društvo upokojencev. To so navadno pustni plesi, kjer je maskiranje sicer zaželeno, vendar je glavni cilj veselice predvsem druženje starejše generacije. Društvo upokojencev deluje od leta 1985, danes pa je med najbolj aktivnimi društvi na Koroškem.

⁷ JEPA, glasilo Slovenskega kulturnega društva Jepa - Baško jezero, marec 2001, 1.

NEOBIČAJNA PUSTOVANJA

V sklopu društvenih pustovanj je treba omeniti še posebno pustovanje, ki so ga v letu 1991 skupno organizirala slovenska društva v Pliberku. Vabili so na pustni »tek z dogami«.

Kurenti na Koroškem

Ker na Koroškem danes tradicionalnih pustnih likov ni, predstavljajo o pustu pustne like iz drugih krajev, med njimi zlasti kurente.

Od leta 1997 prihajajo na pustno soboto dopoldne v Pliberk na povabilo mestne občine Pliberk kurenti s Ptuja. Mestna občina Pliberk je prireditev uvrstila med čezmejne dejavnosti občine na kulturnem področju. V letu 2000 je občina vabila na prireditev s sledečim oglasom v nemškem in slovenskem jeziku:

Na posredovanje župana občine Ravne in v okviru medobčinskega sodelovanja med občinami Ptuj-Ravne-Pliberk je uspelo dobiti znamenite kurente za obisk v Pliberku, kjer se bodo predstavili v vsej svoji lepoti. S kurenti se praznuje odhod zime in začetek toplejših dni. Do danes velja ljudska vera, da kurenti prinašajo tudi srečo. Dekleta podarijo kurentu robčke, kar jim prinaša srečo.

Nastop kurentev v Pliberku na povabilo mestne občine odraža nov odnos koroških obmejnih občin do Slovenije. Slovenija je danes potrebna za razne čezmejne dejavnosti, ki jih podpira Evropska skupnost, zato je vzpostavljanje čezmejnih stikov na raznih področjih (kulturnih, gospodarskih, političnih in športnih) nujnost.

Slovenski društveniki in kulturniki v Pliberku so občinsko povabilo kurentov v Pliberk sprejeli kot nov pozitiven razvoj čezmejnih odnosov med Avstrijo in Slovenijo, vendar predstavitev šeg in navad iz širšega slovenskega prostora zanje niso zgolj ena izmed čezmejnih dejavnosti. Take prireditve naj po mnenju slovenskih društvenikov pri koroških Slovencih prispevajo tudi k narodnostni identifikaciji s širšim slovenskim prostorom. Tako je v avgustu leta 2000 društvo »Kralj Matjaž« iz Libuč povabilo kurente iz Markovcev pri Ptujju na tradicionalno »Libuško žegnanje«, da bi koroškim Slovencem približali šege iz širšega slovenskega prostora.⁸ Na veselici v šotoru se je predstavilo folklorno društvo »Anton Jože Štrafela« iz Markovcev pri Ptujju, ki je Koroščem približalo tradicionalne plesne in za njihov kraj značilne like, med njimi tudi kurente in pomen kurentovanja.

⁸ Pogovor z mag. Jankom Kulmeschem, organizatorjem »Libuškega žegnanja«.

Vabilo na tek z dogami [Naš tednik, 1991].

Kurenti iz Markovcev pri Ptujju nastopajo v Sloveniji le v pustnem času, v tujini pa gostujejo tudi izven pustnega časa.⁹ V slovenskem tedniku »Naš tednik« pa v letu 1997 nasprotno preberemo, da so kurente s Ptujja v Pliberku zaman pričakovali v soboto 1. februarja, torej pred svečnico.

Občine Pliberk, Ptuj in Ravne so se očitno zelo slabo dogovorile o prihodu kurentov v Pliberk, kjer so jih pričakovali že preteklo soboto, kurenti pa po starem izročilu ne smejo pred svečnico na cesto, zaradi tega pridejo v Pliberk na glavni trg šele to soboto, 8. februarja, ob 10. uri. [Naš tednik: 1997]

Oba nastopa kurentov v Pliberku ponazarjata, da pri takih prireditvah predstavitev pustnih šeg in likov ni edina motivacija, ki organizatorje spodbuja, da na Koroškem predstavljajo pustovalne skupine iz Slovenije. Za organizatorje je prav tako važno iskanje čezmejnih stikov (pri nemško govorečih) ter vzpostavljanje identifikacije s širšim slovenskim prostorom (pri slovensko govorečih).

Parklji in pehtre v kurentovi obleki

Pojav, ki ga bo treba v prihodnje posebej raziskati, je sprememba zunanjšega videza parkljev pri Miklavževih obhodih na podeželju. Pri organiziranih miklavževanjih na vasi so Miklavža običajno spremljali parklji v podobi peklenščkov (z rogovi, rdečim jezikom, črno opeto obleko, z verigami in dolgim repom), danes pa se vse bolj uveljavljajo parklji v kožuhih in z ročno izdelanimi maskami. Kdaj se je začel ta razvoj in zakaj, ni znano, značilno pa je, da se nova podoba parkljev v kurentovih oblekah uveljavlja v različnih krajih na Koroškem. V podobni obliki se na Koroškem v nekaterih krajih pojavljajo tudi pehtre, vprašanje pa je, ali je pehtrovanje vplivalo na spremembo parkljevih podob.

Pehtre se na Koroškem pojavljajo v različnih oblikah, tako v moški kot v ženski podobi. Po prvih ugotovitvah se pehtre v kurentovi podobi pojavljajo pri javnih obhodih po vasi, Pehtre v ženski podobi pa v družinskem krogu in tudi pri obhodih po vasi. Pehtrovanje se je na Koroškem – v primerjavi s slabo ohranjenim tradicionalnim pustovanjem – dobro ohranilo na Zilji in v Rožu, ponekod šego tudi oživljajo (npr. pri Kulturnem društvu Šmarjeta - Apače v Rožu).

Miklavževanje v klubu na Blatu leta 1992.
Foto: Marjan Fera [Arhiv - Naš tednik].

⁹ Pogovor s prof. Milanom Gabrovcem, vodjo skupine.

Miklavževanje v Dvoru pri Šmihelu leta 1997. Foto: Marjan Fera [Arhiv - Naš tednik].

SKLEPNE UGOTOVITVE

Razvoj današnjih pustovanj na Koroškem lahko orišemo z izjavo društvenikov, ki ugotavljajo, da s pustnimi plesi in gledališkimi predstavami ni več mogoče privabiti ljudi. Nasprotno pa pustne seje napolnijo dvorane do zadnjega kotička.

Na ta razvoj je vplivalo beljaško pustovanje, ki je po vzoru renškega karnevala ustvarilo prototip avstrijske pustne prireditve in jo posnemajo po celi Avstriji, najbolj pa na Koroškem. K temu je veliko pripomogla avstrijska državna televizija, saj predstavlja beljaško pustovanje kot glavno avstrijsko pustno atrakcijo, nasprotno pa prikazu tradicionalnih pustnih šeg v Avstriji posveča malo pozornosti.

Ker pustne seje privabijo široke množice ljudi, razvoja pustnih prireditev v to smer ne bo mogoče ustaviti. To je razvidno iz dejstva, da celo društva, ki v pustnem času organizirajo pustne plese ali gledališke igre, poskrbijo za zabavne programe, ker drugače ljudi ne privabijo.

Po drugi strani lahko pri nekaterih slovenskih društvih v zadnjih letih sledimo poskusom oživljanja pozabljenih tradicionalnih šeg, npr. jurjevanja, pehtrovanja, v zadnjem času pa tudi tradicionalnega pustovanja.

Možno je, da se bodo po današnji poplavi pustnih sej v bodoče začela pojavljati in uveljavljati tradicionalna pustovanja kot odpor proti prevladi enotnega tipa pustovanj.

VIRI IN LITERATURA

- Križnar, N. 1999: Vlačenje ploha v Pliberku in okolici: vizualna analiza. V: *Traditiones* 28, Ljubljana: 383–400.
- Kuret, N. 1989: Praznično leto Slovencev, 1. knjiga, Ljubljana.
- Logar, M. 1995: Društveno življenje in povezovanje na vasi. V: M. Makarovič (ur.), *Osem stoletij Vogrč*, Celovec: 289–358.
- Logar, M. 1996: Družabno življenje in povezovanje. V: M. Makarovič (ur.), *Dobrla vas in okolica*, Celovec: 451–488.
- Makarovič, M. (ur.) 1993–2002: Tako smo živeli. *Življenjepisi koroških Slovencev*, 1–10, Celovec.
- Makarovič, M. 1994: *Sele in Selani*, Celovec.
- Makarovič, M. (ur.) 1999: Tako smo živeli. *Življenjepisi koroških Slovencev* 7, Celovec.
- Piko, M. 1999: Vlačenje ploha v Pliberku in okolici. V: *Traditiones* 28: 369–382.
- Sienčnik, L. 1999: Iz mojega življenja (rokopis), Dobrla vas.
- Waizer, R. in F. Franziszi 1891: *Volkscharakter, Trachten, Sitten und Bräuche. Zur Volkskunde. In Kärnten und Krain. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Wien: 97–131.
- Zablatnik, P. 1984: *Čar letnih časov*, Celovec.

Časopisi

Naš tednik
Slovenski vestnik

Drugi viri

Društveni letaki

Film

Naško Križnar: Vlačenje ploha v Pliberku. AVL ZRC SAZU 1999.

Videoposnetki

Vlačenje ploha v Pliberku in okolici. Intervjuji. Naško Križnar, AVL 1999.
Vlačenje ploha v Libučah in v Vogrčah. Naško Križnar, AVL 2002.

MARTINA PIKO, *TRADITIONAL AND CONTEMPORARY CARNIVAL EVENTS IN KOROŠKO (CARINTHIA)*

Compared to the rich folk heritage pertaining to other segments of life traditional Carnival events of the Koroško region have not been sufficiently preserved. Niko Kuret and Pavle Zablatnik both wrote extensive treatises on traditional Carnival customs of this region. More recent descriptions of traditional and contemporary Carnival customs can be found in the monographs of Carinthian villages or municipalities as well as in the publication titled

Tako smo živeli - Življenjepisi koroških Slovencev (This Was Our Life - Autobiographies of Carinthian Slovenes). Documentary video films on Carnival customs are the work of Naško Križnar.

Since very little has been written about new forms of Carnival customs this article focuses on them. No data has yet been collected on the degree of preservation of traditional Carinthian Carnival customs in the present. Based on recent preliminary research work it is possible to conclude that traditional Carnival customs, still alive and practiced after WWII, have largely died out. In some places, however, they have once again been revived, and these instances of revitalization indicate a new developmental turn in the practice of traditional customs in general. Those who are active in the revitalization of Carnival customs are mostly local societies. Motivations for such revitalization are different; one of them is the wish to preserve the continuity of tradition, the other is the fact that such events represent a source of income for various society activities.

Several places in Koroško have revived the so-called »plank dragging.« According to the preliminary research in Bleiburg the revived custom has been preserved in its traditional form while outside the town, in villages, it has been somewhat modified.

Traditional Carnival events in Koroško, which are still organized, are also the so-called »swine verdicts« and Carnival dances. New are the so-called Carnival meetings that appeared in the last decade. The main objective of these meetings is to demask and ridicule current local, as well as other, political and social events and persons. The meetings are patterned after the traditional Carnival happening called the *Villacher Fasching* (The Villach Carnival). The public has been assigned the role of passive spectators, and there are very few masks, even onstage. The characters are usually taken from everyday life or from television shows, and masks serve mostly in order to recognize different well-known characters. Carnival meetings require long preparations. They abound in witty text lines, clever hints, and jokes.

Masquerading as a traditional part of Carnival events has preserved its relevance only in Carnival dances, in which the most ingenious masks receive awards, and in Carnival feasts for children. The »Senior Citizens' Club« prepares Carnival events for the older generation.

Since there are no traditional Carnival masks left in Koroško, present-day masks represent masked characters from other regions, especially the *korant* (or *kurent*). It seems that this mask also influenced the appearance of the devils in St. Nicholas processions in the countryside. More and more devils wear fur coats and hand-made masks, both characteristics of the *kurent* mask. Similarly changed is also the character of the *Pehtra* mask in Koroško. It is not certain, however, if the *Pehtra* mask has had any influence on the altered masks of the devil.

One of the most pertinent questions in relation to the future development of the Carnival in Koroško is the following: In view of the present abundance of Carnival meetings, is there any chance for the revival and reappearance of traditional Carnival events as a reaction to the prevalent uniform type of Carnival celebrations?

PUSTOVANJE V REZIJII

ROBERTO DAPIT

Ob vseh vplivih, spremembah in inovacijah je pustovanje v Reziji še vedno eden osrednjih dogodkov lokalne skupnosti. Med najpomembnejšimi dejavniki za ohranjanje pustnih obredov sta glasba in ples; pomemben dogodek z elementi ljudskega gledališča je sežiganje bábaca.

Regardless of numerous changes, innovations, and influences the Carnival festivities in Resia, Italy, still represent one of the central events within the local community. Two of the most important factors in preserving traditional Carnival customs are the music and dancing. Burning the bábac mask is an important event that contains elements of folk theatre.

UVOD

V Reziji so se maske pojavljale v obdobju od svetih Treh kraljev do pepelnice. Danes je maskiranje omejeno na zadnji teden v pustnem času; celotno obredje je torej časovno in prostorsko zelo okrnjeno. Preteklo stanje je mogoče le delno rekonstruirati, kar velja tudi za nekatere strukture osrednjega obredja, ki je potekalo od debelega četrta do pepelnice.

V tem članku se omejujem na predstavitev obdobja od pustne sobote do pepelnice, torej na čas, ki sem ga na terenu (v plesni dvorani in na trgu vasi Bila) s pomočjo informatorjev od začetka devetdesetih let sam tonsko, foto- in videodokumentiral.¹ Kot navadni obiskovalec sem prvič opazoval rezijansko pustovanje leta 1983.

Zelo pomemben vir za predstavitev rezijanskega pustovanja so dela Deborah Puccio [1992; 1993a; 1993b; 1994; 1997; 2002], ki je na tem področju opravila dragoceno raziskavo in objavila nekaj študij o maskah v Reziji. Njeno delo je pomembno, saj je v njem tudi prvič izpostavila vprašanje predpustnih obhodov zimskih mask, ki jim Rezijani pravijo *bábaci* ali *kúkaci*. Puccio jih povezuje z bolj znanimi *bílími máškírami* oz. s pustnimi maskami in skuša interpretirati pustne in druge običaje, povezane z maskiranjem od sredozimskega časa do pomladi. Puccio razume obhode sredozimskih mask imenovanih *bábaci/kúkaci* kot nadaljevanje prvobitnega izročila, po katerem maskiranci poosebljajo duh prednikov. Njihova spolna nedoločnost se konča na koncu pustnega obdobja, ko postanejo *máškire* in *maškaríni*, splošno znani kot *bíle máškire*, ki so nastopale v osrednjem delu obreda iniciacijskega značaja. Tu sta se fiktivno *máškira* in *maškarín* tudi srečala, vendar sta bila v paru le za čas enega plesa. Po opazovanju pustnih šeg se je potemtakem izkazalo, da se na koncu pustnega torka *máškira* (ženska oblika maske) umakne, medtem ko *maškarín* (moški lik) sam vodi

¹ Ker še nisem opravil usmerjene raziskave, so ugotovitve rezultat opazovanja določenih segmentov pustovanja, in ne celotnega obdobja pusta.

zaključek pustovanja. Pustni obred naj bi torej izpostavil neenoten položaj spolov. Puccio je ob pustnih šegah raziskovala tudi druga vprašanja v zvezi z razmerjem med spoloma, zaročnimi in ženitovanjskimi obredi. Primerjave šeg letnega in življenjskega ciklusa s pogrebnimi šegami (npr. bedenje pri mrtvecu) so pokazale relevantne analogije. [prim. Puccio 2002]

Tako kot velja za druge rezijanske kulturne prvine, se tudi šege, povezane z maskami, od kraja do kraja razlikujejo. Prepričan sem, da bi bilo smiselno (raz)iskati njihovo skupno jedro, tako etnogenezo kot diferenciacijo z vsemi možnimi različicami, ki so že v tej fazi raziskovanja zelo razvidne. Po razpoložljivih podatkih za vse kraje rezijanskega ozemlja, predvsem za vasi Bila, Korito, Osojane, Solbica in Učja, kaže vzhodna Rezija bolj arhaično stanje. Pri tem je paradoksalno, da se tradicionalno pustovanje ohranja v bistvu le v Bili, tj. v najbolj zahodnem kraju Rezije, najbližjem furlanskemu svetu. Zelo povedno je tudi dejstvo, da v Bili niso zabeleženi obhodi *bábacev*, medtem ko naj bi hodili v vzhodni Reziji še v sedemdesetih letih, se pravi nekako do potresa leta 1976, največje prelomnice zadnjih desetletij, ki je materialno in kulturno prizadela celo Furlanijo.

Kjub temu da je vas Bila zelo izpostavljena sosednjim furlanskim vplivom,² so tam še danes kar dobro ohranjene šege v zvezi z pogrebom *bábaca*, ki je v Bili tudi ime pustne lutke. Verjetno je ravno geografski položaj prispeval k temu, da se je pustovanje ohranilo, saj so zunanji opazovalci začeli prihajati zaradi rezijanske glasbe in plesa pa tudi zaradi pogreba *bábaca*. Pustni pogreb kot čedalje večji spektakel je pojav, ki ga je že M. Chirico izpostavila s svojo analizo avdiovizualnih dokumentov od 1977 do 1991 [Chirico 1993]. Tega pojava se Rezijani dobro zavedajo in domnevam, da so v veliki zadregi zaradi dejstva, da udeležba domačinov upada, medtem ko raste število zunanjih obiskovalcev, ki jih konec koncev vabi že sama reklama za rezijansko pustovanje.³

V plesni dvorani je največ Nerezijanov v soboto ali torek zvečer. Na osnovi lastnega opazovanja lahko domnevam, da sta postala rezijanski ljudski ples in spremljajoča glasba zelo privlačna tudi za Nerezijane, tako za raziskovalce kot za navadne ljubitelje ljudske kulture. Splošni odnos do ljudskega izročila oz. do njegovih folkloriziranih oblik se gotovo razvija in vodi v iskanje tovrstne turistične ponudbe. V tem smislu ponuja Rezija nekaj več kot ostali kraji: v Reziji namreč obiskovalci niso zgolj opazovalci, marveč tudi udeleženci. Vsakdo se lahko udeleži plesa, kar Rezijanov ne moti preveč, saj so v veliki meri pripravljene učiti obiskovalce na videz precej enostavnega plesa. Odnos Rezijanov do neznanih oseb je praviloma pozitiven, s ponosom in veseljem sprejmejo vse tiste, ki kažejo zanimanje za njihovo kulturo. Takšen odnos med domačini – nosilci izročila in zunanjimi obiskovalci – raziskovalci je običajen, saj je katerokoli zanimanje avtomatsko tudi priznanje lokalne kulture in ponuja zadoščenje nosilcem izročila. Zanje tuja publika ne potrjuje le življenje izročila, temveč včasih tudi aktivira določeno skupinsko dinamiko. Ob tem pa ne smemo spregledati dejstva, da so Rezijani že od nekdaj navajeni biti predmet raziskovanja in občudovanja s celega sveta.

² To dejstvo potrjuje tudi jezikovno stanje biskega govora, ki kaže močen vpliv romanskih jezikov oz. jezikovnih stikov.

³ Po podatkih Anne Micelli, predsednice društva Pro Loco leta 2002, naj bi bili plakati o rezijanskem pustovanju razobešeni ne le v Reziji, temveč tudi po Karnji, Železni in Kanalski dolini do Vidna. Anna Micelli je v pogovoru 11. 9. 2002 na Ravanci tudi izjavila, da naj bi bila reklama potrebna le do določene mere, saj ima plesna dvorana omejen prostor.

PREDPUSTNO OBDOBJE ALI ČAS BABACEV

Po delih Deborah Puccio in lastnih terenskih podatkih povzemam opis predpustnih obhodov *bábacev*, ki so sestavni del pustnih obredov in so neposredno povezani z drugimi šegami, ki se jih udeležijo ali organizirajo pripadniki družbe mladih.

Pustni čas se je v Reziji začel že na dan svetih Treh kraljev, potem ko so *kuškrítavi* oz. koledniki obiskovali vaške hiše in na vrata napisali G + M + B. Dan svetih Treh kraljev pomeni nadaljevanje prazničnega obdobja, ki se začne na predvečer božiča. Glavni akter prazničnega obdobja, ki se končuje ravno 6. januarja, je skupina mladih *kuškrítov*. V skupini so danes dvajset let stari fantje in dekleta, čeprav vemo, da so bili *kuškrítavi* prvotno samo moški. Beseda *kuškrét* (v furlanščini *coscrit*, v italijanščini *coscritto*) pomeni, da je šlo za fante, nabornike, sposobne iti v vojsko. Tako kot drugje po Furlaniji so se v Reziji začela že pred drugo svetovno vojno udeleževati teh šeg tudi dekleta.⁴ Te šege so po vsej verjetnosti nadaljevale starejše iniciacijske obrede in so prešle v institucionalno rekrutiranje odbor-
nikov. Tu želim izpostaviti zanimivo povezavo z obhodi *bábacev*, ki so bili tudi mešana družba, po navadi mlajša (udeležili so se jih tudi mladoletniki), pri čemer ne vemo, od kdaj so se jih udeleževala dekleta.

O tem prvem delu pustnega obreda so na voljo le pričevanja in študije, saj so te šege v Reziji v glavnem zamrle. Tovrstni našemljenci se imenujejo *bábaci* v vaseh Osojane, Korito, Učja, Njiva in *kúkaci* na Solbici: večinoma mladi fantje in dekleta, našemljeni v stare, razcapane obleke, so ponoči v manjših skupinah hodili od hiše do hiše. Nosili so palico in klobuk, obraz so imeli po navadi pokrit s preluknjano cunjo za oči ali namazan s sajami; vsi so vstopili v hišo, ne da bi spregovorili. Zgodilo se je, da je več skupin istočasno obiskalo hišo. Skupino je vedno spremljal nekdo brez naličja, ki je zanjo tudi odgovarjal. Pustni obredi v Reziji se od kraja do kraja razlikujejo in to velja tudi za predpustne obhode *bábacev* in *kúkacev*.

Zadnje dni pustnega časa so te maske postale bele in so nosile bogate noše, trakove, zlato in pisana pokrivala. Fantje in dekleta so plesali do poznih ur, dokler niso sneli mask. To je trajalo do pustnega torka, v sredo, na pepelnico, pa je moška družba spet prevzela vse glavne vloge in vodila zaključni obred, npr. v Bili sežiganje pustne lutke ali v Učji obhod po vasi in zaključno večerjo.

PUSTNO OBDOBJE

Sobota zvečer

Pustno praznovanje se sedaj odvija skoraj izključno v vasi Bila/San Giorgio, v obnovljeni dvorani bivše osnovne šole. Številni plakati po Rezijanski dolini in tudi drugje po Furlaniji, razobešeni vse do začetka posta, napovedujejo praznično obdobje od pustne sobote zvečer do srede oz. pepelnice.

⁴ Ciceri [1968–1971: 121] zapisuje prav podatke o Reziji. O rezijanskih kuškrítih piše tudi Nicoloso Ciceri [1992: 157].

Bábac in godca, ki na *čitiro* in *bünkulo* spremljata ples. Učja. Nedelja pred pustno nedeljo, 2000.
Fotografije: Roberto Dapit.

Ples moškega lika, ki nosi trakove na isti način kot so jih prej *maškarúni*. Učja 2000.

V okrašeni dvorani se v soboto zvečer začne ples z godci, *citiráwci* in *bunkuláwci*, ki igrajo na nizki leseni ploščadi, opremljeni z mikrofoni. Navadno je več godcev, trije ali štirje s *čitiro* (violino) in le eden ali dva z *bünkulo* – s čelom, ki ga imenujejo tudi *brünkula*, *ta valika čitira*, *bäs*.⁵ Največja skupina rezijanskih godcev (okrog 20) je danes aktivna v vasi Bila, ravno tam, kjer se pustovanje še ohranja in izvaja. V nekaterih vaseh so zelo redki, drugje jih ni. V zadnjih letih lahko opazamo, da je pust še odlična priložnost tudi za mlajše *citiráwce*, da vadijo z najbolj izkušenimi godci oz. jih skrbno opazujejo.

Pred *citiráwci* plešejo ljudje navadno našemljeni, med njimi je tudi veliko zunanjih.

Pust je edini praznik, ko igrajo le rezijansko glasbo, medtem ko je za *šégro*, vaški praznik, na sporedu tudi zabavna glasba, ki jo igrajo razne skupine iz Furlanije - Julijske krajine. V soboto zvečer se v enem delu dvorane ples nadaljuje do treh, štirih zjutraj, v drugem delu pa je možno piti in jesti. Med jedmi velja omeniti *calčúnave*, praznično obredno jed, ki ni značilna le za Rezijo, temveč tudi za Karnijo, severno področje Furlanije, kjer jo imenujejo *cjarsons*, z besedo, iz katere izvira tudi rezijansko ime. Sredi tega dela dvorane leži lutka, v Bili imenovana *bábac* (v vasi Osojane *drumígič*, na Solbici pa *děd*), pogosto z žensko lutko - spremljevalko in otrokom, narejenima na enak način.

Pojavljajo se tudi nekatere *bíle máškire*, čeprav nimajo več nobene obredne funkcije. Tako imenovane *te lípe bíle máškire* so tradicionalne maske, njihove glavne lastnosti so bela barva obleke, pisanost trakov in visokih pokrival. *Máškira* in *máškarun* sta ženska in moška varianta ene same maske. Oba imata belo krilo, pisane trakove in visoka pokrivala. Tak lik je možno opredeliti kot najbolj značilno obredno masko, ki je imela v Reziji funkcijo nekje do druge polovice 20. stoletja.⁶ Podoben iniciacijski značaj kažejo maske sosednih *blúmarjev* iz Črnega Vrha/Montefosca v Benečiji, kjer še danes družba mladih fantov teče skozi vas naokrog.⁷ Tipološko so takšne maske navzoče ne le med Slovenci v Furlaniji, ampak še drugod v furlanskem (in evropskem) prostoru, npr. v Zahre/Sauris, kraju germanskega izvora v Karniji oz. severni Furlaniji, kjer so med drugimi liki tudi bele maske. V Vrhu/San Michele del Carso je glavni lik - fant, ki hodi v paru s pupo - oblečen v belo mornarsko obleko in nosi izredno visoko pisano pokrivalo. Zelo verjetno spada tudi ta lik v isto tipologijo kot *bíle máškire*. Simboli vseh teh mask so zelo podobni in verjetno je bila tudi funkcija istega izvora. Danes se rezijanske *bíle máškire* pojavljajo zunaj svojega tradicionalnega konteksta, saj jih opazujemo pri vseh generacijah, tudi pri otrocih in starejših ženskah, celo v nepustnem času, ko folklorna skupina predstavlja značilnosti rezijanskih noš. [Dapit 2001: 246-248] *Máškarúnov* v pustnem času praktično več ne vidimo, le za pusta 2001 se je mlad fant, član folklorne skupine, oblekel v belo oblečenega *máškarúna*.

Med publiko pustne sobote je mogoče videti zvečer čedalje manj starejših ljudi, medtem ko jih je nekaj več v nedeljo popoldne. Nekateri izseljenci pridejo nazaj v Rezijo tudi zaradi pusta, celo iz tujine. V Reziji je ples še danes glavni dogodek pustnega časa. Veliko število ljudi, posebej mladih, ostane na plesišču; tako je vsak večer: v soboto, nedeljo, torek in še v sredo, po pogrebu pusta. Ples lahko improvizirajo tudi v gostilni v ponedeljek zvečer. Skoraj nikoli ga ne prekinajo, razen ko se pri petju sredi plesišča zadrži za nekaj minut skupina žensk in so *citiráwci* prisiljeni počakati, da končajo. Kot kaže, Rezijani ne marajo predolghih pavz. Odnos med godci in publiko je vedno živahen; oba akterja sta zelo pozorna drug do drugega. Če publika ne mara določene glasbene izvedbe, to odkrito pokaže in protestira. To se včasih zgodi, ko vižo vodi godec, ki nima dovolj izkušenj, je prestar ali pa takrat ni sposoben igrati. Po drugi strani se lahko godci norčujejo iz plesalcev, tako da igrajo težke oz. nenavadne takte ali neizmerno dolge viže, ki jih pa Rezijani plešejo do konca.

⁵ O rezijanski glasbi in glasbilih piše Julijan Strajnar [1988].

⁶ O tem ponujajo dela Deborah Puccio veliko zanimivih podatkov.

⁷ Včasih so belo oblečeni blúmarji naredili toliko krogov, kolikor je bilo fantov. O blumarjih so pisali Križnar [1974; 1976-1977], Kuret [1984], Morelli [1994], Nicoloso Ciceri [1972], Ciceri in Pellis [b.l.; 1993].

Nedelja popoldne

V nedeljo popoldne okoli dveh se ples odvija zunaj na gorici oz. na majhnem, stranskem trgu. Godci so vedno na leseni ploščadi, ljudje pa plešejo pred njo. Na tem mestu ni prav veliko prostora, tako plešejo v glavnem Rezijani. Lahko se zgodi, da improvizirajo določene scene, ko dajo npr. na voz živega človeka namesto *bábaca* oz. lutke. Ko se stemni, grejo vsi v dvorano in spet plešejo do precej pozne ure ponoči.

V Učji so po nekaj letih prekinitve spet uvedli popoldanski ples v gostilni v osrednjem delu učjarskega področja, imenovanega Bork. Tam se tovrstno pustovanje odvija predzadnjo nedeljo pred pustom. Prisoten sem bil leta 2000, ko so dali pobudo pravzaprav ljudje iz Bile, ki sodelujejo pri pustovanju ali so v društvu *Associazione Sangiorgina*. Pustno praznovanje so ponovili še leta 2001 in 2002. V kraju samem *citirávcevi* ni več in so v glavnem igrali godci iz Bile, ki so s seboj celo prinesli lutko *bábaca*. Od dveh meni znanih učjarskih *citirávcevi*, ki živita v sosednjih furlanskih krajih, je z godci iz Bile igral starejši in bolj izkušen. Udeleženci so svoje maske v glavnem improvizirali, tako da ni bilo videti tradicionalnih rezijanskih *bílích máškir*. Pri nekaterih Učjarjih sem opazil določene prvine, značilne za pusta in za rezijanski prostor: ženska, oblečena v furlansko nošo, je nosila male lutke – otroke, njen spremljevalec pa je nosil plastični trak na isti način, kot so ga prej *maškarúni*.

Publika spremlja ples na *gorici* na pustno nedeljo popoldne. Bila 1997.

Godci igrajo za ples na *gorici* na pustno nedeljo popoldne. Bila 1997.

Živi *bábac* in ženski lik *bábaca* na vozu. Ples na *gorici* na pustno nedeljo popoldne. Bila 1997.

Oba sta se isti dan našemila kot *duják* in *dujačé-sa*, tj. kot divji mož in divja žena. Maloštevni domačini so plesali po učjarsko, to je posebna različica rezijanskega plesa, ki ga Učjarji še znajo plesati. Okoli sedme ure je bilo vsega konec.

Pepelnica – sežiganje *bábaca*

Naj na kratko opišem letošnje dogajanje, ki se je razvilo na podoben način kot v devetdesetih letih, se pravi v obdobju mojega opazovanja. Precej pomembno je dejstvo, da se po pustnem pogrebu ples spet odvija v dvorani, kjer se seveda tudi kaj popije in pojé. Ta navada se je uveljavila nekako na koncu devetdesetih let in je zanimivo pričevanje o spremembah izročila ter o odnosu oz. spoštovanju uradne vere.

Če pride človek v Bisko vas okoli šestih zvečer, sliši, da se je zadnja faza pustovanja že začela odvijati. V plesni dvorani je že dokaj živahno: igrajo tri, štiri *č'tire* in dve *bünkulli*, ljudje plešejo. Dvorana je skoraj polna in tudi obiskovalci točilnega pulta so precej številni. Med publiko izstopajo tri dekleta, našemljena v bile maskire z visokimi rožastimi klobuki, ki plešejo. Ob tem se zdi, da so Rezijani dokončno izgubili odnos do obrednih mask,

Od leve proti desni stojijo: *maškarin*, tri *bile máškire*, druga maska z desneje iz Učje. Spodaj starejši ženski v varianti *bilih máškir*.

Bila, pepelnica 1998.

Ples ob gorečem *bábacu*. Bila, pepelnica 1998.

Prevoz *bábaca* na gorico. Bila, pepelnica 1995.

dvorani ležijo v saneh zraven točilnega pulta tri pustne lutke: *bábac*, njegova spremljevalka in otrok. *Bábac* je razpoznaven posebej zaradi velikega falusa, ki so mu ga pripeli z vrvjo. Otroci obkrožijo lutke in skačejo po njih.

Do sedmih v dvorani popolnoma prevlada pustno oz. zabavno vzdušje. Točno ob sedmih je dvorana čisto polna. Družino *bábacev* odpeljejo ven tako, da jih vlečejo na saneh po suhem asfaltu do kraja osrednjega dogajanja, imenovanega *ta-na Guríci*. Beseda gorica pomeni na Primorskem trg. To je v resnici stranski vaški trg, daleč od glavne prometnice, kjer so plesali že v nedeljo popodne. Včasih, domnevno do leta 1973 ali 1974, so pripeljali *bábaca* na *Gračiščē*, na kraj na robu vasi, ki je znan tudi zaradi ruševin zelo stare zgradbe. Ime in zgodovinski podatki kažejo, da spada to mesto med starejše kraje, dokumentirane v dolini.¹⁰

saj otroci včasih sploh niso nosili tovrstnih mask. Ljudje so se na pepelnico šemili tako, da so zgolj improvizirali oblačila, medtem ko so liki, ki v prvem planu sodelujejo pri sodni razpravi in pogrebu babaca, nosili bolj razpoznavne obleke. Splošni trend, da so tudi zelo majhni otroci našemljeni v tradicionalne pustne maske, je mogoče opaziti tudi drugje po Benečiji in Sloveniji. Domnevam, da je mogoče te inovacije v glavnem pripisati dejavnosti vrtcev in osnovnih šol, saj je eden od učnih predmetov tudi spoznavanje ljudske kulture;⁸ to velja tudi za rezijanski primer.⁹

Bolj ko se ura bliža sedmi, bolj se dvorana polni in živahnejša je. Prisotni so že maskiranci, ki bodo prevzeli glavno vlogo na pogrebu. Zdaj krožijo med ljudmi ter moškimi iz starih bakrenih veder nalivajo vino skozi lijak v grlo. Eden ima v roki umetno salamo, falični simbol, s pomočjo katerega zabava navzoče. Takšno, že nekoliko gledališko vzdušje napoveduje stil nadaljnega dogajanja. V

⁸ Podobne pojave lahko vidimo tudi v Sloveniji. Mag. Helena Ložar - Podlogar piše (glej njen članek v tej publikaciji), da so se v Ponikvah na Dolenskem otroci našemili v tradicionalne maske (petelin in košuta), kljub negodovanju fantovščine, ki po tradiciji dovoljuje tako maskiranje le svojim članom.

⁹ V šolskem letu 2001/2002 se je več osnovnih šol vzhodne in severne Furlanije udeležilo projekta, v katerem je poleg drugih iniciativ predvidena tudi potujoča razstava tradicionalnih mask. Sodelovale so tudi šole iz Špetra v Benečiji, Rezije in Kanalske doline. Nekateri otroci bili našemljeni kot *bábaci*/kúkaci in bile máškire in so spremljali cel obred pogreba. Projekt osnovne šole v Reziji za šolsko leto 2002/2003 predvideva obravnavo določenih tem iz lokalnega pustovanja ter udeležbo otrok na pustnem praznovanju. Za nadaljevanje projekta, v katerem sodelujejo tudi krajevna društva in javne ustanove, me je vodstvo osnovne šole prosilo za strokovno pomoč.

¹⁰ Kuret [1984: 414] omenja le nek grič, a gre verjetno za isti kraj.

Sprevod na Gorico traja približno petnajst minut. Na čelu so godci, ki nenehno igrajo rezijansko glasbo. Takoj za njimi pride *bábac*, obkrožen z otroki in glavnimi liki, ki bodo inscenirali njegovo obsodbo in pogreb. Manj vidno vlogo igrata vdova in njena sprem-ljevalka. Dogajanje na trgu v glavnem režirajo moški. Hrupen in kričeč sprevod se vsake toliko ustavi, saj glavni liki med seboj glasno diskutirajo in stopnjujejo napetost. Med številnimi glasovi, ki se v tem dogajanju mešajo, tako da jih je težko razumeti, je mogoče slišati še vedno tradicionalni vzklik: »*Wõjmě nášaga püsta!*« Letos se je celoten sprevod ustavil pred hišo znanega, že pokojnega *citiráwca Ğwánkala*, kjer so po omembi njegovega spomina nekaj minut igrali v njegovo čast. Do gorice je le še nekaj metrov in ko vsi pridejo tja, ljudje obkrožijo osrednje dogajanje. *Citiráwci* so vedno na robu tega osrednjega prizorišča, na katerem je v središču pozornosti sodna razprava. Na odru improvizacijskega gledališča sodeluje tudi zelo pozorna publika, če ne drugače vsaj s komentarji ali smehom. Letos je rezijanski župan igral vlogo nekakšnega branilca. V zadnjih letih niso imeli vsi glavni liki stalne, povsem definirane vloge. Po načinu maskiranja so bile letos maske manj izrazite. Navadno nastopajo tudi značilni cerkveni liki, npr. škof ali kardinal in duhovnik, ter liki, ki predstavljajo posvetno oblast, npr. policaj. Najbolj stalna lika po uporabi vidnih simbolov sta tožilec in krvnik. Prvi nosi plašč, včasih tudi klobuk, najbolj opazno je, da hodi bos, kar je mogoče znamenje revščine, v katero naj bi pust spravil vse ljudi. Po tradiciji je zaradi tega dejstva pust tudi obsojen. Krvnik je maskiran tako, da ima pokrit obraz, in spominja na neko živalsko bitje. Ima vile in skrbi, da *bábac* zgori do konca. Letos je nosil umetni kožuh belega medveda.

Vzdušje je v času dogajanja (približno 30–40 minut) zelo napeto in komično-tragične-mu razvoju dogodka posvetijo vsi navzoči veliko pozornosti. V tem kontekstu je zelo živa interakcija med publiko in glavnimi liki. Otroci so v prvi vrsti. Tožilec muči *bábaca* z orodjem in stopa nanj. Bolj kot vsi ostali je vživet v svojo vlogo in deluje zelo impresivno tako v dramatičnem kot v komičnem smislu. Že med sodbo začnejo sežigati lutke, pri čemer pazijo, da ne bi zgorele takoj. Zaradi tega je prizor, v katerem se veliko dogaja, še bolj učinkovit. Tožilec hodi bosonog med napol sežganimi lutkami. Ko obsodbo podpišejo vsi glavni liki, se *bábac* zares vne. Godci začnejo igrati. Glavni liki in le redki med navzočimi plešejo ob plamenečem *bábacu*. Ko vse zgori, je pogreb hitro končan. Nekateri grejo domov, drugi v gostilno, tretji se vrnejo v dvorano, kjer bodo *citiráwci* po kratkem oddihu spet zaigrali in kjer bodo ljudje zaplesali. V gostilni lahko glavni liki inscenirajo še kakšen prizor, se počasi oddahnejo in se polni zadovoljstva počasi sprostitjo. Enkrat po polnoči je vsega konec.

NEKAJ ZAKLJUČNIH OPOMB

Prvič sem obiskal rezijansko pustovanje pred skoraj dvajsetimi leti. Primerjava nekdanje in današnje izvedbe osrednjega dela rezijanskega pustovanja pokaže naslednje:

1. Za splošno vzdušje je še vedno značilna visoka stopnja pozitivne napetosti, kar lahko v glavnem pripišem ljudski glasbi in plesu. Kljub določenim spremembam pri izvajanju sta glasba in ples med najvplivnejšimi dejavniki za ohranjanje pustnih obredov. Aktivni nosilci izročila so še danes iz vseh generacij rezijanske družbe, pri čemer je zanimivo, da se glasbeno izročilo nadaljuje v glavnem v eni sami vasi, v Bili.

2. Pustni obredi so iz dogodka, ki ga je po zakonitostih izročila izvajala sama skupnost, postali le do neke mere institucionalizirani praznik. Lokalna društva *Pro Loco* in predvsem *Associazione Sangiorgina* aktivno sooblikujejo rezijansko pustovanje, najpomembnejša pa je folklorna skupina, ki predstavlja rezijanske vasi navzven in hkrati omogoča, da se šege v dolini kolikor toliko spontano razvijajo, seveda pa s svojim zgledom tudi posredno vpliva na izvajanje ljudskega plesa in izbiro mask.

3. Rezijani se zavedajo, da se lahko tradicionalno pustovanje ohrani le, če ne bo podleglo vplivom folklorizacije. Njihovi ukrepi pa niso vedno dosledni, saj delajo za svoj praznik reklamo, hkrati pa zunanji publiki ne dovolijo snemanja ali fotografiranja (velja za pustovanje leta 2000). Ob tem je pozitivno dejstvo, da rezijansko folklorno izročilo navzven v glavnem predstavlja folklorna skupina in da sami nosilci izročila pod vplivom zunanjih dejavnikov ne prekinejo pustovanja zaradi vabila na festivale ali sprevide, kakor se je zgodilo v krajih, kot je Črni Vrh, kjer je pustna nedelja edini dan, ki je primeren za lokalno praznovanje.

4. Za Rezijane je eden najpomembnejših dogodkov sežiganje *bábaca*, ki ima veliko izvornih sestavin, npr. gledališko obnašanje. Vsekakor je težko oceniti, koliko na vitalnost, razvoj in ohranjanje šege vplivajo publika in mediji in koliko se šega sama prilagaja sodobnim časom. Zelo verjetno je, da se tudi tako konzervativna družba, kot je rezijanska, ne more ogniti vplivu zunanjega sveta na razvoj obredov.

5. Kljub vsem vplivom, spremembam in inovacijam je v Reziji tako kot tudi drugje pustovanje še vedno zelo pomemben dogodek lokalne skupnosti. To dejstvo me najbolj preseneča vsakič, ko ugotovim, da ne le glavni nosilci izročila, marveč tudi dober del skupnosti intenzivno doživlja praznik pusta.

VIRI IN LITERATURA

- Chirico, M. 1993: *Mercoledì delle Ceneri a Resia: Da rito a spettacolo. Analisi della documentazione audiovisiva (1977-1991)*. Tesi di laurea in Storia delle Tradizioni Popolari aa. 1992-1993. Trieste, Università degli Studi.
- Dapit, R. 2001: *Appunti per una ricerca sui riti di carnevale lungo il confine friulano-sloveno: l'eredità di Niko Kuret*. V: *Traditiones*, 30/1, Ljubljana: 235-251.
- Križnar, N. 1976-77: *Blumarji ali pustóvi*. V: *Traditiones* 5-6, Ljubljana: 195-202.
- Kuret, N. 1984: *Maske slovenskih pokrajin*, Ljubljana.
- Morelli, R. 1994: *Die Coscritti*. V: G. in H. Haid (ur.), *Alpenbräuche. Riten und Traditionen in den Alpen*, Bad Sauerbrunn: 169-196.
- Nicoloso Ciceri, A. 1968-71: *Rilievi etnografici in Val Resia*. V: *Ce fastu?*, Udine: 120-146.
- Nicoloso Ciceri, A. 1972, *Invito a Montefosca*. V: *Sot la nape*, 24/4, Udine: 10-20.
- Nicoloso Ciceri, A. 1992: *Tradizioni popolari in Friuli*, Udine, Chiandetti.
- Nicoloso Ciceri, A. in O. Pellis, b. l.: *Feste tradizionali in Friuli*, 1. knjiga, Reana del Rojale, Chiandetti.
- Nicoloso Ciceri, A. in O. Pellis, 1993: *Feste tradizionali in Friuli*, 2. knjiga, Reana del Rojale, Chiandetti.

- Puccio, D. 1992: Usanze slave in Italia. Il Carnevale in Val Resia, riti della fertilità e della fecondità. Tesi di Laurea aa. 1991-92, Milano, Università degli Studi. (diplomska naloga)
- Puccio, D. 1993a: Il Carnevale a San Giorgio di Resia. V: G. Fornasir in G. P. Gri (ur.), La cultura popolare «Lo sguardo da fuori». Atti del convegno di studio. Udine 21. 9. 1992, Udine: 239-257.
- Puccio, D. 1993b: Penetrazione e distribuzione di elementi friulani nel Carnevale resiano. V: Ce fastu? 69/1, Udine: 79-94.
- Puccio, D. 1994: Trois Carnavals alpins «du côté des jeunes filles en fleur». Mémoire présentée en vue du D.E.A. Anthropologie sociale et histoire de l'Europe, Toulouse, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales. (magistrsko delo)
- Puccio, D. 1997: Il prete e il carnevale. V: Ce fastu?, 73/1, Udine: 97-110.
- Puccio, D. 2002: Masques et dévoilements. Jeux du féminin dans les rituels carnavalesques et nuptiaux, Paris, CNRS Éditions (Méditerranée).
- Strajnar, J. 1988: Citira. La musica strumentale in Val Resia / Inštrumentalna glasba v Reziji, Trst - Videm.

ROBERTO DAPIT, *CARNIVAL CELEBRATIONS IN RESIA*

In Resia, masks appeared in the period between Epiphany and Ash Wednesday. A reconstruction of these events is possible only partly, which is also true of certain elements of the central ritual taking place between Carnival Thursday and Ash Wednesday.

The whole ritual has now been compressed in the last week of the Carnival period. In his article the author focuses on the events taking place in a Resian dance hall and on a village square in the period between Carnival Saturday and Ash Wednesday; since the 1990's he has been documenting these events with the help of a tape recorder, camera, video camera, and interviews with different informants.

An important source on Carnival festivities in Resia are the works written by Deborah Puccio, who especially focused her attention on winter processions of Carnival masks; these masks are called the *bábaci* or the *kúkaci* by the Resians. Initially sexually undifferentiated, at the end of the Carnival period they become either female (*máškire*) or male (*maškarúni*). In the springtime they appeared in the central part of initiation rites and were generally known as the so-called *bile máškire*. At the end of Shrove Tuesday the female masks stepped aside and the *maškarín* led the festivities into their conclusion. Puccio was also interested in other aspects of the relationship between the sexes, in engagement and marriage ceremonies. A comparison between the customs of the yearly life cycle and death and burial customs revealed relevant analogies.

In the present, Carnival festivities take place almost exclusively in the hall of the former village elementary school in the village of San Giorgio - Bila. Dance still represents the central part of Carnival celebrations in Resia. Many people, especially young ones, gather on the dance floor. Dancing takes place on Saturday, Sunday (when people also

dance in the village square in the afternoon), Tuesday and also on Wednesday, after the burial of the Carneval. Based on the comparison between the situation from the time of the author's first visit to Resia and the present it is possible to draw several conclusions:

1. Music and dancing are the key factors for the preservation of Carnival customs. The principal upholders of Carnival traditions still come from all generations of Resians.

2. Carnival customs have become institutionalized only to a certain degree. Several local societies actively participate in Resian Carnival festivities, but by far the most important is the local folklore group. By setting its own example it indirectly influences folk dance performances and the choice of masks. At the same time it also represents Resian folklore elsewhere.

3. Resians are well aware that their traditional Carnival customs may be preserved only if they do not become influenced by folklorization. Yet the measures they have undertaken in order to achieve this have not always been consistent; advertising outside Resia and the good reputation of the Resian Carnival tradition attract spectators from elsewhere, while the numbers of Resian residents attending the festivities, and especially the old, dwindle.

4. One of the most popular Resian Carnival events is the burning of the *bábac* on Ash Wednesday. It is difficult to know how strong is the influence of mass media and the spectators from the outside on the vitality, development and the preservation of this custom.

5. Despite numerous changes and innovations Resian Carnival festivities still denote an important social event.

OBHODI OBREDNIH MASKIRANCEV V DREŽNICI KONEC 20. STOLETJA*

POLONA ŠEGA

Avtorica predstavi pustne šemske like, pustôve v Drežnici nad Kobaridom v zgornjem Posočju, dogajanje v kraju v pustnih dneh od petka do torka leta 1998 in fantovsko skupnost kot nosilko šeg in navad.

The paper focuses on the pustôvi Carnival masks from Drežnica above Kobarid in the Upper Soča Valley between Carnival Friday and Shrove Tuesday in 1998. The organizer of this traditional Carnival custom in Drežnica is the local young men's society.

DOSEDANJE RAZISKAVE

V prispevku so v središču pozornosti pustni šemski like, *pustôvi* (1. skl. edn. púst) v Drežnici nad Kobaridom v zgornjem Posočju¹. Predstavljeni sta dogajanje v kraju v pustnih dneh od petka do torka leta 1998 in fantovska skupnost kot njegova nosilka.²

Kraji, kjer je pustno šemljenje ostalo fantovska zadeva, so bili že v drugi polovici 50. let in prvi polovici 60. let 20. stoletja redki [Kuret 1964: 171], a med njimi jih je bilo sorazmerno veliko na Goriškem. Niko Kuret je v razpravi o nosilcih šemskih šeg zapisal, da je fantovsko izročilo v zahodni Sloveniji »za čuda trdno« [1964: 175]. Različice obravnavanega pustovanja so sporočene tudi v drežniških vaseh Drežniške Ravne, Magozd, Jezerca in Koseč s fantovščino v Drežniških Ravnah in na Koseču. Ob pustovanju v Drežnici bo opozorjeno še na obhoda obrednih maskirancev ob miklavževem in sv. Treh kraljih.

Podatki za obravnavo so bili zbrani z opazovanjem dogajanja na terenu in s pogovori z nosilci vsake šege na dan, ko so šego izvajali; poleg tega sem, predvsem za pustovanje, med drugim upoštevala slikovno in hemerotečno gradivo iz Goriškega muzeja iz Nove Gorice (fotografa Naško Križnar in Inga Miklavčič), odgovore na vprašalnico o maskah Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU,³ diapozitive iz leta 1965, ki jih hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU v Ljubljani, prispevek iz televizijske serije Kaleidoskop

* Besedilo so pregledali posamezniki iz fantovske skupnosti v Drežnici: David Kapitan, Matjaž Koren, Srečko Koren, Marko Kutin in Boštjan Rakušček. Pri pregledu zapisa narečnih besed je sodelovala tudi prof. Mateja Černigoj Skočir. Prispevek je bil končan novembra 2000.

¹ Drežnica, vas pod Krnskim pogorjem, je imela leta 1991 274 prebivalcev s 23,7 % deležem otrok do 14. leta starosti, delež aktivnega prebivalstva je znašal 44,4 %, delež zaposlenih dnevnih migrantov pa 57,6 %. Pomembna dejavnost je bila živinoreja s poletno planinsko pašo [Orožen Adamič, Perko in Kladnik 1995: 130, 975–976]. Govor sodi v primorsko narečno skupino, ožje pa v obsoško narečje [Logar in Rigler 1990].

² Pojem fantovska skupnost opredeljujeta Kuret [1989a: 86] in Ravnik [1989: 85–86].

³ Na vprašalni poli 5.12 jih je leta 1956 zapisal Branko Rot.

Draga Kocjančiča iz leta 1965, televizijski prispevek iz Obzornika leta 1972, televizijsko oddajo iz leta 1979 v režiji Dragomira Zupanca, televizijski film iz let 1990-91 v režiji Francija Slaka in video film Naška Križnarja iz leta 1996.

Sodeč po razpoložljivem gradivu, je drežniškemu pustovanju doslej namenil največ strokovne pozornosti Naško Križnar, ob raziskovanju pustovanja oziroma maskiranja drugod po Slovenskem pa tudi Niko Kuret. Drežniški maskiranci so vključeni v pregleda mask na Slovenskem Nika Kureta [1984] ter Janeza Bogataja in Marjana Bažata [Bažato in Bogataj 1994], Inga Miklavčič Brezigar pa ga je obravnavala v etnološki topografiji občine Tolmin [1996].

Dragocena vira sta bila raziskovalna naloga Davida Kapitana *Lesena maska pod Krnom* [1998] in besedilo Srečka Korena *Drežniški pust in drežniška fantovščina*, [1998]⁴ ki posredujeta pogled na pustovanje in fantovsko skupnost od znotraj, s strani akterjev.

Upoštevani sta še besedili Mateje Černigoj *Obdelava drežniškega narečja in jezikovna narodopisna zbirka iz Drežnice* [1997] in Mateje Ivančič *Maskiranje – od resnega rituala do brezciljne zabave. Nadaljevanje pustne tradicije v Drežnici* [1998].

Tema je bila zanimiva tudi za sredstva javnega obveščanja, če sklepamo po številu objavljenih novinarskih člankov. Časopisje ni bilo pregledano sistematično, upoštevani so prispevki, ki jih je v omenjenem besedilu objavil David Kapitan in so shranjeni v hemeroteki Goriškega muzeja. Pošta Slovenije je leta 2000 izdala znamki z motivom drežniških pustov [Bogataj 2000: 6-9].

PUSTOVANJE LETA 1998

Petek, 20. februarja. Fantje, vključeni v drežniško fantovščino (torej neporočeni fantje z dopolnjenimi 17 leti in starejši), so se zadnjič pred pustovanjem zbrali na sestanku v svojih prostorih nad gostinskim lokalom in trgovino in dokončno določili potek pustovanja. Na sestanku jih je prišlo 28. Nekaj pred polnočjo so zunaj pogasili javno razsvetlavo; ko je v zvoniku ura odbila polnoč, so zapeli pesem Bleda luna,⁵ sledil je sprevod, *pobórka*, s katero so zadnjič, četrtič po sprejemu novincev v fantovščino zadnjo soboto v decembru 1997, po vasi naznanili bližajoči se začetek pustovanja. Nenašemljeni so po vasi, kjer ni smela goreti nobena luč, nastopili z akustično masko: z improviziranimi zvočili, tudi s kravjimi zvonci, ki so jih kupili v Gorjah pri Bledu in so jih pozneje, med pustovanjem, nosili šemski liki **ta grdih**. Pred hišami, kjer so v minulem letu dni žalovali, se je moral trušč poleči. Močnejši pa je postal pod tistimi okni, kjer je gorela luč, kjer so torej kršili nepisano pravilo. Sprevod kot sestavino pustovanja je režiser Franci Slak vključil v televizijski film o drežniških pustovih (1990-91), v drugih vizualnih virih pa ni zabeležen.

Sobota, 21. februarja. Pustni sprevod so zjutraj začeli spred gostilne, pomembnega prostora v sklopu pustovanja: v njej so se našemili, pred vhodom so začeli pustni sprevod, tam kosili,

⁴ Vsebinsko je avtor predstavil 9. junija 1998 v Ljubljani na dobrodelni prireditvi za odpravo škode, ki jo je drežniškemu območju prizadel potres aprila 1998.

⁵ Besedilo zapisuje Kapitan [1998: 10].

v nedeljo žrebali dobitnike glavnih pustnih nagrad in v torek položili pusta na pare. Pred javnim nastopom so bili nosilci šemskih likov opozorjeni, da se ne smejo napiti. Kot je zapisal Koren, bi se jim sicer »javno vzelo masko in jih nagnalo domov« [1998: 2].

Pustovanje v ožjem pomenu je torej začel sprevod,⁶ predstavitev našemljencev v premikajoči se vrsti brez obrednega pomena. Za razliko od spreveda je obhod po hišah, ki je sledil in se ga je udeležil le del našemljencev (**tisti, ki vozi**, godec, **ta lepi** in **ta stara dva**), obredna hoja, združena z nabiranjem darov kot plačila za blagoslov, ki so ga obiskovalci prinesli k hiši; torej obredna hoja, kakršna je tudi ob koncu 20. stoletja poznana iz pustovanj drugod po slovenskem narodnostnem ozemlju in ob drugih priložnostih. Naško Križnar je drežniški obhod označil kot »discipliniran« [1986: 7]. Našemljenci niso obiskali hiš, kjer so v minulem letu dni žalovali, v tem primeru sta na željo domačih lahko vstopila le ta stara dva, in hiše, kjer jih je gospodar iz subjektivnih razlogov prosil, naj ga ne obiščejo, darove pa jim je izročil nekaj dni prej.

V obrednem obhodu so sodelovale antropomorfne maske: vodja, imenovan **tisti**, ki vozi, godec, imenovan **tisti, ki gode**, trije pari pustnih likov **ta lepi** – par sta sestavljala **ta lep** in **ta lepa** – in na koncu pustna lika v vlogi starca in starke, **ta star** in **ta stara** oziroma ta stara dva, ki sta sprejemala darove v denarju in naravi (jajca, domače žgane pijače). V skupini pustnih likov v Drežnici je bil godec edini, ki ni bil iz vrst fantovske skupnosti. Zanj je predvsem veljalo, da zna igrati na harmoniko, natančneje: da zna igrati drežniško pustno koračnico.

Just Perat je objavil voščilo, s katerim je vodja pozdravil domače: »Dober dan, prišli smo v vaš hran. Zdaj leto pridemo spet na dan. Da ne boste za nami žalval, smo vam vso srečo darval« [1970: 6 (III)]. Besedilo je leta 1978 in 1984 objavil tudi Naško Križnar [1978: 5; 1984: 49]. Mateja Černigoj je leta 1997 zapisala: »Čez lióto ən dån, / smò pršlò' spiek⁷ ne dån. / Smò pršlò' túd h wèn⁸, / če nès sprimete u wěš hrèm.« [1997: 45].

Vrnimo se v leto 1998. Vodja je moral od domačih, ki so prišli odpret, dobiti dovoljenje za vstop. Pri prepričevanju domačih, da jim dovolijo vstopiti, se je lahko razvil živahen improviziran dialog, poln komičnih domislic in motivov iz sodobnega življenja. Bistvo dvogovora je bilo, da je domači igral nejevernega in nezaupljivega človeka, polnega dvomov in pomislekov do nevsakdanjih obiskovalcev, ti pa so morali (v njihovem imenu vodja) čim bolj utemeljeno upravičiti svoj prihod. Domači so v tem delu pustovanja odigrali aktivno vlogo, se vključili vanj, prevzeli vedenje, ki ga ob tej priložnosti narekuje krajevno ljudsko izročilo, in se niso le pasivno odzvali na zahteve pustnih likov. Vsaj leta 1998 so po pregovarjanju vedno popustili prošnji maskiranih obiskovalcev in vodja je zavpil: »Vesela družba, naprej!« Vstopili so vriskajoč in ob igranju godca nato zaplesali v bivanjskem prostoru, ponekod tudi na terasi ali dvorišču. Enak vzorec se je ponovil v trgovinskih in gostinskih lokalih, torej v vseh hišah, razen tam, kjer so v zadnjem letu žalovali. Po Niku Kuretu ima ta ples »obredni pomen in je zagotovilo dobre letine in zdravja« [1984: 396]. Avtor ni povezoval likov ta lepih s svatovskim sprevedom niti v *Maskah slovenskih pokrajin* [1984] niti v *Prazničnem letu Slovencev* [1989b], v razpravi, v kateri je sicer pogosto omenil drežniške

⁶ Pojem sprevod je definirala Kuret [1972: 93].

⁷ Spet.

⁸ Predlog se izgovori zelo povezano z naslednjo besedo.

pustove, pa pri obravnavi svatovskega sprevoda v maskah ni omenil Drežnice, temveč le Brda in Kras [1997b: 90].

Ta lepim so obraz zakrivali živobarvni trakovi iz krep papirja *čúške* (1. skl. edn. čúška), pritrjene na klobuk in tako del pokrivala. Čuške iz blaga so visele s hlač likov ta grdih, čuške iz krep papirja pa še npr. s stožčastega pokrivala in palice tistega, ki vozi, z godčeve harmonike, s samokolnice z dobitki, s kletke, v kateri je pustni lik **petelinar** nosil petelina. Trakovi so sestavni del harlekinske maske in ta pomen je imel verjetno v mislih Kuret, ko je pri obravnavi harlekina med maskami Slovencev ob furlansko-slovenski meji zapisal: »Ne smemo pozabiti na pomen, ki ga imajo živo pisani svileni ali papirnati trakovi, ki nekaterim našemljenecem visijo s klobukov, jim tudi zakrivajo obraz in nadomeščajo pravo masko. V dolini Soče (Drežnica) so tako našemljeni 'ta lepi'« [1997b: 89].

Skupina pustnih likov, ki se je podala na obhod po hišah in vstopala vanje, je kot prva prišla v stik z domačimi. Druge maske so ostale zunaj bivanjskih prostorov. Do dvorišča oziroma vhodnih vrat so prišle antropomorfne maske. Za denarne potrebe fantovščine sta skrbela lika, ki sta prodajala srečke in predstavljala »loterijo«, in lik, ki je nosil petelina v kletki, imenovan **tisti, ki nosi petelina** oz. **petelinar**, in prodajal srečke »za petelina«, torej za glavni dobiček v okviru pustovanja. Med maskami, ki so uprizarjale komične prizore, sta bila zdravnik, **dohtarja**, ki sta glasno opozarjala na svoje storitve in na zabaven način na videz zdravniško pregledovala domače iz hiše, in lik potujočega brusarja in piskroveza iz Rezije, imenovan **rezján** ali **búkare**.

Izraz *bukare* naj bi, po navedbah domačinov, uporabljali šele od 70. let 20. stoletja. Poimenovanje, povezano z italijanskim glagolom *bucare* v pomenu luknjati, preluknjati, kaže na ravno nasprotno dejavnost od tiste, ki so jo opravljali rezijanski krošnjarji. Šemski liki potujočih poklicev, npr. krošnjarjev, brusarjev in piskrovezov, so pogosto vključeni v pustovanja na Slovenskem, sodelovali so tudi na borovem gostüvanju.⁹

Pustni liki z lističi za igri na srečo so od domačih vsakega doma pričakovali, da bodo sodelovali v njihovih igrah in s tem dodatno, poleg obrednih darov, prispevali v proračun fantovščine. Po zapisu Srečka Korena fantje navadno porabijo denar, ki so ga dobili ob pustovanju, za piknik vseh sodelujočih na pustovanju, za splošno dobro v vasi (asfaltiranje, nakup smučarske vlečnice ali gasilskega vozila ipd.), za opremo, potrebno pri pustovanju, in za darove pri Miklavževem obhodu ob miklavževem. Ljudje zato na pustni dan »radi prispevajo denar in druge darove, saj vedo, da bo vse ostalo v vasi« [Koren 1998: 3].

Pustni lik s petelinom v kletki je prodajal srečke, med katerimi so naslednji dan izžrebali tri dobitke. Učitelj Branko Rot je v odgovoru na vprašalnico Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU leta 1956 zapisal: »Če dobijo v dar petelina, srečkajo zanj« [1956: 1]. Ob tem naj bo opozorjeno, da je bil petelin leta 1998 edina žival, ki so jo vključili v pustovanje. Za primerjavo: diapozitivi Nika Kureta iz leta 1965 s pustovanja v Drežnici in Koseču kažejo, da so pustovi tedaj poleg petelina v pustovanje vključili vola, konja, ovco in prašiča. Helena Ložar - Podlogar je v obravnavi pusta na Banjški planoti iz leta 1968 omenila domače živali v pustnem sprevodu, in še posebej vola, ki so ga vodili za sprevodom in bi mogel biti »spomin na staro žrtveno žival« [1979: 238, 248].

⁹ Avtoričino terensko spremljanje šege v Radovcih na Goričkem 5. marca 2000. [prim. Kuhar 1964: 138].

Vsi pustni liki v omenjeni skupini so predstavljali potujoče poklice, ki so nase opozarjali z glasnim, nekateri tudi z ustaljenim, nespreminjajočim se klicanjem. Režjân je spomin na potujoče obrtnike iz Režije, ki so v Drežnico prihajali še v drugi polovici 20. stoletja, splošno poznani pa so bili tudi drugod [prim. Perusini 1948; Longhino 1991]. Krošnjarji, torej prodajalci in obrtniki brez stalnega delovnega mesta, so pogosti pustni šemski liki v drugi polovici 20. stoletja. Poleg Režijana omenimo so tudi številni drugi brusarji in piskrovezi, ribniški in dalmatinski krošnjarji. Za drugo skupino mask je mogoče skleniti, da je v primerjavi s prvo (izvzeti moramo vodjo) in tretjo skupino, ki je izrazito vključevala komične like, edina skupina, ki je govorila, celo veliko govorila.

Tretja skupina mask so tiste, ki so se podile po vasi in niso trkale na vrata domačij, nobena od njih ni pobirala darov in ni artikulirano spregovorila. To so bili t. i. ta grdi, cigani oz. **cgajnarji** in hudič. Njihova naloga je bila loviti dekleta in otroke oziroma tiste fante, ki bodo kmalu člani fantovščine; ta grdi so naprašili ulovljene z nogavico, napolnjeno s pepelom. Prašenje s pepelom je poznano tudi iz drugih krajev zahodnega slovenskega narodnostnega ozemlja [prim. Ložar - Podlogar 1979: 240, 242] in od drugod, saj sodi med elemente evropskega pustnega izročila.

Lik ta grdega sodi v skupino kožuhovinastih mask. Gojenje ovac na drežniškem območju je tudi konec 20. stoletja omogočalo pustovom, da so ovčji kožuh dobili na svojem območju. Ne le ta grdi, pač pa tudi pustni liki v vlogi ta starega in cgajnarjev. Ta grdi, hudič, cgajnarji, ta star in ta stara ter **ta debel** so leta 1998 nosili leseno masko, delo svojih rok ali podedovano od prejšnjih generacij, nikakor pa ne kupljeno. Opazna je torej kakovostna sprememba v primerjavi z nekaterimi prejšnjimi obdobji. Niko Kuret je, npr. v delu iz leta 1984 omenjal tudi kupljena obličja [1984: 397].

V Drežnici ne pomnijo, da bi bili ta grdi kdaj poimenovani »lavfarji«, kakor je že v prvi izdaji prvega dela *Prazničnega leta Slovencev* [1965] navedel Kuret. Poimenovanje zasledimo tudi v prispevku Draga Kocjančiča iz televizijske serije *Kaleidoskop* (posneto 24. marca 1965).¹⁰

V vlogi ta grdih so vsaj v drugi polovici 20. stoletja nastopali mlajši fantje oziroma novinci v fantovščini. Nosili so naglavno masko z lesenim sprednjim delom in do hrbta segajočim kožuhovinastim zadnjim delom. Sprednji del maske, obličje oz. *abličje*, so morali (vsaj v 90. letih 20. stoletja) izdelati sami in jo dati v presojo komisiji iz vrst fantovske skupnosti, ki jo je sprejela ali zavrnila. Maske so izdelbli iz enega kosa orehovega ali lipovega lesa, v nekaterih fazah dela so uporabili tudi ročne električne stroje za obdelavo lesa [Kapitan 1998: 25]. Nazadnje so k njej pritrdili še ovnove ali kozje rogove in kožo, največkrat ovčjo. »Ovnovi rogje zadnja leta v Drežnici veljajo za pravo dragocenost, ker ovčjerejci redijo pasme brez rogov in prav zato jih je tako težko dobiti,« je opomnil David Kapitan, ko je predstavil izdelovanje takšne maske. »Sam mislim, da bi fantje izdelali še več mask 'ta grdih', če bi imeli več rogov. Za svojo masko sem roge dobil šele po dolgotrajnem iskanju v visokogorski vasi pri Bovcu« [Kapitan 1998: 25]. Po besedah Srečka Korena so maske »unikatni izdelki fantov samih« in je, po pravilih fantovščine, »strogo prepovedano trgovati z njimi« [Koren 1998: 1]. Podobno je poudaril David Kapitan: »Mask ne prodajamo niti ne podarjamo, ampak vse ostanejo v vasi« [Kapitan 1998: 7].

¹⁰ Z Dragom Kocjančičem se je avtorica pogovarjala februarja 2002. Povedal je, da ni raziskoval sam in je črpal iz strokovnega gradiva, ki ga je imel na voljo, predvsem pa je sodeloval s Kuretom.

Po dognanjih Davida Kapitana, ki se je osredotočil na čas od 1. svetovne vojne do zadnjih let 20. stoletja in upošteval tudi ustne vire, je do 2. svetovne vojne vse lesene maske izdeloval ljudski umetnik v Drežniških Ravnah; ko je ostarel, so morali »fantje, ki so hoteli pustovati, izdelati maske sami. Danes je ta navada že tradicionalna. Vsak si izdelava svojo masko sam in nato prenaša znanje in izkušnje na mlajšo fantovsko družbo« [Kapitan 1998: 18]. Naško Križnar je tako za konec 70. let in prvo polovico 80. let zapisal, da si maske izdelajo sami po zgledu starejših ohranjenih mask [Križnar 1979: 5; 1984: 48]. Maske iz lesa so pustni liki uporabili tudi leta 1996, kakor je razvidno iz Križnarjevega video filma. Iz diapozitivov Nika Kureta iz leta 1965 pa je videti, da so si nekateri nadeli plastična naličja.

Križnar je opozoril na verjetno povezavo med izdelovanjem lesenih pustnih mask in dediščino izdelovanja lesenih cokel na obravnavanem območju, do poznih povojnih let glavnega obuvala, ki ga je »moral znati izdelati vsak priden gospodar sam« [Križnar 1984: 48], na podobno tehnologijo in orodje, ki so ga pri tem uporabljali [Križnar 1984: 48]. Pustna lika v vlogah starcev sta leta 1998 nosila lesene cokle.

Podatki o tem, v kateri čas segajo začetki lesenih mask na drežniškem območju, (zaenkrat) manjkajo. Opozorimo pa na domnevo Gorazda Makaroviča, da »glede na splošni

Tist', k'r wez, tist', k'r gwode in ta lepi na poti od ene hiše proti drugi. Drežnica, pustna sobota, 21. februarja. 1998. Fotografije: Polona Šega.

Tist', k'r wez in ta lepi pred lokalom, v katerega želijo vstopiti tako kot v katero koli drugo hišo. Drežnica 1998.

razvoj samouškega rezbarskega znanja in podobarske dejavnosti za posamezne kmečke naročnike« lesene rezljane maske niso nastajale pred drugo polovico 18. stoletja. Po njegovem mnenju je verjetno najstarejši namig o izdelavi lesenih mask za vaške fante iz srede 19. stoletja [Makarovič 1981: 397]. Objavil je fotografiji pustnih mask ta grdega iz Tolminske zbirke Goriškega muzeja: maska iz Drežniških Raven sega v čas pred 1. svetovno vojno, maska s Koseča pa v čas med svetovnima vojnama [Makarovič 1981: 398–399]. Kuret je opozoril na podobnost med drežniškimi maskami in tistimi iz Lötschenske doline (Lötschental) v Švici [Kuret 1984: 393; prim. Meuli 1943: 87, sl. št. 2; Bühler 1947: 35]. Morebitna povezava še ni raziskana.

Ta grd lovi dečka. Drežnica 1998.

Opisana sta bila sprevod in obhod (ta se je nadaljeval tudi soboto popoldne), v katerih so našemljenci menjali mesto svojega nastopa. Prizorišče brez menjavanja pa sta zahtevala pustna programa v soboto popoldne in v torek zvečer, prvi namenjen tudi širši in drugi predvsem domači javnosti. Oba sta vključevala dogodke in odzive nanje, ki so se v vasi zgodili čez leto. Na pustni prireditvi v soboto popoldne na vaškem trgu, v krajevni govorici *na Placu*, je kot osrednji nastopil pustni lik v vlogi debeluha, imenovan ta debel, *te debiel*. Tip maske, personifikacija obilja, je poznana tudi iz drugih pustovanj, ki pa pogosto združujejo z njo vlogo pusta in ju ne ločujejo. V objavah Naška Križnarja je dokumentirano, da je v 70. in 80. letih ta lik imel vlogo pusta [Križnar 1979: 5; 1984: 49; 1986: 7]. Osrednji dogodek je bila operacija lika in zatem veselje, da je tudi to leto preživel. Zdravljenje oziroma obuditev od mrtvih enega od likov je pustna poteza, ki jo poznajo tudi zunaj slovenskega narodnostnega ozemlja, npr. v balkanskih državah [Kuret 1997a: 49]. Zvečer je bil v gasilskem domu ples, ki ni bil povezan s krajevnim izročilom pustnih mask in ga tudi ni priredila fantovska družba.

Nedelja (debelnica, debielonca), 22. februarja. Fantje so zjutraj pospravili prizorišče pustnega dogajanja prejšnjega dne. Po maši so v gostilni izžrebali tri dobitnike med srečkami »za petelina«. Nekaj nenašmljenih fantov se je podalo k trem dobitnikom iz Drežnice in okolice s petelinom v kletki. Petelin je bil v prenesenem pomenu glavni dobitek; leta 1998 je prinesel steklenico domačega žganja in petnajst jajc. Po predajah dobitkov, to je bil družabni obisk, so se fantje s petelinom v kletki vrnili na svoje domove.

Ponedeljek, 23. februarja. Fantje so »pisali sodbo«, pripravljali so se torej na pustni torek in pisali šaljivo obtožnico pustu, sestavljeno iz številnih domnevno kaznivih dejanj. Pisanje sodbe je ena redkih priložnosti, ko je drežniški govor zapisan, ne da bi bil približan ali celo preveden v knjižni jezik [prim. Černigoj 1997: 32].

*Ta grdi in c'gajnar
prašijo dečka s
pepelom.
Drežnica 1998.*

Torek, 24. februarja. Zvečer so pripravili gledališko zasnovano obsodbo pusta kot persiflažo sodnega postopka. Našemljenec v vlogi pusta je imel videz ta grdega. Nastopile so maske sodnik, porotnika in več vojakov (*šajterji*), kot pazniki vkljenjenega pusta, vsi v uniformah JLA, priljubljeni pustni opravi tudi drugod na Slovenskem po razpadu SFRJ, nadalje maski pustov odvetnik (*obramba*) in pustova mati, imenovana ta stara. Ta je tako kakor pust, ki je bil prej imenovan *ta grd*, po videzu, ne pa po vlogi (!), poznana s pustne sobote. Na drugih slovenskih pustovanj nastopa predvsem pustova žena, zelo redko pa mati. Pustu so pripisali

domnevne prekrške, povezane z dogodki v vasi v zadnjem letu, ga obsodili na smrt na vešalih in uprizorili obešanje. To je bil drugi in hkrati zadnji pustni program, ki je bičal dogodke v vasi, v nasprotju s prireditvijo na pustno soboto pa namenjen predvsem domačemu občinstvu, nepoznavalcu krajevnega govora in dogodkov v kraju v minulemu letu dni težko razumljiv. Našemljenca v vlogi pusta so zamenjali z lutko pusta (*ta slamnast*, slamnata lutka *ta grdega*), jo odnesli »na pare« v gostilno, kjer so jo vaščani prišli »kropit« in pri tem zadnjič prispevali dar v denarju.

Sledil je pustni pogrebni sprevod kot persiflaža pogreba in zažig lutke. Fantje so gorenje spremljali z zvonci. Natanko opolnoči so z zvonjenjem prenehali in postali tišji. S tem se je končal pustni čas v Drežnici z obhodi, po besedah Janeza Bogataja »svojevrstno doživetje arhaičnih sestavin, ki so se v določeni razvojni obliki ohranile v današnji čas« [Bažato in Bogataj 1994: 161].

Ta stara in ta star. Drežnica 1998.

Našemljenci se s traktorjem vračajo od hiše, ki je nekoliko bolj oddaljena iz vasi (približno 1 km). Drežnica 1998.

Fantje kot nosilci pustovanja so se zavedali spoštljivega odnosa, ki ga ima drežniška skupnost do svoje dediščine. Leta 1998 se niso udeležili karnevalov in pustovanj v krajih zunaj Drežnice, ker so želeli, kakor so povedali, ohraniti krajevno izročilo doma: kdor ga želi spoznati, naj ga spozna v domačem okolju, kjer je nastalo in kjer živi. Kot je zapisal Srečko Koren, si fantovščina prizadeva ohraniti izročilo »v izvirni obliki brez komercializacije in posodabljanja. Prav zato boste Drežniški pust s polno zavestjo in z vso njegovo magičnostjo doživeli lahko samo pri nas v Drežnici v februarju« [Koren 1998: 3]. Podobno sporočilo ima odstavek Davida Kapitana: »Maske znajo povečini fantje izdelati sami. Pustovanje tajno pripravi fantovska družba, ki sicer uvede kako novost (pust je živ običaj), vendar skrbijo, da se novosti naslanjajo na tradicijo. Drugačne maske niso zaželeno. Skrbi se, da se ta običaj preveč ne skomercializira. V fantovski družbi sedaj velja strogo pravilo, da se mask ne odtujuje iz vasi. Kdor želi doživeti pustovanje v Drežnici, mora tiste dni pod Krn.« [Kapitan 1998: 19]

Inga Brezigar - Miklavčič je v mnenju o izdaji znamk z motivom drežniških pustov, poslanem Pošti Slovenije 27. septembra 1999, zapisala: »Kljub določenim spremembam se ohranjajo osnove tradicionalnih značilnosti drežniškega pustnega obredja: uokvirjenost v pravila vaške 'fantovščine', zavestna odpoved folklornemu delovanju in ohranjanje pustovanja v vasi sami in okoliških vaseh.«¹¹

Podobo opisanega pustovanja so oblikovali tudi na podlagi vsakoletne, takojšnje kritike poročenih in/ali starejših moških, vsekakor tistih, ki niso bili več člani fantovščine. Ti so zahtevali upoštevanje tistega, kar so sami razumeli kot izročilo, kar pa nikakor ne pomeni, da je pustovanje skozi čas ostajalo enako. Spreminjale so se politične, družbene, gospodarske, kulturne razmere, torej se je spreminjalo, zginjalo ali se oživljalo tudi pustovanje. Po mnenju Janeza Bogataja tako kot »vsem področjem dediščine tudi šemski ne moremo pripisati nekakšne lastnosti stalnosti, torej ne-spreminjanja« [Bažato in Bogataj 1994: 9]. »Upam, da bo ta običaj ostal takšen in se spreminjal le v mejah strogih pravil 'fantovščine',« je v povzetku raziskovalne naloge zapisal David Kapitan [1998: 3].

¹¹ Spis hrani arhiv etnološkega oddelka Goriškega muzeja Nova Gorica.

V primerjavi z opisom pustovanja, objavljenim v vodniku po razstavi Slovenske ljudske maske Slovenskega etnografskega muzeja iz leta 1963, opazimo spremembe npr. v poimenovanju in sestavi likov [Kuret, Kuhar in Makarovič 1963: 17–18]. Tudi v primerjavi z drugimi, novejšimi podatki opazimo razlike, npr. v sestavi in številu likov in njihovem vedenju. Leta 1998 ni nastopil lik, v različicah poznan po vsej Sloveniji in sporočen tudi za Drežnico: **mož nese babo**. Tudi ni bilo obredne kraje, znane v prejšnjih letih. V obrednem obhodu po vasi v soboto ni bilo videti šemskega lika **policaja**, ki so ga npr. omenjali Kuret; Križnar in Brezigarjeva (pač pa je bil na sporedu popoldne), podobno ne šemskega lika **smrti**, ki se je še proti koncu 70. let, po Križnarjevem zapisu, podil za otroki tako kakor npr. šemski lik **hudiča** [Križnar 1978: 5].

Podobno velja za število likov v posamični skupini. Tako so od 70. let naprej nastopali *ta lepi* v enem, dveh ali treh parih, *ta grdi* so bili npr. trije, štirje ali šest (leta 1998 jih je bilo osem), podobno se je po ustnih virih spreminjalo število *cgajnarjev*, ki so v prejšnjih desetletjih gospodinjam zamenjavali lonce na štedilnikih, ali so kradli tako, da so jih drugi opazili ali ... ipd. Leta 1998 tudi ni bilo opaziti velikih lesenih škarij, s katerimi naj bi po poročanju Katje Roš npr. sredi 90. let strigli naokoli nekateri pustni liki [Roš 1996: 10] in ki so jih omenjali tudi drugi [Kuret 1989b: 68; Kuret 1989c: 574, op. 76; Bažato in Bogataj 1994: 161]. Fantje iz fantovščine so ob prebiranju tega besedila opozorili, da se število pustnih likov spreminja iz leta v leto – tudi glede na člane fantovščine in njihovo zanimanje za posamičen lik. »Imeli smo tudi že štiri policaje pa nobene smrti in hudiča. Vendar so ti štirje naredili več 'štosov' za ljudi, kar je bilo bolje, kot če bi imeli molčečo smrt. Določene vloge zahtevajo več priprav in sposobnosti fanta, da zna igrati. Vse je odvisno od posameznikov, kako odigrajo svoje vloge; ni pravilnika, da te in te maske morajo biti in kaj točno morajo ti liki početi.«¹²

Kuret je po opazovanju na terenu leta 1965 omenil maščevanje nad hišo, kjer našemljencem niso odprli: »Če jim pri kateri hiši ne odpro, hodijo fantje še teden dni razgrajat prednjo« [Kuret 1989b: 68]. Katja Roš je leta 1982 objavila grožnjo, ki naj bi jo našemljenci izrekli v takšnem primeru: »ker ste zaprl, boste vsi pomrl, čez leto in dan, ko pridemo na dan, pa vas bo sram« [1982: 14]. Fantje iz fantovščine so opozorili, da takšnih groženj ne poznajo in jih ne bi navajali kot del izročila. Vsekakor so jim leta 1998 na pustno soboto vsi odprli.

V grobem je mogoče reči, da je pustovanje v Drežnici leta 1998 vključevalo sestavine, značilne za pustovanja na zahodnem slovenskem narodnostnem ozemlju; takšno je npr. že samo poimenovanje našemljencev – pustov. Pust kot pustni čas je posebljen v *kožuharju*, *debeluharju* in *paru starcev* [prim. Kuret 1997b; Ložar Podlogar 1979; Križnar 1986]. Odsotna pa je bila kritika dekletom ali fantom, ki se kljub dogovorjeni poroki oziroma kljub primeri starosti niso poročili. Nujna bi bila diahrona raziskava pustovanja v kontekstu delovanja fantovščine (skozi vse leto!) in morda v sklopu monografije vasi.

Po pustnem času so se člani fantovščine znova pojavili kot našemljenci na predvečer miklavževega, 5. decembra. V obhodu sta poleg lika svetega Miklavža z angeloma nastopili maski hudiča z lesenim obličjem in rogovi, ena od njih že znana iz pustnega obhoda. Njen

¹² David Kapitan, Matjaž Koren, Srečko Koren, Marko Kutin, Boštjan Rakušček kot avtorji opomb k besedilu, ki sem jim ga poslala v pregled 3. oktobra 2000. Besedilo z njihovimi opombami hrani avtorica.

C'gajnar in ta debeli se prrivata pred začetkom pustnega programa, napovedanega za 15. uro. Drežnica 1998.

nastop je bil v primerjavi s pustnim časom tokrat bolj izrazit in prepoznaven. Torej gre na tem mestu očitno za potrditev ugotovitve Borisa Orla, da se »parklji prikazujejo s krinkami pustnih demonskih likov« [1944: 347]. Ugotovitev je sprejel kot verjetno tudi Lovrenc Sušnik [1964: 353].

Fantje so darove za otroke do 5. razreda prispevali iz sredstev, nabranih v pustnem obhodu. Miklavžev obhod so spremljali in ostajali zunaj hiš drugi fantje iz fantovšične, ki so nosili kartonsko škatlo z darovi. Darove za otroke so kupili z denarjem, ki so ga dobili za pusta, zato Miklavž v Drežnici ne pobira denarja in drugih darov. Po osamosvojitvi Slovenije je lokalna Karitas predlagala, da bi ob miklavževem obdarili tudi starejše krajane. Darove zanje odtlej pripravi sama, jih da fantom, ti pa jih potem izročajo starejšim med obhodom po vasi.

Tretji nastop maskirancev so v Drežnici pričakovali na predvečer sv. Treh kraljev, 5. januarja.¹³ Nastopili so v vlogi sv. Treh kraljev v koledniškem obhodu, v bivanjskih prostorih posamezne hiše zapeli trikraljevsko kolednico, prejeli so darove v denarju, navadno porabijo za dobrodelni namen v vasi. V primerjavi z našemljenci ob pustu in miklavževem pa so bili trikraljevski maskiranci cerkveni pevci, ki niso bili več v fantovščini. Ker je bilo petje kolednice osrednja sestavina koledovanja, je bila pomembna sposobnost petja.

Vsi trije nastopi maskiranih v kraju vsaj v obravnavanem času izražajo zavest Drežničanov in njihovo spoštovanje svoje kulturne dediščine. Uspešno delovanje fantovščine ne le ob navedenih priložnostih, temveč skozi vse leto, ne bi bilo mogoče brez sodelovanja celotne skupnosti. Moški kot trikraljevski koledniki dokazujejo, da šemljenje ob določenih priložnostih ni (več) samo domena fantov in da so lahko nosilci obrednega šemljenja v različnih obdobjih (skozi leto in skozi zgodovino) različni. Omenjeni so bili le obhodi maskiranih, medtem ko njihovi nastopi brez obhodov (npr. pri ženitovanjskih šegah) še čakajo na obravnavo.

¹³Šego je avtorica spremljala 5. januarja 2000.

VIRI IN LITERATURA

- Bažato, M. in J. Bogataj 1994: Človek z masko, Radovljica.
- Bogataj, J. 2000: Pustovi. V: Bilten, Poštne znamke, Maribor, 28: 6-9.
- Bühler, K. 1947: Schweizer Volkskunst, Basel.
- Černigoj, M. 1997: Obdelava drežniškega narečja in jezikovna narodopisna zbirka iz Drežnice, diplomsko delo, mentor Milan Dolgan, Oddelek za razredni pouk, Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani, tipkopis.
- Ivančič, M. 1998: Maskiranje: od resnega rituala do brezciljne zabave, Nadaljevanje pustne tradicije v Drežnici, diplomatska naloga, mentorica Asja Nina Kovačev, Oddelek za sociologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, tipkopis.
- Kapitan, D. 1998: Lesena maska pod Krnom. Seminarska naloga, Srednja lesarska šola Nova Gorica.
- Koren, S. 1998: Drežniški pust in drežniška fantovščina, tipkopis.
- Križnar, N. 1978: Bogato in izvirno izročilo v raznih krajih Primorske. V: Primorski dnevnik, Trst, 5. februar: 5.
- Križnar, N. 1979: Starši so branili hčeram poroko s tistim »ki na pusta roge nosi« v Drežnici. V: Primorski dnevnik, 25. februar: 5.
- Križnar, N. 1984: Pust. V: Moj mali svet, Ljubljana, 16/3: 28.
- Križnar, N. 1986: Pustovanje na Primorskem. V: Primorski dnevnik, 9. februar: 7.
- Kuhar, B. 1964: Borovo gostüvanje. V: Slovenski etnograf, 16-17: 133-148.
- Kuret, N. 1964: O nosivcih slovenskih šemskih običajev. V: Slovenski etnograf, 16-17: 167-178.
- Kuret, N. 1965: Praznično leto Slovencev : starosvetne šege in navade od pomladi do zime. 1. zvezek, Celje.
- Kuret, N. 1972: Obredni obhodi pri Slovencih. V: Traditiones, 1, Ljubljana: 93-110.
- Kuret, N. 1984: Maske slovenskih pokrajin, Ljubljana.
- Kuret, N. 1989a: Fantovščina. V: Enciklopedija Slovenije, 3, Ljubljana: 86.
- Kuret, N. 1989b: Praznično leto Slovencev, prva knjiga, Ljubljana.
- Kuret, N. 1989c: Praznično leto Slovencev, druga knjiga, Ljubljana.
- Kuret, N. 1997a: K Meulijevi teoriji o maskah. V: Kuret, N., Opuscula selecta, Ljubljana: 46-52.
- Kuret, N. 1997b: Maske in obredno maskiranje Slovencev ob furlansko-slovenski meji. V: Kuret, N., Opuscula selecta: 85-92.
- Kuret, N., B. Kuhar in M. Makarovič 1963: Slovenske ljudske maske, Ljubljana.
- Logar, T. in J. Rigler, 1990: Karta slovenskih narečij, Ljubljana.
- Longhino, A. 1991: Val Resia - Terra di Arrotini, Udine.
- Ložar - Podlogar, H. 1979: Pust na Banjski planoti. V: Traditiones, 5-6: 237-250.
- Makarovič, G. 1981: Slovenska ljudska umetnost, Ljubljana.
- Meuli, K. 1943: Schweizer Masken und Maskenbräuche, Zürich.
- Miklavčič - Brezigar, I. 1996: Občina Tolmin, ETSEO. Ljubljana.
- Orel, B. 1944: Slovenski ljudski običaji. V: Ložar, R. (ur.), Narodopisje Slovencev, 1, Ljubljana: 263-349.
- Orožen Adamič, M., D. Perko in D. Kladnik 1995: Krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana.
- Ožbot, A. 1999: Ta lepi, ta grdi, ta dobri in ta slabi. V: Oko, VI, Nova Gorica, 11. februar: 1 in 20.

- Perat, J. 1970: Norčije drežniških »pstov«. V: Delo, 5. februar: 6 (III).
- Perusini, G. 1948: Rezijanski izseljenci v šestnajstem stoletju. V: Slovenski etnograf, 1: 57–65.
- Ravnik, M. 1989: Fantovska in deklška skupnost. V: Enciklopedija Slovenije, 3: 85–86.
- Roš, K. 1982: Veseli drežniški pustovi. V: Delo, 19. februar: 14.
- Roš, K. 1996: Brez uši in klopov. V: Delo, 15. februar: 10.
- Rot, B. 1956: Odgovori na vprašalnico Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU na temo maske na Slovenskem, vprašalna pola 5.12, rokopis, hrani ISN ZRC SAZU.
- Sušnik, L. 1964: Še en pustni lik: Šember – Schembart. V: Slovenski etnograf 16–17: 351–358.

VIDEO- IN FILMOGRAFIJA

- Kaleidoskop, posneto 24. marca 1965, snemalec Drago Kocjančič, Arhiv TV Slovenija, 3168/1.
- Pust v Drežnici, posneto 14. februarja 1972, objavljeno v Obzorniku, Arhiv TV Slovenija, D1081/5 - 1972.
- Ta grdi (1979), produkcija TV Beograd, strokovni sodelavec Naško Križnar, scenarij Dragomir Zupanc in Naško Križnar, režija Dragomir Zupanc, 16 mm, barvni, zvočni, 29 min.
- Drežniški pustovi (1990–91), produkcija TV Slovenja, scenarij in režija Franci Slak, 16 mm, barvni, zvočni, 21 min.
- Drežniški pust (1996), produkcija Avdiovizualni laboratorij ZRC SAZU, raziskava, kamera in montaža Naško Križnar, beta, barvni, zvočni, 67 min. 39 sek.

**POLONA ŠEGA, MASKED PROCESSIONS IN DREŽNICA
AT THE END OF THE 1990'S**

According to Niko Kuret the well-known masks from Drežnica by Kobarid, the so-called *pustóvi*, belong to the category of »typical local groups of masks«.

In her article, the author analyzes the 1989 Carnival festivities in Drežnica between Carnival Friday and Shrove Tuesday. She focuses primarily on the main Carnival event and on the young men's society, which is the main agent in the whole event. Preparations for the Carnival commence on New Year's Eve. The Carnival in Drežnica is compared to those taking place in other villages in the vicinity, in parts of western Slovenia, and in Slovene ethnic territory in general. There are certain parallels in the Carnival celebrations from different regions: in the appearance of character masks in the role of the Carnival parade and procession leaders, of the musician, the old and the young, the ugly, the devil, the fat man, the gypsies, the representatives of different processions, of men masked as women, of androgenous masks, in the question of anthropoidal appearance of certain masks, and in incorporating marginal groups into local communities. Field research conclusions are then compared with the data obtained by other researchers. Included are also films and video documentation from 1979, 1990, 1991, and 1996.

The author also draws attention to two other appearances of masks in Drežnica. The first occurs on December 5, the day before St. Nicholas Day, when members of the young men's society accompany St. Nicholas. Once again we encounter the mask of the devil which, compared to the one from the Carnival, is much more pronounced. Children receive presents, the money for which comes from the funds collected during the Carnival procession; this is namely one of the obligations of the young men's society.

Masks reappear on January 5, in the evening before Epiphany. This time they are no longer from the ranks of young men, but from the church choir. Depicting the Three Wise Men, the carolers make their round around the village.

PUSTOVANJE V DREŽNIŠKIH RAVNAH, JEZERCAH IN MAGOZDU

BARBARA ZYCH

Avtorica predstavi fantovsko družčino, pustne našemljence v Drežniških Ravnah, Jezercih in Magozdu, dogajanje v pustnih dneh v zadnjih letih, razmerje fantov do tradicije in jih primerja s skupino iz Drežnice.

The author writes about the local young men's society, analyzing the attitude of its members toward tradition and comparing the society with the one in Drežnica, about the masks from Drežniške Ravne, Jezerce, and Magozd, and about more recent Carnival festivities.

FANTOVSKA DRUŠČINA

V Drežniških Ravnah, Jezercih in Magozdu je šemljenje v domeni družčine (fantovščine ali družbe) *Ravenski pustóvi. Ta lepi in ta grdi. Ravne - Jezerca - Magozd*, narečno *rawnsk p'stuób'*. Družčino sestavljajo neporočeni polnoletni fantje oz. fantje, ki bodo postali polnoletni v prihajajočem letu, iz omenjenih treh vasi, zadnje desetletje pa tudi fantje iz sosednjega Koseča. Število članov se spreminja, saj v družčino vsako leto sprejmejo nove člane, iz nje pa kdo tudi izstopi, ker se poroči. Novince sprejmejo zadnjo soboto v decembru ali teden dni prej, če je zadnja sobota na silvestrovo, v poslopju bivše mlekarne v Drežniških Ravnah, kjer ima družčina svoje prostore. Najprej morajo *muli* (mladoletni fantje in tisti, ki še niso v družčini) v prisotnosti *pobov* (članov družčine) opraviti sprejemni preizkus: od leta 1999 vsi člani preverjajo njihovo znanje o ravenskem pustovanju (istega leta so enega kandidata zaradi nezadovoljivega znanja zavrnil) in ocenjujejo njihovo vriskanje. Od leta 1998 novi člani zaprisežejo zvestobo družčini. Po zaprisegi je članska zabava, na katero novinci prinesejo vino.

Z vstopom v družčino fantje dobijo določene pravice, na primer do nastopanja na pustovanju, pripravljanja šrang in miklavževanja, dolžnosti, kot so udeleževanje sestankov in povernik (sprevodov) ter sodelovanje pri pripravi svojega šemskega lika in izvedbi pustovanja, pa tudi prepovedi. Leta 1999 so sklenili, da bodo iz družčine izključili vsakogar, ki bo v vaseh povzročal škodo ali se na dan pustovanja napil (kljub temu je vsako leto kakšna izjema).

PRIPRAVE NA PUSTOVANJE

Od novega leta do pustovanja se fantje sestanejo na štirih ali petih sestankih, ki potekajo ob sobotah. Začnejo se ob devetih in se končajo do polnoči. Na prvem sestanku izvolijo vodjo

pustnega šemskega sprevoda; to je starejši član ali kdo drug, ki je sposoben pripraviti pusto- vanje in voditi sprevod. Pred petimi leti so se odločili, da bodo vodjo izvolili za štiri leta, z možnostjo podaljšanja mandata. Nato ožji odbor družine fantom določi vloge na pusto- vanju, vendar morajo z njihovo izbiro soglašati vsi člani. Pri tem upoštevajo sposobnosti fantov in tudi njihove želje.

Po sestankih fantje nenašemljeni hodijo v sprevodu po vaseh (od vasi do vasi pa se zadnja leta peljejo), da opozorijo na bližajoči se pust. Vse luči so takrat ugasnjene; ta navada izvira še iz časov, ko vaščani niso smeli vedeti, kdo je v sprevodu. Na čelu povorke hodita harmonikar in bobnar, ki s pustno koračnico določata ritem hoje. Koračnica nima niti naslo- va niti besedila, znana nista ne njen avtor in ne njena starost. Za glasbenikoma hodijo fantje, ki udarjajo po *plehah* (kosih pločevine) in zvonijo z zvonci. Povorka se ustavi na posebej določenih mestih v vasi, kjer fantje zapojejo kakšno ljudsko pesem. Obhod praviloma končajo do dveh zjutraj.

Prva povorka je v noči s prve sobote na nedeljo v januarju, druga je lahko že čez teden ali dva, naslednje pa so dva tedna pred pustom, teden dni prej in na večer pred pustom. Zadnjih šest let se prve tri (ali štiri) povorke začnejo v Drežniških Ravnah in končajo v Magozdu, zadnja pa je le v Drežniških Ravnah.

Pri pripravah sodelujejo vsi člani družine, toda na pustomanju vedno kdo manjka, ker zbolijo ali mu umre kakšen bližnji sorodnik. Tako je leta 2000 družina štela štiriintrideset fantov, na pustomanju pa jih je sodelovalo le dvaindvajset, leta 2002 jih je bilo petindvajset in jih je nastopilo enaindvajset.

PUSTOVANJE

Pustovanje že več kot trideset let pripravljajo teden dni pred pustno soboto, da ne sovpadе s praznovanjem pusta v sosednji Drežnici. Tako se izognejo sporom z tamkajšnjo pustno skupino in na svojo prireditev privabijo več obiskovalcev.

Na pustni dan se fantje že pred sedmo zjutraj zberejo v prostorih družine, kjer zadnjih šest let hranijo pustno opremo (do konca petdesetih let 20. stoletja so jo hranili »pri Zetu« v Drežniških Ravnah, kasneje »pri Čivanc« ali pa so jo imeli doma), in se skupaj našemijo. Pustovanje se začne okrog pol osmih, ko se pustóvi v sprevodu v predpisanem vrstnem redu odpravijo v Magozd. Sprevod sestavljajo pustni šemski liki, ki so razdeljeni v tri skupine.

V prvi skupini, sprevodu »ta lepah«, je devet likov. Na čelu je **vodja**, tudi *tisti, ki vozi*, ki poveljuje pustnemu šemskemu sprevodu in sprevodu ta lepah. Za njim hodita **harmonikar**, tudi *muzikant* ali *godec* (približno od leta 1947 ga na ta dan najamejo), in **bobnar**. Sledita jim dva para, v vsakem sta **ta lep** in **ta lepa**, ki predstavljata ženina in nevesto. Za like ta lepah izberejo fante, ki so dobri plesalci. **Ta star** in **ta stara**, mati in oče vseh pustóv, po hišah sprejemata darove. Razen vodje sprevoda nobeden od teh likov ne govori.

Drugo skupino sestavljajo komični liki, ki predstavljajo različne poklice, njihova naloga pa je predvsem zabavati gledalce. Nekateri izmed njih se pojavljajo vsako leto, drugi pa samo občasno. Večina likov iz te skupine govori. **Žandar** in **ravbar**, tudi *tat*, se pojavljata skupaj. Ravbar krade po hišah in hlevih, žandar ga ujame in pripelje nazaj na mesto dejanja, kjer v dogovoru z okradenim gospodarjem določi kazen. **Rezijan**, tudi *kolovrat*, redko *búkare*,

Plakat, ki je leta 2001 vabil na pustovanje v Drežniške Ravne, Magozd in Jezerca.

Žandar in ravbar.
Fotografije: Peter Arko.

predstavlja potujočega obrtnika, ki čisti čevlje in po hišah popravlja vse, kar se je čez zimo pokvarilo. **Dimnikar**, tudi *čeminar*, nosi s seboj orodje za ometanje dimnikov in peči, vedro ter lestev, po kateri včasih spleza na kakšno streho, da z nje očisti sneg. Zadnjih šest let se pojavlja **nosač ta slamnastega**. Ima leseno masko, ki je podobna maski ta grdega, le da je brez rogov. Na hrbtu ima *krošnje* (lesen stol) in na njih nosi lutko, **ta slamnastega** ali **pusta**, ki ga pred pustnim pogrebom ustrelijo. **Poštar** s kolesom ljudem prinaša pokojninske odrezke, pakete in šaljiva pisma ter pobira denarne prispevke. Kadar je v družini veliko fantov, se liku **zdravnika** pridruži tudi lik **zdravnice**. Od leta 2001 nastopa lik **lovca**, ki prodaja zajca. Zamenjal je **petelinarja**, ki je bil eden izmed komičnih likov od začetka šestdesetih let 20. stoletja. V *kajpi* (leseni kletki ali gajbi) je nosil ukradenega petelina in ga poskušal večkrat prodati. Od leta 2000 nastopa **ciganka z otrokom**, tudi *c'gájnarca z otrokom*. Hodi od hiše do hiše in prosi za mleko, slanino in jajca, po vaseh pa gledalcem za denar napoveduje prihodnost iz kart, dlani, krogle ali kavne usedline. Njeni predniki v sprevodu so bili **cigani**, tudi *c'gájnarji*, ki so kradli po hišah in lovili otroke. Do leta 2000 je nastopal lik **pustne sreče**, tudi *loterija* ali *srečelov*. Leta 2002 sta nastopila **gozdarja**, tudi *gulcarja* ali *tista, ki vlačita drva iz gozda*, in **fotograf**.

V skupino »ta grdih« spadajo **hudič**, **smrt**, korpar in ta grdi. Ti liki ne govorijo, temveč se oglašajo le z neartikuliranimi glasovi. Praviloma ne vstopajo v hiše, temveč po vaseh lovijo otroke, zato se vanje našemijo fantje, ki hitro tečejo, ali novinci. **Korpar** ima na hrbtu *korpo*

Sprevod ta lepih pred hišo:
harmonikar, bobnar, ta lep
in ta lepa (dva para) ter ta star
in ta stara.

(koš), polno pepela, prekrito z odejo in zvezano z debelo vrvjo. V sedemdesetih letih 20. stoletja je imel v njej pepel in je z njim oskrboval ta grde. Najbolj prepoznaven lik je **ta grd**. Ponavadi je v ta grde našemljenih pet fantov. Nosijo hlače, na katere so prišite *čuške* (pisani trakovi) iz blaga, črtaste srajce s krajšimi rokavi in ovčje kožuhe, roke pa imajo pobarvane s *kotlom* (sajami). Obuti so v visoke čevlje, medtem ko so do sredine petdesetih let 20. stoletja nosili lesene cokle. Za pasom imajo spredaj z debelo vrvjo privezane stare *hlače* (ženske nogavice), zadaj pa zvonce (en velik zvonec ali dva oz. več manjših). V rokah držijo noga-

Vodja spreveda ta lepih se pregovarja z gospodarjem, naj sprevod spusti v hišo.

vice, ki jih sproti polnijo s pepelom, shranjenim v posebnih posodah ob hišah, in z njimi tepejo otroke. Njihove maske so izrezljane iz mehkega lipovega, vrbovega ali topolovega lesa, imajo okrogle oči, krajše nosove in pravokotna usta ter so pobarvane s črno, modro, rdečo, zeleno, rjavo in belo barvo. Nanje so pritrjene posušene ovčje ali kozje kože, ki fantom segajo čez ramena, in ovnovi ali kozji rogovi, iz ust pa jim visijo usnjeni jeziki. Mask ne izdelujejo fantje, temveč Marjan in Alojz Skubin, vaščana iz Jezerc, pred njima pa jih je izdeloval Anton Bizjak - Kajhež iz Drežniških Raven. Za primerjavo: fantje v Drežnici maske izdelujejo sami. Večina njihovih mask ima trikotne oči, daljše, prilepljene nosove, polkrožna usta in prilepljene zobe, pobarvane pa so s svetlejšimi barvami.

Sprevod prispe v Magozd okrog osmih in se sprehodi po trgu. Para ta lepih ter ta star in ta stara zaplešejo, ta grdi pa skačejo in zvonijo z zvonci. Nato se pustóvi razdelijo. Komični liki in liki iz spreveda ta grdih

Nosač ta slamnastega.

Leseni maski ta stare in ta starega.

zabavajo ljudi po vasi, liki iz sprevoda ta lepih pa se odpravijo na obhod po hišah, izpuštijo le tiste, kjer žalujejo. Pred hišo spreved ta lepih sprejme gospodar in vodja ga začne pregovarjati, naj jih spusti v hišo. Gospodar mu odgovarja, da jih ne pozna, saj imajo zakrite obraze, in da jih ne bo spustil v hišo, ker s seboj prinašajo uši, klope, bolezni ter vse, kar lahko škoduje njemu in njegovi družini. Vodja, ki s seboj za identifikacijo nosi posebne dokumente, zdravniško spričevalo in zemljevid, mora pokazati veliko iznajdljivosti, preden ga prepriča, da pustóve povabi v hišo. Danes pregovori vsakega gospodarja, pred več kot petdesetimi leti, ko je vaški duhovnik prepovedal pustovanje, pa se je našel tudi kakšen, ki pustóv ni spustil v hišo. Preden vstopijo, vodja gospodarju in njegovi družini zaželi, da bi jim leto prineslo čim več zdravja in sreče, para ta lepih, ta star in ta star pa lahko pred hišo tudi zaplešejo. V hiši harmonikar in bobnar igrata, medtem ko para ta le-

Ta grdi ulovljenega otroka »tepejo« z nogavicami, polnimi pepela.

pih, ta star in ta stara plešejo. Obhod po hišah ima obredni značaj, saj je združen z nabiranjem darov. Pustóvi v vsaki hiši prejmejo darilo (vino, žganje, jajca, klobase, salame ali denar), kar je plačilo za veselje in srečo, ki so ju prinesli v hišo. Ta star in ta stara se po darove odpravita tudi v tisto hišo, kjer žalujejo. Ko spreved ta lepih obiše vse hiše v vasi, se pustóvi ponovno zberejo na trgu sredi vasi. Po njem se še enkrat sprehodijo v krogu, ta lepi, ta star in ta stara zaplešejo, ta grdi skačejo in zvonijo z zvonci. Nato se odpravijo v Jezerca, kamor pridejo okrog pol enajstih. Tam se postopek ponovi. Okrog dvanajstih imajo kosilo. Okrog enih nadaljujejo pot v zgornje Ravne, okrog dveh pa na trg v spodnjih Ravnah, kjer se ponovno razdelijo.

Na trgu v Drežniških Ravnah se med tretjo in četrto začne glavno pustno dogajanje v obliki igrane predstave. V njej imajo glavno vlogo komični liki. Skoraj vsako leto se pojavi **ta debel**. To je nagačena maska, ki pooseblja obilje. Vanjo sta našemljena dva fanta. Vsako leto nastopi tudi kakšen nov lik. V zadnjih šestih letih so nastopili **kmet in kmetica** (na pustovanju 2001 sta se pojavila tudi v pustnem šemskem sprevedu), **arabec, pesnik**, tudi *poet*, **mož, ki nosi babo, narobe mož**, ki je bil videti spredaj enako kot zadaj, fotograf in gozdarja (leta 2002 so bili zadnji trije v sprevedu).

Ko se ura bliža sedmi, se pustni šemski spreved še zadnjič sprehodi po trgu, nato pa se odpravi do sedeža društva. Do sedmih morajo pustóvi sneti maske, saj jih smejo nositi le od sedmih zjutraj do avemarije. Nato se na sedežu družčine začne zabava z glasbeno skupino, na katero so povabljeni vsi, ki so spremljali pustovanje.

POGREB PUSTA

Pogreb pusta je družčina po približno tridesetih letih ponovno uprizorila leta 1999, kot sestavino pustovanja pa ga je leta 2000 na videotrak prva posnela Nadja Valentinčič. Pogreb je vedno na pustni torek. Ob sedmih zvečer se fantje zberejo na sedežu družčine. Malo pred osmo se v sprevedu, v katerem so našemljeni le pustni gospod, vodja, harmonikar, bobnar, ta star in ta stara ter štirje ta grdi, odpravijo na določeno mesto v vasi, kjer ta slamnastega ustrelijo. Do petdesetih let 20. stoletja pa so ga kdaj tudi obesili. Nato se spreved, v katerem ta grdi vlečejo posebne sani (včasih so vlekli voz) s pustom, odpravi na trg v Drežniških Ravnah. Pred ta grdimi in za njimi hodita nenašemljena fanta, ki nosita prižgani bakli. Sredi trga pusta položijo na mrtvaški oder ali pare, okrog katerih stojijo pustni šemski liki in nenašemljeni fantje s prižganimi baklami. Na prizorišče stopi **pustni gospod**, tudi *pustni župnik* ali *gospod*, ki ima zabaven govor in vodi pogreb, pozneje pa spreved do sežiga. Vanj je našemljen fant, ki je bil na pustovanju nosač. Za njim ima krajši govor vodja. Ta stara medtem jokata in vzdihujeta. Ko je govora konec, prihajajo gledalci kropit ta slamnastega, nato pa ga pustóvi v pogrebem sprevedu, v katerem so tudi gledalci, odpeljejo na hrib Breg nad Jezerca. V letih 2000, 2001 in 2002 so ob poti gorele bakle. Na Bregu ta slamnastega sežgejo. Pustni gospod medtem kadi s kadilom, ob spremljavi harmonikarja in bobnarja vsi udeleženci pojejo ljudske pesmi, ta grdi pa medtem skačejo in zvonijo z zvonci. Ko ogenj ugasne, se spreved odpravi na sedež družčine. Pogreb končajo do polnoči, saj se naslednji dan začne *pepelnica* (štiridesetdnevni post).

OHRANJANJE TRADICIJE

Pustovanje je povod za oživiljanje in povezovanje vseh treh vasi, hkrati pa priložnost za njihovo predstavitev širši javnosti. Družčina v ta namen pustovanje vsako leto najavlja s plakati, od leta 2000 pa ima tudi predstavitveno zloženko. Že šesto leto deluje v okviru *Etnološkega društva Tura - Jezero, Drežniške Ravne - Jezerca*, ki so ga ustanovila dekleta iz omenjenih vasi. Čeče (dekleta) fantom pomagajo pri šivanju kostumov, šemljenju in zbiranju denarja, na dan pustovanja pa na stojnicah prodajajo srečke, hrano in pijačo (krofe, miške, košutnik, medico, žganje, vino ipd.) ter od leta 2000 tudi spominke (steklenice z medico, vžigalnike in kemične svinčnike z logotipom družčine ipd.). Od leta 1993 fantje najamejo snemalca, ki pustovanje posname za arhiv družčine, zadnjih nekaj let pa tudi glasbeno skupino, ki igra na glavnem pustnem dogajanju in zabavi po njem. Zadnja štiri leta fantje raziskujejo zgodovino ravenskega pustovanja. Sestavili so anketo, s katero starejše vaščane sprašujejo, kako so pustovali v preteklosti in na podlagi odgovorov v pustovanje vnašajo spremembe. Fantje gostujejo tudi na pustovanjih in karnevalih po Sloveniji in v zamejstvu (Lig nad Kanalom, Ribnica na Dolenjskem, Kostanjevica, Markovci pri Ptujju, Livek, Nimis v Italiji itn.), leta 2003 pa bodo v Goriškem muzeju razstavili zbirko ravenskih pustnih šemskih likov.

VIRI, LITERATURA IN VIDEOGRAFIJA

- Hmeljak, D. 1997: Pust v Drežniških ravnah, gradivo na videokaseti.
 Hmeljak, D. 1999: brez naslova, gradivo na videokaseti.
 Križnar, N. 1977: Ljudska pustovanja na Primorskem, V: Primorske novice, 18. februar: 10-11.
 Rakušek, D. 1993: Pust Ravne Magozd '93, gradivo na videokaseti.
 Rakušek, D. 1998: Rawnsk pust '98, gradivo na videokaseti.
 Šega, P. 2000: Obhodi našemljencev v Drežnici konec 90. let 20. stoletja. V: J. Fikfak in A. Gačnik (ur.): Maske in maskiranje v Sloveniji in zamejstvu, Zbornik povzetkov, Ljubljana: 31-32.
 Valentinčič, N. 2000: brez naslova, gradivo na videokaseti.

**BARBARA ZYCH THE SHROVE-TIDE CARNIVAL IN DREŽNIŠKE RAVNE,
 JEZERCA AND MAGOZD**

The Shrove-tide Carnival is held every year in the villages lying above Kobarid. In Drežniške Ravne, Jezerca and Magozd, taking part in the Carnival has remained the domain of young, unmarried boys from the »Ravenski pustôvi. Ta lepi in ta grdi (The handsome and the ugly ones.) of the Ravne - Jezerca - Magozd« association. New members are accepted in the association on the last Saturday in December. The two conditions of joining the associa-

tion are that a boy has turned eighteen and that he passes the entrance exam successfully. Thus the Carnival preparations can begin.

Before Shrove-tide, boys march in procession through the villages four or five times, and thus focus people's attention on the nearing Shrove-tide. Characteristic of the procession is that it is loud, and that boys march at a strictly defined pace which is set by accordion and drum players who play a Shrove-tide march.

In the last 30 years, the carnival in Drežniške Ravne, Jezerca and Magozd has taken place one week prior to Shrove Saturday; before that, it took place on Shrove Saturday itself. The reason for this is that the Drežnica Carnival became an increasing popular carnival of these parts. Changing the date of the carnival, the people wanted to avoid the two carnivals overlapping and thus attract more spectators. The carnival begins at 7.30 a. m. when the procession of »pustóvi« sets off from Drežniške Ravne as far as Magozd and Jezerca. The procession consists of carnival characters divided into three groups. The first group consists of the characters from the procession of »the handsome«: a procession leader, an accordion player, a drummer, »the handsome man« and »the beautiful woman«, as well as »the old man« and »the old woman«. Among these characters the leader is the only one who speaks. The procession of »the handsome« visits houses, where »the handsome ones« dance. However, visiting houses also has a ritual function, because offerings are collected. The second group consists of the comical carnival characters: a police constable, a robber, a Resia man, a chimney-sweep, a man carrying »the straw one«, a postman, a doctor, a hunter, a Gypsy woman with a baby, a wood-chopper, and a photographer. The amusing Carnival characters perform their tasks around the village. Generally they do not enter houses because they only go as far as the treshold. These characters represent different trades, while their tasks are principally meant to amuse spectators. Almost all characters of this group speak. The third group consists of »the ugly«: death, devil, »korpar« (the basket man) and »the ugly one«. All characters whose function is to chase children belong to this group. These characters do not visit houses or speak.

On the main square in Drežniške Ravne, the principal carnival activity is held in the form of a staged performance beginning from 3 to 4 p. m. Every year »pustóvi« prepare a different show; however, the plot has to be as funny as possible to amuse the audience. Therefore the comical characters play principal roles in this activity. At 7 p. m. the carnival ends because the tradition states that »pustóvi« have to unmask by then.

On Shrove Tuesday, »pustóvi« march for the last time in the procession as far as the main square in Drežniške Ravne. Only the carnival lord, the leader, the accordion player, the drummer, »the old man« and »the old woman« and four »ugly ones« wear masks. In front of »the ugly ones« and behind them march two unmasked boys carrying burning torches. In the middle of the square the dead Shrove is lain on a catafalque. Then the funeral speech begins. Afterwards, the funeral procession of »pustóvi« and spectators takes the Shrove to the Breg hill above Jezerca. The carnival funeral has to end before midnight because this is when Ash Wednesday (the start of forty-day Lent) begins. Thus the carnival is over for another year.

PUSTOVANJA NA GORIŠKEM NEKDAJ IN DANES

INGA MIKLAVČIČ - BREZIGAR

Danes se na Goriškem pojavlja vrsta različnih tipov pustovanj in pustnih skupin, ki se še vedno ločijo na pustovanje s tradicionalnimi pustnimi liki na podeželju in na karnevalske prireditve in maškarade v mestu.

The Goriško area abounds with different kinds of masquerading festivities. Groups of masks can still be divided into two different types, into traditional mask characters typical of the countryside, and into Carnival parades and events in the town of Gorica.

Danes se na Goriškem pojavlja vrsta različnih tipov pustovanj in pustnih skupin, ki se v osnovi še vedno ločijo na vaško, ali boljše podeželsko pustovanje s tradicionalnimi pustnimi liki in karnevalsko, mestno pustovanje s t. i. modernimi maskami. Njihovo današnje podobo so oblikovale radikalne spremembe gospodarsko-kulturnega družbenega okolja, spremembe, ki so od petdesetih let dalje v procesu industrializacije povsem preoblikovale družbeno podobo tega prostora.

Prevladujoča tradicionalna ruralna oz. kmečka kultura se je s hitro industrializacijo podeželja po drugi svetovni vojni spremenila v prevladujočo podeželsko oz. delavsko kulturo. V mestih se je meščanstvo – uradniki, trgovci in posestniki – pod vplivom nacionalizacijskih postopkov in političnega zavračanja meščanske »kapitalistične kulture« približalo delavski kulturi; nekateri predstavniki bivše meščanske elite pa so postali v veliki meri tudi del novega političnega vladajočega razreda.

Veliko število kmetov, ki so se ne glede na politične režime v vsesplošnem razvojnem trendu, značilnem za zahodno Evropo od konca 19. stoletja dalje, spreminjali v delavce [Hoggart 1957], so pri nas po letu 1945 razlastili in jih tudi tako prisiljevali v delavski stan. Hkrati s tem se je veliko kmečkega prebivalstva iz vasi naselilo v mestnih in predmestnih naseljih stanovanjskih blokov in individualnih hiš; tisti, ki so ostali na kmetiji, pa so kmetijstvo kombinirali z zaposlitvijo v industriji ali terciarnih dejavnostih [Barbič 1990].

Kljub velikim spremembam ljudske kulture na materialnem, socialnem in duhovnem nivoju pa je prebivalstvo tako na podeželju kot v mestu ostajalo zakoreninjeno v svetu ljudskega izročila, katerega prepoznavnejši del predstavljajo pustovanja.

Na Goriškem je problematika ohranjanja tradicionalne podobe pustovanj specifična tudi zaradi posebne politične situacije med obema vojnama, ko je bilo to območje pod italijansko oblastjo, ki je zaradi političnih razlogov prepovedovala maskiranje. Dolgotrajna prekinitvev pustovanj je marsikje do te mere vplivala na tradicionalne maske, da so se originalne maske, oprema likov in pustno obredje skorajda povsem izgubili, npr. **lavfarija** v

Pustni sprevod otrok iz vrta
v Novi Gorici leta 1986.

Foto: Inga Miklavčič -
Brezigar

Cerknem [Leskovec 1996], **sovre** v Kobaridu [Kuret 1965: 66; 1989: 67], **korša** v Tolminu [Rutar 1970; 2000], **bruljerija** po vaseh okrog Anhovega na desnem bregu Soče [Medvešček 1980], **maske** v Vipavski dolini [Križnar 1981]. Po drugi svetovni vojni so jih ponekod začeli obujati, bodisi po spominu ali iz fragmentarnih ostankov starih mask. Znan primer je pustovanje v Cerknem, kjer so na pobudo domačinov in s pomočjo Nika Kureta leta 1956 obudili tradicionalno lavfarijo.¹ Drugje so se pustovanja obdržala tudi v medvojnem času, zato so te maske še bolj dragocene (npr. v Drežnici, Drežniških Ravnah), v nekaterih vaseh pa so maske izginile v sedemdesetih letih, ko je izseljevanje v Novo Gorico povzročilo, da so ob upadu prebivalstva zamrle tudi tradicionalne pustne šege, npr. na Ligu v šestdesetih in sedemdesetih, na Banjšicah v osemdesetih letih.

NEKDAJ IN DANES

V Kuretovem pregledu pustnih šeg na Slovenskem v prvi izdaji Prazničnega leta Slovencev [Kuret 1965: Beseda na pot] sta pojma »nekdanj« in »dandanes« pogosto le zelo okvirno določena: nekdanj velja navadno za čas pred prvo svetovno vojno, ki se raztegne do druge svetovne vojne, danes pomeni leta po drugi svetovni vojni, mišljena pa so predvsem šestdeseta, ko je avtor intenzivno raziskoval šege in navade. Te časovne opredelitve veljajo do neke mere tudi za drugo izdajo, ki jo je avtor sicer dopolnil, vendar je v osnovi ostala enaka prvi [Kuret 1989: Drugi izdaji na pot]. Ob stalnem spremljanju pustnega dogajanja na terenu in v dnevnem časopisju v zadnjih dvajsetih letih lahko v primerjavi s Kuretovim popisom mask, maskiranja in pustnih šeg v izdajah Prazničnega leta Slovencev in v monografiji Maske slovenskih pokrajin [Kuret 1984] zaznamo hitre spremembe in preoblikovanja, izginjanje in ponovno vznikanje pustnih šeg. Ena od značilnih sprememb, ki jo je zaznal že Niko Kuret, je degradacija pustnih obredov, ki jih je navadno organizirala fantovska ali

¹ Težave pri obnovitvi opisujeta Rado Jelinčič in France Kobal, ki sta izdelala prve povojne maske, v časopisni polemiki v Teleksu (10. februar, 3. in 17. marec 1978).

Dopoldansko pustovanje
pred kulturnim domom
v Novi Gorici leta 1996 –
vzgojiteljice kot *klovni*
in otroci iz vrtca.

Foto: Inga Miklavčič -
Brezigar

moška skupnost, na otroško maskiranje. V tem primeru Kuret pojmuje s terminom danes tudi osemdeseta leta. Tako se danes na Krasu, v vaseh Tomaj, Štanjel, Komen, Branik, kjer so se nekoč šemili »kakor povsod drugod« – to je v značilnem tipu primorskega pustnega svatovskega sprevoda z likom Pusta v različnih variantah – šemijo le otroci; podobno je v Vipavski dolini, Podkraju, Colu in Braniku. V devetdesetih pa se na Krasu znova pojavijo t. i. kraška pustovanja, ki tudi po zgledu Kraškega pusta na Opčinah oživljajo pustovanja na slovenski strani državne meje.

V Ajdovščini so v drugi polovici 19. stoletja do prve svetovne vojne še imeli sprevod – »pustni korzo«, med obema vojnoma so opustili praznovanje na pustni torek in obredno metanje Pusta v Hubelj, prav tako tudi obredno vlečenje ploha na pepelnico; v času Kuretovega raziskovanja pa »plešejo maskare samo zvečer na plesu« [Kuret 1984: 363]. Sredi devetdesetih pa so se v Ajdovščini ponovno pojavile karnevalske maske v organizaciji družine fantov in mož, ki v kritični dramatizaciji – in po mnenju nekaterih včasih tudi v pretirani satirični obliki – komentirajo aktualne politične in družbene dogodke ali v zabavni obliki ponazarjajo značilne like. Že prej so nastopali na večernem pustovanju v lokalni kulturni dvorani, leta 1996 pa so po Ajdovščini priredili sprevod s temo papeževega obiska, ki je izzval veliko komentarjev. Od takrat pripravljajo karnevalske skupine, s katerimi razveseljujejo meščane Ajdovščine, nastopajo na gostovanjih in se predvsem tudi sami zabavajo – leta 1999 so kot »plesalke kan-kana« dobili prvo nagrado na pustovanju v Šempetru, leta 2000 pa so gostovali pri pustni skupini v Italiji blizu Vidma.²

Po Kuretu so se v Črničah v obdobju po drugi svetovni vojni vse do osemdesetih let poleg otrok našemili nekateri fantje, prav tako v Šempasu in Ozeljanu; v Prvačini je med vojsko šemljenje organizirala fantovska družba, danes se šemijo otroci.

² Šivilja Kristina Kopačin, por. Bodiroža iz Ajdovščine (roj. 1976), sodeluje z njimi kot »njihova« šivilja in jim, čeprav ima pri tem veliko dela, po lastnih besedah šiva z veseljem in za »simbolično« plačilo, saj so »fejst« fantje. Sodelujejo samski fantje in možje, ki se kot prijatelji srečujejo čez celo leto in so vedno pripravljani na »hec« in zabavo. Ta oznaka označuje osebnostni profil ljudi, ki je potreben za uspeh pustne družine in pustovanja sploh.

V Brdih je tradicionalno šemljenje očitno obstajalo do druge svetovne vojne, v nekaterih vaseh morda še dlje in se nato transformiralo v moderno obliko pustnega sprevoda. Zanimivo je, da se v Brdih namesto svatovskega včasih pojavlja pogrebni pustni sprevod z duhovnikom in ministranti, in to z zelo moderniziranimi maskami (Medana 1984); leta 1996 pa sem opazovala v Vedrijanu prav tako moderniziran svatovski sprevod, ki ga je dopolnjeval za vas že kar tradicionalen »vedrijanski vlak«, več let zapovrstjo ponavljajoči se element pustnega sprevoda.

Opis pustnih šeg na Goriškem začne Kuret z mestom Gorico, saj se je Nova Gorica v šestdesetih letih šele začela oblikovati v mesto. Meščanska, karnevalska oblika pustnih šeg je bila v Gorici v drugi polovici 19. stoletja že zaznamovana s (tako Kuret) »političnimi maskami«. Tak tip karnevala se je v sedemdesetih letih 20. stoletja znova pojavil v Tolminu, [Hrast 1975] v devetdesetih pa z avtorskimi maskami lokalnega umetnika Branka Drekonje tudi v vasi Bodrež - Morsko pri Kanalu.³

Posebej zanimive so značilne maske s Kanalskega Kolovrata, ki jih je po članku in pripovedovanju domačina, slikarja in narodopisca Pavla Medveščka predstavil Niko Kuret [1984: 374–375] in so se na Ligu in po vaseh Kanalskega Kolovrata obdržale do konca šestdesetih let. Naličja iz tolčene bakrene pločevine je menda delal kotlar iz Velendola, prav tako zvončke.

Ohranjeni so fragmenti značilnih mask iz bronaste ali aluminijaste pločevine (dva primerka sta v Goriškem muzeju). Po ustnem izročilu so se ohranila posamezna maskiranja do sedemdesetih let, ko je zaradi depopulacije območja maskiranje zamrlo. Ponovno ga je z lastno ustvarjalnostjo in energijo, s pomočjo domačih, sorodnikov in prijateljev obudil Branko Žnidarčič, domačin iz zaselka Markiči pri Ligu, ki se je v tem času tudi sam izselil v Kanal. Prve nove maske je začel izdelovati po spominu iz mladosti in po še ohranjenem primerku originalne maske iz tolčene aluminijaste pločevine, ki jo je rešil iz smeti. Leta 1993 je **liške pustarje** in ponovno oživljanje pustovanja na Ligu in v okoliških vaseh popularizirala Darja Skrt v članku o liških **maskaronih** [Skrt 1993], medtem ko je skupino liških pustarjev, ki so

Branko Žnidarčič v kleti – delavnici, kjer izdeluje in hrani maske.

Foto: Bogdan Skrt, 1996 (3687).

³ Razstavo svojih političnih mask, Billa Clintona in Monike Levinsky ter drugih političnih osebnosti, je Branko Drekonja pripravil ob pustu 2000 v avli Primorskega dramskega gledališča v Novi Gorici.

se v desetih letih razvili v občudovanja vredno društvo, prikazala v dokumentarnem filmu.

Na Banjšicah je tradicionalni pust zamrl kasneje. Tako je še leta 1968 Helena Ložar - Podlogar poslikala tradicionalna **smešenca** na Banjšicah in leta 1976 **pusta** v Lohkah ter opisala pust na Banjški planoti [1976-1977]; po njej povzema tudi Kuret v drugi izdaji Prazničnega leta Slovencev [1989]. Ko sem na pusta 1997 sama obiskala Banjšice in poskušala poiskati sledove tradicionalnega pustovanja, je spomin nanj že zbledel, o starih **mačkarah** ni bilo več sledu, po pripovedovanju menda ni ohranjene nobene pustne opreme več. Vendar je vaška družba obudila vaško pustovanje na drugačen način in Banjškarji so organizirali čudovit sprevod »Kremenčkovih«, s katerimi so se predstavili na pustni prireditvi v Novi Gorici, v naslednjih letih pa so za dobro izdelane maske dobili nagrado tudi kot »gasilci« in »Cigani«.

Medtem ko so v Tolminu mnogi značilni pustni liki zamrli pred drugo svetovno vojno, predvsem po prepovedi maskiranj pod italijansko oblastjo, so se kobariške sovre obdržale do petdesetih let, nato pa jih niso več obnovili, čeprav so karneval še pripravljali. Eno redkih fotografij iz časa med obema vojnama, ko so te značilne kobariške maske nastopale ob karnevalskih maskah, je ohranil domačin Zdravko Likar.⁴

Najpopularnejše maske s Kobariškega so drežniški **pustovi** - *pustuobe* ali *mačkare*,⁵ ki so ohranile poleg značilnih mask tudi precej prvin tradicionalne institucije pustnega obredja, ki ga še vedno prireja in vodi fantovščina, družba vaških *puobov*, ki z njim ohranja arhaične prvine mitičnega in skrivnostnega obredja, pridržanega le »posvečenim«. Prvine tradicionalne, patriarhalno pogojene ruralne kulture se v Drežnici zavestno ohranjajo kot posebnost vasi - npr. moč fantovščine, hierarhija v

Prve maske Branka Žnidarčiča.
Foto: Bogdan Skrt, 1996 (3705).

Gasilci z Banjšic na pustovanju v Novi Gorici. Foto: Inga Miklavčič - Brezigar 1997 (3833).

⁴ Po današnjem vedenju je to edina fotografija kobariških »sov«. V zborniku Kobarid je podnaslovljena kot »Pustovanje s 'sovrami' okoli leta 1924« [Raspet 1997: 159].

⁵ Domačin David Kapitan, sam član fantovske družbine in udeleženec pustovanj je opisal drežniške maske v nalogi »Lesena maska pod Krnom« [1988]. Kopijo hrani Etnološki oddelek Goriškega muzeja.

Pustovanje s *sovrami*,
Kobarid, okoli leta 1924
[Raspet 1997: 159].

okviru fantovščine (mlajši, ki so šele vstopili, so sprva **ta grdi**, potem »napredujejo« v druge like) in podobno.

Leta 1999 je z Goriškim muzejem navezala stike tudi pustna skupina iz Drežniških Raven ravenski pustje [gl. Barbara Zych]. Opazili so, da so v Kuretovi knjigi *Maske slovenskih pokrajin* kot »drežniške« predstavljene njihove maske – torej maske iz Raven, Jezerc in Magozda. Maske teh vasi se po določenih podrobnostih razlikujejo od mask iz Drežnice, a je Kuret v svoji klasifikaciji vse maske drežniških vasi štel kot drežniške. Podrobnosti in razlike med maskami posameznih vasi tujec skorajda ne opazi, vendar so za samoidentifikacijo domačinov bistvene – kar včasih privede do konfliktov z *Drež'nčani*. Med obema skupinama pa je bistvena razlika, saj so nasprotno Drežničanom *Rav'nčani* do tujcev odprti, želijo popularizirati svoje »originalne« maske in se povezovati z ostalimi pustnimi skupinami po Sloveniji. Sedanja generacija fantov se je posebnosti svojih mask začela zavedati pred nekaj leti, zlasti ob gostovanjih svoje pustne skupine in navezavi stikov s pustno skupino iz Liga, s katero se udeležujejo tudi srečanj tradicionalnih pustnih skupin iz vse Slovenije in zamejstva. Medtem ko v Drežnici poskušajo ohraniti čimveč tradicionalnih prvin, ne le v maski, ampak tudi v šegah (vsak fant si npr. mora izdelati svojo masko, pustovanje ohranjajo v vasi in ne hodijo na gostovanja), so Ravenci odprti za gostovanja in poskušajo vzpostavljati ravnovesje med pustovanjem v vasi in za vas in odpiranjem navzven. S tem popularizirajo in oblikujejo elemente identitete ne le svoje pustne skupine, pač pa tudi lokalne skupnosti.

Pri opazovanju zakoreninjenosti bodisi tradicionalnih ali sodobnih mask in maskiranj je potrebno predvsem opozoriti na razkorak med tradicijo vsebine in tradicijo materialov. Medtem ko se vsebina pustnih obredij in simbolnega pomena mask ohranja predvsem pri tradicionalnih vaških pustovanjih lokalnih skupnosti, se materiali, iz katerih domačini izdelujejo pustne maske in oblačila, menjajo glede na novo dobo in v tradicionalno pustno opravo vnašajo nove prvine. Tako kot morajo kurenti po ovčje kože v Bosno, morajo npr. izdelovalci primorskih pustarjev – ta grdih – po rogove na MIP (Mesno industrijo Primorske) ali po ovnove rogove kamorkoli, saj jih po primorskih vaseh kronično primanjkuje. Goveji živini požgejo rogove že kot teličkom, ovnov in kozlov pa ob umetnem osemenjevanju skorajda ne vidimo več.

TRADICIONALNA IN SODOBNA PUSTOVANJA

Kljub temu da pustovanje na splošno nikoli ni zamrlo, se je razmah raznovrstnih pustnih skupin in praznovanj, ki jih lahko v tem trenutku označimo kot današnji, začel v devetdesetih letih. Za razliko od tradicionalnih vaških pustovanj (Drežnica) ali pustnih festivalov, ki so po drugi svetovni vojni postali tradicionalni (Cerkno), je za t. i. nove pustne skupine devetdesetih let značilno iskanje prvotnega izvora v tradicionalni pustni dediščini (Lig in Drežniške Ravne) ali pa povsem novo karnevalsko pripravljanje posameznih tematsko zaključenih skupin (Banjšice). V okvir karnevalskega praznovanja, značilnega za mestne predele, pa sodi še vrsta raznolikih skupin, ki se pripravijo za pustne prireditve in večerne pustne plese, se oblečejo na delovnem mestu, kot npr. v kavarni Soča ter v barih Bachus in Vrtnica v Novi Gorici, in tako pripravijo prijetno pustno vzdušje za obiskovalce, posebna kategorija pa so otroške maske, ki jih organizirajo po osnovnih in srednjih šolah.

Zanimiva za t. i. nove pustne skupine posameznih vasi, ki ohranjajo tradicionalno pustovanje v materialno čimbolj avtentični podobi (kljub že omenjenim težavam z materiali), je specifična socialna struktura. Za razliko od tradicionalnega pustovanja in maskiranja so odnosi v teh pustnih skupnostih oz. društvih veliko bolj sproščeni in odražajo enakopravnost spolov in oseb.

Kuretu je prenos tradicije pustovanja in maskiranja z moških, predvsem fantovskih skupin na skupine žensk in otrok pomenil krhanje oziroma degradacijo starosvetnega šemskega izročila [Kuret 1984]. Po mojem mnenju odraža sprejem otrok z enakopravno udeležbo v združbo odraslih eksistencialni preskok človekove zavesti, ki tudi v некоč manjvrednem članu človeške družbe in družine vidi enakopravnega partnerja in samostojno osebnost.

Spremembe socialne in duhovne kulture na prehodu iz kmečke, tradicionalne, patriarhalno in krščansko pogojene družbe v sodobno, delavsko (industrijsko ali postindustrijsko) in v liberalnem duhu vzgojeno družbo tako odsevajo tudi v spremembah pustnih šeg in navad. Zanimiva je ob tem pripomba vzgojiteljic, ki so opazile, da se priseljene mame otrok iz bivših južnih jugoslovanskih republik hitro prilagodijo novim šegam in ob pustovanju v vrtcu otroka primerno »naštimajo« v pustno obleko. Tega v prejšnjem okolju niso bile vajene.

Pustno oblečene natakariče
in natakaričar v baru Bachus
v Novi Gorici.

Foto: Inga Miklavčič -
Brezigar (3828).

V okviru pustovanj in pustnih skupin pa je zanimivo tudi opazovati samoregulacijo družbenih odnosov – ti zavestno ohranjajo avtoriteto z discipliniranjem posameznih članov skupine. V okolju vaške skupnosti, ki še vedno živi povezana s tradicionalno duhovno kulturo, zakoreninjeno v preteklosti, se vedno poudarja skrb za primerno vedenje mask – da se ne napijejo (vsaj ne preveč), da ne pretiravajo z nadležnim obnašanjem, da ne presežejo meje dostojnega vedenja.

V okviru vaških pustovanj poskušajo v nekaterih vaseh ohranjati tradicijo v fantovskih skupinah. Vloga tovrstnih vaških pustnih skupin je v vaškem okolju izjemno pomembna. Skupine, ki tako ohranjajo maske iz dediščine lokalnega pustnega izročila, iščejo in potrjujejo lokalno identiteto z zavestnim ohranjanjem dediščine ruralnega okolja, iz katerega izhajajo, čeprav so mogoče že leta del drugega, delavskega kulturnega okolja. V pustnih skupinah se ohranja družabni naboj, ki v vaškem okolju integrira posamezne nosilce tudi zunaj samega pustnega časa. Pustne skupine se tako odpravijo na gostovanje, navezujejo stike, pripravljajo festivale, organizirajo druge dogodke v vasi in s tem vas tudi kulturno oživljajo. Ob tem promovirajo svoj kraj in med seboj spletajo mrežo stikov, ki so posledično nujni za obstoj vasi.

Antagonizem med tradicionalnimi pustnimi skupinami (npr. med Drežnico in Drežniškimi Ravnami, podobno med Ptujem in Markovci), ki načenja vprašanje najbolj avtentičnega predstavnika določene oblike maskiranja, izhaja iz razmerja med uveljavljenim pustnim centrom in njegovo periferijo. Spremenjeno socialno in duhovno strukturo pustne

skupine prilagajajo specifičnim okoljem in je pomembna kot identifikacijski element skupine.

Mestne karnevalske in druge oblike maskiranj oz. pustovanj so nasproti vaškim veliko bolj vpete v institucionalne okvire, npr. šole, organizacije, organizirana pustovanja, ali pa bolj spontane in odvisne od porajanja prijateljskih skupin. S tradicionalnimi maskami jih povezuje le nekateri osnovni elementi – npr. maskiranje in druženje ob določenem času in priliki. Poleg zabave, zelo pomembne sestavine pustovanja, gre pri tem za izjemno možnost ustvarjalnosti, ki jo pustni čas pričakuje od posameznika – udeleženca pustovanja. Spodbujanje te ustvarjalnosti pri vsakem posamezniku je ne glede na njegove naravne talente ali nagnjenja pozitiven element vsesplošne pustne mrzlice, ki se je družba mogoče premalo zaveda, kjer je lahko pomemben dejavnik predvsem šolska vzgoja z likovnim poukom in privzganjanjem ročnih spretnosti. Pri pustovanju so ustvarjalne možnosti neizmerne.

Pustno obarvana družina v Novi Gorici.
Foto: Inga Miklavčič - Brezigar 1997 (3840).

VIRI IN LITERATURA

- Barbič, A. 1990: Kmetov vsakdan: položaj in prihodnost družinskih kmetij na Slovenskem, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta in Cankarjeva založba.
- Frazer, J. 1992: Zlatna grana I in II, Beogradski izdavaško-grafički zavod, Beograd.
- Gačnik, A. in S. Gačnik 1995: Mitologija Žoharjevega kurenta, Pokrajinski muzej Ptuj, Ptuj.
- Hoggart, R. 1957: The Uses of Literacy Penguin Books, London 1959, prva izdaja Chatto and Windus 1957.
- Hrast, J. 1975: Pustovanja v Tolminu, Tolminski zbornik, Tolmin, 399–404.
- Kapitan, D. 1998: Lesena maska pod Krnom, Seminarska naloga, Srednja lesarska šola Nova Gorica.
- Kremenšek, S. 1973: Obča etnologija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Križnar, N. 1981: Ljudsko pustovanje v štirih vipavskih vaseh. V: Jadranski koledar: 219–220.
- Kuret, N. 1965: Praznično leto Slovencev I, Mohorjeva družba, Celje.
- Kuret, N. 1984: Maske slovenskih pokrajin, Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Kuret, N. 1989: Praznično leto Slovencev I, Družina, Ljubljana 1989 (dopolnjena izdaja dela iz leta 1965).
- Leskovec, I. 1996: Cerkljanska laufarija, zloženka, Cerkljanske novice, Cerklje.
- Ložar, R. (ur.) 1944: Narodopisje Slovencev I. Založba Klas, Ljubljana.
- Ložar - Podlogar, H. 1976–1977: Pust na Banjški planoti. V: Traditiones, 5–6: 237–249.
- Medvešček, P. 1980: Pozabljeni pustni običaji med Sočo in Idrijo. V: Goriški letnik 7: 270–273.
- Raspet, A. 1997: Obdobje med obema vojnama (1918–1941). V: Z. Likar, A. Raspet in Ž. Cimprič (ur.): Kobarid. Kobarid: 119–163.
- Rutar, M. 1970: Običaji na Tolminskem. V: Srečanja, 23/24: 31–41.
- Rutar, M. 2000: Običaji na Tolminskem. V: Tolminska je pesem, Tolminski muzej, Tolmin: 185–192. (Ponatis besedila Rutar 1970.)
- Skrt, D. 1993: Maškaroni z Liga, Republika, 23. februar 1993: 9.

Kot vir so bili uporabljeni tudi članki in objave v dnevnem in periodičnem časopisju v hemeroteki Goriškega muzeja za obdobje 1960–2000, predvsem iz naslednjih časopisov: Primorske novice; Primorski dnevnik; Delo; Ljubljanski dnevnik.

**INGA MIKLAVČIČ BREZIGAR, *CARNIVAL FESTIVITIES IN THE GORIŠKO REGION
IN THE PAST AND AT PRESENT***

The essential difference between past and present Carnival festivities in the region of Goriško lies in radical economic, social, and cultural changes after the Second World War. A number of different types of Carnival events and groups appear in Goriško at present. They can be divided into those with the predominantly rural, »traditional« character, and with traditional masks, and into urban ones with more recent, contemporary masks. One of

the reasons for this situation lies also in the specific political circumstances in this area between the First and the Second World War. This was the period of the Italian rule, and due to political reasons Italian authorities did not allow masquerading. Even though Carnival festivities and the habit of masquerading have been preserved to a certain degree, this long interruption has affected traditional Carnival customs in some areas up to the point that original masks, outfits, and rituals have almost completely vanished. After the Second World War some places have started to restore them from the remaining fragments, or from memory. In some villages masks vanished in the 1970's when traditional Carnival customs died out because of emigration to larger towns.

The author analyzes the changes in Carnival festivities and examines their present role, the expansion of masks in the Goriško region, mask typology, and psychological aspects of masquerading. She describes traditional Carnival festivities in Drežnica, Lig, Banjščica, and in Goriška Brda. Organized by the village community or by special Carnival societies or associations of young men, some of them have been preserved in their original form whiler others have been modified. She also writes about Carnival festivities in urban areas, for instance in Gorizia - Gorica, Italy, or in Nova Gorica; about Carnival gatherings of friends and acquaintances, relatives, or company employees, who prepare Carnival events together, wear masks during official hours, or don masks to compete for a prize; and about children's Carnival celebrations in schools and kindergartens.

PRIPOVEDI O ŠKOROMATI

JURIJ FIKFAK

Škoromati so v zadnjih dvajsetih letih doživeli temeljite spremembe, pri čemer so nekatere skupine ostale v okvirih lokalne skupnosti, druge, prodornejše pa so osvojile medije.

In the last two decades the škoromati masks have been subjected to significant changes. While some of them have remained within the boundaries of their original local community others have been transformed in order to cater to the media.

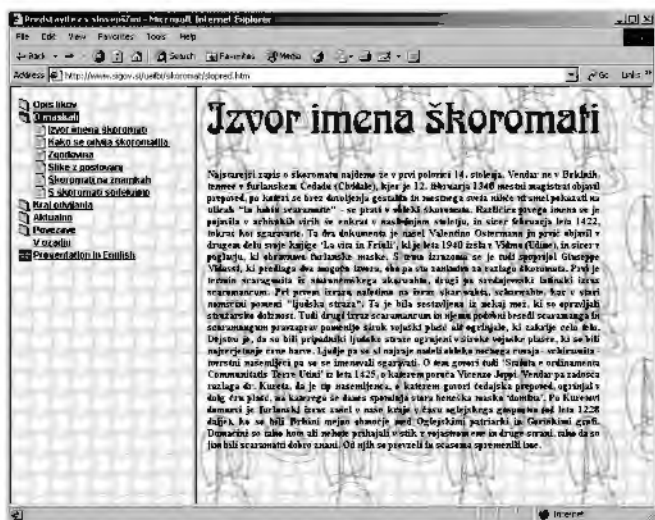
PRIPOVEDI O IMENU ŠKOROMATI

Prebivalci Brkinov, ki se šemijo v škoromate, utemeljujejo svoje izročilo na raziskavah in objavah dr. Nika Kureta, predvsem na zadnji, najbolj dostopni etimologiji besede škoromati [Kuret 1984: 349], ki po Kuretovem mnenju izhaja iz »scharwächter«, tj. nočnega čuvaja. Kuret je to sklepal najprej na osnovi lastne jezikovne presoje o možnih premenah v jeziku a tudi dejstva, da danes eden od najpomembnejših likov nosi attribute nočnega čuvaja, to je svetilko, dežni plašč ... Etimologija je po Kuretu pokazala, da je lik škópiti (hrušiško poimenovanje, ki ga Kuret stalno uporablja za lik kleščarja) edini pravi škoromat. Kuretova mnenja se zdaj kot relevantno dejstvo historičnega pomena pojavljajo v vseh samopredstavitvah hrušiških ali podgrajskih škoromatov.

Ob tem se pojavlja tudi ljudska etimologija, ki za škoromate pravi, da so »skuoro mati«, tj. skoraj matasti – neumni.

V zadnjem času je dr. Metka Furlan, zaprosena, da preveri Kuretovo etimologijo in možnosti drugačne razlage, ugotovila naslednje: pri besedi škoromati gre lahko za zelo pogost pojav, namreč za metatezo; njena raziskava kaže na možnost, da se je pojem razvil iz *mascaratta* [Furlan 2000]. Nasprotno njenemu mnenju, ki govori o nemotivirani spremembi besede, se ponuja možnost, da je bila jezikovna premetanka motivirana z namero, da bi se izognili tabuizirani, prepovedani besedi. V tem primeru bi bilo seveda treba temeljito raziskati takratne oblike sankcij in načine izogibanja kaznovanju, a tudi mehanizme ljudske in visoke kulture, njunega medsebojnega nasprotovanja. Predvsem bi bilo dobro spoznati razmerje oblasti do ljudske kulture (po)smeha, kakor je to naredil Mihail Bahtin na primeru Rabelaisovega Gargantue in Pantagruela. V vsakem primeru se je jezikovna premena zagotovo zgodila še pred 14. stoletjem na romansko govorečem področju, tj. pred časom prvega znanega zapisa, ki prepoveduje v pustu nastopati *in habitu scaramatte*.

Ne glede na različne možne etimologije in argumentacije že samo to zapisano dejstvo omogoča tudi bolje poučenemu laiku v besedi *scaramatti* razbrati današnje škoromate in

Na spletni strani
www.sigov.si/ueilbi/skoromat/slopred.htm
 je tudi razlaga imena
 škoromati.

zagotavlja današnjim nosilecem dokumentirano zavirljivo starost, s katero se ne more pohvaliti noben drug pustni lik na Slovenskem, niti najbolj znana maska kurenta ne. Pomembno je tudi dejstvo, da so danes brkinski škoromati edini¹, ki so na vsem nekdanjem arealu besede *scaramatti* ohranili tako ime kot pustovanje samo in so torej po lastnem prepričanju žive in zveste priče dolgega izročila.

V zapisanem okviru je etimologija le eden od kazalcev »ljudskega« sprejemanja znanstvenih spoznanj in utemeljevanja lastne lokalne identitete.

ZAPISI

Prav tako pomembne za nastajanje lokalne zavesti pa so tudi zgodbe o prisotnosti in razvoju škoromatov od tistih časov, od katerih imamo prve zapise.

Prvi znani zapis je iz leta 1952. Objavil ga je Metod Turnšek v Trstu v delu *Od Morja do Triglava*, prispevek pa je zapisala Milka Stančič, bivša uradnica iz Podgrada, kot je zapisal Turnšek v opombi. V kratkem zapisu govori Stančičeva o škoromatih, pri čemer je takoj jasno, da nekatera poimenovanja osnovnih likov ne ustrezajo tistim, ki jih uporabljajo v Podgradu. Ker je Stančičeva živela v Hrušici do 1943, je mogoče sklepati, da je škoromate doživljala tam. Zapisana podoba in poimenovanja v glavnem ustrezajo današnjemu poteku in osnovnim likom. Vendar njen opis kaže nekatere nejasnosti, ne vzemo, koliko ljudi je v resnici hodilo naokrog in kateri liki vse so nastopali.

Drobci zgodb o škoromatih so ohranjeni v zapiskih Radoslava Hrovatina, ki je v okviru terenskih ekip Slovenskega etnografskega muzeja leta 1955 raziskoval v Matarsko-Pod-

¹ Pojem škrmate za našemljenca in »gremo škrmati« za sam pustni obhod še danes uporabljajo v nekaterih vaseh na Tržaškem, predvsem v Boljuncu.

grajskem podolju in je ob zapisovanju pesmi, glasbe in plesov, zbral tudi nekaj podatkov o škoromatih, predvsem tistih, povezanih z glasbeno podobo dogodka. Iz njegovih terenskih zapisov je mogoče razbrati, da je bilo področje škoromatov bistveno širše kot je danes, prav tako so zanimivi podatki o gostovanjih posameznih skupin v drugih krajih.

Druga zgodba je nastala na začetku šestdesetih let: gre za podroben zapis, ki ga je 1963 Branko Mahne, glasbeni učitelj, po nekaj letih pogovorov in raziskav zaokrožil v poročilo za Nika Kureta, takrat raziskovalca na ISN SAZU. Ta zapis je zanimiv zaradi dveh podatkov. V njem Mahne poroča o škoromatiji, pri kateri je bil od svojega otroštva do sedemnajstega leta (1937), ko je pobegnil v Jugoslavijo. Z raziskovalnega stališča gre za zelo jasno cezuro: ker njegove pripovedi ne obremenjujejo kasnejše izvedbe ritualne prakse, saj jim ni bil priča, lahko razberemo tudi dejansko stanje takratne šege. To idealno izhodišče problematizira dejstvo, da se je Mahne pri Radoslavu Hrovatinu učil folklore, predvsem pesmi, in da sta skupaj razpravljala tudi o šegah in navadah, posebej o škoromatiji, in da je Hrovatin tudi na osnovi teh pogovorov objavil prispevek o škoromatih [Hrovatin 1962]. Pojavi se namreč vprašanje, koliko ni Mahnetovo pričevanje že zaradi teh pogovorov in razmeroma intenzivnega pouka folkloristike drugačno, bolj podobno tistemu, ki so si ga želeli folkloristi.

Podgrajski kliščar. Razglednica.
Foto: Andrej Vodopivec.

ŠKOROMATI

Hrušica

Škopiti na zastavici hrušičkih škoromatov.
Oblikoval Dušan Štrancar.

Leta 1962 je nastal televizijski prispevek o škoromatih, ki ga je pripravil Niko Kuret s pomočjo kulturnega društva v Podgradu in Branka Mahneta. Škoromatija se je odvijala v Podgradu.

Sredi šestdesetih let so se *Hruščani* z učiteljico Vero Muha, Brankom Mahnetom in Ivanom Ceglarjem in s pomočjo Nika Kureta udeležili kurentovanja na Ptuju: gre za prvo pravo, zunanje priznanje o pomembnosti njihovega izročila. Po dogovoru s Kuretom so del mask odprodali za muzej mask v Binchu (Belgija). Nekateri še danes dolžijo odprodajo kostumov za zastoj škoromatije in gledajo na ta korak kot znamenje nezavedanja vrednosti lastnega izročila.

Na začetku osemdesetih let se v Podgradu na pobudo *Toneta Ančkinega* in s pomočjo tovarne Plama zberejo nekateri udeleženci škoromatije za televizijo leta 1962 in mlajši navdušenci. Zelo organizirano začnejo urejati prvo predstavitev, ki je ne vodi več fantovska ali moška skupnost marveč krajevna, lokalna organizacija, ki je tesno povezana s podjetjem, financiranjem njene dejavnosti. Tudi najpomembnejši sodelavci: komercialisti, sindikalisti oziroma predstavniki socialistične zveze, so bili iz tovarne. Pri oživljanju jim aktivno pomaga tudi učitelj Romeo Volk, ljubiteljski raziskovalec ljudskega izročila, ki zanje nariše tudi logotipe na zastavi in kasneje na priponkah.

Prvič ima zelo pomembno vlogo pri obnavljanju izročila tudi šola (Podgrad), saj ga posamezni učitelji uvrščajo v svoj program kulturnih vsebin že konec 70-ih let. Ena najpomembnejših sestavin škoromatije so gostovanja, v osemdesetih letih v Ilirsko Bistrico, potem v Postojno, velikokrat tudi na tuje (Hrvaška, Poljska ...).

V Hrušici, v kateri je še konec osemdesetih let le okrog deset fantov škoromatilo in pobiralo darove, se na začetku devetdesetih let, po zatišju, dolgem skoraj trideset let (po obisku kurentovanja na Ptuju), škoromati iz Hrušice ponovno organizirajo in v širši javnosti pojavijo na nov način, v marsičem tudi kot opozicija *neograjskim* (podgrajskim) škoromatom. Med njimi sta vodilna učiteljica Ester Jurišević, ki je takrat raziskovala ljudsko izročilo Hrušice, med mladimi, ki so se o izročilu učili tudi v osnovni šoli, pa časnikar Danijel Cek. Tako

Sestanek udeležencev
škoromatije.
Hrušica 1993.
Fotografije: Jurij
Fikfak.

Pri Ukčevih. Hrušica 2000.

se je leta 1993 naenkrat pojavilo čez petdeset škoromatov. Še isto leto so gostovali drugod, leto kasneje tudi v Portorožu na poletnem srečanju pustnih skupin. Danes gostujejo v izbranih krajih (Ilirska Bistrica, Hrpelje-Kozina, Nova Gorica ...).

2002 - Zadnje dejanje je ustanovitev društva v Javorju, v katerem imajo mladi ambicije, iti po stopnjah Podgrada in Hrušice, in na ta način predstaviti svojo vas.

Ob teh skupinah, ki želijo gostovati in nastopati tudi drugod, obstajajo tri skupine, ki so (ostajale) le doma: Hrušica do 1992; Javorje do 2001; Obrov do danes. Te mejnike izpostavljam zato, ker je pustovanje v teh naseljih funkcioniralo na drugačen način. Ločnica, ki sem jo razbiral v začetku osemdesetih pri zapisovanju podobe škoromatije v trgu Podgrad in vaseh Javorje, Obrov, kasneje v Hrušici, je bilo vprašanje avtentičnosti doživetja, dogodka. Na osnovi filmskega in fotografskega gradiva je bilo mogoče razbrati težave organizatorjev v Podgradu z oblikovanjem časovnih prehodov, z definicijo vsebin pustovanja in z željo po demonstrativnem - manifestativnem pohodu skozi vas. Nasprotno je bilo v Javorju ali Obrovu vprašanje oblikovanje časa nepomembno, saj je vsak udeleženec pa tudi opazovalec našel svoje mesto v katerikoli hiši in bil soudeležen v ekscesu (pitje žganja, kave ...). Če poskušam razbrati namere organizatorjev v Podgradu, se moram poslužiti razmejevanja med »utelešenjem« in »potencialom«, ki ju Gary S. Morson in Caryl Emerson odkrivata pri analizi pojmov smeha in karnevalskega v Bahtinovem delu [Morson in Emerson 1990: 433-]. Za prvo, utelešenje, folklornost, je značilen mimetični in vase obrnjeni, samozadostni dogodek smeha, a tudi ekscesa (pijanosti, spolnih namigovanj ...), kar je značilno za vse skupine, ki (ali ko) nastopajo doma. Za potencial je značilna obrnjenost navzven, samokon-

trola, vezanost na učinek, kar se mogoče najbolje vidi na gostovanjih, kjer ekscesov (predvsem pijanosti, a tudi manj spornih dejanj, npr. lisanja deklet) skorajda ni.

V teh vaseh, predvsem v Obrovu, manj v Javorju in Hrušici, se je težišče z reprezentacije osnovnih likov premaknilo na razvijanje drobnih gledaliških dogodkov, npr. predstavniki jugoslovanske, slovenske vojske in SFOR-ja; peki v pekarni ...

NAJPOMEMBNEJŠI LIKI IN NJIHOVA IMENA

Kljub temu imajo vse skupine (tako tiste, ki nastopajo le doma kot tiste, posebej pa tiste, ki gostujejo drugod) nekatere stalne like. Tu so zapisane stereotipne / idealnotipske podobe najpomembnejših likov, kakor jih vidijo po različnih vaseh in ki so deloma drugačne od predstavljenih (npr. na znamki škoromatov):

Škoromat z zgonci (zgončar ...) nosi zvonce (njihovo število je ponekod definirano na sedem [Juriševič 1995], drugod ne), teče po vasi, poskakuje, lovi dekleta in otroke in jih oliše s pepelom. Znotraj vsake vasi obstajajo modeli pravilnega zvončarja, saj se že po njih, predvsem njihovih kapah in obličjih ločijo nasproti drugi vasi. V Hrušici nosijo skoraj vsa leta od obnovitve tudi leseno obličje, vendar ne vsi udeleženci. Drugod se le olišejo po obrazu. V seriji znamk predstavljeni škoromati so podgrajski, zanje je značilna rdeča ruta okrog vratu, inovacija z začetka osemdesetih let.

Kleščar hodi z velikimi lesenimi kleščami in uklene deklet, da ga škoromati z zgonci olišejo. Lik z velikimi kleščami ima povsod tudi ime, povezano z njimi, vendar na dveh nivojih: ponekod ima ime po predmetu - kleščah, ki jih nosi, tako npr. v krajih Podgrad (kliščar), Javorju (klanfar), ponekod pa po funkciji klešč, npr. v Hrušici (škópiti), v Obrovu (skuopljar), torej skopljemem.

Poimenovanje škópiti (Hrušica) je postalo referenčno predvsem po delu Nika Kureta, prvič pa se pojavi v zapisu Stančičeve, ki tako tudi razkriva, kje je kleščarja sploh videla. Vsekakor je zanimivo, da se pojem pojavi tudi v filmu o škoromatih, posnetem v Podgradu leta 1962.

Podoba kleščarja je po vaseh različna, tako ima kliščar v Podgradu rog, s katerim tudi kliče ostale škoromate, da gredo naprej, v Hrušici je rog dodeljen enemu od škoromatov z zgonci.

Poberin je lik s klobukom, nekoliko praznično oblečen, brez maske, z ličilom ali brez,

Poberin z gospodinjjo. Koledarček Plame Podgrad. Foto: Andrej Vodopivec.

vendar povsem razpoznaven, saj skrbi tudi za komunikacijo z domačimi, kjer se oglasi za denar, jajca, klobase ... Njegova naloga danes je zabava, smeh in predvsem dobro počutje vseh prisotnih, zaradi nabiranja denarja pa mora biti zanesljiv.

Poleg standardiziranih likov, **pepeljuharja**, **ci-gana** in **ciganke**, **cunjarja** ..., ki jih naštevajo tako Danijel Cek in Romeo Volk [Cek in Volk 1996] kot Ester Juriševič v svoji diplomski nalogi [Juriševič 1995], obstajajo še drugi, priložnostni, danes so predvsem povezani s kraji, ki svoje aktivnosti niso usmerili toliko v folklorizacijo pojava, predvsem gre za Obrov, Gradišče, nekoliko manj za Javorje.

Tako gre za dve osnovni usmeritvi: medijsko odmevna je usmerjena predvsem v množenje likov, saj namesto omejenega števila škoromatov z zvonci nastopi vsaj dvajset ali trideset izvajalcev, da se lahko bolje reprezentirajo na gostovanjih. Za drugo je

Škoromat z zgonci. Hrušica 2000.

Godci hrušiških škoromatov. Hrušica 2000.

Godec v Obrovu.
Obrov 2000.

Sodobna otroška pustna maska. Javorje 2000.

saj so medse povabili tudi starejše, ohranili pa so nekatere prejšnje omejitve, saj je škoromatija domena moških.

Ob tem je zanimiva otroška škoromatija, ki kot ponovitev oblike odraslih v Podgradu in Hrušici zamira, ohranja pa se v Obrovu, Javorju ... Otroška škoromatija do določene mere ponovi like in tudi vzorce obnašanja starejših, predvsem to velja za nekatere stalne like, npr. škoromata z zgonci ali kliščarja. Ker je otrok vedno manj, ne morejo prikazati vseh likov.

značilno, da se vsako leto oblikujejo posebne skupine, denimo vojaki JLA, oficirji in borci na drugi strani, ali pekarna, v kateri dela 4-6 ljudi. Tako nastaja mini ljudsko gledališče, ko pri nekaterih hišah bolj, pri drugih manj odigrajo komične skeče. Tu dobijo priložnost gledališko in izrazno bolj nadarjeni našemljenci in gostitelji; tak dogodek za nekaj dni postane osrednji predmet pogovora.

Lahko domnevam, da se je prva delitev na ti dve usmeritvi zgodila v začetku osemdesetih let, s pojavom (obuditvijo) škoromatije v Podgradu, ki so jo zasnovali v množični obliki, z minimalnimi omejitvami za udeležence, ki so jih kasneje še znižali ali odpravili, tako da sedaj ne poznajo niti spolne niti starostne omejitve, saj je edino merilo množičnost.

Druga delitev - poglobitev se je zgodila s pojavom hrušiških škoromato, za katere je prav tako postala pomembna množičnost,

Spored otroške škoromatije je različen: ko se v soboto dopoldan dogaja znotraj vasi (Obrov, Javorje), gre za posnemanje ritualne prakse starejših; na pustni torek v okviru osnovne šole v Obrovu grede otroci skupaj z učiteljico po vasi, takrat je repertoar mask manj lokalno, tradicionalno obarvan in bolj prilagojen širšemu, netradicionalnemu okusu, tako da se postavlja vprašanje, ali v teh primerih pomenijo učiteljki otrokom cenzuro ljudske kulture.

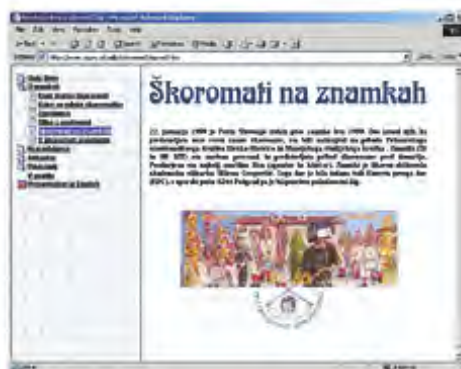
SPLETNE STRANI

Med pomembne sodobne oblike samopredstavitve je tudi objavlanje vsebin o svojem naselju in o škoromatih na spletu. Pri tem je zanimiva kronologija nastanka spletnih vaških strani. V vseh krajih, najprej v Podgradu (<http://www.sigov.si/ueilbi/skoromat/>), nato v Hrušici (<http://users.volja.net/skoromati/>) in nazadnje v Javorju (<http://www.javorje.com/skoromati.html>) so najprej nastale spletne strani o škoromatih; šele kasneje so oblikovalci dodajali še druge informacije o naselju, npr. o pomembnih dogodkih, zgodovinske zanimivosti, povezave ipd. Vendar so v Podgradu in Hrušici spletne strani oblikovane tako, da so v središču pozornosti še vedno škoromati, v Javorju pa so v zadnji razpoložljivi verziji škoromati postali del predstavitve vasi.²

Ali lahko po pregledu spletnih strani sklepamo, da je pustovanje najpomembnejši dogodek v naselju? Glede na preučeno stanje je mogoče temu pritrčiti:

V Podgradu, Hrušici in zdaj v Javorju se navzven predstavljajo s škoromati, saj z njimi gostujejo, na čelu spreveda nosijo zastavo, in so dosegli, da na Slovenskem za škoromate vedo, od kod prihajajo.

Med drugimi najpomembnejšimi prazniki v vasi / trgu so opasilo, božič, vsi sveti ... Zadnja dva praznika ljudje praznujejo v družini. Opasilo pa je definirano kot praznik naselja, ob katerem vsakih nekaj let predstavijo svoje dosežke, npr. asfaltirane ceste, nove zvonove, slike v cerkvi, novo igrišče ali dom ... Gre za praznik vaške skupnosti, ki ga doživlja tako, da se večina zdomcev in marsikateri izseljenec za dan ali dva vrnejo domov, v krog razširjene družine. Še posebej tisti, ki nimajo nikogar več doma, v času opasila v gostilni ali na vaški nogometni tekmi obnovijo sledi lokalne identitete skozi po-

² Obravnavane spletne strani so bile zadnjič pregledane oktobra 2002.

govor, spominjanje na nekdanje čase itd. Za ta razmeroma zasebna dejanja (obnavljanje zvestobe, podoživljanje pripadnosti svojemu kraju) na svetovnem spletu ni prostora, saj so ti dogodki domačinom razmeroma neulovljivi, nezapisljivi.

Kaj ponujajo spletne strani? Učinkovita in zgledna izdelava spletnih strani – sama tehnologija je razmeroma preprosta in dostopna vsakemu malo bolj izkušenemu računalnikarju – zahteva od oblikovalca ne le znanja povezovanja posameznih dejstev, marveč tudi osnovno poznavanje njihove hierarhije in notranjih razmerij.

Glede na navodila avtorjem, ki jih je zapisal eden vodilnih ekspertov s področja hiper teksta in hipermedije (in s tem tudi spletnih strani) George P. Landow [Landow 1994], je mogoče reči, da njegova navodila implicitno najbolj upošteva spletni mojster v Podgradu, ki je za diplomsko nalogo naredil spletne strani o škoromatih v Podgradu. Strani imajo zelo pregledno in strukturirano ureditev večine pojmov, iskanje je zelo fleksibilno, dostopni časi so razmeroma kratki; med vsemi spletnimi stranmi edini ponuja angleško verzijo. Spletne strani hrušiških škoromatov so novejšje in imajo osnovne informacije o škoromatih, izvoru imena, o osnovnih likih in tekočih dogodkih. Javorski škoromati so v zadnjem letu pripravili svoje strani, na katerih so najbolj osnovni podatki o škoromatih in njihovem pomenu in o zgodovini vasi.

Spletne strani odpirajo pomembno vprašanje naslovnika in resničnega uporabnika: Ali jih obiskuje še kdo zunaj naselja, ali zunaj pustne skupine, ki jo predstavljajo?

MEDIJI, RAZISKOVALCI ...

Za izvajalce je čedalje pomembnejše merilo število objav v časnikih in na televiziji ali radiu. Produkcija lokalne identite je čedalje bolj pomemben in še malo raziskan pojav. Zgodi se, da postane etnolog ena od možnosti, sredstev za predstavitev lokalne produkcije znanja. Tako etnolog potrebuje informatorja – izvajalca, da napiše svojo strokovno, znanstveno zgodbo, izvajalec pa uporabi etnologa za promocijo svojega naselja. Vendar se je pri škoromatih zgodilo naslednje: Etnologi, ki so o njem pisali, so na ravni opisa posameznih likov v veliki meri ponovili (Niko Kuret) ali strnjeno povzeli lokalno vednost (Janez Bogataj [1999], Jurij Fikfak [2000]), tako da je bila za same vaščane lastna produkcija znanj posameznikov, ki so pri škoromatiji tudi aktivno sodelovali, veliko bolj pomembna. Kuretovi opisi v Maskah slovenskih pokrajin in Fikfakov v Enciklopediji Slovenije zagotavljajo škoromatom pomembno mesto sredi slovenskih mask, Bogatajev opis pri znamkah pa družbeno odmevnost.

Pomembni domači raziskovalci izročila škoromatov so predvsem učitelji (Romeo Volk, Ester Juriševič) in novinar (Danijel Cek). Sem lahko prištejemo tudi Branka Mahneta, katerega poročilo je bilo objavljeno v Kuretovem delu [Kuret 1984]. Ti raziskovalci so marsikateri pojav v veliki meri določili in ga preusmerili. Naj opozorim le na dva: V Mahnetovem poročilu in pozneje v intervjuju (2001) – ki zajema obdobje med obema vojnama – je bilo o barvah trakov na kapi škoromata z zvonce zapisano, da so bile barve različne, brez nobene sugestije, da bi šlo le za tri barve slovenske zastave. Interpretacija, ki se je uveljavila v Hrušici, pa poudarja prav ta element, tako so zdaj trakovi, ki padajo s kap hrušiških škoromatov nacionalnih barvah. Drug primer so rdeče rutice na vratovih škoromatov v Podgradu, ki jih

je domislil domač raziskovalec in so zdaj tudi na znamki o škoromatih. Tako so lokalni raziskovalci tradicijo raziskali, a jo hkrati tudi poustvarili in na novo določili.

V zadnjih dvajsetih letih se je pokazalo, kako pomembna je vloga medijev za uspeh določene oblike pustovanja. Ne glede na izhodiščne razlike med škoromatijo v Podgradu, ki so jo rekonstruirali v začetku 80-ih, in v Hrušici, ki so jo obnovili v začetku 90-ih, je obema skupno iskanje možnosti za samo-prezentacijo (objave, propagandni material, spletne strani ...) in zelo dobra komunikacija s predstavniki medijev (eno skupino navzven reprezentira celo sam časnikar) in z raziskovalci folklore. To povezavo mogoče najbolje izrazi paradoks: Težko je reči, kdo ima v tem razmerju več, ali raziskovalci, ki dobijo snov za raziskavo, in časnikarji, ki dobijo za publiko privlačno reportažo ali sami domačini, ki lahko na ta način reprezentirajo sebe, pridobijo določena finančna sredstva in re-producirajo lokalno identiteto na državni, nacionalni ravni. In morda je zaradi demografske ogroženosti naselij slednje dejstvo tudi najpomembnejše.

VIRI IN LITERATURA

- Bažato, M. in J. Bogataj 1994: Človek z masko. Radovljica: Didakta.
- Bogataj, J. 1999: Brkinski škoromati. V: Bilten 23. Pošta Slovenije.
- Cek, D. in R. Volk 1996: Brkinski škoromati. V: Kraški koledar (Sežana): 128–153.
- Fikfak, J. 1999: Škoromati. V: Enciklopedija Slovenije 13: 58.
- Furlan, M. 2000: O imeni *škoromát*. V: Traditiones 30/2: 65–72.
- Hrovatin, R. 1955: Terenski zapiski 29, 30, 31, 32, 33. Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.
- Hrovatin, R. 1962. Škoromatija med Brkini. V: Delo, 4. marca: 4.
- Juriševič, E. 1995: Ohranjanje narodnega izročila škoromatov. Pedagoška fakulteta. Univerza v Ljubljani. Koper (diplomsko delo).
- Kuret, N. 1972. Maske v Slovenski Istri. V: Rad 17. kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Poreč 1970 (Zagreb): 41–45.
- Kuret, N. 1976: La maschera di Scaramatte tra Friulani e Sloveni. Atti del IV Congresso di studi sul folklore Padano (Dramatica popolare nella Valle padana) (Modena): 523–531.
- Kuret, N. 1984: Maske slovenskih pokrajin. Ljubljana.
- Landow, G. P. 1994: The Rhetoric of Hypermedia. Some Rules for Authors. V: P. Delany in G. P. Landow (ur.): Hypermedia and Literary Studies. MIT. Cambridge, MA: 81–103.
- Mahne, B. 1963: Škoromati v Brkinih, Tipkopis. Sig. II. 127. Arhiv ISN ZRC SAZU.
- Morson, G. S. in C. Emerson 1990: Mikhail Bakhtin. Creation of a Prosaics. Stanford, CA.
- Turnšek, M. 1952: Od morja do Triglava I. (Narodopisni zapiski iz slovenskega obrobja.) I. Od Istre preko tržaškega in goriškega do Benečije. Trst.

JURIJ FIKFAK, *NARRATIVES ABOUT THE ŠKOROMATI CARNIVAL FESTIVITIES*

The paper focuses on three elements of the narratives dealing with the *škoromati* Carnival festivities:

1. The *škoromati* festivities have long been a subject of research, and were first described by experts in 1952 [Turnšek]; most recently the custom was mentioned by Metka Furlan [2001]. When analyzing the narratives on this fascinating subject a number of small, yet interesting differences have been discovered. These differences pertain to terms that reveal either a uniform terminology for different phenomena or different notions about the importance and role of the custom in rural surroundings. Narratives of active local researchers of their local *škoromati* heritage, as well as of those who form this heritage, have largely been determined by their attitude toward official professional orientations in folklore research. Almost all local researchers, and those who described the event or helped in shaping it, have had a history of relatively intensive contacts with active ethnographers such as M. Turnšek, for instance, or N. Kuret. Some have even been directly instructed by certain prominent folklore researchers themselves (R. Hrovatin, B. Merhar, etc.), and have thus acquired this knowledge firsthand.

2. All settlements that have been the focus of this study (Podgrad, Hrušica, Obrov, Javorje) have in common some characteristic *škoromati* masks such as, for instance, the *zgončar* (a *škoromat* mask with bells), or the *kleščar* (also *škôpiti*, *kliščar*, *klanfar*, *skuopljar*, etc.), without whom the *škoromati* festivities, be it those for children or for adults, would be incomplete. Two kinds of presentation evolved in the last two decades. The villages from which the *škoromati* masks participate in the Carnival festivities elsewhere as well (Podgrad and Hrušica) emphasize and increase the numbers of permanent, traditional mask characters, furnish them with more precise attributes and, aided by the memories of elder villagers, look for special elements (in Hrušica, for instance, such an element is a face mask). In other places, especially in Obrov and, although to a lesser extent, in Javorje, every year a special professional or social group (such as the bakers or the soldiers, for instance), is presented. Such groups, which intensify the feeling of watching a folk theatre, are almost more important than the mandatory traditional mask characters that are far less numerous.

3. In the last twenty years the importance of the mass media for the success of Carnival events has become clear. Regardless of some of the differences between the *škoromati* custom in Podgrad, which was reconstructed at the beginning of the 1980's, and the one in Hrušica (restored a decade later), both have in common the search for self-presentation (newspaper articles, fliers, websites, etc.) and extremely skillful communication with folklore researchers and representatives of the media. This relation is almost paradoxical; it is namely difficult to say who stands to gain more from such a relationship: the researchers who obtain material for their research and the journalists who are able to create an attractive article for their readers, or the locals who in this manner are able to represent themselves, acquire certain funds, and reproduce local identity on the state level. In view of the demographic changes of their settlements, which are becoming smaller, the last aspect may well be the most important one.

MAČKARE - PUSTNI OTOK SREDI DOLENJSKE

HELENA LOŽAR - PODLOGAR

Mačkare so navzoče v dveh naseljih. Za Zagorico so značilni žaganje babe, babji mlin, oranje in obhod hiš; za Ponikve, kjer prav tako obiščejo vsako hišo, pa so značilne aktualne, karnevalsko obravnavane teme.

Carnival masks, the so-called mačkare, appear in two Dolenjska villages, where they visit every house. While the ones in Ponikve depict more recent themes, in Zagorica they still adhere to more traditional ones: the women's mill, sawing a woman in half, and ceremonial ploughing.

ZGODOVINSKI UVOD

Ko je leta 1954 Niko Kuret kot sodelavec Inštituta za slovensko narodopisje poglobil svoje raziskovanje mask slovenskih pokrajin, je želel obuditi nekatere pustne šege, katerih življenje je uničila vojna. Na mačkare ga je že leta 1944 opozoril učitelj Tone Ljubič, ki je inštitutu podaril original svoje risbe Babji mlin in dve fotografiji risb: jajčarski par in Kurent z Grbcem. Tako beremo v letnem poročilu Inštituta za leto 1959, objavljenem v Letopisu SAZU, da je dr. Kuret posredoval pri Republiškem svetu Svobod za denarno pomoč, vendar »... zaradi pomanjkanja denarnih sredstev ni bilo misliti na oživitev mačkar v Dobrepoljah ...« Leta 1962 je denar bil le odobren in tako so se v Zagorici, po skrbnih pripravah domačinov, spet pojavile mačkare, ki so bile za inštitutski arhiv natančno dokumentirane in fotografirane. 6. februarja 1970 sem preverjala stanje na terenu, opazila nekatere spremembe (npr. debelega Kürenta, ki so ga 1962 še vozili v »šatrgi«, je nadomestil lik dvojčka, pojavil pa se je tudi nov lik mož, ki nosi babo v koš. Snemanje filma je ta dan preprečil neznošen dež, vendar smo film tistega leta, čeprav se sliši neverjetno, vseeno posneli 22. februarja; takratni župnik na Vidmu - Dobrepolje je pokazal veliko razumevanje in je zaradi snemanja in velikega dela, ki so ga domačini vložili v organizacijo prireditve, dovolil ponovitev pustovanja v postnem času, kar je verjetno edinstven primer. Vse je bilo tako, kakor mora biti, celo krofi so bili na mizi.

Za ljudsko igro je bistvena njena funkcija. Kakor ljudska umetnost se ljudska igra nikdar ne trudi za umetnost samo na sebi, nikoli ni sama sebi namen. Vsakokrat opravlja neko nalogo, vedno se podreja nekemu višjemu namenu. Ljudska igra je navadno praznična ali pa pomaga praznovati. Zato je skoraj vseskozi povezana s šegami ali običaji. Šege in igre spadajo skupaj ... [Kuret 1968]

Tudi pri Slovencih sodijo med najstarejšo igralsko dediščino prav obhodi maskirancev in njihove šege. Svojo kultno vsebino so sicer že izgubile, ne predstavljajo več duhov pred-

nikov in ne demonov rasti (vegetacijskih demonov), kljub temu pa so ohranile mnogo arhaičnega, tako v zunanjem videzu (mrtvecem podobna strašilna naličja, krznena oblačila ali obleka, pošita s pisanimi trakovi) kakor tudi v obnašanju (obhodi, hrup, preganjanje mladeži, udarci z gorjačo, mazanje s sajami). Skoraj ne pomislimo več na ljudsko igro, govorimo samo še o šegah; meja med kulturnim in mimičnim je zabrisana.

Dolenjska je dežela, ki se sicer ne more ponašati z bogatim pustnim izročilom. Pravzaprav se zdi celotna osrednja Slovenija na področju tradicionalnih mask revnejša v primerjavi z njenimi obmejnimi pokrajinami, ki so bolj prikladne za prehajanje oz. stapljanje bodisi pannonških, balkanskih, alpskih, mediteranskih ali pa drugače: slovanskih, romanskih in germanskih vplivov. Dolenjsko območje dobrepoljske doline in njenega preddverja (tu mislim na vas Ponikve, ki geografsko še ne sodi v Dobropolje pa tudi Ponikovci nočejo biti Dobropoljci) zato ostaja uganka in izziv za nadaljnje raziskovanje. Kako so **mačkare** (*zagoriške* in *ponikovske*), včasih smo jim rekli preprosto *dobrepoljske mačkare*, verjetno pod vplivom starejših poročil, ki pa so vsa brez izjeme opisovala le tiste iz Zagorice, z mnogimi elementi, ki tako po videzu kakor tudi nazivu spominjajo na italijanski (da ne rečem beneški) karneval, zašle v to od ceste odmaknjeno področje? In vendar imajo že več kot stoletno tradicijo. Nočem delati prehitrih zaključkov, vemo pa, da so prav Dobropoljci na italijansko stran nosili oz. vozili narezano, natrgano, scufano ličkanje za t. i. štrozake, slamarice za ležišča. In morda se prav pod tem vplivom tu mešajo »ta lepe« in »ta gosposke«, torej dostojanstvene meščanske mačkare, s povsem kmečkimi liki starcev, predstavnikov raznih poklicev, dejavnosti itd.

Že Tone Ljubič jih je opisal: »... So dvojne vrste mačkar: 'ta lepe' s 'ta grdimi' in Kurentom, ki so vsako leto enake in vsakikrat isto uganjajo, ter 'ta gosposke', ki so vsako leto drugačne in se ravnaajo po slučajni modi in spretnosti ...« [Ljubič 1944] In prav to »vsako leto drugačne« je bila uganka, jedro pričakovanja in presenečenja. Ne samo, da me je celodnevno vzdušje na vasi prestavilo v gledališki svet, na prostran ljudski oder, prevzelo me je tako, da sem postala del scene, gledalec in statist obenem, se prepustila igri, posameznim dogodkom, ki so mi priklicali zdaj solze smeha, v naslednjem trenutku pa že kurjo polt ali pa me je preplavilo vzdušje obrednosti.

V obeh vaseh, Zagorici in Ponikvah, se praznovanje začne v zgodnjih jutranjih urah z *obrednim obhodom*, ko vsako hišo kot predhodnica obišče manjša skupina mask, potem se nadaljuje s posameznimi dogajanjmi, ki si sledijo kakor slike, dejanja v ljudski igri skozi ves dan in pri katerih ugotavljamo velike razlike med obema vasema, v poznih popoldanskih urah pa dogajanje zopet dobi ustaljeni *obredni navdih*.

Tradicionalni *jutranji obredni obhod v Zagorici* (prireditev je tu na nedeljo, po hišah pa hodijo tudi na pustni torek) začnejo **ta lepe** s **ta grdim**: dostojanstveni **jajčarski par**, ki se gosposko drži pod roko. V spremstvu poskočnega **grbca**, s frfotajočimi trakovi in dobrodušno-strašljivim naličjem na pragu vsake hiše s spremenjenim glasom v pojočem dobrepoljskem narečju prosi za jajca.

Jajčarica: »Dober dan vošm. Al mate kej jajčk?«

Gospodinja: »Ja, kaj vejm, če bi jh kej blu?«

Jajčarica: »Dajte paglejte!«

Gospodinja: »No ja, k' sta ravno v'dva, bom pa dala en'ga.«

Jajčarica: »Al' jih je trejba več!«

Gospodinja: »Ja, kje jh pa mam? Nč več, nejmam. Je treba še za drüge.«

Če je pod masko **jajčarice** skrit fant (kar je seveda nekoč bilo pravilo, ki pa se ga danes zaradi pomanjkanja fantov ne morejo več dosledno držati), govori z visokim glasom, če je dekle, pa glas spremeni, da je ne bi prepoznali. Pravzaprav nikoli ne moremo zagotovo trditi, katerega spola je žena: obraz ji zakriva prijazno, gladko, svetlo naličje, narejeno iz »papirmašaja«, nosi vsakdanjo obleko z lepim, največkrat belim predpasnikom, ruto ima zavezano pod brado ali pa nazaj, »na štucko«, ima nizke čevlje, v rokah pa cekar ali košaro. Zanimivo je, da mož ni oblečen v vsakdanjo, pač pa posebno obleko. Na starejših slikah ga vidimo v svetlih, navadnih hlačah, čeznje ima oblečeno dolgo, belo, z usnjenim pasom prepasano srajco, okoli vratu kravato, na nogah pa črne visoke škornje. Tako nam ga je opisal tudi Ljubič, ki še pripominja, da je maska moža groteskna, gladka, bela, s poudarjenimi ustnicami. V zadnjih letih pa je **jajčar** oblečen v nekakšen kombinezon, podoben pižami, z navpičnimi progami, vendar se lepemu pasu in kravati ni odpovedal. K taki obleki moža se seveda lepo poda visoko, umetno izdelano pokrivalo, ki mu pravijo *kastúr*. Po Ljubiču bi ime kastur lahko nastalo iz *kastorca*, »... tiste pisane kapice s čopom, ki so jo včasih nosili moški pod klobukom pri stari noši ...« Niko Kuret [1984: 286] nam samo besedo še natančneje pojasni: *castor* je latinsko ime za *bobra*, klobuku iz bobrovih dlak pa so rekli *kastórec*. Kasturji so lahko tudi meter visoki, značilne klovnovske oblike, z enim, dvema ali celo tremi vrhovi (»na eden, dva ali tri petelince«), narejeni iz lepenke, prevlečene z zlatim papirjem in oblepljene z različnimi živobarvnimi okraski, ob robu pa ima pritrjeno lasuljo iz prediva.

Gospodinje jajčarje od nekdanj obdarujejo z jajci (od tod tudi njuno skupno ime), poleg jajc pa danes dobita že tudi denar in redkeje steklenico žganja.

Medtem ko je obnašanje ta lepih mačkar umirjeno, dostojanstveno, kar nekako gospodsko, pa je njun spremljevalec in varuh grbec zelo živahen. Povsod ga je dosti, danes celo v hiši (nekoč mu je to bilo prepovedano) in okoli nje, po dvoriščih in na cesti. Grbec spada med grde mačkare, s strašljivo, včasih živalsko masko (čez obraz si je celo potegnil pravo telečjo glavo), zopet drugič s človeškim, grozljivo režečim se naličjem z velikimi, izbuljenimi očmi. Oblečen je v narobe obrnjen kožuh, ki si ga je prepasal z vrvjo in nanjo obesil »burovže«, kakor na Dolenjskem pravijo kravjim zvoncec. Za klobuk si zatakne puranja, celo pavja peresa (*mevke*), okoli pa mu frifotajo pisani trakovi. Glede njegovega imena si poročevalci

Jutranji obhod
jajčarjev z Grbcem
kot varuhom.
Zagorica 1987.
Fotografije:
Helena Ložar-
Podlogar.

Ta star in stara dopoldan pobirata po hišah jajca. Ponikve 1996.

niso povsem edini: prvotno naj bi bil *grdec*, ker je grd, ker pa ima na hrbtu izrazito grbo, je tudi etimologija imena *grbec* sprejemljiva in utemeljena. Grbec je nekakšen varuh jajčarjev, ki odganja vsiljive otroke, v hišo pa nekoč ni smel vstopiti. Danes je drugače: prvi plane v hišo in še preden se gospodinja zavé, ji že izmakne pehar jajc (*»Lejte ga, ta grbast'ga, je že 'prkoruzu' z jajci ven! Anča, jajca nazaj zahtevej!«*).

V *Ponikvah* se vse dogaja na sam pustni torek, medtem ko je na nedeljo na vasi povsem mirno. Za ponikovskega fanta in moža je že od nekdaj veljalo za sramoto, če je na ta praznik šel na *šiht*. Prvi zelo zgodaj zjutraj obišejo hiše **ta lepi** in **ta grdi** – le da ne hodijo skupaj. Prvi so ta lepi, torej t. i. **agent**, ki ga spremlja en ali več **podivcev**, včasih pa **petelin** ali **košuta**. Agent v fraku, z zelenim cilindrom na glavi in s torbo predstavlja uradno osebo. Ima pravico pobirati denar za določen namen, kar dokaže z dokumentom, ki je opremljen s kratico HU-ZPP (Zveza ponikov-

skih prijateljev/pijancev). Gospodar ga mora, preden plača, pred njim prebrati. Podivci so živahne, lepe mačkare z visokimi koničastimi kapami in belimi naličji, oblečeni so v belo srajco s črno kravato in črnim pasom, s pajacastimi hlačami (ena hlačnica je bela, druga rdeča, zadaj sta barvi zamenjani) in visokimi črnimi škornji. V rokah imajo kratek bič. (Podi-

Košuta (desno) in petelin pri oblačenju v gostilni. Ponikve 1999.

vci so s svojim koničastim pokrivalom, gladko, belo masko in krojem obleke na zunaj zelo podobni zagoriškim jajčarjem.)

Značilna lika za Ponikve sta *petelin in košuta*: petelin je pod živordečim ogrinjalom enako oblečen kot podivc, ima pa še rumen kljun in na glavi rdečo petelinovo rožo, medtem ko ima košuta belo-zelene hlače, čeznje pa zeleno ogrinjalo, na glavi zeleno-črno čako, čez obraz pa črno masko z rumenim koničastim gobcem. Šele za agentom in njegovim spremljevalcem se od hiše do hiše kot jajčarja – zbiralca jajc – lahko odpravita **ta star** in **ta stara**. Oblečena sta v ponošena, razcapana oblačila, mož z velikim klobukom iz ličkanja in s krevljasto palico v roki, starka zgrbljena s »procko« (košaro) v rokah; maski obeh z dolgim nosom spominjata na razpadajoči obraz. Za razliko od dostojanstvenih

Petelin s podivcema sredi Ponikve.
Ponikve 1998.

zagoriških jajčarjev ponikovška od onemoglosti padata po tleh, zgrešita hišna vrata in kolovratita kot pijanca. Ti obhodniki v Ponikvah spadajo med tradicionalne maske in nastopajo vsako leto. Zadnja leta starši že svojim otrokom sešijejo obleko petelina, košute, tudi podivcev, kar vzbuja pri odraslih fantih, ki imajo po sprejemu v fantovščino edini pravico maskirati se v tradicionalne maske, precej nejevolje. Mi pa si ob tem lahko zastavimo kar nekaj vprašanj: Kdaj in kako otroke spoznavati s tradicijo in jih navajati nanjo, kako jo predstaviti in razložiti? Ali tako, da jo bodo razumeli kot prepoznavnost domačega okolja, ali je npr. maska podivca, petelina, košute za otroke samo lepa maska ali pa jo sprejemajo kot nekaj, kar je last, torej značilnost njihove vasi itd.?

Obhodi po hišah v skupinah – trojkah – trajajo skoraj do kosila. Obiskati je treba prav vse hiše, ker sicer ne bo sreče. Ne bi bilo prav, če se v Zagorici jajčarji, v Ponikvah pa agent, petelini, košute, podivci in ta stari ne bi oglasili. Medtem pa se na vasi že zbirajo druge mačkare.

V Ponikvah si vsako leto izmislijo kaj novega: enkrat hodi od hiše do hiše skupina kleparjev, ki bi seveda pri vsaki hiši radi kaj zaslužili, naslednje leto po vasi mrgoli podvodnih ribičev, ki prodajajo ribe (in temu primerno na vasi tudi zaudarja), pojavijo se turisti, kopalci ob morju, vseh ras in po večini bujnih oblin, stlačenih v kaj malo blaga, hribolazci in gorski reševalci izvajajo svoje vaje kar sredi ceste, policaji s starim spačkom dirjajo po vseh kolovozih, na glavni cesti pa ustavljajo promet in *kasirajo*, pri južnih prodajalcih sadja celo banane smrdijo po čebuli in česnu, šiptarji po vasi potiskajo slaščičarski voziček, do vrha naložen s sumljivimi tortami, itd. Vsako leto približno po dve skupini od hiše do hiše ponujata svoje usluge.

V Zagorici pa so liki ustaljeni. Mačkare, ki se zbirajo celo dopoldne, so vse, razen grbcev, umirjene. V stari »šatrgi«, pletenem vozičku so nekoč po vasi vozili debelega, s slamo natlačenege kürenta – mačkaro, ki je od vseh imela najdobrovoljnije naličje. Debeluhe poznajo malodane v vseh pustnih sprevodih, saj naj bi posebljali izobilje. Zagoričani pa so

Nekdanjega debelega Kurenta je zamenjal lik dvojčka. Zagorica 1998.

debeluha – **dvojčka** nismo srečali. Vendar se Dobrepoljci niso dali. V sedemdesetih letih so tudi ta lik obnovili in od tedaj ga vedno srečujemo v pustnem sprevodu. Obe naličji, ne več tako dobrovoljnega izraza, sta si na las podobni (zato *dvojčka*). Njun korak pa mora biti povsem usklajen, sicer bi lahko končala v občestnem grabnu in se ne bi mogla več pobrati. Zato pa potrebujeta vodnika, ki jima šteje korake ... Še en poseben lik so si omislili zagoriški Dobrepoljci: **velikanko**. Na konico moškega dežnika so spretno natakneli prikupno žensko glavo z rdečo ruto, čez dežnik pa so do tal okoli in okoli spustili belo rjuho. Fant pod rjuho odpira in zapira dežnik in tako ponazarja težko, počasno ali pa hitro, nestrpno in neučakano dihanje žene, ki si je nenadoma zaželela moškega poljuba. Nesrečni mož – pritlikavec v primeru z njo – mora s seboj nositi stol ali pa kar lestev, da lahko hitro ustreže njeni potrebi in zahtevi.

Nadvse prikupna mačkara je **ta star, ki nosi babo v košu**. Majhen, droben, upognjen pod težo koša, dobrodušnih, malo prestrašenih oči, s polhovko na glavi, čez nekaj let pa drug, visok, robusten, odločen. Tak pa se lepo sklada s pesmijo, ki jo tudi zagoriški pevci radi pojó:

Velikanka z možem. Zagorica 1970.

*Po cesti gre en vélik mož,
na hrbtu nosi pléten koš.*

*Pa sreča ga čevljarček mlad,
pa vprašal bi ga grozno rad:
Al' nosiš šilo al' smoló,
od vas je kupil vse letó.*

*Ne nosim šilo ne smoló,
jaz nosim svojo ženkico.
Doma ni hot'la kuhati,
zdaj mora iz koša kukati.*

*Ko pride mož na žabji most,
pa vrže ženo dol čez most.
Doma ni hot'la srajčke prat,
zdaj mora v vodi čofotat.*

*Žena v vodi čofota,
mož se na mostu krohota.*

Medtem pa se že pripravlja nov prizor: sredi vasi sta **mlinarja** privlekla svoj mlin. V njem bosta »babe mlela«, zato je to *babji maln*.

Tudi babji mlin je starodaven motiv, poznan širom po Evropi, v Nemčiji, Švici, na Tirolskem; je oblika motiva pomlajevanja z vodo – torej v mlinu, saj smo pri nas nekoč poznali le mlino na vodo. Motiv pomlajevanja v mlinu poznamo Slovenci iz ljudske umetnosti (panjske končnice), manj pa iz ljudskega slovstva. (Niko Kuret je v svoji razpravi [Kuret 1955] zapisal izrek Staneta Ručigaja iz Dobenega pri Ljubljani »En mož je prnesu staro ženo u koš. Jo j nesu u maln. Iz nega je staro smelou. Je muada vn pršua. So rekl, če j kakšna prou stara ženska bua: ta b bua tud dobra za mlet ...«). Kot mimično-dramatično predstavo srečujemo babji mlin kot igro, kot del šege oz. obredja in kot prizor iz pustnega sprevoda. In takega so v življenje obudili Dobrepoljci. Omenil ga je že Tone Ljubič: »Zanimivo, da prideta ljudem o pustu vedno na misel malenca, v katero mečejo stare babe, ven pa pridejo mlade ...« [Ljubič 1944: 50] Ljubič je tak *babji maln* po pomenu tudi narisal: na sani, v katere so vprežene štiri mačkare, je pritrjen velik zaboj z dvema odprtinama. Na vrhu sedi mačkara, ki vabi stare ženske, naj pridejo v mlin. Vhod za stare je spredaj, za pomlajene pa zadaj. Na zaboju ob strani je pritrjeno veliko kolo – vitel, ki ga mlinar pridno vrti. Nekaj podobnega je babji mlin v Zagorici še danes: velik zaboj, pritrjen na lojterski voz, včasih samo s skromnim napisom »babji maln«, drugič pa oblepljen s plakati, na katere je vaški risarski spretnež narisal ali mesoreznic, v katero tlačijo stare babe, ali pa podoben motiv, kot nam je poznan s panjskih končnic. Smeh vzbujajoči pa so dialogi med obema mlinarjema ter med glavnim mlinarjem in starci, ki bi hoteli pomladiti svoje starke. Imajo stalen obrazec, čeprav so v bistvu improvizirani, odvisni od jezičnosti igralca – te pa Dobrepoljcem navadno ne manjka.

Ta star, ki nosi babo v košu.
Zagorica 1970.

Mlinar bo zavrtel kolo babjega mlina. Zagorica 1987.

Mlinar reče ta staremu: »No, pa jo kar not zanesi!« Pomočniku ukaže: »Ti pa fejest zavrt!« Pomočnik odgovori: »Sej ne bo potegnu, vejš, to je starú. Star mlin so propal, pa kar melmo še z njimi, je narbul pocen!« Nato poskuša zavrteti kolo mlina in ugotovi: »Ne morm, ku je pa strtu. Pa mau premau je vode.«

Mlinar: »Čak, bom jaz. Ti ne znaš, ti ne boš nkul več z menoj šu! Že tulk lejt si tu, pa si k en trot! Nč ne razumš, kaj se prau pr malnu b'!«

Pomočnik: »Ja, kakopk, če je pa prmau vode!«

Med žaganjem babe zdravnik preverja njeno zdravstveno stanje. Zagorica 1987.

Glavni mlinar glasno vabi stare ženske v mlin, jim obljublja, da bodo lepe in mlade, svojim možem v veselje. En starec podpira svojo ženo in jo poriva v mlin, drugi jo je prinesel v košu, tretji se z mlinarjem pogaja za ceno, kolo se glasno vrti, iz mlina zgoraj letijo ven stare cunje in kosi plastike, sliši se ječanje, pomešano med smehom gledalcev, od vsepovsod komentarji in končno se pri zadnjem izhodu izza zavese prikaže mlado, prikupno dekle, ki se gledalcem elegantno priklanja. Njen starec pa si mane roke in se veseli: »Uh, tu se bo dobru pr nej ležalu!«

Na koncu ostane na vozu samo še zgrbljena starka – prestara in pretrda, da bi jo lahko zmleli. Na prizorišče privlečejo pripravo, v kateri bodo »babo žagali«. Ta drastični prizor je vrhunec dopoldanskega dogajanja. Na nižji voz sta tesno drug poleg drugega pritrjena dva manjša zaboja, zgoraj povezana z desko. Na sprednjem delu gleda ven starka, cvili, maje z glavo in maha z rokami. Zadaj gledajo iz zaboja cepetajoče noge. Žagarja že brusita veliko gozdarsko žago, mož babe, ki ju je najel, ju priganja, pa se jima prav nič ne mudi: naj baba malo trpi, saj je bila prava hudoba. Tudi gledalci s svojimi medklici postanejo igralci. Na tleh je opaziti že viden kupček »krvavega« žaganja. Žagarja si malo odpočijeta, potem zopet brusita žago, nikamor se jima ne mudi. Razglabljata, kdo jo bo potem imel. Odločita se, da si jo bosta razdelila.

Tudi prizor žaganja babe je ostanek starih obredij rasti, v času prehoda zime v pomlad. Navadno so babo žagali na sredpostno sredo in s tem simbolično prikazali smrt starke zime in rojstvo pomladi, ko se narava ponovno prebudi. Pustni čas pa je za tako mimično dejanje najbolj primeren, saj je večina dogodkov usmerjena prav v izgon zime in v prošnjo za dobro letino. Potem, ko staro umre, se rodi novo. In tako se odvija tudi scenarij zagoriških mačkar.

Mlada dekleta so tu, prišla so iz mlina, treba pa jih je omožiti. Ljubič poroča, da se je obred poroke »opustil zadnja leta« in ga je nazadnje opazoval leta 1933. »Povedo pa domačini, da se je (po poročilih) včasih vršil vsak pustni torek, navadno pod vaško lipo ali pri kapelici.

Sprevod svatov. Zagorica 1988.

Obredno oranje. Zagorica 1987.

Nevesta je bila lepo obenčana ... prisostvovali sta poroki vedno dve posebni mačkari, starec in starka z otrokom ... grbe so pa morale za potrditev poroke ubiti star pisker, s čimer je bil obred opravljen ... Včasih je bil ob poroki stalen statist tudi medved, ki je brundal in poskakoval ...« [Ljubič 1944: 50] Ohcet se je z oživitvijo mačkar zopet pojavila v pustnem dogajanju in vse je zopet tako, kot je opisal Ljubič, le medveda nismo zasledili.

V zgodnjih popoldanskih urah se svatje uvrstijo v poročno povorko – iz vsega nastane nekakšen mimohod vseh pustnih likov. Na čelu je hauptman, nekakšen grenadir, v uniformi, s svetlečo čelado in sabljo. Sledi mu četa vojakov v strumnem koraku. Za njimi belo oblečeni tovariši in družice, ki na pladnjih nosijo krofe. Nevesta ima čez obraz tenčico, v rokah pa poročni šopek iz voščениh rož. Za njima se zvrste vse mačkare, od debeluhov, velikanke, jajčarjev in grbcev, do starcev in stark, ki imajo v naročju dojenčke. Morda so prav te ženske ostanki t. i. lažnih nevest, ki so se pojavljale malone na vseh dolenjskih ženitovanjih, zavračevale predajo neveste ženinu in zahtevale odškodnino za to, ker jih je zapustil same z otrokom. Med ljudmi hodi mežnar, ki pobira denar, čisto zadaj, za sprevodom pa mačkara z velikim naramnim košem, v katerem nosi v seno vstavljen glinen lonec – pomemben rekvizit pri vseh porokah. Dolgo ni »gaspuda« župnika, končno pa le pride, ves zasopel, saj ga pomočnik ni mogel pripeljati na kolesu, ker se je pod njegovo težo zvil in ga ima obešenega čez ramo. Poročni obred se začne z nagovorom »gaspuda«, ki potem mladoporočenca vpraša, če sta s poroko »kontent«, z ogromnim »svinčnikom« potrđita v knjigi svojo privolitve, pred njiju pa nenadoma prileti glinen lonec in se razbije. Sledi veselje, vriskanje in pesem.

V Ponikvah pa se popoldansko veselje odvija čisto drugače in je neponovljivo, z značilnostmi karnevala: vsako leto je uglašeno na drugo aktualno temo, tisto, ki je v minulem letu vaščane najbolj prizadela. Pred leti so Ponikve spremenili v *mali Pariz* in privlekli na sredo vasi Eifflov stolp, ciganskega problema v grosupeljski občini so se lotili s *cigansko ohcetjo*, pri kateri ni manjkal ciganski ogenj, okrog njega pa bose in strgane ciganke, ki so pekle kose jeter, ljudi pa so nadlegovali preprodajalci jugo deviz, in ker je Ponikovcem pred leti občina obnovila kapelico, so se ji zahvalili z otvoritvijo VC-ja (vaškega centra), na katero je prišel tudi Janez Janša s spremljevalko. Drugo leto jim je bil napoti dom za prizadete in so zanje

Cigani kot
prekupčevalci
z jugoslovanskimi
dinarji.
Ponikve 1996.

Podivci v teku vlečejo voz s ciganskimi svati skozi vas.
Ponikve 1996.

organizirali »visoko šolo«, prikazali so tudi nevarnost radioaktivnosti, ali pa s kritiko zaman protestirali proti odprtju kamnoloma, ki je kakor rana v zeleni naravi. Popoldansko prireditvev sredi Ponikvev pa kljub temu vedno začnejo podivci – le da to pot nimajo biča. V enakomernem teku v skupini pritečejo kot predhodnica na prizorišče. Za njimi smeta dva fanta, ki bosta zvečer sprejeta v fantovščino, maskirana (kakor podivci) na prizorišče privleči voz (pravzaprav je to dera). Vse to pa do zadnjega ostaja skrivnost fantovske skupnosti in tako Ponikovci poskrbijo, da nikoli ne moremo reči, da ponikovške mačkare že poznamo.

Vsako tradicionalno pustovanje pa se konča z nekim *obredom*. Ko je v Zagorici po ohceti najbolj veselo, se zasliši pokanje bičev. Mrak se že dela in zadnje dejanje naše ljudske igre – šege bo obvezno *obredno oranje in sejanje*. Nekoč so orali z drvino ali narobe obrnjeno brano, danes pa s plugom. Vlečejo ga v temne halje oblečene mačkare – konji, pred njimi pa vol. Ta vleče naprej, konji pa vsak na svojo stran, tako da nikamor ne pridejo, s tem pa simbolično nakazujejo, naj rodovitnost doseže vsak delček njihovega polja. Sejalca iz velike pletene sejalnice zajema seme – pleve in jih trosi na vse strani, vmes pa je slišati pokanje biča, ki naj po stari tradiciji prežene zle sile, ki kmetu še premnogokrat grozijo prav izpod oblakov.

Tudi v Ponikvah se mačkare pozno popoldne vrnejo k *obredni* – k *obrednemu plesu po hišah*: ponovno obiščejo vse hiše in se s tem sovaščanom zahvalijo za dopoldanske darove in za sodelovanje. Od hiše do hiše se odpravi dostojanstveni sprevod: policaj v grenadirski uniformi, harmonikar, dva para »ta lepih« in par »ta starih«. Ko harmonikar odigra marš, ki velja za ponikovsko himno, se »ta lepe« globoko priklonijo in odplešejo nekaj taktov, nato pa si vsak med domačimi izbere plesni par. Po nekaj taktih se zopet globoko priklonijo in se napotijo proti drugi hiši, dokler ne obhodijo vseh. Fante pa čaka še naporna noč, saj bodo krstili novince, ki bojo drugo leto lahko enakovredno sodelovali v pustnih pripravah.

Mačkare so me prepričale, da obredje pri nas še živi, čeprav le v pustnih norčijah. (Ali je za to res pravi izraz norčija? Da, pri površnem sodelovanju in opazovanju, sicer pa ...) Zago-

riške spremljam že dolgo, s presledki skoraj tri desetletja, zato o njih lahko že bolj suvereno govorim, ponikovške pa šele pet let. Vse do lanskega leta so zagoriške mačkare ostale v istem, tradicionalno začrtanem okviru, z enakim vrstnim redom dogodkov, brez karnevalske reklame. Pač prireditev za sovaščane, domačine, sorodnike, ki se na pustno nedeljo redno vračajo v svoj kraj, za prebivalce Dobrepolja. Le v pogovoru mlinarjev in žagarjev je bilo zaslediti tu in tam spremembe: kadar so bilo namreč dopolnjeni s kritiko kakšnega aktualnega dogodka.

Zadnja leta pa se je vas spremenila: vaška pot je postala asfaltna cesta, središče vasi s kotanjo, v kateri se je pozimi nabirala voda in puščala za sabo blato, kaj primerno za prikaz obrednega oranja, je danes spremenjeno v mešanico med trgom in športnim igriščem, saj so nanj postavili koše za košarko. Ostal je sicer še jutranji obhod jajčarjev in grbca po hišah, potem pa se je vse dogajanje preneslo na popoldansko prireditev, ki se je začela z ženitovanjskim sprevedom in obredom, temu šele pa je sledil prizor z babjim mlinom, žaganjem babe in obrednim oranjem, seveda po asfaltu. V medkrajevnem avtobusu so se pojavili plakati z vabilom na Zagoriške mačkare, pri organizaciji so mlajšim z nasveti pomagali nekdanji organizatorji, ki jim je veliko do tega, da se tradicija ohrani. In da bi bilo vse po starem, so mladi dobili v roke tudi moje besedilo, v katerem sem pred leti objavila svoje magnetofonske posnetke pogovora med mlinarjema in starci ter med žagarji, možem babe in gledalci. Tu pa se že začne vprašanje režije s predpisanim besedilom in zaviranje spontane domišljije, ki se v ljudeh pod masko še posebno sprosti.

VIRI IN LITERATURA

- Kuret, N. 1955: Babji mlin, Slovenski etnograf, 13: 171–205.
 Kuret, N. 1968: Mimično-dramatske oblike v slovenskem ljudskem izročilu. IV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Predavanja iz literarne in kulturne zgodovine. Ljubljana, zv. 1, 22 strani.
 Kuret, N. 1984: Maske slovenskih pokrajin, Ljubljana 1984.
 Ljubič, T. 1944: Ljudska umetnost v Dobrépoljah. Likovno-estetski pogledi. Ljubljana (Narodopisna knjižnica, 4. zvezek).

**HELENA LOŽAR - PODLOGAR, *THE MAČKARE, A CARNIVAL ISLAND*
IN THE MIDDLE OF DOLENJSKO**

Compared to the regions along the border central Slovenia does not have an especially rich traditional mask heritage. The only exception are the so-called *mačkare* (masks), also called the *Dobrepolje mačkare* in technical literature. This, however, is somewhat inaccurate since the *mačkare* masks originally come from Zagorica, a village in the Dobrepolje area, as well as from Ponikve. A village close to Dobrepolje, Ponikve does not belong to the same geographical area as Dobrepolje, and the villagers refuse to be referred to as the Dobrepolje residents. We can therefore speak of the Zagorica *mačkare* and the *mačkare* from Ponikve. Both groups of masks demonstrate their old, exceptionally rich traditional heritages, the ones from Zagorica also in writing (mentioned by Mrkun and Ljubič, for instance). There are only oral sources on the masks from Ponikve, and their origin has not been researched yet. The first to write about them was Naško Križnar; his article was published in *Traditiones* 15 (in 1986). There are more reasons for this, and one of them can be attributed to character differences between the villagers: while the ones from Zagorica are open, talkative, witty, and vivacious, the villagers of Ponikve are more distant, secretive, unwilling to talk about themselves even though it seems that they feel hurt because they had been »neglected« in the past. The other reason may be the fact that on Carnival Sunday no special Carnival events were organized in Ponikve. Their festivities took place only on Shrove Tuesday. It was considered shameful if a grown man, and even more so a young man, did not take a day off work then.

In both villages the festivities occur in several acts, lasting from early morning until late at night. In the morning, each house is visited by a small group of masks: in Zagorica the egg collectors (*jajčarji*) with the hunchback (*grbec*), in Ponikve the tax collector (*agent*) with the runner (*podivec*), the rooster (*petelin*), or the hind (*košuta*). This is followed by more or less stereotyped events (the women's mill, sawing a woman in half, the wedding, ceremonial ploughing), all in the form of a »folk play« (theatre). In Ponikve, certain theatre scenes already resemble a carnival in that they critically summarize and ironically portray the events of the previous year. The afternoon events in Ponikve, which take place in the middle of the village, remain the secret preserved by the young men's society until the very last moment. In the evening the society members ritually walk through the village, and after dancing in people's houses they prepare initiation rites for new members.

PUSTOVANJA V MARIBORU (1840–1940)

MAJA GODINA - GOLIJA

Pustni čas je v 19. in začetku 20. stoletja spadal med najbolj družabno obdobje življenja Mariborčanov, ko so potekali številni plesi, hišne zabave, pustni sprevodi, in so se posamezniki družili po domovih bogatih meščanov. Prve zapise o pustnem utripu v mestu najdemo že v začetku 19. stoletja.

In the 19th and at the beginning of the 20th centuries the Carnival period in Maribor was a busy, joyful time filled with dances, house parties, and masquerades. The first notes on these events date from the beginning of the 19th century.

Maribor je imel v zadnjih desetletjih 19. stoletja še podeželski značaj, saj je bil za mestno prebivalstvo značilen napol kmečki način življenja. Izgradnja Južne železnice leta 1846 je namreč pospešila izvoz agrarnih izdelkov, zlasti vina, sadja in lesa.

Meščanstvo je sredi 19. stoletja čutilo močno regionalno pripadnost Spodnji Štajerski, delitve na slovensko in nemško skupnost še ni bilo čutiti. Velikonemški pritiski na kulturnem in prosvetnem področju pa so te strpne medetnične odnose postopoma poslabšali, tako da so se ti zlasti po letu 1870 povsem skalili. Od tedaj naprej so se Slovenci in Nemci v Mariboru družili ločeno, v svojih društvih in gostinskih lokalih. To se ni spremenilo niti po 1. svetovni vojni, ko so se odnosi vsaj navidezno uredili.

Pustni čas je v preteklosti spadal med najbolj družabno obdobje življenja Mariborčanov. V tem času so potekali številni plesi in hišne zabave, posamezniki so se družili tudi po domovih bogatih meščanov. Prve zapise po doslej znanih raziskavah o pustnem utripu v mestu najdemo že v znamenitem, leta 1847 izdanem topografskem delu *Maribor, Njegova okolica, prebivalci in zgodovina* Rudolfa Gustava Puffa, [1999] gimnazijskega profesorja v Mariboru (1831–1865). Maribor, kot ga je doživljal in opisoval Puff v svojem obsežnem delu, je predvsem podoba mesta okoli leta 1840. O družabnem življenju Mariborčanov v tem obdobju je zapisal:

Težko, da katero majhno mesto manj trpi zavoljo malomeščanstva kot Maribor. Vzroki tega razveseljivega pojava tičijo v dobrodušnosti meščanov, pri katerih se nemška poštenost druží z voljnostjo slovanstva, v številnem človekoljubnem in zelo družabnem plemstvu, v redki složnosti posvetnega in vojaškega življa od oblasti navzdol do najnižjega družinskega življenja, tako da je zlasti tujec, ki ga naklonjena usoda ob času trgatve ali pustovanja privede v Maribor, nadvse prijetno presenečen in se čuti domačega. [Puff 1999: 157]

Za pustni čas so bile značilne številne prireditve, ki so potekale v tedanjih gostinskih in društvenih lokalih ter v gledališču. Časopisna poročila o njih lahko najdemo v tedanjem prvem mariborskem dnevniku *Marburger Zeitung*, ki je izhajal v nemškem jeziku (1862–

1945). Časopis navaja npr. za leto 1871 kar 73 plesnih prireditev, ki so potekale v času od novega leta do pepelnice. Od tega je bilo 10 elitnejših plesnih prireditev, t. i. balov, in 63 plesnih venčkov. Pri tem naj omenimo, da v število niso vštete društvene prireditve, ki so potekale npr. v Slovanski čitalnici ali nemškem Casinovereinu.¹

Sprevide mask po mestnih ulicah, redute in ples v maskah so pisci natančno opisovali v krajših člankih v mariborski kroniki Marburger Zeitung.

Ta leta 1871 poroča o elitnem plesu v maskah, ki je potekal na pustno soboto v salonu pivnice Götz v središču mesta, ki so se ga lahko udeležili samo udeleženci s pisnim povabilom. Ples je po tedanjih poročilih zelo uspel, saj so ga pisci v kroniki označili za eno najbolj zabavnih prireditev ne le tistega pusta, ampak tudi več let nazaj. Udeležili so se ga ugledni meščani v bogatih meščanskih oblekah in uniformah. Med številnimi kostumi so prevladovala različna nacionalna noša, manj je bilo fantazijskih kostumov in mask. Kljub temu da je kapela začela igrati nekoliko prepozno, šele ob 21.30, pa je bilo na plesišču zelo živahno in organizator plesa Eichler, direktor pivovarne in pivnice Götz, si je za organizacijo plesa zaslužil številne pohvale.²

Naj omenim, da lahko iz časopisnih oglasov razberemo, da so za ta ples kar pred vhomom v plesno dvorano izposojali bogate kostume, ki so jih pripeljali iz Gradca.

Na pepelnico je bil v navadi pokop karnevala (Karnevals Begräbnis), ki so se ga udeležili številni meščani in okoličani. Marburger Zeitung je leta 1871, ko so prvič organizirali pustni sprevod skozi mesto ali tako imenovani pustni korzo in pokop karnevala in ko je ta prireditev še posebej uspela, poročal:

Zadnjo sredo popoldne so v mestu praznovali takšen konec pusta, kot ga Maribor do sedaj še ni doživel. Na tisoče gledalcev se je udeležilo prireditve in uživalo v sončnem, spomladansko toplem dnevu. Ob pol tretji uri se je začel sprevod od Kirchplatz [današnji Slomškov trg] skozi mesto in predmestja. Sprejaj so korakali člani pogrebnega zavoda s prižganimi svečami, nato je sledila fantazijsko oblečena glasbena kapela in v dolgi vrsti še vozovi s številnimi maskami in jezdec. Sprevod je zaključila porodna babica na vozu z mnogimi »pripravami in priporočili«. Med maskami v sprevodu so zbujele posebno pozornost: princ Karneval, general Bumbum, velika vojvodinja drdrajočih kamnov, Wilhelm, Bismarck in Napoleon, kapucinarji s kandidati za vislice, cigani ... Ko je bil karneval potopljen v reki Dravi, se je v gostišču »Zum Erzherzog Johann« začela veličastna slanikova pojedina z glasbo.³

V dopolnilu tega poročila izvemo, da je v pustnem sprevodu sodelovalo kar 19 vozov in 14 jezdecov ter 93 maskiranih in kostumiranih udeležencev. Med nastopajočimi so omenjeni znani in pomembni Mariborčani, npr. lastnik mlina in pekarnje Karl Scherbaum je bil general Bumbum, Karl Pachner je bil princ Karneval, španski plemiči so bili iz družin Lichtenstern in Blaibart.

Leto kasneje, leta 1872, so se udeleženci pustnega korza zbrali na pepelnico sredo ob dveh popoldne na Sophienplatzu in od tod krenili po vseh najpomembnejših mestnih ulicah: po Tegethoffstrasse do glavnega kolodvora, nato čez Burgplatz po Grazergerasse, Postgasse, Herrengasse na Hauptplatz, od tod po Kärtnergasse, Draugasse čez most v

¹ Marburger Zeitung, 26. februar 1871: 3.

² Marburger Zeitung, 22. februar 1871: 2.

³ Marburger Zeitung, 22. februar 1871: 2.

Magdalensko predmestje in nazaj proti mestnemu centru.⁴ Med številnimi maskiranimi jezdec v karnevalski povorki so bili najbolj občudovani naslednji: Mefisto, judovski prerok Ezekiel, dva dvorna norčka Jockerja, dva glasnika, Wilhelm Tell, vitez in več fantazijskih kostumov. Kot pari pa so nastopali kostumirani liki: Don Juan in Leporello, lepa Helena in videc pred Trojo z imenom Kalchas, dve nuni ... Na vozovih sta nastopala še dva velikana, indijanski poglavar in frančiškan. Od skupin so izstopali cigani, lovci, mlinarji in češki muzikanti.⁵

Tudi v naslednjih letih je na pepelnično sredo potekal pustni korzo in pokop karnevala. Pri njegovi organizaciji so sodelovali ugledni in premožni meščani – tovarnarji, hotelirji, trgovci. Pomembna je bila tudi pomoč mestnega gledališča, ki je iz svoje garderobe posodilo udeležencem številne kostume. Leta 1872 so meščani plačali gledališču za izposajo kostumov kar 169 goldinarjev. Nekateri udeleženci pa so si kostume priskrbeli sami s predelavo večernih oblek ali s šivanjem pustnih kostumov pri za to specializiranih šiviljah. O bogastvu ponudbe pustnih kostumov in blag zanje v tedanjih mariborskih trgovinah in šiviljskih saloni pričajo številni časopisni oglasi.

Za 2. polovico 19. stoletja so v pustnem času v časopisih izpričane tudi redute oz. elitni plesi v maskah, ki so jih organizirala različna društva, gostinski lokali ali mestno gledališče. Tako je npr. Mestno gledališče oglašalo, da pripravlja na pustno nedeljo 4. februarja leta 1872 veliko reduto, ki bo hkrati tudi gosposka maškarada. Zanja so v dvorani pripravili posebno praznično razsvetlavo ter popolnoma nov aranžma in okrasitev dvorane. Za to reduto so lahko posamezniki naročili tudi maske oz. kostume v gledališču.⁶

Za nedeljsko gledališko reduto leta 1886 poročilo navaja, da se je udeležilo veliko število mask. Višek redute je pomenila povorka 60 originalnih mask; nekatere od njih so bile zelo komične in so pri gledalcih vzbudile veliko smeha, npr. Darwin, praoče človeških spolov, in perzijska princesa, ki so jo nosili štirje črnci. Značilnost mestnega pustnega dogajanja so bile tudi maske s satiričnimi, političnimi motivi, tega leta npr. »Rožnata prihodnost Avstrije«. Za odlično organizacijo redute je pisec posebej pohvalil gledališko upravo, ki je v sezoni 1886 pripravila dve odlični, dobro obiskani pustni plesni prireditvi.⁷

Poleg redut so prirejali v pustnem času tudi elitne maškarade. Med najbolj znane so sodile tiste, ki so potekale v dvorani pivnice Götz, v gledališču in v kazinu – v prostorih mariborskega Casinovereina.

Prvo elitno maškarado v kazinu so pripravili na pustni ponedeljek leta 1886. Maškarada je, sodeč po poročilih, zaradi elegancije in slikovitih kostumov zasenčila druge pustne prireditve v mestu. Elitno maškarado je otvorila ob korakanju na glasbo skupina 36 enakih pierotov. Pisec opisuje, da je obiskovalce zlasti navdušil lep mariborski ženski svet, ki je nosil izvirne in elegantne kostume. Med njimi omenja elegantne, raznobarvne domine, vesele dvorne norčke jockerje in številne hudičke. Med moškimi maskami pa kot posebej zanimive navaja vznemirljivo modro ljubico, egipčanskega svetnika Ifisa in mladega profesorja nara-

⁴ Sprevod je krenil z današnjega Trga svobode po Partizanski cesti do železniške postaje, nato pa po Grajskem trgu, Vetrinjski, Jurčičevi in Gosposki ulici na Glavni trg, od tod pa po Koroški cesti in Dravski ulici v Magdalensko predmestje in nazaj proti mestnemu centru.

⁵ Marburger Zeitung, 8. februar 1872: 2.

⁶ Marburger Zeitung, 2. februar 1872: 3.

⁷ Marburger Zeitung, 10. marec 1886: 4.

voslovja s sončnico. Navdušili so tudi tako imenovani nacionalni kostumi: ponosna benečanka v izredno bogatem kostumu, staronemška dama, škotska kraljica, dve grkinji, dve madžarki, daljnovidna ciganka. Največja senzacija maškarade pa je bil ogromen slon, ki je med prireditvijo več kot dve uri zabaval in razveseljeval goste.⁸

Maškarade je prirejala tudi Slovanska čitalnica, ki je bila v Mariboru ustanovljena leta 1861. Ker se je ves čas delovanja v 19. stoletju ubadala z neurejenimi prostorskimi težavami, so bila njena pustovanja oz. maškarade skromnejše, z manjšim številom obiskovalcev. [Hartman 1979: 298]

Pustni čas je predstavljal višek družabnega življenja meščanov tudi v prvih desetletjih 20. stoletja. To je spremenila le prva svetovna vojna. Med njo so bile pustne zabave in prireditve redke. [Stavbar 1998: 177] Po njej je prišlo do močnejše delitve meščanstva na nemški in slovenski del; vsak od njiju se je družil v svojih društvih pa tudi v gostinskih lokalih, npr. v kavarnah in na različnih družabnih prireditvah. Slovenske družbe so se družile predvsem v okviru društev in organizacij, npr. umetniškega kluba Grohar (leta 1931 ga je nasledil umetniški klub Brazda), Prvega slovenskega športnega društva, Ljudske univerze, Glasbene matice in Slovenskega narodnega gledališča, ustanovljenega leta 1919. Mariborski Nemci pa so se po prvi svetovni vojni družili predvsem v športnem društvu Rapid, v kolesarskem klubu Edelweiss, v pevskem društvu Liedertafel, v delavskem pevskem društvu Frohsinn, v nemškem pevskem društvu Männergesangsverein, v Podpornem protestanskem ženskem društvu ter v društvih zgolj družabnega značaja Schlaraffia.

V obdobju med obema svetovnima vojnama je večina pustnih prireditev potekala v tednu pred pustnim torkom: največ pustnih plesov in maškarad je bilo na pustno soboto, nedeljo in pustni torek. Najbolj priljubljeni in obiskani sta bili reduti nemškega športnega kluba Rapid in Prvega slovenskega športnega kluba (1. SSK Maribor). Reduti športnih klubov sta izmenično potekali na pustno soboto in pustni torek v Götzovi, kasnejši Unionski dvorani. Eno leto je imel reduto na pustni torek, ki je bil manj ugoden termin, športni klub Rapid, na pustno soboto kot bolj obiskan termin pa Prvi slovenski športni klub, drugo leto pa obratno. Tako so skušali zagotoviti obema kluboma enake pogoje za pripravo in izvedbo teh priljubljenih pustnih prireditev. Prvi slovenski športni klub je na dan svoje redute pripravil v popoldanskih urah v Unionski dvorani še otroško maškarado, ki so se je udeležili predvsem otroci iz premožnejših meščanskih družin.

Redute so imele vsako leto drugačno *devizo*, to je moto, pod katerim so potekale, npr. *V Hollywoodu*, *Vsak po svoje*, *Pod palmami*, *V nevtralnem paradizu*, *Bohemska noč*, *Japonska noč* ipd. Tem devizam maškarad, kot so jih takrat imenovali, so bile prilagojene tudi okrasitve dvoran in programi redut. Leta 1930, ko je na pustni torek pripravljala reduto nemški športni klub Rapid pod devizo *Rapid v Hollywoodu*, so obiskovalcem obljubljali, da bo v karnevalu zaživel filmsko mesto. Pripravili so eterično glasbo, jazz, zvočni film, bar Harryja Liedtkeja in studio Charlija Chaplina, volili pa so tudi miss Hollywooda. [Godina 1986: 34]

Prireditelji so se zelo potrudili pri okrasitvi plesnih dvoran, saj so za ta dela najeli tedaj znane in uveljavljene likovne umetnike. Tako je bila leta 1933 npr. Unionska dvorana za reduto *Bohemska noč* 1. SSK Maribor še posebej posrečeno okrašena. Dela je vodil priznani

⁸ Marburger Zeitung, 10. marec 1886: 2.

mariborski arhitekt Jaroslav Černigoj. V pariškem vzdušju so bili okrašeni vsi prostori, da bi čim bolj pričarali pristni pariški bohemski utrip, pa so zgradili celo pravi *Moulin rouge*.⁹

Ker so te gala redute slovele po izbranih, domiselnih in bogato okrašenih kostumih, so jih obiskovali le pripadniki tedanje vrhnje in srednje plasti meščanstva, ki so si tako drage kostume lahko privoščili. Kostume so dajali šivat mariborskim šiviljam, ki so jim v izvirne pustne kostume mnogokrat predelale tudi večerne toalete. Podobno kot pred prvo svetovno vojno so tudi po njej obstajale izposojevalnice kostumov – npr. salon Armbruster v Slovenski ulici – ki so v tedanjih časopisih oglaševale svojo ponudbo.¹⁰

Redute so lahko obiskovali tudi nemaskirani gostje, ki pa so jih morali spremljati z balkonov Unionske dvorane. Začenjale so se ob dvajseti uri, trajale pa so do jutranjih ur. Največkrat so se začenjale s polonezo, ki je ponujala največ možnosti za razkazovanje kostumov. Sledilo je kraljevo kolo in standardni plesi tiste sezone. Plesalo se je na živo glasbo, igrale so mariborske glasbene zasedbe pa tudi ljubljanske, npr. »Nagode jazz band«. Na redutah so praviloma izvolili tudi najbolj uspele pustne kostume in skupinske maske, za katere so se odločile nekatere meščanske družbe. V tridesetih letih so bile to npr. pomlad, lectova srca, klovni, karte ipd. Leta 1933 je poročevalec v *Marburger Zeitung* zapisal, da so na reduti Prvega slovenskega športnega kluba kot najbolj uspeli pustni kostum izbrali slovensko nošo s premaganim levom in bidermajerski kostum. Kot najboljša skupinska maska pa so bila izbrana črno-bela bohemska dekleta. Poročevalec v tem časopisu tudi navaja, da se je na reduti zbrala dobra meščanska družba: najvišje osebe mesta in vojaštva, industrialci, trgovci in obrtniki ter veliko mladine.¹¹

V bifejih, tako imenovanih šotorih, so prireditelji nudili obiskovalcem različno hrano in pijačo. Zraven teh stojnic so bile za redute značilne še stojnice s papirnatimi serpentini, konfeti in papirnatimi pahljačami, na katere so se plesalci po končani reduti podpisovali.

Redute nemških in slovenskih društev in klubov se v času pred 2. svetovno vojno po poteku niso bistveno razlikovale. Organizatorji so skušali obiskovalcem ponuditi čim izvir-

Narodne noše ali t. i. nacionalni kostumi na pustovanju v Mariboru v začetku 20. stoletja.

⁹ *Marburger Zeitung*, 7. marec 1933: 3.

¹⁰ *Večernik*, 26. januar 1930: 4.

¹¹ *Marburger Zeitung*, 7. marec 1933: 3.

Pustna maska pajac - pierot, dvajseta leta 20. stoletja.

nejšo obliko zabave, ki naj bi jih pritegnila v čim večjem številu; to je namreč pomenilo nekakšen dokaz o njihovi priljubljenosti in pomembnosti v mestu.

Med mariborskimi Nemci in nemškutarji so bila priljubljena tudi pustovanja, ki sta jih prirejali nemško kolezarsko društvo Edelweiss in nemško pevsko društvo Männergesangsverein v Unionski dvorani. Slovenci pa so na pustni torek radi obiskovali vsakoletno pustovanje Sokola v Narodnem domu, pustovanje Glasbene matice in Ruske matice pod devizo *Noč na Volgi*. [Godina 1986: 34]

Maškarade so prirejala tudi nekatera društva in strokovne zveze, predvsem v gostilnah, npr. pevsko društvo Zarja, pevski zbor Drava, pekovski pomočniki, prostovoljne gasilske čete, pevsko društvo Luna, športni klub Planika, državni nameščenci, strelske družine, Rdeči križ, pogrebna društva ipd. Smučarji iz slovenskih meščanskih družin pa so pustovali v nekdanjem Senjorjevem domu na Pohorju. [Godina 1986: 34]

Pust pa so praznovali tudi zunaj meščanskih družb v mariborskih predmestjih. Delavski starši so otroke namaskirali po svojih zmožnostih in sposobnostih. Navadno so jih oblekli v stara oblačila ali pa so jim okrasili obleko z raznobarnimi trakovi, obraz so jim namazali s sajami. Otroci so bili namaskirani le čez dan, saj so se zvečer bali starejših maškar, ki so hodile po domovih ali na pustovanja v bližnje gostilne. Pustovanja so prirejale skoraj vse predmestne gostilne pa tudi društva, npr. Sokol Studenci. Pustne zabave so bile priljubljene zlasti med mladimi delavci in delavkami; o njih je nekdanja delavka pripovedovala:

Ob pustu smo hodile kot maškare kar iz fabrike. Obleke smo si vzele zraven in se namaskirale kar v tovarni. Plesat smo hodile v gostilno Grmek ali Špuraj. Naslednje jutro pa smo šle z maškarade direktno delat. [Godina 1992: 120]

Udeleženci redute *Japonska noč* v Mariboru, trideseta leta 20. stoletja.

Zabave je bilo torej v pustnem času tako v drugi polovici 19. stoletja kot tudi v začetku 20. stoletja veliko. Mnogi Mariborčani so se v tem obdobju udeleževali kar več pustnih prireditev in zabav hkrati, obiskovali pa so se tudi po domovih, saj so nekatere premožne družine, npr. Ašiči, Vlahoviči, Pogačniki, prirejale tudi domače hišne maškarade. O množici pustnih prireditev in veseljačenju v tem času najdemo tudi številne kritične zapise v tedanjem časopisju. Naj kot primer navedemo le enega z naslovom *Iz mariborske okolice*:

Vsak dan so videti na vogalih novi listi v različnih barvah, ki vabijo na bale, veselice in zabave, in ko bi le vsaka od 156 krčem, ki se v Mariborskem mestu nahajajo, samo eno veselico v pustnem času priredila, bilo bi to za dva meseca že veliko število, a nekatere krčme jih priredijo vsak teden ali vsaj večkrat v pustnem času.

Da toliko veselic v društvenem oziru ne vpliva dobro na ljudstvo, ker te veselice mnogo denarja požrejo in veliko pohujšanj naredijo, to je lahko sprevideti, ali, ker je pohlep pa zavživanji in razveseljevanji med mestnim ljudstvom že tolik, da se z navadnimi sredstvi ne da več krotiti, mora se marsikaj prezreti, kar bi se pred leti ne bilo smelo...¹²

Meščanske oblike pustne zabave: redute, maškarade in elitni plesi v maskah pa tudi bogat pustni korzo z okrašenimi vozovi, maskiranimi jezdec in pokopom karnevala, so bile v obravnavanem času omejene le na ozek krog nemškega in slovenskega meščanstva v Mariboru. Podobno kot v drugih mestih je bilo ljudstvo vključeno v pustna dogajanje le kot publika. [Kuret 1984: 63] Med maskiranci v karnevalskem sprevodu in na maškaradah so prevladovale predvsem antropomorfne maske; nekatere med njimi so po Kuretu že zelo stare in izvirajo še iz časa pred razširitvijo renesančnih karnevalov. V poročilih se pogosto omenjajo liki hudiča (mnogokrat so bile vanje oblečene ženske), ki niso bili le strašilen, ampak tudi komičen lik. Priljubljeni so bili tudi slikoviti maskiranci cigani, ki so si lahko dovolili tudi precej vedenjske svobode, podobno kot karnevalski lik dveh velikanov in norčkov. Manj številne so bile zoomorfne in fantazijske maske. Med revnejšim mestnim in predmetnim prebivalstvom so bile razširjene predvsem oblike netipičnega oz. najpreprostejšega maskiranja. Odrasli in otroci so se našemili s tistimi oblačili, ki so jim bila najbolj pri roki, saj niso predstavljali točno določenega lika, ampak karkoli. To pa jim je bilo glede na njihov gmotni položaj tudi edino dostopno.

VIRI IN LITERATURA

- Godina, M. 1986: Maribor 1919–1941, Oris družabnega življenja v Mariboru, Maribor.
 Godina, M. 1992: Iz mariborskih predmestij, O življenju in kulturi mariborskih delavcev, Maribor.
 Hartman, B. 1979: Slovanska čitalnica v Mariboru in njeni knjižnici. Časopis za zgodovino in narodopisje 15, Maribor: 295–340.
 Kuret, N. 1984: Maske slovenskih pokrajin, Ljubljana.
 Puff, R. G. 1999: Maribor, Njegova okolica, prebivalci in zgodovina, Maribor.
 Stavbar, V. 1998: Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1914–1918, Maribor.

¹²Slovenec, 9. februar 1886: 3.

MAJA GODINA - GOLLIJA, *MARDI GRAS CELEBRATIONS IN MARIBOR (1840-1940)*

In the 19th and at the beginning of the 20th centuries the Mardi Gras, and the period just preceding it, undoubtedly represented one of the peaks of social activities in Maribor. Organized were numerous dances, private parties, or Carnival parades; some people also gathered in the homes of wealthy citizens. Even though the beginnings of the Shrove Tuesday carnival and the age of events organized in this period have not been researched yet, some notes can be found in the 1846 topography titled *Maribor - Njegova okolica, prebivalci in zgodovina* (Maribor - Its Vicinity, Residents and History), written by Rudolf Gustav Puff. In his work Puff mentions that the social pulse of the town was especially vivid in the period of grape-harvesting and during Shrove Tuesday celebrations, which made even the town visitors feel comfortable and welcome.

The Maribor chronicle of the Marburger Zeitung newspaper published numerous reports on parades of masks through the town streets and on masked balls taking place in later decades of the 19th century. There was a report on the elite masked ball taking place in the salon of the Götz beer garden in the town center on the Saturday before Shrove Tuesday in 1871, for instance. Only those who had been invited by a written invitation were allowed to attend the ball. The ball was evidently a big success and was declared one of the most entertaining events of the season, also in the years to come. Among the multitude of different costumes there were many who were dressed in their national costumes, and fewer masks from the realm of fantasy.

Another prominent event, which drew crowds of townspeople and visitors living in the vicinity, was the burial of the Carnival on Ash Wednesday. The very first Carnival procession marching through the town center, also called the Carnival *corso* and burial, was staged in 1871. The event, organized by prominent and well-to-do Maribor factory and hotel owners and merchants, was so successful that it was again organized in the following years. The town theatre offered help and enabled the participants to rent its costumes. Others had their costumes made by specialized seamstresses, or altered their evening gowns.

In the first decades of the 20th century the period around Lent still denoted the highlight of social life in Maribor. This changed during the First World War when such events were rare. In the interwar period most Carnival events took place within the week preceding Shrove Tuesday, especially on the Saturday and Sunday before Shrove Tuesday, and on Shrove Tuesday itself. Extremely popular were the masquerade dances organized by the German Sports Club *Rapid* and the First Slovene Sports Club *Maribor*.

Mardi Gras was celebrated in the suburbs of Maribor as well. Less affluent parents made costumes for their children according to their abilities and capabilities. Children were usually dressed in old clothes, which were sometimes adorned with colorful ribbons, and their faces were blackened with soot. Afraid of adult masqueraders visiting people's homes or celebrating in nearby pubs, children wore costumes only during the day.

Carnival festivities in Maribor therefore varied considerably. In the events celebrated by the Maribor upper classes such as the masquerade balls and the *corso*, the less affluent participated only as spectators, but frequently attended their own masquerade dances in suburban pubs. The manner in which the Carnival events of different social classes affected each other has not been the subject of any research yet, and future research would be very useful. Equally unresearched has remained the influence of urban Carnival celebrations on Carnival processions and masks in rural parts of Slovenia.

PUSTOVANJE IN REPUBLIKA KOTLJE

KARLA ODER

Pustno dogajanje v Prevaljah na Koroškem zaznamujeta Hotuljski karneval in republika Kotlje. V njunem okviru naredijo »hotuljski državljani« na lokalni in državni ravni letno bilanco.

Two of the main Carnival events in the area of Koroško are the Hotulje Carnival and the Kotlje Republic, in which the »citizens« of Hotulje reenact local and state events of the previous year.

Na Koroškem oziroma v Mežiški dolini¹ lahko v 20. stoletju pustovanje razdelimo na pustne šege in navade kmečkega ter industrijskega prebivalstva. Za prve je bilo značilno, da se je skupina maskiranih krajanov na pustno soboto odpravila od hiše do hiše, kjer so živeli za ženitev godni prebivalci. Ob glasbeni spremljavi harmonikarja so pred hišo odrezali ploh neporočenemu, za ženitev godnemu dekletu. Pred 2. svetovno vojno so smeli poročeni deliti plohe le tistim neporočenim, ki so se nameravali poročiti, pa se iz različnih vzrokov niso. V zadnjih desetletjih pa »plačajo ploh« vsi neporočeni, tako tisti brez partnerja kot tudi »koruzniki«. [Oder 1992: 267] Včasih so **ploharji** plačali ploh v naturi, tj. s klobaso, krofi, žganjem, v zadnjih desetletjih pa z denarjem.

Tudi med industrijskim prebivalstvom je znano pustovanje, le da je potekalo v delovnem okolju in delavskih naseljih. Za včasih prav umetelno pripravljene plohe odšteje plohar denar na podlagi odločbe, ki mu jo ob plohu vročijo na pustno soboto ali pustni torek.

Vsi pa se veselijo na pustnih veselicah, organiziranih na posameznih kmetijah in v gostilnah, skupne so jim navade v prehrani, v kateri so nepogrešljivi *krap*i in prekajeno svinjsko meso. V industrijskem in urbanem okolju so se v drugi polovici 20. stoletja uveljavile pustne maškarade, prireditve, ki potekajo na pustno soboto ali nedeljo na večjem prireditvenem prostoru, kjer so poleg individualnih tudi pomembnejše skupinske maske.

V nadaljevanju so predstavljene predvsem šege in navade industrijskega prebivalstva in najpomembnejša pustna prireditev v Mežiški dolini, *Hotuljski karneval*.

Že v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno so v nekaterih vaseh z večinoma industrijskim prebivalstvom, npr. v Črni in na Lešah, priredili pustne sprevede. Maskiranci, **larfe**, praviloma poročeni moški, so hodili od hiše do hiše in predvsem samskim dekletom rezali ploh.

¹ Do leta 1918 je bila Mežiška dolina del Koroške, Kotlje pa so mejile na Štajersko.

Pust v Črni v tridesetih letih.

Pustovanja, ki jih danes imenujejo pustni karneval ali pustne povorke, so že v začetku šestdesetih letih prirejali na pustno soboto v trgu Ravne. Ko je postalo na trgu za udeležence pretesno, so prizorišče prenesli na Čečovje pred Dom železarjev.

Zadnji dve desetletji organizirajo pustne maškarade tudi v drugih krajih Koroške. Udeležujejo se jih otroci iz vrtcev in osnovnih šol, njihovi učitelji pa so pogosto soorganizatorji. Pustni sprevodi so postali običajna oblika pustovanja.

HOTULJSKI PUSTNI KARNEVAL

Ob severnem vznožju Uršlje gore, kjer je konec 19. stoletja mladostna leta preživel pisatelj Prežihov Voranc, se je leta 2002 odvijal že 24. Hotuljski pustni karneval.

V drugi polovici sedemdesetih let je v kraju zraslo novo naselje stanovanjskih hiš in zagnani priseljenci so ustanovili Turistično društvo, ki je bilo v naslednjih dveh desetletjih glavni organizator pustovanja in karnevala v Kotljah. Prvo *pustno maškerado* so pripravili na pustno soboto 24. februarja 1979. Leta 1982 so prireditev preimenovali v *pustni karneval*² in dve leti zatem potencialne udeležence, npr. društva, osnovno šolo in vzgojno-varstveni zavod, povabili k sodelovanju. Pod tem imenom so organizirali vse naslednje povorke. Med letoma 1979 in 1988 pa je v ohranjenih zapisnikih v arhivu Turističnega društva zapisano tudi ime *pustna maškerada*.

K uspehu Hotuljskega karnevala sta vsako leto prispevali pomemben delež Krajevna skupnost Kotlje in Občina Ravne na Koroškem. Tudi v Železarni Ravne so imeli organiza-

² Vstopnica za Pustni Karneval, Kotlje '82.

torji dobrega donatorja, pomoč in podporo pa so našli še pri Društvu koroških likovnikov, gasilcih in drugih društvih v kraju in občini.³

Med zagnane organizatorje so se zapisali prebivalci Kotelj in okoliških naselij, še več pa je bilo sodelujočih. Prvi in dolgoletni predsednik Turističnega društva je bil Karel Polanc, ki je skoraj dve desetletji uspešno vodil organizacijo karnevala. Sodelovali pa so: Maks Urnaut, Mirko Naglič, Janko Torej, Cesar Pavel, Jožef Bricman, Iva in Franc Kočnik, Anton Bertalanč, Rudi Blatnik, Sead Karadža, Alojz Štruc, Rudi Lepej, Miha Večko, Milan Tušek, Marjan Kolar, Jaka Rožen, Jožef Slavič, Joža in Peter Jamer, Franc Rus, Antonija Krebs, Janez Gorenšek, Stanko Kotnik in številni drugi.

Turistično društvo je vsako leto oblikovalo odbor za pustno maškarado,⁴ njegovi člani so prevzeli posamezne zadolžitve za izvedbo prireditve. Nekateri so zbirali živila in poskrbeli za pripravo hrane, drugi so urejali organizacijske zadeve, tretji so prevzeli pripravo Hotuljskega pustnega vestnika, četrti so skrbeli za maske. Te so pripravljali po posameznih zaselkih: Brdinje, Podgora, Gornje novo naselje in Spodnje novo naselje v Kotljah. Za vsako naselje je bil zadolžen po en član odbora. Za obiskovalce karnevala so pripravili vstopnice, hrano, pijačo in poskrbeli za zabavo.

Značilnosti karnevala

Na karnevalu so najpomembnejše skupinske maske, ki se na pustno soboto do 14. ure zberejo pri Rimskem vrelcu, nato pa se v sprevodu peš ali na vozovih pomikajo proti gasilskemu domu v Kotljah. Spremlja jih nemalo individualnih mask. Na čelu povorke je vodja, za njim stopa in igra godba na pihala,⁵ za katero se zvrstijo skupinske maske, ki sporočajo vsebino aktualne teme, kot je bila npr. problematika ogrevanja v Kotljah, vprašanje ze-

Pustna godba na začetku devetdesetih let.

³ Arhiv Turističnega društva 1979–1988.

⁴ Ohranjen arhiv je avtorici za pripravo prispevka prijazno posredoval Karel Polanšek, za kar mu iskrena hvala. Prav tako Janku Toreju za fotografske posnetke karnevala.

⁵ Na karneval so vabili Pihalni orkester železarjev Ravne, v primeru zasedenosti orkestra so povabili k sodelovanju godbe iz sosednjih Krajev Prevalj, Šentjanža pri Dravogradu ...

Ploh vlečejo. Kotlje
v devetdesetih letih.

meljskega plina, odprtje samopostrežne trgovine, potujoča ambulanta itd. Na koncu spreveda je voz s plohom, ki ga žagajo in delijo neporočenim.

Sprevod se je začel na križišču ob Rimskem vrelcu in se premikal do gasilskega doma. Novinar je ob tej priložnosti zapisal: »Domačini so na traktorskih prikolicah in drugih vozilih – od samokolnice do posebej za to narejenih sani – po svoje pustno šaljivo obdelali nekatere domače in tuje dogodke.«⁶

Organizatorji so za obiskovalce vsako leto pripravili posebne vstopnice, med katerimi prav gotovo izstopajo hotuljski dolar, ki ga je leta 1986 izdala Narodna banka Kotlje. Posebno pozornost je leta 1991 vzbudil tudi potni list republike Kotlje, s katerim so pokazali, da so Kotlje nekaj posebnega, hkrati pa se je potni list navezoval na aktualne politične dogodke v državi. Naslednje leto je pozornost vzbudilo 50 hotuljskih tolarjev republike Kotlje, oblikovanih v vstopnico pustnega karnevala. Zadnja tri leta predstavljajo vstopnico uporabni predmeti, kot so klobuki, piščali in podobno.

Skupinske maske v pustnem sprevodu na glavnem prizorišču ob gasilskem domu vsako leto komentira napovedovalec. Najboljše maske so nagrajene s kuhano svinjsko glavo ali torto ali čim drugim. V Hotuljskem pustnem vestniku so leta 1997 najboljši skupinski maski obljubili za nagrado sedemdnevni dopust v apartmaju na Cresu.

Nastopajočim in obiskovalcem so sprva delili krofe, kuhan mošt in posebej za to priložnost narejene tanjše klobase v ovčjih črevih. Organizator se je za prodajo hrane in pijače posebej dogovoril z lastniki gostiln v Kotljah.

Prva leta so v povorki sodelovale le skupine iz Kotelj in okoliških zaselkov, že v prvi polovici osemdesetih let pa so k sodelovanju povabili in pritegnili najprej turistična društva iz Mežiške, nato pa še iz Mislinjske in Dravske doline. Od srede devetdesetih let na karnevalu sodelujejo tudi kurenti. Organizator je udeležencem priskrbel potrebne materiale za predstavitve ali pa jim je povrnil vsaj del stroškov.

⁶ T. I. (Tomislav Ivič), Pustni sprevod v Kotljah. Večer, marec 1984.

Skupinske maske

Prva leta so v sprevedu sodelovale skupinske maske, ki so predstavljale šege in navade iz kmečkega življenja, kot so steleraja, mlatiči, predice, trlice, žganjekuha in seveda rezanje ploha. Hkrati v sprevedu sodelujejo skupinske maske, ki so parodija na določen dogodek ali ki se norčujejo iz posameznih novosti, ki so jih uvedli v Kotljah ali v občini.

- Leta 1979 so na šaljiv način predstavili potujoči televizor oziroma televizijski studio v Kotljah, desetletje pozneje pa satelitsko televizijo.
- Leta 1980 so s potujočim krematorijem opozorili na problem s pokopališčem pri Barbari, ki so ga uredili leta 1965. Tja so pokopavali umrle z območja Raven in Prevalj. Zaradi hitre rasti novih naselij je postalo pokopališče premajhno, rešitev pa so v Kotljah ponudili v obliki krematorija.
- Vrli Hotuljci so že leta 1981 na karnevalu svetovali državi, kako iz energetske krize. Vse od prvega karnevala so na koncu povorke stopali ploharji, voz s plohom. Dva sta ob spremljavi harmonikarja rezala ploh s *cug žago* in ga zaračunavala naključno izbranim obiskovalcem.
- Na karnevalu so vsako leto prodajali časopis Hotuljski pustni vestnik, nalepke ter razglednice Kotelj in okolice. V vestniku pa so se tako kot na karnevalu dotaknili nekaterih lokalnih problemov. Leta 1982 so med drugim zapisali, da je krajevna skupnost planirala v tem letu asfaltirati cesto na Preški vrh in v Podgoro. Tam so zbrali velike stroje, kot so buldožerji in IBC-ji, in ljudi, ki so premetavali material sem ter tja. Pa se je izkazalo, da urejajo cesto za koroški maraton in da asfalta sploh ne bo.⁷

Leta 1983 je v povorki sodelovalo okoli 130 ljudi v skupinskih maskah. Igralo je 36 godbenikov ravske godbe, ki so predstavljali Šraufencigarja. Hotuljski karneval je bil skrbno in domiselno pripravljen. V »stabilizacijskih časih je bilo moč videti tudi nekaj zelo dobrih predlogov – na primer za pridobivanje domačega plina iz fižola. Hotuljci so pokazali, kako 'neboleče' bo po novem organizirano zdravstvo – z denarjem, ki ga bo imelo na razpolago. Videli smo lahko domače pekarnice pa obrtne zadruga in še marsikaj zanimivega.

Plakat za pustni karneval.
Kotlje 1982.

⁷ Hotuljski pustni vestnik. Kotlje, 23. februar 1982, 4: 7.

- Skratka: sprevod je bil res dobro pripravljen in bi se po njem lahko zgledovali tudi drugje ...⁸
- Leta 1984 sta bili aktualni osebnosti Carter in Kissinger; med drugim so Podgorčani predstavljali Solidarnost, motivi pa so bili še zakonska posvetovalnica, kmečka ohcet, kmetijska oborožitev, smučarija, jugorala ...
 - Leta 1985 so dali organizatorji maskam, ki so predstavljale nekaj posebnega, blok za pol litra vina; Hotuljčane so v tem letu vznemirile osebnosti iz svetovne politike, saj sta Reagan in Černjenko, voditelja Združenih držav in Sovjetske zveze, napovedala srečanje v Kotljah. Stanovala naj bi pri Dularju in pri Toniju. Krajevna skupnost pa naj uredi ceste za obisk.⁹
 - Leta 1986 je pritegnila pozornost skupina *Atomsko skladišče na kolesih*, saj se je takrat govorilo o možnosti skladiščenja jedrskih odpadkov v Mislinjski dolini. Scenarij je bil naslednji: »Prevozno skladišče atomskih odpadkov je rešilo sosednjo občino skrbi. Atomski mesarji delijo atomske klobase. Zbirajo naročila za atomske toplice. Na vozu so belo oblečeni atomski strokovnjaki z reaktorjem v obliki pečice. Kuhajo atomske izdelke in jih za odškodnino dele interesentom. Vsako klobasico in kruh pregledajo z Geigerjevim števcem v obliki fena ali kafe mlina. Opozarjajo na atomske toplice.

Parola: *Radio plačate, aktivno dobite.
Pozor, potrebna dokumentacija! (z vinom!)
Slovenj Gradec od danes si brez skrbi!
Mislimo na atomsko dobo!*

<i>Katera pa iz kajže plane, vid atome vstran pelat, se zamisli, roke mane, z možem je za cagvat.</i>	<i>Prite ženske k nam v Kotlje, atom dobite za moža, to je pravo? To ste hotle, mož bo priden vam za dva!</i>
---	---

POZIVAM VAS VSE, TETE, STRICE, V NAŠE TU ATOM TOPLICE!¹⁰

- Pripravljalni odbor je skupinske maske predvidel vnaprej, kar pomeni, da je vsebina karnevala načrtovana. Nekatero maske, npr. žganjekuha, so stalnica karnevala, le da jih ne uprizori vedno ista skupina. Skupine so se peljale z avtomobilom, traktorjem ali pa so se v sprevedu pomikale peš. Iz arhivske dokumentacije je razvidno, da so po vnaprej določenem scenariju vozove opremili s parolami, npr. na vozu *Žganjekuha*:
»Luba moja pupa, kejkjo barti moja žena zaradi tebe kljupa. Ti mrš koj čudno dora bet. Marš dovta v mojo ret.«
»Baba praji šnopsu fuj in fej, jaz pa pil ga bom še kar naprej.«¹¹
- Skupina učiteljev in učencev, ki je izrazila problem štirirazredne osnovne šole v Kotljah, je predstavljala ustanavljanje petega razreda. Njene parole so se glasile¹²:

*Mi na Ravne več ne gremo, ker smo samo na izmeno.
Ne na avtobus in v šolo, rajše v Kotlje peš in solo.
Vsako leto en razred
pa bo v Kotljah šola spet,*

⁸ T. Ivič, Pustni sprevod v Kotljah. Večer, 15. februar 1983.

⁹ Hotuljski pustni vestnik, februar 1985, 1: 1.

¹⁰ Karneval 1986. Predlog za nekaj motoriziranih skupin maškar. Arhiv.

¹¹ Fotoalbum, št. 14.

¹² Karneval 1986. Predlog za nekaj motoriziranih skupin maškar. Arhiv.

*če bo v vladi stric in teta,
pa mogoče fakulteta!*

Hotuljci tudi niso mogli mimo osebnosti in dogodkov iz političnega življenja v Jugoslaviji ter so tako leta 1988 opozorili na Fikreta Abdića, direktorja Agrokomerca; na karnevalu je bil tudi Josip Broz Tito, predsednik Jugoslavije. Leta 1991 je bila najpomembnejša tema samostojna republika Slovenija; v devetdesetih letih pa so komentirali še politično dogajanje v bivši Jugoslaviji in svetu;

Sredi devetdesetih let se je krog udeležencev razširil, saj so na Hotuljski karneval povabljeni tudi skupine iz drugih slovenskih krajev. Med vabljenimi so bili tudi kurenti, ki so se predstavili Hotuljcem.

Zadnja tri leta iščejo snov za maske tudi v pravljicah in pripovedkah. Tako je bila leta 2000 maska »Povodni mož izpod Uršlje«, ki je s črnimi voli vozil vodo z Uršlje na Pohorje; leta 2001 so predstavili še »Kačji grad«, grad Šrotnek, zgrajen že v 14. stoletju in porušen leta 1967. Leta 2002 sta se Povodnemu možu pridružila še kralj Matjaž in Alenčica.

Po povorki je pustni ples v bližnjem Kulturnem domu, največkrat v organizaciji gasilskega društva, kjer pusti in drugi rajajo in uganjajo norčije pozno v noč. Pustna pojedina se nadaljuje še na pustni torek in na pepelnico, ko pusta pokopljejo.

Na pustni torek so se Hotuljci srečali v bližnjih gostilnah: pri Dularju, Toniju in na Rimskem vrelcu. Pokop pusta na pepelnično sredo pa je sklepno dejanje v okviru pustoovanja v Kotljah, ki je prav tako potekalo v gostilnah.

Denar za karneval so pridobili s prodajo vstopnic, s prodajo Hotuljskega pustnega vestnika, razglednic Kotelj in okolice, s srečelovom, z delitvijo plohov ter s prodajo hrane in pijače. Konec osemdesetih let so si omislili tudi nočni bar, v katerega so na fotografiranje z dekleti vabili moške, ki so plačali fotografijo in pijačo.

HOTULJSKI PUSTNI VESTNIK

Osnovni značilnosti časopisa, ki izide o pustu, sta šegavost in hudomušnost, za katero so skriti člani odbora Turističnega društva. Zadolžitve zanj je v prvih letih prevzel Stanko Kotnik, za njim pa Karel Polanc. V impresumu časopisa so navedena izmišljena smešna imena. Prvi glavni urednik je bil *Jaka Izprazniflašo*, odgovorni urednik pa *Jaka Rukniga*, tehnični urednik *Mica Pepelnica*, žiro račun je brez številke pri šanku gostilne Toni. Leta 1988 je mesto odgovornega urednika prevzel *Janez Povepopravici*, namestnica je bila *Mica Poslušapožici*. Leta 1997 je bil glavni urednik *Franc Spiugaje*, odgovorni urednik *Hanzi Potrebuješe*, oblikovanje je prevzel *Toni Cukniga*, tiskala pa *Tiskarna Drukenzi*.¹³

V časopisu so zapisane številne smešnice in šaljiva opozorila na različna dogajanja v Kotljah, občini ali na Koroškem, npr.:

Ženin stoji ob oknu in gleda zvezde, nevesta pa ga čaka v postelji in pravi: »Zakaj ne greš v posteljo, ljubi?« Ženin odgovori: »Rekli so mi, da je prva poročna noč najlepša, pa bi si jo rad ogledal ...«¹⁴

¹³ Hotuljski pustni vestnik, 1979–2002.

¹⁴ Hotuljski pustni vestnik, 1985: 10.

Zet: »Nekaj ni v redu s teboj, oče, da te tako zebe ...«
 Oče: »Šmenta, dragi zet, že zdavnaj sem ti rekel, da zaužijemo premalo živalskih tolšč.«
 Zet: »To ni noben vzrok, oče, ali ne vidiš, kako šumi v radiatorjih!«
 Oče: »Potem pa nam zopet nekdo jemlje vodo iz njih.«
 Zet: »Res, baje jo potrebuje za betoniranje.«¹⁵

»Odkar štejem kalorije, nisem shujšala niti za gram, znam pa precej bolje seštevati.«¹⁶

V vestniku namenjajo precej prostora tudi smešnicam na račun hotuljskih in okoliških **lovcev**, ki so se srečevali v gostilni pri Toniju:

Luka: »Ah, moja žena je mucka ...«
 Stanko: »Moja je zajček ...«
 Pavli, po daljšem premisleku: »Moja tudi ni človek.«¹⁷

»Ni reven tisti, ki ima malo, ampak tisti, ki si veliko želi.«
 »Prišleka najprej vprašajo, kdaj bo odšel.«¹⁸

HOTULJSKA REPUBLIKA

Že v prvih Hotuljskih pustnih razgledih ob prvem pustnem karnevalu so hotuljsko republiko skušali razložiti takole: »Kotlje so že od nekdaj slovele po značilnosti dobre slatine ter obilne šegavosti hudomušnih ljudi. Zato ni čudno, da so dobri poznavalci tega kraja ga poimeno-

Hotuljski dolar Narodne banke Republike Kotlje. Vstopnica za karneval. Kotlje 1986.

¹⁵ Hotuljski pustni vestnik, 7. februar 1989, 1: 3.

¹⁶ Hotuljski pustni vestnik, 7. februar 1989, 1: 3.

¹⁷ Hotuljski pustni vestnik, 7. februar 1989, 1: 4.

¹⁸ Hotuljski pustni vestnik, 25. februar 1995, 17: 6.

li kar za 'hotuljsko republiko'. Kdor je prestopil mejo te republike, je imel priliko pokusiti v vaških gostilnah najboljše specialitete, tako da«¹⁹

O hotuljski republiki pričajo tako vstopnica hotuljski dolar leta 1986 kot potni list hotuljske republike, ki so ga leta 1991 *polica* prodajali kot vstopnice. Ideja o hotuljski republiki je izražena tudi na vstopnici v letu 1992. V naslednjih letih v Pustnem vestniku tožijo po lastni republici, saj menijo, da bi tako prej uredili ceste, pločnike in lažje reševali probleme, ki jih pestijo. Leta 1997 so v časopisu spregovorili tudi o posebnem, hotuljskem državljanstvu.

A od kod ideja o hotuljski republiki? Po ljudskem izročilu so v Mežiški dolini imeli svojo republiko na Lešah in v Kotljah. Iz zgodovine je znano, da je na Lešah v 19. stoletju deloval premogovnik,²⁰ Kotlje pa so imele svojo pošto in svojo občino že v osemdesetih letih 19. stoletja. Politična dogajanja v Jugoslaviji so, kot kaže, še posebej spodbudila Hotuljce, da izrazijo idejo samostojnosti in republike, ki je doživela svoj vrhunec leta 1991, torej tik pred uresničitvijo državne samostojnosti Republike Slovenije.

Potni list Republike Kotlje. Kotlje 1991.

VIRI IN LITERATURA

Oder, K. 1992: Občina Ravne na Koroškem, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, 20. stoletje. Ljubljana.

¹⁹ Hotuljski pustni vestnik, 27. februar 1979, 2: 1.

²⁰ Leški rudarji so stavkali v začetku 80. let 19. stoletja in leta 1918.

KARLA ODER, *CARNIVAL AND THE KOTLJE REPUBLIC*

Certain segments of the 20th century Carnival customs among the industrial population of the Koroško area are similar to those taking place in the countryside. In the form of a Carnival procession they usually take place in the open, afterwards continuing in taverns and inns. One of the traditional Carnival events is the Hotulje Carnival Festival that was first organized in 1979. It starts on the Carnival Saturday at 2 p.m. The parade of moving vehicles and masqueraders slowly proceeds from the Roman Spring to the main Carnival area in front of the Firemen's Home. The nucleus of the parade consists of groups of masks that ironically reenact the main events from the life of the Hotulje inhabitants, but also from nearby areas, and from the whole of Slovenia. Carnival events are regularly accompanied by a special edition of the Hotulje Carnival newspaper, which prints numerous jokes and mocking news.

Visitors may participate in the Carnival if they pay an entrance fee. In 1991, for instance, the fee was issued in the form of the Hotulje Republic passport. The Carnival thus helped the Hotulje residents to realize their wish for an independent republic.

PUSTOVANJE V CELJU V 20. STOLETJU

VLADIMIR ŠLIBAR

V prispevku avtor najprej prikaže, kakšno je bilo pustno rajanje na prelomu in v prvi polovici 20. stoletja. V nadaljevanju piše o pustnih povorkah v Celju po vojni, ki so zamrle v devetdesetih letih, in o ponovni oživitvi pustnega rajanja v obliki karnevala. V prispevku predstavlja tudi najpogostejše šemske like, ki so se pojavljali na teh prireditvah.

The first part of the paper focuses on Carnival festivities in Celje at the end of the 19th century and in the first half of the 20th century. In the second part the author writes about Carnival parades after WWII, which died away in the 1990's, and about the most frequent masks appearing in them. These parades have lately been replaced by the Carnival.

PUST V CELJU DO 1919

Tako kot drugod so se tudi Celjani nekoč radi maskirali in pustni čas v mestu je bil zelo živahen. Pustni in predpustni čas ni bil povezan samo z maskiranjem, ampak tudi z zabavo in plesom. Kmalu po novem letu se je v predpustnem času začela tudi celjska plesna sezona, ki je trajala globoko v marec. Elitni pustni plesi celjskih slovenskih in nemških društev so si sledili iz leta v leto, vse skupaj pa so dopolnjevale še otroške maškarade ter pohodi posameznikov po mestnih ulicah. [Cvirn 1990: 59–62]

Na slovenski strani so bili med tradicionalno najbolj obiskanimi sokolski pustni ples na pustno nedeljo in plesni venček istega društva na pustni torek. Med nemškimi plesi je bil to turnerski ples na pustni torek.

Na nemški strani je bila v tem času med najbolj obiskanimi reduta turnerskega društva na pustni torek in t. i. Jagaball, ki sta ga običajno na začetku marca organizirala Celjsko moško pevsko društvo in lovska družina Edinost. [Cvirn 1990: 61–62]

Redute so imele navadno svoj moto in tako je imela reduta Celjskega Sokola leta 1893 v celjski slovenski narodni čitalnici naslov *Jedna noč v Kiang-ning-jangu*. »Čitalniški prostori so bili okusno okrašeni v kitajskem slogu,« je zapisal poročevalec,¹ nato pa nadaljeval, da so bili ženski kostumi krasni, predstavljali so impozantno zimo in druge letne čase, ljubkega krokarja, nežnega golobčka, krasno prodajalko z juga, lepega harlekina, originalno Kitajko in celo vrsto drugih mask. Vzdušje zabavi sta dajala neumorni kitajski harlekin in Japonec.

Leta 1895 je bila sokolska maškarada v čitalnici na temo *Svatba na Teharjih za časa celjskega grofa Urha*. Za maškarado so vabila tiskali v devetih barvah.² »Iz celjskega gradu je

¹ Domovina, 15. februar 1893: 4.

² Domovina, 5. marec 1895: 4.

prihitela cela četa vitezov, a oseba grofa Urha jih ni motila, da se ne bi sukali okrog kmečkih deklet oblečenih v starinske noše.« Na maškaradi je bil celo Mlinarjev Janez z nevesto, obiskale so jo tudi Poljakinje, Romunke, Srbkinje, Španke, Ciganke, prodajalka cvetja in nevarna osa. Z Olimpa je prišla celo boginja Diana in si ogledala, kako se veselijo Zemljani.³

Leta 1897 je bila sokolska maškarada prvič v celjskem Narodnem domu. Bila je zelo dobro pripravljena, saj je organizator za okrasitev dvorane najel posebnega strokovnjaka, poleg tega je dobro poskrbel za želodce obiskovalcev: »... pa ne samo za 28. svečana se bode skrbelo glede zabave, jedi in pijač, ampak odbor 'celjskega Sokola' naročil je 3 metrske stote ukusnih savskih rib, veliko slanikov, rusov, kavijarja, čebulo in druga zdravila za repudske mačke«. Zagotovljena je bila tudi zadostna količina vina.⁴ Udeleženske maškarade so se maskirale v pripadnice različnih narodnosti, predstavljale so vijolico, metuljčka, živi časnik »Domovina«, ki je delal reklamo za domače slovenske trgovce in za »Zahrlin«, tam je bila tudi slamnata vdova iz Pečovnika pa tudi beguncev iz Abesinije in krščanskih ustašev ni manjkalo. Prvo četvorko je plesalo 50 parov. Maškarade so se udeležili gostje iz Šentjurja, Šmarja, Laškega, Velenja, Sevnice, Trbovelj, Mozirja, Šoštanja, Polzele, Ljubljane, Postojne in drugod.⁵

Leta 1908 je bil moto plesa *Na Balkanu*; poleg mask v oblekah balkanskih narodov so se ga udeležili tudi Rusi, Francozi, Angleži in Cigani, za red pa so skrbeli makedonski žandarji in regiment turških janičarjev pod poveljstvom Mustafa paše.⁶ »Ker se na Balkanu vedno rožlja z orožjem so videli predstavnike evropskega vojaštva: ruskega kozaka, avstrijske ulanke in dragonca, turškega pašo itd.«

Moto sokolske maškarade leta 1909 je bil *Postaja Triglav l. 2000*. »Turisti iz vseh krajev naše lepe Sp. Štajerske so prišli, da si ogledajo končno postajo velike električne železnice na Triglav l. 2000, katere pa - niso videli. Odbor si je namreč dovolil samo dobro uspelo predpušno šalo.« V dvorani je bila tudi imitacija planinske kočice. V dvorani je poleg skupine, ki je predstavljala hrvaško svatbo, vrvela »stoterobojna množica slovaških kmetov, Židov, veselih vdovic, Angležov, bistrookih Gorenjk, Slovaških kmetic, dimnikaric« itd.⁷

Poleg velikih maškarad, ki so jih prirejale posamezna društva, so prirejale svoje maškarade tudi različne gostilne in hoteli, le da ti gostom navadno niso pošiljali posebnih vabil.⁸

Na pustni torek je bilo v Celju vedno precej živahno. Popoldne in večer sta pripadala mlajšim maskam, noč pa starejšim. Kljub temu pustni vrvež v mestu nekaterim meščanom ni bil po volji. Pisec prispevka v Narodnem dnevniku ima kar precej pikrih pripomb na račun takratne policije, saj piše: »Včeraj so se vlačile cel popoldan in večer tolpe nedoraslih fantičev in deklet kot maškare po vseh ulicah in gostilnah. Policija je to predpušno veselje mirno trpela, dasi so imenovane maškare zlasti po gostilnah nadlegovale ljudi in niso nudile ravno prevelikega estetičnega užitka ter dobrega vzgleda v moralnem oziru. Toda nosile so nemške trakove in to je v očeh naše policije dovolj.«⁹

³ Domovina, 5. marec 1895: 3.

⁴ Domovina, 26. februar 1897: 2 in 3.

⁵ Domovina, 5. marec 1897.

⁶ Slovenske novice, 19. februar 1908.

⁷ Štajerske novice, Narodni dnevnik, 22. februar 1909.

⁸ Oglasa gostilne Skalna klet in hotela Beli vol, Narodni dnevnik, 20. februar 1909.

⁹ Štajerske novice, Pustni torek v Celju, Narodni dnevnik, 24. februar 1909.

Redute so prirejale tudi nemška društva. Ena najuspešnejših, tudi v času po prvi svetovni vojni, je bila z imenom Jagaball, ki jo je prirejalo Celjsko moško pevsko društvo skupaj z lovsko družino Edinost. Največ redut je v tem času prirejalo društvo Geselligskeits Verein, ki je v prvih treh mesecih leta 1912 v Nemški hiši v Celju priredilo tri zelo uspešne redute z naslovi Noč na Pratterju, Gesindelball in Kmečki ples. Vse so bile zelo dobro obiskane. [Cvirn 1990: 62]

ČAS MED OBEMA VOJNAMA

Po prvi svetovni vojni so se pustni plesi slovenskih društev v Narodnem domu nadaljevali, prav tako tudi plesi nemških društev v celjski Nemški hiši¹⁰. Med plesi nemških društev se je v tem času še vedno ohranil tradicionalni Jagaball. Obe dvorani v Narodnem domu in Nemški hiši sta bili rezervirani le za elitne plesе, ostali plesi in veselice so se odvijali v gostilnah in hotelih.

Najbolj pestro dogajanje je bilo tudi v tem času na pustno soboto in pustni torek. Da bi privabili čimveč ljudi na pustne plesе, so posamezne in skupinske maske tudi pred drugo svetovno vojno nagrajevali in v pripravi na sokolsko maškarado leta 1928 so bila darila ves teden na ogled v trgovini celjske firme Aurea. Volili so tudi mis Celja.

In kako so se maskirali? Za tiste, ki se niso mogli odločiti, kako bi se našemili, je lahko v tem času s svojimi predlogi poskrbela tudi brivnica Grobelnik, ki je imela primerne slike in nekaj kostumov. Drugi so se znašli pač vsak po svoje.

Okolje, v katerem so se odvijali glavni plesi, je bilo v tem času posebno skrbno urejeno. Maškarada leta 1928 se je odvijala v pomarančnem gaju, saj je veseličnemu odboru uspelo dobiti večje število pomarančnih dreves, obloženih z zreliimi pomarančami.

Maske so predstavljale različne like. Na maškaradi Celjskega Sokola je na odru v največjem sodu celjske vinarske zadruge sedel Diogen in pridigal mimoidočim o skromnosti, Egipčani so se sprehajali okrog velike piramide, »divji Afrikanarji« so kazali svoje življenje v pragozdu, družba ameriških rokoborcev je uprizarjala rokoborbe, tam so bili tudi mornarji, Parižani po zadnji modi in drugi. Na galeriji je bil aerodrom, na njem pa avion, s katerim so poskušali poleteti pogumni celjski letalci.¹¹ Na maškaradi Olepševalnega in Tujskoprometnega društva so leta 1928 nastopale celo skupine narodnih noš v dragocenih kostumih.¹²

Opolnoči je bila na sokolski maškaradi promenade mask in komisija je izbrala tri najlepše. S cvetjem okrašeni vozovi so maske nato v povorki popeljali skozi mesto. Na čelu sta se v manjšem okrašenem vozu peljala najmlajša člana, v posebnem večjem vozu pa so sedele tri izbrane maske.¹³ Olepševalno društvo je leta 1929 vabilo starše, naj s seboj na »otroški korzo« pripeljejo otroke, kjer bodo delili pomaranče, vendar je bil zaradi tehničnih težav korzo odpovedan.¹⁴

¹⁰ Sedaj je to Celjski dom.

¹¹ Sokolska maškarada v Celjskem domu, Nova doba, 9. februar 1928.

¹² Maškarada Olepševalnega društva, Nova Doba, 9. februar 1928.

¹³ Sokolska maškarada v Celjskem domu, Nova doba, 7. februar 1928.

¹⁴ Velika maškarada, Nova doba, 28. januar 1929.

Poleg glavnih maškarad v Narodnem domu in Celjskem domu so se v Celju vrstile tudi druge maškarade, bolj veselice, ki so jih v manjšem obsegu prirejale posamezne celjske gostilne in hoteli. Včasih so tudi tukaj najboljše maske nagradili. Pustni čas je bil v Celju pred drugo svetovno vojno resnično zelo živahen čas.

ČAS PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Tudi v času po drugi svetovni vojni sta Olepševalno in Turistično društvo nadaljevala s prirejanjem pustovanja v Celju, vzdušje pa ni bilo več tako kot pred vojno. Neke vrste karnevalski sprevod na pustni torek je nato prirejalo Kulturno-umetniško društvo Zarja iz Trnovelj, dokler nazadnje tudi ta organizirana oblika ni zamrla. V zadnjih letih obstoja, to je sredi devetdesetih let, je bil organiziran kot šaljiva prireditev v središču mesta, kamor so se našemljenci odpravili peš, na vozovih ali kamionih. Skupine so smešile predvsem slabosti kraja in okolice. Konec devetdesetih let je celjski torkov pustni karneval dokončno zamrl. Med organiziranimi oblikami maskiranja je ostala pri življenju le še otroška maškarada, ki jo prirejala Zveza prijateljev mladine iz Celja. Posamezne in skupinske maske so se v tem času zbirale le v gostilnah in restavracijah, ki so tako kot nekoč prirejale svoje maškarade. Bolje kot karneval se je ohranil pokop pusta, ki po tradiciji zaključuje celjske pustne norčije, še vedno pa ga organizira Delavsko prosvetno društvo Svoboda iz Zagrada.

Pat in Patašon, Celje, po drugi svetovni vojni.
Foto: Viktor Berk.

Kljub neslavnemu koncu nekdanj dokaj priljubljenih prireditev v pustnem času pa želja po organizirani in urejeni obliki pustovanja v Celju ni zamrla. Pustno rajanje v Celju je obnovil Radio Celje,¹⁵ ki je z direktnim prenosom s celjskih ulic spodbujal ljudi, da bi se ponovno začeli bolj množično maskirati, odhajati na celjske ulice in se zbirati na Glavnem trgu, od koder je potekal prenos in kjer je igrala glasba. Na pomoč mu je priskočilo tudi Turistično društvo. Ko je k organizaciji pristopila še Mestna občina Celje, ki sedaj koordinira vsakoletne akcije za organizacijo celjskega pustnega karnevala, je organizirana oblika pustovanja začela dobivati sedanjo obliko. Osrednja prireditev je, kot sem že omenil, na začetku potekala na Glavnem trgu. Ker je organizator vedno povabil kako glasbeno skupino in ker so najboljše maske dobivale nagrade, je zanimanje za pustno maškarado v Celju začelo ponovno naraščati. Osrednjo pustno prireditev so leta 1997

¹⁵ Maškaram so zmrzovali umetni nosovi, Novi tednik, 17. februar 1994.

Tricikel »Svinjska
farma Pirešica«.
Pustni sprevod na
celjskih ulicah, 1985.
Foto: Vladimir Šlibar.

zaradi lažjega formiranja povorke prestavili na drugo lokacijo, to je na trg pred Muzejem novejšje zgodovine. Maske, posamezne in skupinske, se začnejo zbirati pred mestno občino in gredo za godbo in vozom, na katerem se vozi vodstvo karnevala mimo muzeja in nato po celjskih ulicah. Prireditev, ki je bila prej bolj plod iniciative posameznikov, se je začela spreminjati v pustno povorko – v karneval.

S ponovnim rojstvom se je karneval spremenil, saj v njem ne sodelujejo več celjska podjetja, kot je bila to navada v osemdesetih letih; večino velikih celjskih firm je namreč pobrala kriza po osamosvojitvi Slovenije, zato je ta oblika organiziranega karnevala zamrla. V veljavo je ponovno prišel interes posameznikov in skupin ter njihov smisel za maskiranje.

Baltazar rešuje
problem pitne vode v
Celju. Pustni sprevod
na celjskih ulicah,
1986.
Foto: Vladimir Šlibar.

Kljub vsemu ne smemo pozabiti pomembnega dejavnika, ki tudi pri nas močno vpliva na izbor mask, to je odprtje veleblagovnice Interspar v Celju. S pojavom te trgovske firme so maske postale še bolj uniformirane, prevladovati so začele predvsem oblike, ki jih nudi industrijsko izdelana maska. Uveljavila se je gumijasta maska, ki jo potegnemo čez glavo, spodnji del oprave pa je industrijsko izdelan oziroma je plod domačega dela. S pojavom Interspara v Celju je nastal nov trgovski center, ki za svojo afirmacijo poleg drugih prireditev prireja tudi maškarado in pokop pusta. S tem se je celjsko pustno dogajanje razdelilo na štiri različna mesta: na otroško maškarado v športnem centru Golovec na pustno soboto, na otroško maškarado na pustni torek dopoldne v mestu, kjer je popoldne tudi pustni karneval, in na prireditev pred centrom Interspar, ki je nekoliko za karnevalom v mestu.

V ponovno oživiljenem celjskem karnevalu se je pojavila pomembna novost. Včasih so v goste prišli ptujski kurenti, zdaj se pojavljajo domači. Tako so posamezniki ustanovili celo društva ljubiteljev pustnega lika, ki na Celjskem ni bil nikoli prisoten. Ker je v Štorah pri Celju nastalo tako društvo, kurenti sedaj že kar redno nastopajo tudi na celjskem karnevalu. Žal je ob tem ostal pozabljen lik košute, ki je bil še pred desetletji tradicionalni pustni lik v okolici Celja in na Kozjanskem.

Med liki, ki se pojavljajo med otroškimi maskami – ta maškarada ni presahnila niti v času krize – se poleg že omenjenih nakupov mask v trgovinah vedno bolj vidi velik vpliv medijev. Kakor so si sledile na televiziji otroške oddaje, tako so se ti liki tudi pri nas pojavljali

na otroški pustni maškaradi. Na zadnji maškaradi leta 2001 je bil na primer med najbolj priljubljenimi maskami telebajsek. Ob njem smo videli celo paleto različnih likov od Pike Nogavičke, polžev, klovnov, princes, princev, kuharjev, kavbojev, Indijancev, pingvinov in drugih.

Osrednja celjska pustna prireditev pa je že nekaj let ponovno pustni karneval v središču mesta. Vodijo ga moderator in dve pomočnici, ki so oblečeni v bolj ali manj starinska ali kakšna druga oblačila, ki jih največkrat posodi mestno gledališče, predstavljajo pa grajskega gospoda in dame iz njegovega kroga ali kaj podobnega. In kakšne maske nastopajo na celjskem pustnem karnevalu in od kod so?¹⁶ V tem pogledu Celje kljub vsemu ostaja regijsko središče. Kljub temu da so v torek popoldne karnevali tudi v Mozirju in drugod, se v Celje zgrinja kar precejšnja množica posamičnih, predvsem pa skupinskih mask z različnih koncev regije.

Glava pustne maske košute iz Radeč,
Pokrajinski muzej Celje (IŠ 1833).
Foto: Matjaž Lauko.

¹⁶ Podatki sozeti iz fotodokumentacije Pokrajinskega muzeja Celje in dopolnjeni s podatki gospoda Gregorja Katiča iz Novega tednika v Celju, za kar se mu na tem mestu najlepše zahvaljujem.

V kakšne maske se torej maskirajo udeleženci celjskega pustnega karnevala? Med starejšimi maskiranci ni toliko tradicionalnih mask iz vsakdanjega življenja ali mask, ki bi bile posledica gledanja televizijskih oddaj. Kljub vsemu so posamezniki ohranili nekaj likov, ki jih poznamo še od prej, to so gospa in gospod, ded in baba, različni grdi ženski liki, doktor, črnc, smrt v različnih variantah, čarovnice, čarovniki itd. Med novejše like pa lahko štejemo leva iz pravljice Čarovnik iz Oza, Piko Nogavičko, pingvina iz filma o Jamesu Bondu, pujsko iz nadaljevanke o Frackih, Bedanca in Brincla iz filma Kekec in druge. Čedalje več je tako imenovanih ekoloških in drugih mask, ki jemljejo motive iz narave, npr. dobro znanega zelenega Jurija, ki ga na karnevalu vedno upodobi vsaj ena oseba, poleg njega pa so na primer še storž, kostanj, korenčki in zajčka, gosenica, pingvini, metulji, mravlje, ose itd. V ta sklop lahko posredno vključimo še ptičja strašila.

Več mask je iz okolja, v katerem maskiranci živijo. To so maske, ki smešijo lokalno aktualno problematiko, napake v kraju, napake posameznih politično angažiranih ljudi, pomanjkljivosti občinskih in krajevnih uprav ali pa odražajo potrebe določenega kroga ljudi, za katere krajevni in državni politiki že dolgo obljublajo rešitve, a imajo obljube že predolg rep, itd. Kot se na republiški in mednarodni politični sceni pojavljajo napake politikov, tako tudi pri nas nastajajo maske s to tematiko. Največkrat so teme širše in predstavljajo like iz mednarodne politike.

Med predstavniki mednarodne politike, ki so bili angažirani na našem karnevalu, je bil nekaj časa v ospredju ruski predsednik Jelcin, nekoliko kasneje pa tudi papež Janez Pavel II. in predsednik ZDA Clinton, ko sta obiskala našo državo. Med domačimi liki je bil najbolj aktualen dr. Janez Drnovšek, ki jaha Evropo, in njegova zgodba o uspehu s pripisom »Nategnjena Slovenija«, detektivi so z naslovom »Iščemo Podobnikov avto, smo že na sledi« iskali tatove avta Marjana Podobnika itd.

Med tujimi dogodki je Celjane in okoličane najbolj zbudel evro 2000, ptičja kuga v Honkongu, kostna moka in različni državniški obiski.

Nemška kolesarska desetina, Pust v Celju, 1997.
Foto: Gregor Katič.

Korenčki in zajčka,
Pust v Celju, 1997.
Foto: Gregor Katič.

Ose,
Pust v Celju, 2000.
Foto: Gregor Katič.

Domača problematika in dogodki, ki so jih predstavljali skupine ali posamezniki na karnevalu, pa so bili na primer: strašila, ki so ušla z njiv zaradi gradnje avtoceste skozi Savinjsko dolino; problematika norih krav s pripisom »Pijte mleko norih krav«; prometni znaki iz Galicije, kjer večine teh znakov sploh ne potrebujejo; kokoš, ki nese zlata jajca – ki bi prišla prav celjskemu obubožanemu proračunu, ker pa je bil na zadnjih volitvah izvoljen za župana Bojan Šrot, se je mama koklja s piščančki spraševala »Kje je šrot, moji otročki so lačni«. Skratka, sedanji celjski župan je bil zelo aktualen, saj maske niso pozabile niti na njegovo afero z jumbo plakati: jumbo gardist čuva parkirni prostor za jumbo župana. Poleg teh je nastopila še cela vrsta likov, ki so nastali spontano in jih ne moremo prišteti v nobeno od gornjih skupin, kot so na primer Laško pivo, nemška vojaška kolesarska patrola, blagovnica Leclerc v Šmarjeti pri Celju, upodobitev Švejka na vozovih in s kompletno vojaško komoro, skupina mobitelov z naslovom »Mobimanija« itd.

Ptičja kuga v Hongkongu,
Pust v Celju, 1998.
Foto: Vladimir Šlibar.

Skratka, celjski pust ali – kakor mu tudi pravimo – celjski pustni karneval se je po nekaj letih zatišja konec devetdesetih let ponovno rodil in organiziral na novi osnovi. Poleg pustnega karnevala poskuša organizacijski odbor angažirati tudi okoliške restavracije, da bi na dan, ko se odvija prireditev, s pustnim vzdušjem in maskiranim osebjem prispevale k vzdušju v mestu.

Na splošno je mogoče reči, da je pust bolj živ med mlajšimi in da se starejši vedno redkeje maskirajo. Veliko bolj živ je v okolici Celja, saj je posamičnih in skupinskih mask več od drugod kot iz samega mesta. Mesto sicer organizira pustno povorko, maske pa prihajajo predvsem iz bližnje in daljne okolice. Mlajši se maskirajo že v okviru maškarade v vrtcu ali šoli, poleg tega pa imajo še maškarado, ki jo organizira mesto. Starejših nihče več ne organizira, nihče jih ne sili v to, da bi se maskirali, odvisni so od lastne iniciative. To pa je včasih težko ali celo neizvedljivo. Če želiš izdelati dobro, zanimivo in vrhu vsega še časovno angažirano masko, moraš vložiti precej dela, sredstev in časa. Zadnjih dveh nam vedno primanjkuje, zato bi lahko rekli, da si zaradi prenapetega vsakdana večina meščanov za praznovanje pusta niti ne vzame več časa.

LITERATURA

Cvirn, J. 1990: Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja, Kri v luft, čreve na plot, Celje.

VLADIMIR ŠLIBAR, *CARNIVAL FESTIVITIES IN CELJE IN THE 20TH CENTURY*

Until the Second World War Celje did not have a traditional Carnival festival. During Carnival time masked townspeople frequented dances organized by different Slovene, and until the First World War also German, societies, or smaller masquerades organized by hotels or inns. There were no organized masked festivities for children.

After WWII there was a yearly organized procession of masks in Celje, but it was discontinued in the 1990's. Lately there have been attempts to revive the festivities in the form of a carnival.

The masks participating in the Celje Carnival can be divided into several categories. The first contains older mask types with traditional elements, for instance the *Zeleni Jurij*, *Baba nosi deda* (Old Woman Carrying Old Man), *Košuta* (Hind), *Črnec* (Black Man), *Zdravnik* (Physician), *Ženin in nevesta* (Groom and Bride), *Svatovski sprevod* (Marriage Procession), etc.

Newer masks, strongly influenced by the media, are those depicting Pippi Longstocking, Teletubbies, the Penguin, Miss Piggy, etc. The media have also influenced politically oriented masks, be it from Slovene (Janez Drnovšek, Marjan Podobnik) or international political scene (Boris Jelcin, Bill Clinton). International activities of our country, as well as international political and economic relations, have affected new mask styles; we could already see masks depicting their own view of the Euro, for instance, or the bird plague in Hongkong, the mad cow disease, cloning, etc.

Several masks portray local and municipal themes, for instance the Scarecrows that Have Fled the Fields Because of the Construction of New Highways, The Parking Lot for the Jumbo Mayor, Traffic Signs from Galicia, etc. In its altered form, variegated by certain masks from the past and by those influenced by the mass media, the Celje Carnival is therefore turning into a critical portrayal of local and state political mistakes.

MOZIRSKI PUST IN PUSTNAKI

TANJA TOMAŽIČ

Avtorica predstavi šego Mozirskega pusta (svoje izvire ima v 19. stoletju), tj. obhod hiš okolofiranje, podelitev trških pravic pomembnim posameznikom, prevzem občinske oblasti in javno bilanco dogodkov v minulem letu.

The paper examines Carnival festivities in Mozirje that originated in the 19th century. Characteristic features of these events are the so-called okolofiranje (procession of masks from door to door), the bestowal of market-town rights upon prominent local residents, the transfer of governing rights onto the Carnival participants, and the public review of previous year's events.

O STAROSTI ŠEGE

O pustnih šegah v Mozirju je leta 1984 precej obširno pisal že Niko Kuret in izrazil domnevo, da so »baje stare že 150 let«. Leta 1991 se je obširnejšega pisanja in razlage pustnih trških šeg lotil Mozirjan Aleksander Videčnik, ki je zbral precej ustnih podatkov in fotografij. Ugotovil je, da naj bi se po razpoložljivih podatkih prve podobne prireditve v tem kraju začele ob koncu 19. stoletja. Glede datacije o začetku pustnih zabav, katerih pobudniki so bili mozirski veljaki, se Kuret in Videčnik opirata na podatek kronista Žige Laykaufa iz leta 1921, da »Mozirjani že trideset let počenjajo te pustne norčije po trgu«. Po eni od starih fotografij je prav tako mogoče sklepati o starosti prvih prireditev, ki so bile bržkone sproščene pustne zabave na glavnem trgu. Aktivni udeleženci pustnih prireditev so bili domačini iz Mozirja, ki je bilo v tistem času trdno trško naselje z bogatimi obrtniki, posestniki in kmeti.

V Pokrajinskem muzeju v Celju hranijo leseno naličje »starega moža«, ki ga je izdelal Mozirjan Ivan Cesar. Kuret zapiše, da ni potrjeno, da bi se uporabljalo pri pustnem šemljenju. O starih »močnikih«, pustnih šemah, ki so nekdaj letali po trgu in s sajami mazali dekleta, pa poroča l. 1957 Franjo Vajd, po katerem navajata tudi Kuret in Videčnik.

Domačini za starejša obdobja danes navajajo iztrgane podatke, ki so jih bili prebrali v že omenjeni literaturi. Po lastnih spominih pripovedujejo o pustu šele v letih pred začetkom druge svetovne vojne. Te podatke in zgodbe povejo z velikim ponosom. Iz l. 1930 pokažejo fotografijo, na kateri je mozirski »pustnak«, oblečen v črn frak z belimi hlačami in pokrit s črnim cilindrom. To sliko imajo za dokaz, da so se že tedaj aktivni udeleženci pustnega dogajanja oblačili v enotna oblačila.

Že iz časov pred drugo svetovno vojno se domačini tudi spominjajo, da so si pustnaki privoščili bilanco krajevnih dogodkov v minulem letu, ki so jo predstavili na pustni torek ali

na pepelnico. Videčnik navaja iz pisnih in ustnih virov nekatere dogodke, ki so v majhnem Mozirju pridobili čar nekakšnega svetovljanstva in so jih zato tudi pomnili. Menda je šel neki Mozirjan v Afriko loviti divje živali. Očitno ni imel velikega uspeha, saj so si ga z velikim sprevedom našemljenih udeležencev privoščili o pustu. O tem dogodku priča fotografija iz leta 1930 (brez lovčevega imena), objavljena v Videčnikovi knjigi.

Tako kot mnogokje po Sloveniji je tudi v Mozirju nastopila opazna sprememba po koncu druge svetovne vojne, ko so bila pustna obredja vsaj nezaželeni, če že ne z zakonom prepovedana, po letu 1952 pa je spet opazna renesansa starih navad.

Kuret piše, da so se šemili vsi, ne glede na spol in starost, kar bo nemara držalo za tiste šeme, ki niso del stalne pustne ikonografije. Pri mozirskem pustu, ki se je v zadnjih letih tako rekoč institucionaliziral v trdno organizacijo, uradno imenovano *Pust Mozirski*, dosledno sodelujejo samo moški. To ni več skupnost mladih neporočenih fantov, ampak združba večinoma premožnih »trških gospodov« različne starosti. Med njimi so v glavnem obrtniki, avtoprevozniki, posestniki, vendar sami domačini. Delujejo po pravilih, ki se jih držijo, ker »so stara in ker so bila od prej«. Ta »od prej« izhaja verjetno iz druge polovice 19. stol., ko se je razcvetalo slovensko meščanstvo. Mozirje je bilo v 19. stol. bogat trg, premožni prebivalci pa so bili tudi lastniki obsežnih gozdov v okolici. Trška gospoda se je zgledovala po še bogatejših in večjih mestih. Zgodaj so ustanovili svojo čitalnico in društva, s pomočjo katerih so krojili družabno življenje v kraju.

V zadnjem času, predvsem v zadnjih desetih letih, je Pust Mozirski močno obogatil dogajanje v kraju. Ugodno politično podnebje, ki je dopuščalo več kritike, je spodbudilo slikovito obravnavanje najrazličnejših aktualnih dogodkov. Karnevalski spreved, v katerega je obvezno vključena vsaj ena, če ne več krajevnih zgodb iz preteklega leta, je postal eden od ključnih elementov pustnega dogajanja.

PUSTNI DNEVI

Pustni dnevi v Mozirju so za vse »uradne« udeležence, predvsem člane društva Pust Mozirski, izredno naporni. Seveda niso vsi enako zaposleni. Poleg organizatorjev se intenzivno pripravljajo tudi vsi člani pihalnega orkestra *Boj-se-ga*, ki je v pustnih dneh pod tem imenom nastopal že pred drugo svetovno vojno.

Na debeli četrtek je slavnostni začetek, kjer imajo največ opravka prav godbeniki. Večina njih je potomcev prvih še predvojnih sodelavcev, veselje do glasbe tako ostaja v rodu. Večinoma niso šolani glasbeniki, nekateri pa imajo samo začetni pouk in so se ostalo naučili od staršev ali drug od drugega.

Ko se zvečeri, nastopi najpomembnejši dogodek za pustno družčino, podeljevanje trških pravic. Vsako leto pustniki izberejo enega od priseljencev ali »prihajačev« in mu tako rekoč uradno priznajo, da je postal Mozirjan. O podeljevanju trških pravic Niko Kuret v svojem poročilu še ne poroča.

Leta 1991, ko naj bi mozirski pust slavil stoletnico, so v počastitev tega jubileja želeli imeti uradno natisnjeno zgodovino. Zato so naročili Aleksandru Videčniku, ki se je že nekaj let zavzeto ukvarjal s krajevno zgodovino, da jim napiše, kaj se je v teh sto letih dogajalo s

krajevno pustno šego. Videčnik, po trškem pojmovanju samo »prihajač«, saj se je v Mozirje priselil, je bil očitno edini primeren, da so mu poverili to nalogo. A šele osem let po izidu knjžice, leta 1999, so mu podelili tudi naslov mozirskega tržana in s tem povezane pravice. Kljub temu pa bo v zavesti domačinov za zmeraj ostal nekdo, ki je »prišel od drugod«.

Izbranec, ki mu podelijo trške pravice, mora imeti velike zasluge za kraj ali za njegove prebivalce. Leta 2000 je dobil trške pravice učitelj Tone Venek, ki je pred tem že 25 let prebival v Mozirju, zaupanje Mozirjanov pa si je pridobil kot ravnatelj šole. V letu 2001 so s podelitvijo pravic počastili inž. Jakoba Presečnika, takratnega ministra v slovenski vladi. Tudi Presečnik se je že pred mnogimi leti iz bližnjega Gornjega Grada priženil v Mozirje.

Prireditev poteka na slavljenčevem domu. Tja se poda številna družčina, vsi pustni veljaki: pustni župan, predsednik in podpredsednik društva Pust Mozirski, njegov tajnik, vodja karnevala, vodja orkestra in celoten orkester. Čim več jih je, tem bolj slav-

Pustnaki so obiskali inž. Presečnika, ministra v vladi RS. 2001. Arhiv SEM.
Fotografije: Tanja Tomažič.

Pustnaki na obisku pri Aleksandru Videčniku. 2001.
Arhiv SEM.

nostna je prireditev za slavljenca. Novemu članu trške skupnosti predstavijo dolžnosti in pravice in mu izročijo listino o trških pravicah. Pihalni orkester mu priredi koncert. Po končani slovesnosti so vsi pustnaki obilno pogoščeni.

Na **petek**, ki je prost dan, se pripravljajo na naslednje napore dneve.

V **soboto** zvečer je maškarada za vse, ne le za aktivne pustnake, ki morajo biti člani društva Pust Mozirski. Dolga leta zapored so jo organizirali v telovadnici bivšega TVD Partizan. Leta 2000 je bil na začetku naselja postavljen ogromen šotor, kjer so imeli oder za muziko in podij za ples, zraven pa še mize in klopi za obiskovalce.

Prireditev slavnostno odpre pustni orkester Boj-se-ga, ki z glasbo vkoraka v dvorano. V nadaljnjem programu igrajo drugi ansambli, v glavnem iz domačih krajev. Obiskovalci so v maskah in v običajnih oblekah. Skladbe za ples so razporejene zelo demokratično, igrajo za mlade in stare. Maškarada traja pozno v jutranje ure.

V **nedeljo** se pustnaki zberejo okrog osme ure zjutraj na trgu sredi Mozirja. Vsi so oblečeni v pustne uniforme, tj. črn frak in bele hlače, in pokriti so s črnimi cilindri. Vkrcajo se v avtobus in se odpeljejo na *okolofiranje*. Seveda je zaželeno, da jih je čim več. Zraven vzamejo tudi vsakoletno pustno kraljico. Leta 2000 je bilo pustnakov okoli 25, leta 2001 pa čez 40. Zakaj se število spreminja, ne poznajo pravega vzroka, si pa za večje število šteje zasluge društveno vodstvo.

Pri okolofiranju gre za obiskovanje določenih krajev, ki so na obrobju mozirske občine. Pustnaki pravijo, da tako »zaznamujejo« ozemlje, ki jim pripada v kratkotrajnem vladanju. Obiski so vnaprej pripravljeni, napovedani in nikdar naključni. Na vprašanje, koga obiskujejo, so odgovarjali: »Ustavljamo se pri vidnih gospodarjih, pri gostilničarjih, pri podjetnikih, skratka, pri vseh, ki so pomembni za naš kraj.«

Hiše in prebivalci, ki jih pustnaki nameravajo obiskati, so pripravljene, dvorišča so pospravljena, domačini navadno že čakajo pred vrati. Muzikanti se razvrste pred hišo in godba zaigra skladbo, ki naj bi bila, vsaj po naslovu sodeč, namenjena samo tej hiši. Naloga

Zastavonoša na nedeljskem okolofiranju. 2001.
Arhiv SEM.

Pustnaki s pustno kraljico na nedeljskem okolofiranju. 2001. Arhiv SEM.

pustnega odbora je, da že pred pustom pripravi seznam obiskov in skladbo za vsakega posebej. Pozorni poslušalec pa opazi, da so si melodije bolj ali manj podobne. Naštudirani repertoar je skromen in omejen le na nekaj skladb. Različni so samo duhoviti naslovi skladb, ki apostrofirajo priimek, delo ali kakšno drugo značilnost naslovnika.

Ko je muzike konec, pustni župan nagovori domače, jim predstavi pustno vlado in jim zaželi, »da bi vam velik krompir gratal, da bi bili otroci pridni, da bi bili zdravi ...«. Osnutek govora ima sicer napisan, vendar si sproti zmišljuje in besedilo prilagaja naslovljencem. Ko konča, se muzika spet oglasi in zaigra slavnostni ples, ki ga župan zapleše z gospodinjjo. Pustnak s škatlo medtem hodi okrog domačih in nabira denarne prispevke.

Včasih pustnaki zavijejo tudi zunaj trških meja in se ustavijo pri kakšni »Betki v bifeju, ki sicer ne spada k nam, je pa naša dobrotnica in jo zato moramo pozdraviti!« ali pa zaigrajo v bifeju »*Pri Danici*, ki je iz druge občine, a tukaj moramo premakniti mejnik!«

Okolofiranje in zabava trajata ves nedeljski dopoldan. Ko opravijo vse za tisti dan namenjene obiske, je že pozno popoldne. Vmes si v vnaprej določeni gostilni privoščijo skupno kosilo. Vsa pustna družčina je bila sicer že prej postrežena skoraj pri vsaki hiši, vendar so bili bolj napojeni kot nahranjeni. Stregli so jim s pijačo (žganje, vino, viski) pa tudi s krofi in flancati.

Ob koncu obhodov, ko »smo mozirsko pustno oblast začrtali«, se ponovno najdejo pri avtobusu, ki jih pripelje nazaj na glavni mozirski trg. Potem se udeleženci sami odločijo, kaj bodo delali ta večer.

V **ponedeljek** okolofirajo v Mozirju, kjer pa je še več obiskov, čeravno je trg manjši in razdalje med eno in drugo hišo krajše. Po seznamu iz leta 2000 so imeli kar 465 naslovov in pri vsakem drugače naslovljeno skladbo. Približno 45 hišnih števil je bilo brez naslovov skladb. Verjetno je to pomenilo, da se pri njih ni bilo vredno ustavljati. Prav tako so bili bolj skupinsko obravnavani dvonadstropni bloki, kjer so, že po definiciji, prebivali »prihajači«.

Z okolofiranjem so začeli zgodaj dopoldne in preden so prišli do zadnjega, se je že zdavnaj zmračilo. Obiskujejo hiše v starem Mozirju in gredo tudi po vseh novih četrteh. Razdalje med enim in drugim obiskom so kratke, zato se glas pihalne muzike v naselju sliši ves dan. Potek okolofiranja je enak, kot je bil prejšnji dan, ko so označevali trške meje. Ko pridejo do hiše, ponudijo pustni časopis in povedo svoje dobre želje za vse stanovalce. Kjer stanujejo pomembnejši prebivalci, morda celo sorodniki ali znanci pustnikov, je nagovor daljši in postrežba obilnejša. Vsekakor brez silca žganja ali kozarčka vina skoraj ne gre.

Pot je utečena, slovesno obredejo vse trške ulice, enkrat na eno, drugič na drugo stran. Godba včasih igra tudi med potjo. Ponekod jih ljudje sami kličejo zraven. Obiski so daljši ali krajši. Pri Presečniku so se leta 2000 ustavili za dlje časa in so bili tudi dobro postreženi. Povabil jih je na tak način: »Pustnaki, le bliže! Tisti, ki ste pri ta belih – na eno stran, tisti pri ta rdečih pa na drugo!« Podobni zbadljivi pogovori se odvijajo po navadi pri vseh hišah.

Vsa družba pustnikov, ki so okolofiranje zjutraj začeli, zdrži skupaj ves dan. Vmes katerega za kratek čas zmanjka, ker je šel, denimo, po nujnih opravkih domov, pa je po treh hišah že nazaj. Vso pot nabirajo denar. Koliko natančno je tega denarja oz. prostovoljnih prispevkov po končanih dveh dnevih, pustnaki ne pripovedujejo, ker vsi verjetno niti ne vedo. Skupaj s podarjenim denarjem od večjih podjetij ga porabijo za različne prireditve in za delovanje društva Pust Mozirski.

V ponedeljek zvečer, ko je okolofiranje končano, jih čaka še skupna večerja pri enem od domačinov, pustniku. To je že vsaj 10 let Mirko Breznik, eden od redkih iz te družbe, ki se še ukvarja s kmetijstvom. Pri hiši se reče pri Lukovih in tam je »vse domače«, vse, kar

pride tisti večer na mizo, je s kmetije ali pa vsaj narejeno doma. Prirejanje večerje ob zaključku okolofiranja je že družinska tradicija in to je delal že oče sedanjega gospodarja. Pri godbi pa sodeluje tudi njegov sin.

Večerja ni združena s popivanjem in družba pustnikov se kmalu razide. Samo najbolj zdržljivi gredo še kam nadaljevat.

Na **pustni torek** zjutraj pustnaki prevzamejo oblast na občini. Pustni župan prevzame županske pravice od pravega mozirskega župana. Za eno uro mozirski pustnaki postanejo gospodarji občine.

Ko se zbero pred vhodom v občinske urade, jih pride gledat množica soobčanov. Eden od pustnikov je povedal: »Pred nekaj leti, ko so se šele začeli uporabljati mobilni, smo jih mi že skoraj vsi imeli. Pa se nas je takole deset postavilo pred občino in smo se dali istočasno poklicati vsak na svoj mobilni, vsi naenkrat smo govorili in za občinstvo je bil to nepozaben pogled!«

Prevzem oblasti na pustni torek. Zadaaj stoji mozirski župan. 2001.

Foto: Stane Podsedenešek.

Na pustni torek pred začetkom karnevalskega sprevoda. 2001. Foto: Stane Podsedensšek.

V torek opravijo tudi zelo pomembne obiske pri domačih podjetjih, kjer so deležni večjih denarnih donacij. Vsota nabiralne akcije pri okolofiranju je nepomembna v primeri z vsoto podjetniških prispevkov. Kot že povedano, nabrani denar uporabljajo za organizacijo najrazličnejših prireditev, med drugimi tudi za karneval, ki sledi v torek popoldan.

Karneval je največji pustni dogodek za domačine, torej tudi za tiste, ki sicer ne sodelujejo v društvu Pust Mozirski. V karnevalskem sprevodu se različne skupine večinoma na vozovih pripeljejo na glavni mozirski trg. Z naslovi in najrazličnejšimi preoblekami skušajo ilustrirati določen dogodek ali ljudi, ki so Mozirjanom znani. S tem jih skušajo osmešiti ali ožigosati. Ta del je, kot pravijo, »že od zmeraj«. O tem tudi dokumentirano poroča Videčnik, našteva nekaj najbolj odmevnih »ilustracij«, o katerih gre ljudski glas, da so se dogodile že pred prvo svetovno vojno. Pravi tudi, da so se prireditelji nekajkrat znašli celo pred sodiščem. Posebno previdni so morali biti kmalu po letu 1950, ko so s pustovanjem spet javno začenjali.

V torek imajo vsi sodelujoči pustniki (vsi funkcionarji društva Pust Mozirski, člani orkestra in navadni člani) skupno kosilo in večerjo. Po večerji se začne veselica, ki traja do polnoči, ko pust umre in se začne pepelnica.

Na pepelnično sredo že od zgodnjega jutra leži Pust na parah. Ob okrašeni krsti, ki je postavljena na sredi glavnega mozirskega trga, se menjava častna straža. Pustniki so vsi oblečeni v črno, bele hlače so zamenjali s črnimi. Popoldne se začne pogreb, ki ga spremlja občinstvo. Ob krsti se izmenja nekaj govornikov, pomemben postane lik Pustove žene – Pustnele, ki vseskozi na ves glas objokuje pokojnika. V dolgem sprevodu, v katerem ima

veliko vlogo orkester Boj-se-ga, ga pustniki in tudi ostali Mozirjani spremljajo do kraja, ki se imenuje Pekove lave. Tam ga položijo na pripravljeno grmado in zažgo.

Zadnje dejanje vsakoletnega pusta pa je sedmina za aktivno sodelujoče pustnake pred Maksetovo hišo v središču Mozirja, kjer so preste z rusli in pivo ali vino tradicionalna pojedina.

Objekovanje pusta na
pepelnično sredo. 2001.
Foto: Stane Podsedenešek.

EPILOG

Tako se konča mozirski pust, ki ga vsako leto znova obudijo. Večinoma stalni sodelavci začutijo nekako pred novim letom svojevrsten »pustni nemir«. Bolj ko se bližajo pustni dnevi, pogosteje se morajo sestajati. Dobivajo se ob petkih. Na sestankih si razdelijo naloge in delo. Ko pa se pustne norčije na pepelnico končajo, se morajo tudi člani Pusta Mozirskega odpočiti. Celo tisti najbolj aktivni za dolge mesece pozabijo na vsakotedenska sestajanja.

Društvo Pust Mozirski je bilo ustanovljeno leta 1989, ker se je najbolj aktivnim Mozirjanom zdelo, da bodo pod okriljem uradno registriranega društva lažje gospodarili. Člani društva so odrasli, situirani moški s svojim poklicem, družino in večinoma tudi lastnim podjetjem. Že nekaj let imajo iste funkcionarje, pustni župan pa je menda »splah dosmrten«. V zadnjem času se pogovarjajo celo o tem, da bi bile Pustu Mozirskemu uradno pridružene

tudi njihove žene. Zaenkrat so to samo besede, čeprav priznavajo, da so »tudi naše žene zelo zaslužne za to, da možje ob pustnem času dobro delujemo«.

Dejstvo je, da so vsaj do leta 2001 v vlogah pustnakov v Mozirju sodelovali samo in izključno moški, ne glede na starost.

VIRI IN LITERATURA

Kuret, N. 1984: Maske slovenskih pokrajin, Ljubljana.

Kuret, N. 1989: Praznično leto Slovencev: starosvetne šege in navade od pomladi do zime, [2. izd.]. Ljubljana.

Videčnik, A. idr. (ur.) 1991: 100 let Pusta mozirskega / (zapisal in uredil Aleksander Videčnik v sodelovanju z Danilom Mrevljeto in Stanetom Podsedenskom). – Mozirje, Velenje.

TANJA TOMAŽIČ, *THE MOZIRJE CARNIVAL*

Niko Kuret once wrote about the Carnival customs in Mozirje that »allegedly they were about 150 years old.« Active participants of the Mozirje Carnival events were the residents of Mozirje, which was a market town populated with wealthy tradesmen, landowners, and farmers. According to the sources the first Carnival events in Mozirje started at the end of the 19th century.

When speaking about the Mozirje Carnival before the Second World War locals remember that on Shrove Tuesday or on Ash Wednesday the *pustnaki* (the participants of the Carnival festivities) prepared a burlesque review of the events from the previous year. In the last decade, the Mozirje Carnival has turned into a firmly organized institution whose participants are only men.

In the present, the Carnival festivities start on Carnival Thursday with the bestowal of »market town rights« upon one of the newcomers to Mozirje: in this manner, he or she becomes a true resident of Mozirje. The event takes place in his or her home. A Carnival brass band named *Boj-se-ga* (Fear-It) provides the music. Carnival Sunday starts with the custom called *okolofiranje* in which all active members of the *pustnaki* society visit certain places on the outskirts of the Mozirje municipality. The *pustnaki* thus »mark« the area under their rule during the brief Carnival period. In front of each house, the Carnival mayor wishes glad tidings to its occupants, the musicians play a tune, and the mayor dances with the lady of the house. This event, during which the *pustnaki* visit prominent residents, lasts an entire day, and is repeated in Mozirje on Monday. Even though the area that needs to be covered on Monday is a smaller one, it again takes the whole day. On Shrove Tuesday the *pustnaki* take over the town hall for an hour, when the Mozirje mayor transfers the right to govern the town onto the Carnival mayor. The rest of the morning is spent in visiting local companies that are expected to donate larger sums of money. The Carnival parade takes place on

Tuesday afternoon, representing the main Carnival event for active members of the *pustnaki* society and for visitors alike. The parade consists of different groups of masks that are brought onto the main town square on vehicles. The party lasts until midnight when the Carnival dies. Since early morning on Ash Wednesday it lies on a catafalque displayed in the middle of the largest town square. The burial, witnessed by spectators, commences in the afternoon. The funeral repast, denoting the conclusion of the Carnival feast, takes place in front of a house in the center of Mozirje, where the *pustnaki* are served pretzels, pickled fish, beer, and wine.

LITIJSKI KARNEVAL

STANKA DRNOVŠEK

Prispevek obravnava vzpon in padec tradicionalnega osrednjeslovenskega karnevala, ki je s politično- in družbeno-kritičnimi temami obiskovalce privabljal 25 let.

The paper examines the rising popularity and the downfall of the central Slovene Carnival parade in Litija. For twenty-five years its masks, focusing on political themes and critically depicting current social problems, attracted numerous visitors from near and afar.

UVOD

Med slovenskimi karnevalskimi mesti je Litija v letih 1957–1982 zasedala posebno mesto. Središčna lega v Sloveniji, veliko zanimanje medijev, sodelovanje televizijskih in radijskih osebnosti, znanih igralcev ter ne nazadnje vsakoletne aktualne politične teme so petindvajset let zapored privabljale daleč največ obiskovalcev pustnih prireditev. Med pustovanji v Posavju je Niko Kuret Litiji prisodil prvo mesto [1984: 241–243].

V tedanjem družbeno-ekonomskem položaju so odločilno vlogo pri organizaciji igrala lokalna podjetja. Danes je Litija pretežno usmerjena v industrijo. Vedno več prebivalcev se dnevno vozi na delo v Ljubljano. Bližina glavnega mesta (40 km) je vplivala na stagnacijo upravnih dejavnosti ter celo na upad kulturnih dejavnosti, ki so se sicer razcvetele že koncem 19. stoletja s pojavom različnih društev. S spremenjenimi ekonomskimi in demografskimi razmerami so odpadli ugodni pogoji in zanimanje Litijanov za organizacijo karnevala, ki je v začetku osemdesetih let kar na hitro zamrl.

ORGANIZACIJA IN VSEBINA

Litijski karneval izvira še izpred prve svetovne vojne. Takrat je bila njegova organizacija v rokah obrtniškega ceha. Tematika je bila za tisti čas aktualna: kitajsko-japonska vojna, kmečka ohcet, polet prvega cepelina itd. [Kuret 1984: 241–243].

Več o pustovanju v Litiji je znanega šele po letu 1957, odkar so vodili pustni arhiv.

1957–1982

Z ustanovitvijo Turističnega društva Litija v letu 1957 se je začela nova doba pustnih karnevalov. Litijski karneval je za naslednje četrto stoletje postal tradicionalna vsakoletna priredi-

tev z viškom v poznih sedemdesetih letih. Spodbujala so ga predvsem vodstva večjih lokalnih podjetij in obrtniki.

Organizacija prireditve po izkušnjah Avgusta Špata, dolgoletnega predsednika turističnega društva in direktorja Komunale, zahtevala več kakor tri mesece intenzivnega dela približno 30 ljudi, v zadnjem tednu in na dan prireditve pa sodelovanje kar 500 ljudi. Za priprave so porabili proste sobote pa tudi med službenim časom se je marsikaj naredilo.

Podjetja so prispevala materialna (tovornjaki, avtomobili, blago) ali finančna sredstva. Pripravila so po eno ali celo dve šemski skupini. Takšna večja podjetja so bila Komunalno-stanovanjsko podjetje, pozneje Gradmetal, Lesna industrija in Predilnica.

Pri pripravi ozadja za karneval je sodelovalo celo mesto. Litija je tako leta 1959 dobila novo podobo kitajskega mesta. Po naselju so se pojavile kitajske pismenke, kitajski zid, pivnice ... Nastopil je Jiang Jieshi (Čangkajšek). V tedanji Pleničarjevi gostilni so se zbirali večer za večerom sodelujoči in pripravljali papirnate kitajske kape, ki so služile tudi kot vstopnica za karneval.

Za potek priprav, vodstvo karnevala in reklame po radiu in televiziji je 25 let skrbel POPRL – Pustni odbor – Pustno rajanje, Litija. Člani so razposlali vabila medijem, par dni pred karnevalom pa so se pojavili plakati tudi v Ljubljani. Za obiskovalce so pripravili domiselne vstopnice in karnevalske značke. Skrbeli so tudi za stalne pustne rekvizite, kot je pustni prapor.

Vse stroške, ki jih je POPRL imel pri pripravi karnevala, so krili z vstopninami, ostanek denarja pa je bil namenjen za obnavljanje gradu Bogenšperk. Sodelovala je policija, ki je na pustno nedeljo za nekaj ur zaprla ceste skozi Litijo in karnevalski sprevod se je lahko nemoteno vil po glavni zasavski cesti.

Karnevalski sprevod je začel svojo pot z lokacije Na stavbah na levem bregu Save. Pot ga je vodila čez most, po stari cesti skozi Litijo, mimo Centromerkurja, kjer je bil postavljen oder in od koder so voditelji karnevala po zvočniku spremljali dogajanje, nato dalje do stanovanjskih blokov na Rozmanovem trgu. Sprevod se je vračal po zasavski cesti, čez most do začetne točke Na stavbah, kjer se je po dveh kilometrih in pol tudi končal. Sledila je zaključna točka na ozkem prostoru pred Centromerkurjem. Vsebina karnevala so bili tudi pustni plesi, ki so se začeli v nedeljo v dvorani Na stavbah in nadaljevali v torek v restavraciji Pošta in na kegljišču.

Karneval je vsako leto privabil 15 do 20 tisoč obiskovalcev iz Litije in okolice (Gabrovka, Kresnice, Vače), iz Zasavja in Ljubljane, iz bolj oddaljenih slovenskih krajev ter celo iz tujine. Na vseh karnevalih je v povorki sodelovalo nad 30 maskiranih skupin, ki so vsaka zase prikazovale posebno temo. V sprevodu sta vedno nastopili dve godbi na pihala. Mesto je bilo v celoti ozvočeno. Sodelovali so večinoma Litijani in Šmarčani. Posredno naj bi organizacija karnevala pripeljala tudi do povečanja števila gostov med letom in do ohranitve in obnovitve kulturnih spomenikov, kot je na primer grad Bogenšperk. Prebivalci so v pripravi karnevala videli koristen prispevek k razvoju kraja.

Karnevala leta 1978 se je udeležilo tudi precej skupin iz drugih krajev Slovenije. Prireditelj je bila očitno zanimiva za medije. Nastopila sta Rado Časl in Tone Fornezzi - Tof. Vzporedno s karnevalom so organizirali več spremljajočih prireditev: pustni klepet, sobotni otroški karneval in pokop pusta v Ribiškem domu, kjer je ležal na parah.

Otroška maškarada. Arhiv ISN.

Otroška maškarada. Arhiv ISN.

Kitajsko mesto, 1959. Pustni arhiv Litija.

Kitajsko mesto, 1959. Pustni arhiv Litija.

V dvajsetih letih, 1958–1978, so se zvrstili karnevali z naslednjimi tematikami:

- izstrelitev nevtralnega satelita,
- kitajsko mesto,
- kraljica karnevala,
- usmrtitev Chessmana,
- izstrelitev prvega kozmonavta »Kožurina« v vesolje,
- smrtna obsodba Čombeja,
- mirovna konferenca,
- odprtje prve pretočne HC na Savi,

*Mi veseljaki smo Lit'jani,
nedelja pustna je za nas,
pa če smo zdravi, al' bolani,
vse húdo vzamemo za špas!*

Nič več ne bomo plačevali
vse višjih cen eléktrike:
centrálo v pogón smo dali,
da Sava nam v nič ne gre!

Prva pretočna HE na Savi,
1964. Pustni arhiv Litija.

Dinar ali marka, 1970.
Arhiv ISN.

- rotacija, odkrivanje »notranjih rezerv«,
- Mao Zedongova kulturna revolucija,
- razprodaja jugoslovanskih nogometašev in rokometišev,
- naša ohcet – ženitev dinarja z dolarjem,

*Mi veseljáki smo Lit'jani,
smo pridni, délovni ljudjé.
Čez léto véstni smo občáni,
za pusta se nam vžgé srčé!*

Da ga ne bi več polomili,
predélali smo vas sporéd
in novi dínar oženili
z *inflacijo*, da star bo réd!

- stabilizacija,
- polaganje temeljnega kamna za nov most čez Savo v Litiji,

Godba Babilon Band, 1972. Arhiv ISN.

Pustni prapor. Pustni arhiv Litija.

OD LETA 1994 DALJE

Po enajstih letih premora so na pobudo Joška Godca, podjetnika iz Litije, zopet organizirali karneval. Na obnovitev karnevala je po njegovem mnenju pozitivno vplival velik interes med mladino. Pri organizaciji so pomagali predvsem študentje.

Pustovanje se je leta 1994 začelo že na pustni petek z večernim pustnim klepetom. Glavni gostje so bile ekipa Moped Showa in različne glasbene skupine. V soboto popoldne se je mladina zbrala na pustnem živžavu v športni dvorani. Karneval se je v nedeljo vil po tradicionalni poti skozi Litijo in se zaključil s slovesnostjo na Valvazorjevi ploščadi.

Tema je bila bolj ali manj politična, saj je prvo nagrado Grand Prix Nedeljskega dobil par Kučan in Janša. Drugi par, Peterle in Kocjančič sta vlekla voziček z Drnovškom, ki ga je pomagal potiskati Janša. Uprizorili so prestopanje iz stranke v stranko. Nastopili so razni znani politiki z rahlo spremenjenimi imeni: France Blučar, Jelko Capin, častna četa in ilirski vojaki. V Zasavje se je s Črnim vlakom vrnil Stane Dolanc, katerega so izgnali Gorenjci. Med nastopajoči so bili tudi Jurčičev Deseti brat, zelo avtentična čarovnica in Martin Krpan. Vsi trije so se udeležili tekmovanja za izbor originalnih mask naslednje leto v Ljubljani (stolpnica Dela).

Zaključna točka je bila izvedba državnega udara; prebudil se je kralj Matjaž in z Alenko pozdravil vse prisotne. Bedanec je

Pustne značke. Foto S. Drnovšek, 1996.

podal poročilo o trenutni situaciji, nakar je kralj Matjaž prevzel oblast in oklical kraljevino Karnevalijo. Skupaj z Valvazorjem, bodočim mandatarjem je sestavil novo slovensko vlado. Za ministre so izbrali Rožleta, Petra Klepca, Martina Krpana in Pehto. Z mandatarjevim govorom se je prireditev končala.

V zadnjih letih se je nadaljevalo pustovanje po gostilnah in šolah. Včasih je bila v času karnevala velika prireditev v dvorani Na stavbah, kjer je sedaj kino. V gostilnah je glavno dogajanje v nedeljo zvečer, v šolah in vrtcih pa na pustni torek.

V podjetjih za karneval ni bilo pretiranega interesa. Vprašljivo je bilo delovanje Pustnega društva in ljudi, ki bi bili pripravljene hraniti pustne rekvizite 365 dni v letu. Organizatorji karnevala so se soočili s prehodnim kriznim obdobjem delovanja društev nasploh.

V Turističnem društvu, katerega del je bil tudi POPRL, so se zamenjale generacije in med mlajšimi ni več takšnega zanimanja za organizacijo karnevala. Leta 2000 je Turistično društvo sklenilo ohraniti karnevalsko tradicijo in zopet organiziralo prireditev. Leta 2001 so karneval organizirali na soboto in ga povezali s popoldansko veselico, leta 2002 pa so ga priredili na pustno nedeljo.

INFORMATORJI

Franc Babnik, ATV Signal Litija, Valvazorjev trg 3; Tine Brilej, Občina Litija, Upravna enota; Joško Godec, Ježa 6a, Litija; Franc Kajba, Občina Litija; Lojze Kotar, Na Roje 3, Šmartno pri Litiji; Joža Ocepek, Knjižnica Litija; Martin Perme, Ul. Mire Pregljeve 4, Litija.

VIRI IN LITERATURA

Kuret, N. 1984: Maske slovenskih pokrajin, Ljubljana.
Scenarij pustnega karnevala v Litiji za leto 1994. Tipkopis.

STANKA DRNOVŠEK, *THE CARNIVAL IN LITJA*

The author focuses on traditional Carnival festivities in Litija that reached their peak at the end of the 1970's and died out several years later. Between 1957 and 1982, when the Carnival attracted most visitors, the festivities were organized by the Carnival Society. Responsible for the preparations, the course of the event, and public relations, the Society left a rich Carnival archive after the event had been discontinued. Aside from local companies, the municipality of Litija, and the police, all of which helped the organizers by either donating their time and energy for the preparation of the Carnival, or by donating money or goods, several hundred locals participated in the organization as well. The whole town also helped to adorn the town in festive colors. The expenses were covered by the admission; any surplus funds went for the preservation of cultural heritage.

About thirty groups of masks, prepared by the local business, participated in the Carnival festivities. Some were local, others came from elsewhere. The music was provided by brass bands. During the Carnival week there were also other Carnival-related events such as the so-called Carnival chat, the children's Carnival on Saturday, the Carnival dance, and Carnival's burial. During the peak years the central event, which was the Carnival parade, drew as many as twenty thousand visitors.

The proximity of Ljubljana as well as a number of demographic and economic changes resulted in the decline of cultural activities in Litija. Its townspeople were no longer interested in organizing the Carnival. It eventually died out at the beginning of the 1980's.

Since neither local businesses nor the Litija Tourist Society, which at the time was faced with a crisis, were willing to prepare any kind of Carnival-related festivities, these activities took place in schools and local inns. In 1994, after an eleven-year interruption, a local businessman, aided by a group of local youths, organized a Carnival parade focussing on more or less political themes. In 2000, however, the Tourist Society decided to restore the Carnival tradition in Litija and to once again organize the yearly Carnival event.

MAŠKARADE V LJUBLJANSKEM GRAND HOTELU UNION (1906–1935)

BARBARA ŠTERBENC - SVETINA

Med najbolj priljubljenimi družabnimi prireditvami v Ljubljani v prvi polovici 20. stoletja so bile maškarade. V prispevku so predstavljene maškarade, ki so bile organizirane v veliki dvorani Grand hotela Union v času, preden je bila dvorana preurejena v kinodvorano.

In the first half of the 20th century masked balls were among the most popular social events in Ljubljana. The paper focuses on the balls that had taken place at the Grand Hotel Union ballroom before it was turned into a movie theatre.

O d jeseni do poletja so se v prvi polovici 20. stoletja (1906–1935) v veliki dvorani Grand hotela Union odvijali najrazličnejši družabni dogodki. Najbolj zabavno je bilo med plesno sezono, ki se je začela s praznovanji ob božiču in novem letu; s šestim januarjem, praznikom svetih treh kraljev, pa se je družabni in plesni utrip stopnjeval z najrazličnejšimi prireditvami, ki so vse imele predvsem plesno-zabavni značaj. Predpust se je začel s *plesnimi prireditvami*,¹ nadaljeval s *predpustnicami*,² v zadnjih, pustnih dneh (od pustnega četrтка do pustnega torka) pa je družabna sezona prišla do vrhunca na *maškaradah*.³

**»MAŠKARADE SO ZATO, DA SE ZA ENO NOČ NEMOTENO, ČE TREBA TUDI
NEBRZDANO VESELIMO IN ZABAVAMO.«**

[Slovenski narod, 6. februar 1925]

Glavni nosilec družabnega življenja v tedanji Ljubljani so bila različna ljubljanska društva, ki so prirejala tudi maškarade.⁴ Na maškaradah – nekatere so poimenovali tudi redute (elitne

¹ Gre za elitne plesne, plesne venčke, plesne veselice, koncerte s plesom, valčkove večere ipd.

² Predpustnice, prireditve v tednu pred zadnjimi pustnimi dnevi, so bile namenjene tudi zabavnim igram in ne samo plesu. Zabavali so se npr. z veselo pošto, raznimi smešnicami in zabavnimi nastopi. Tu in tam se je že pojavilo manjše število maskirancev.

³ V pustnih dneh v Ljubljani skorajda ni bilo gostilne, restavracije, kaj šele društvene ali hotelske dvorane, ki ne bi gostila vsaj ene maškarade.

⁴ Pred prvo svetovno vojno so v unionski dvorani prirejali svoje maškarade Pevsko društvo Ljubljana, Pevsko društvo Slavec, Strokovna akademija v Ljubljani, Avstrijsko mornarično društvo in hotel Union. Po prvi svetovni vojni pa je Pevsko društvo Slavec nadaljevalo tradicijo vsakoletnih maškarad, tudi črno-bele redute Akademskega športnega društva Primorje so po vojni postale zvezda stalnica v pustnem rajanju Ljubljančanov. Od vseh unionskih maškarad so bile prav črno-bele redute in Slavčeve maškarade najbolj priljubljene. Maškarade so prirejali tudi SK Ilirija, Ljubljanski športni klub ter Družabni klub bančnega uradništva in Jadranska straža. Telesno kulturno društvo Atena pa je edino prirejalo maškarade za otroke.

maškarade) – največjih plesnih in zabavnih prireditvah v letu, so bile največje pozornosti deležne maske⁵, ki so sledile devizi (naslovu) maškarade⁶. Pripravljalni odbor je določil devizo in s tem način maskiranja in dekoriranja dvorane, razne spremljevalne dejavnosti in oblike sodelovanja in vsebine programa.

Tako velike in privlačne prireditve, kot so bile maškarade, so bile med drugim tudi priložnost za zbiranje denarja za potrebe društva. Denar so društveniki zbrali od vstopnine, prodaje hrane, pijače, cvetja in karnevalskih potrebščin (šaljive čepice, konfete ipd.) na maškaradi. Od zbranega denarja so potem poravnali stroške za maškarado, ostanek pa je šel v društveno blagajno. Po navadi so ga namenili za denarno podporo društvenim članom (npr. vdovam društvenikov, študentom, bolnim itd.).⁷

Leta 1906 je ogromno pozornosti vzbujala najavljena povorka *Ofcet Ožbetovega Janeza*. Po časopisnem poročilu⁸ je štela okrog 200 ljudi – nevesta in ženin s svati. Na dan maškarade je okrog 16. ure šel sprevod svatov *Ofceti Ožbetovega Janeza* z godbo in fanti iz Pijave Gorice (s konji na čelu) iz Kurje vasi po že vnaprej najavljenih ljubljanskih ulicah v hotel Union, kamor so prispeli ob 21. uri; nevesta pa se je z vsem spremstvom odpeljala ob 16. uri iz Črne vasi proti Ljubljani. Ob vstopu v dvorano je Ožbetovega Janeza čakala še šranga.

Za svoje maškarade so društva poleg časopisnih oglasov velikokrat uporabljala tudi druga reklamna sredstva. Zelo iznajdljivi so bili pri Športnem klubu Primorje. Približno tri tedne pred črno-belo reduto so objavili natečaj za najlepše aranžirane izložbe (seveda je moralo biti vse v črno-belem stilu). Rezultati natečaja so bili znani približno teden dni pred reduto, najboljši pa so bili nagrajeni z diplomami. Pri natečajih 1928 za najboljši osnutek za redutni kostum in 1929 za najboljši reklamni plakat za reduto so razpisali tudi denarne nagrade. Idejo natečajev so kasneje prevzeli tudi pri Športnem klubu Ilirija. Za reklamno potezo bi se lahko štelo tudi, ko se je leta 1929 okrog glavne pošte na soboto in nedeljo pred Slavčevo maškarado, ki je tega leta nosila naslov *V Japanu*, vozil v elegantni vpregi japonski poglavar Kida s svojim kulijem in vabil na maškarado.

Maškarade/redute so imele navadno ustaljen in zelo podoben spored. Blagajna v hotelu se je odprla ob 20. uri. Med 20.30 in 21. uro so sledili uradni sprejemi⁹ oz. zbiranje

⁵ Ohranjam poimenovanja, ki jih je uporabljajo takratno časopisje: maskirance so označevali kot maske, tiste, ki se niso maskirali, kot nemaskirane in tiste, ki so prihajali na maškarade v narodnih nošah, kot narodne noše.

⁶ Slavčeve maškarade so v glavnem nosile naslov Veliki pustni korzo, »Primorci« naslova črno-bela reduta sploh niso spreminjali, Pevsko društvo Ljubljana je imelo npr. maškarade z naslovom V pravljlični noči, Otvoritev belokranjske železnice, Športni klub Ilirija je prirejal Cvetlično reduto in Bohemske karnevale, TKD Atena Otroški ringaraja itd.

⁷ Stroške maškarade so po navadi skušali zmanjšati na minimum, zato so pri dekoriranju dvorane pomagali društveniki sami; strokovna pomoč arhitektov, cvetličarjev, električarjev idr. je bila po navadi brezplačna; marsikaj potrebnega za dekoracijo (rože, vaze ipd.) pa so prinesli kar od doma. Pecivo in druge morebitne jestvine so pripravile društvene članice oz. večkrat žene društvenikov. Pijačo so priskrbeli od drugod, ker je bila hotelska predraga, tudi stregli in prodajali so društveni člani sami. Stregli so po navadi v prvem nadstropju, v beli dvorani, prodajali pa na posebej za to pripravljenih mizah – paviljonih, postavljenih po navadi ob odru in vhodu v dvorano.

⁸ Glej Slovenec, januar 1906.

⁹ Na maškarade in redute so pogosto vabili častne goste – honoracijorje (to so bili npr. ljubljanski župan, poslanci, okrožni gavar, veljaki iz trgovskih, vojaških, političnih in drugih oblastnih krogov pa tudi podporniki društva, društveni častni člani). Zanje so imeli v dvorani pripravljen poseben prostor, pred vhodom v dvorano so jih navadno posebej sprejeli in odpeljali na njihove sedeže.

nemaskiranih gostov v dvorani, kjer je godba že igrala, včasih se je že odvijal ples ali prome-nadni koncert ali kakšen drug program. Lepo okrašena dvorana z zelenjem, cvetjem, razno-barvno električno razsvetljava, morda lampijončki, kakšno velikansko sliko, papirnatimi girlandami, ki so padale z balkona in stropov, transparenti idr. je poskrbela za še boljše vzdušje.¹⁰

Blagajna, vhod in garderoba za maske so bili ločeni. Tu so prav tako v času med 20.30 in 21. uro sprejemali maske in jih kontrolirali (vsaka je morala imeti s seboj vabilo oz. legitimacijo, pri kontroli pa je dobila tudi svojo kontrolno številko, brez katere ji niso pustili v dvorano). Maske (posamezne, skupinske, tudi narodne noše) so se zbirale v eni od stran-skih dvoran in ob določeni uri (navadno ob 21.15) v sprevodu odšle v dvorano. Z obhodom mask po dvorani in otvoritvenim plesom (ples je vodil po navadi plesni mojster) se je maškarada/reduta uradno tudi začela. Do polnoči se je odvijal vnaprej pripravljen spored (med plesom razne zabavne točke, igre in tekmovanja).¹¹ Ob polnoči so si morali vsi sneti krinke z obraza, v beli dvorani v prvem nadstropju pa se je po polnoči pogosto odprlo tudi barsko plesišče. Tako se je po polnoči do zgodnjih jutranjih ur samo še plesalo.¹²

**»VSAKA DOBRA MASKA SE ZNAJDE V PRAVEM RAZPOLOŽENJU IN GA VZBUDI
TUDI V SVOJI OKOLICI.«**

[Ilustracija 2, 1930]

Najbolj cenjene so bile tiste maske, ki so že s svojo pojavo na maškaradi vzbujale veselo razpoloženje. Skozi vsa leta po prvi svetovni vojni časniki objavljajo mnenja o tem, kakšna mora biti maska in kako naj se ljudje maskirajo.¹³ Poudarjali so, da se mora maska prilegati

¹⁰ Okrasiti dvorano je bil poseben projekt. V skladu z naslovom dvorane so najprej izdelali načrt, potem pa so se lotili dela. Poleg že zgoraj omenjenih stvari so bile za posamezne maškarade prav specifične dekoracije. Npr. na črno-belih redutah je bilo vse v črni in beli barvi, za Slavčevo maškarado V Japanu so s stropa viseli transparenti z napisi v japonščini, ki so govorili o ljubezni, razposajenosti, veselju ... 1908 je Pevsko društvo Ljubljana priredilo maškarado Otvoritev belokranjske železnice, zato so dvorano preuredili v kolodvore in vlake. Isto društvo je 1909 organiziralo maškarado V pravljlični noči in je dvorano spremenilo v pravljlično pokrajino s čarovnicami na eni in kraljem Matjažem za svojo mizo na drugi strani.

¹¹ Zabavne točke so izvajale skupine – npr. na maškaradi Otvoritev belokranjske železnice je skupina maskirancev uprizorila napad Turkov na Belo krajino, skupina salonskih zverin je imela na maškaradi svoje zborovanje ipd. Poleg tega je bilo praviloma na maškaradah po dvorani postavljeno nekaj »gostiln«, kjer so imele posamezne skupine svoje točke – tako so imele npr. V pravljlični noči svojo gostilno Na Kleku čarovnice. Pri tekmovanjih se omenja izbor za najlepšo masko (damsko, moško, par in skupino) in najlepšo damo oz. kraljico cvetlic. Na črno-beli reduti je med najlepšimi maskami po izboru žirije najlepšo damo in najlepšo masko izbralo tudi občinstvo. Glasovalo je s posebnimi glasovnicami in jih oddalo v posebej pripravljene nabiralnike po dvorani. Nagrade so bile simbolične – buteljka šampanjca, cigara, bombonjera, pohvala, šopek nageljnov v vazi ipd. Kraljica cvetlic je bila po navadi tista, ki je dobila največ cvetlic (na maškaradah so prodajali cvetje, ki so ga gospodje kupovali damam).

¹² Pred prvo svetovno vojno so plesali predvsem četvorke, češko besedo in valčke. Po vojni so se vrteli tudi v bolj divjih ritmičnih modernejših plesov, kot so tango, fokstrot, one step, blackbottom ipd. Pri nastopih posameznih skupin se omenjajo tudi kolo, povštertanc, ciganski ples idr.

značaju in postavi osebe, ki jo nosi, da mora biti predvsem originalna in ne razkošna, da se lahko maskiranec čim boljž vlogo maske, ki jo nosi, in tako čim bolj zabava vse okrog sebe. Maski pa naj ne bi bila kopija tistega, kar predstavlja, in zelo dobrodošlo je bilo, če so dame pri kostumiranju uporabile čim več svoje domišljije.

Albina Hity - Zadnekova - maske, narejene v njenem salonu, so bile večkrat nagrajene na tekmovanjih za najboljšo masko - je o maskiranju razmišljala takole:

Maske imajo svojo modo. Samospoznanje, mešano s humorjem, najde pravi kostum, ki se nekako prilega značaju. Enkrat v letu se želi vsakdo razživeti, zato se kostumira. /.../ Vsaka maska pripomore k dobri volji, če odgovarja smotru in glavno, da dobro obleče. Fantastični kostumi so vedno lepi. Ni glavno zvesto in natančno posnemanje noš in historičnih kostumov, marveč v prostem poudarku in duhovitem izpreminjanju vidimo njih bistvo. Nočemo videti tuje in staro, marveč lastno in novo, to je fantastično. Nočemo prisotnosti kot na odru, marveč groteskno in originalno.¹⁴

Ker so si ljudje le redko lahko privoščili, da bi jim masko izdelali v kakšnem modnem ateljeju ali da bi celo vsako leto imeli drugo masko, so v modnih nasvetih damam predlagali, kako predelati staro večerno obleko v kostum ipd. Na tak način so dame namreč prišle do poceni in primerne maske, obleko pa so lahko uporabljale tudi po maškaraadi, za plese ali kakšno drugo priložnost. Nasvetov, kako narediti kostum za otroke, je bilo izjemno malo, o moških kostumih pa sploh ni bilo govora. Modni nasveti za moške so se namreč nanašali

Predlogi za izdelavo (od leve proti desni) Pierete, orientalskega kostuma, Španke in cvetličnega kostuma. V ozadju so vidne tri večerne toalete, iz katerih je mogoče s predlaganimi dodatki narediti kostume.

Jutro, 23. januar 1929: 9.

¹³ Po prvi svetovni vojni so nedeljske izdaje Jutra v rubriki Kraljestvo mode, sobotne izdaje Slovenskega naroda v rubriki Moda v modnih nasvetih v času predpusta priporočale tudi primerne večerne damske toalete.

¹⁴ Albina Hity - Zadnekova: Maske v predpustu, Ilustracija, februar 1930: 43.

samo na frake in smokinge, kar so po navadi oblekli gospodje, kadar so se odpravili na elitni ples ali maškardo, sicer je bila dovolj promenadna obleka (to velja tudi za dame). Iz fotografij, objavljenih v časopisu, je razvidno, da so se maskirali tudi moški.

Najpogostejši predlogi za kostume so bili za Piereto, Španko, cvetlični kostum, orientalski kostum, kaktejo, kmečki kostum, kitajski kostum in mornarja.

Za *Piereto* so bili obvezni ozka čepica (okrašena s pavjim peresom ali cofi), bogati naborki na vratu in zapestjih, za preostali del kostuma pa je lahko služilo krilo (obleka) ali hlače. Predlagali so na primer, naj dame za osnovo vzamejo stilno obleko in krilo ob bokih podložijo z žimo. Ob pas naj pritrdijo raznobarnve svilene trakove, ovratnik in zapestja pa naj okrasijo z naborki iz tila ali barvnega organdyja. Za ozko prilegajočo se čepico lahko služi odrezek svilene črne nogavice, izpod katere kukajo beli ali barvni volneni kodrčki. Namesto svilenih trakov se lahko uporabijo večji in manjši cofi (npr. črni), našiti po krilu in životu. Večerno obleko lahko nadomesti tudi črna svilena pižama, na katero se lahko našijejo rdeča papirnata srca, pižama pa se opremi podobno, kot je opisano zgoraj.

Španke so bile opisane različno, obvezen del kostuma pa so bili visok španski glavnik, pajčolan in cvetlični vzorec na obleki. Za ta kostum so lahko dame uporabile veliko ruto s franžami, ki se ovije okrog telesa, ali pa večerno obleko (tudi pisano rožasto poletno obleko), ki se ji doda visok črn ovratnik in dolge rokavice, prednji del obleke pa se okraši s pisanimi cvetličnimi ornamentami. Leta 1928 je bil predlog za španski kostum malo drugačen: sicer obvezen španski glavnik je zamenjala čepica v obliki cvetlice, dodatek k obleki pa so bili zvončki in srca.

Pri izdelavi *orientalskih kostumov* je bilo potrebno posvetiti več pozornosti naglavnemu okrasju. Poleg skromne svilene ali brokatne obleke, kjer so za pas dame lahko uporabile svilo ali brokat, so kot naglavno okrasje uporabili imitirane bisere, nanizane na žico. Orientalsko masko so lahko sestavile tudi iz srajce, turških hlač iz svetle svile, kratkega svilenega bolera s pisano vezanimi rokavi in črtastega pasu. Sestavni del maske so orientalski čevlji in na glavi turban. Kot možnost je bilo ponujeno, da poleg navadne večerne obleke na glavo dame posadijo samo turban – in maska je bila gotova.

Obrazno naličje se je moralo tesno prilegati obrazu in zakrivati samo oči (tako naj bi masko lažje prilagodili značaju kostuma). K obrazni maski je sodilo tudi imitirano okrasje, ki je nadomeščalo uhanes. Za še boljši efekt kostumiranja pa so priporočali uporabo lasulj. Te

Izložbeno okno trgovine Tičar na Šelenburgovi ulici v Ljubljani. Dekoracija je iz krep papirja. Ilustracija, februar 1929: 27.

naj bi bile narejene iz raznobarvne svile, vendar je bilo potrebno lasulji prilagoditi tudi polt obraza, obrvi, trepalnice, oči in ustnice.

Tako časopisi. Kaj pa se je videlo na maškaraadah? Vse maske,¹⁵ ki so bile omenjene na maškaraadah, bi lahko glede na njihov značaj razvrstili v nekaj skupin.

1. *Skupinske maske* so predstavljale neko celoto in so na maškaraadah tudi nastopale kot celota. To so bile npr. salonske zverine, Noetova barka, ogrski Cigani, gigerli, svatovske skupine, rajski otroci, »kopniški čevljar (stotnik s svojo vojsko)«, ameriški knokabuci, ljubljanske figure (policaj Dreiteufel, Kurji želodček in Žane iz Ljubljane) ipd. Skupinske maske so navadno pripravile program, ki so ga uvrstili v spored maškaraade.
2. Naslednja skupina so *maske, ki predstavljalo literarne in gledališke (operne) junake* – npr. Ostrovrhar in Rozamunda, povodni mož in Urška, Pegam in Lambergar, Peter Klepec, deseti brat, kurent, desetnica, mlada Breda, Zora, lepa Vida s starim možem in zamorcem, sirota Jerica, Martin Krpan, Romeo in Julija, Bocaccio, Rdeča kapica, Faust, Karmen, Tosca, Turandot ipd.
3. *Živalske* (žaba – kneginja, pajek, lastovica, metulj, kača, muce, gosjenica, zajček, medved, miške, kužki ...) in *rastlinske maske* (pomaranča, mak, češnja, breskev, jagoda, jabolko, vijolica, krizantema, marjetica, roža, nagelj ...) so bile najpogostejše na otroških maškaraadah.
4. *Pravljicne (mitološke) maske* (hudič, vešče, čarovnice, sove, netopirji, zmaji, vedomci, pasjeglavci, vile, rojenice, torklja, mora, kurent, komet, povodna vila, zlata vila, Jazon comes de Vrhnika, palčki ...) so po časopisnih poročilih bile prisotne predvsem na maškaraadi Pevskega društva Ljubljana leta 1909, ki je nosila naslov *V pravljicni noči*, sicer niso bile pogoste.

Skupina Napoleonovih grenadirjev, ki so na črno-beli reduti 1931 dobili 1. nagrado za skupino.
Ilustracija, marec 1931: 76.

¹⁵ Časopisni članki so pred prvo svetovno vojno še podrobno opisovali, katere maske so se udeležile posamezne maškaraade, in velikokrat tudi, koliko jih je bilo. Po vojni se ta poročila močno skrčijo: maskam niso več posvečali take pozornosti, raje so opisovali, ali so bile lepe, originalne, zabavne ipd. pojavijo pa se tudi nasveti, kako se maskirati.

5. Največ *fantazijskih mask* je bilo na črno-belih redutah, kjer so maske strogo sledile osnovnim barvama redute: križeva dama, pik, srce, pomlad, zima, rokoko, Alt Wien, igra kart, voda, sreča, denar, proza, noč, modernistični kostum, ženska furija, fantazija, simbol črno-bele redute, rožni kavalirji, polarna noč, ornament ...
6. *Maske, ki predstavljajo razne poklice in stanove*: perice, žanjice, frančiškan, jahač iz cirkuša Buffalo Billa, bajadera, dimnikar, hišna, žongler, paž, kmet, tamburaš, ruski pastir, mornar, umetnik, pismonoša, sobarice, marketenderica z Balkana, profesor, slikar, general, vojščaki, kuharice Polonice in kuharji, mušketir, baletka, liftboy, gondoljer, mesarček ...
7. *Burkaške maske* (klovni, pieroti, kolombine, domini, harlekini, joker, satanela, bebeji, pajaci, marionete, Pat in Patachon¹⁶...) so se skupaj s fantazijskimi maskami najpogosteje pojavljale na maškadarah, še posebej na tistih, ki so imele bolj splošne naslove.
8. *Maske, ki se nanašajo na aktualne dogodke* (maska, ki je kritizirala razmere v tedanjem gledališču,¹⁷ maska, ki je predstavljala rubriko Slovenskega naroda Izpod sita in rešeta ...), so bile zelo redke. Omenjajo se samo na dveh povojnih maškadarah.
9. Zlasti pred prvo svetovno vojno so prireditelji velikokrat vabili, naj pridejo gostje maskirani kot skupinske maske ali v *narodnih nošah*. Kot vse ostale maske so imele tudi narodne noše znižano vstopnino in so sodelovale pri sprevedu mask na začetku večera. Bile so pravzaprav posebna skupina mask. Kot narodne noše so pojmovali oblačila, ki so značilna za posamezne slovenske in druge jugoslovanske pokrajine, pa tudi tista oblačila, ki predstavljajo ljudi drugih narodov (npr. Kitajec, Japonec, Holanec ipd.). Časopisni članki pričajo, da so se slovenske, jugoslovanske in druge slovanske narodne noše po vojni umikale z maškadar (saj jih časopisna poročila omenjajo vse manj) in dobile mesto na prireditvah domoljubnega značaja.¹⁸

Turandot, kraljica Bohemskega karnevala leta 1930. Črn svilen kostum je izdelan iz hlač s stopničasto našitimi volani in jopice, ki zvončasto prehaja v slog hlačnih volan. Obrobe so zlate, rdeče in modre. Kostum je bil izdelan v modnem ateljeju Mice Kovačič, Mestni trg 20 v Ljubljani. Ilustracija, marec 1930: 74.

¹⁶ Pat in Patachon sta bila tedaj slavna filmska komika.

¹⁷ Pojavila se je leta 1928 na črno-beli reduti. Hrbot je imela prepleten z izrezki gledaliških plakatov, te pa spet z »Odpovedano«, »Preloženo«, »Gostovanje« itd., za pasom pa so ji viseli prazni žepi z napisi o redukcijah, neizplačanih gažah, o davku na vstopnice itd.

¹⁸ V dvajsetih letih je Jadranska straža prirajala vsako leto v predpustnem času ples v slovanskih narodnih nošah. S to prireditvijo so med drugim skušali krepiti slovansko zavest.

Metulja z otroške maškarade 1931.
Ilustracija, marec 1931: 75.

Pri koncu ne smemo pozabiti že omenjenih otroških maškarad. Telesno kulturno društvo Atena je med letoma 1931 in 1935 prirejalo maškarade *Otroški ringaraja*. Spored se je začel ob 16. uri in je trajal do 20. ure. Tudi za te maškarade so okrasili dvorano, le da so marsikdaj uporabili kar dekoracije od kakšne predhodne prireditve. Našmrljene otroke¹⁹ so na maškarado pospremili starši, ki so bili prav tako vabljeni, naj se maskirajo. Po sprevedu mask po dvorani se je začel spored (plesni in pevski nastopi, tudi deklamacije). Potem je po navadi sledil srečelov in prosta zabava.

Za maskiranje otrok so v modnih navetih predlagali, naj se za otroške kostume ne porabi preveč denarja in dragocenega materiala, tudi ni bilo potrebno, da bi bil kostum prav vestno narejen. Ker sta za otroke značilni živahnost in pestrost, naj bo originalen in barvno pester. Za otroški kostum je treba uporabiti vsak razpoložljiv ostanek. Ko so v časopisju vabili na otroške maškarade, so velikokrat omenjali, da povsem zadošča, če otroci pridejo na maškarado v papirnatih maskah, ki sicer niso bile prav cenjene. V tem načinu razmišljanja se že kaže vpliv takratne gospodarske krize.

Z otroške maškarade 1931.
Levo skupina deklet, desno
dva mala Holandca
Ilustracija, marec 1931: 76.

¹⁹V TKD Atena so si otroci kostume lahko tudi sposodili.

Prvonagrajena
skupina mušketirjev
na črno-beli reduti
1940.

Ilustracija, marec
1930: 74.

Ženske maske s
črno-bele redute
1929. Skrajno levo
in desno pieroti,
sledita huzarja (?),
v sredini slikar.
Ilustracija, februar
1929: 7.

V obravnavanih tridesetih letih se je v unionski veliki dvorani zvrstilo 50 maškarad. Po zasnovi so si bile vse zelo podobne, a tudi privlačne, saj so se ljudje lahko naplesali in zabavali. Na maškaradah so bile pozabljene skrbi, pod krinko so se ljudje skrili in počeli neumnosti, stvari, ki jih sicer v vsakdanjem življenju ne bi. Med maškarado so bili druga oseba, ki je naslednje jutro ni bilo več. Pustnemu torku, ko so se končale vse te vesele, velike, divje zabave, je sledila pepelnica s slanikovimi pojedinami, z njo pa umirjen čas brez zabav. Na ples je bilo potrebno počakati do naslednje sezone.

Maske z ene izmed predvojnih Slavčevih maškarad. V zadnji vrsti, na prestolu na vrhu sedi princ karnevala, maske so v glavnem pieroti, skupina trubadurjev in ena orientalska maska. Original hrani Janez Bogataj, fotografija je iz fotografskega studia Rovšek.

BARBARA ŠTERBENC - SVETINA, MASQUERADE BALLS AT THE LJUBLJANA GRAND HOTEL UNION (1906-1935)

In October 1905, when the Ljubljana Grand Hotel Union was opened, the grand hotel ballroom was opened in its courtyard as well. Since it was one of the largest halls in Ljubljana different social events started to take place there immediately. By far the most popular event was the masquerade ball, which took place every year between the Thursday before the Shrove Tuesday, and Shrove Tuesday. These masked dances were organized by different societies that were the main agents of social life in Ljubljana.

Preparations for a masked ball required great organizational and financial skills. Organizers had to choose the theme of the masquerade ball, send out invitations, print the tickets, trim the ballroom, settle on the official ball program, and arrange other related activities (advertising, processions of different masked groups in the days prior to the ball). This was mostly the work of the society members. In order to minimize the costs they arranged and supplied whatever they could.

The main attraction of these balls were the masks. Since they provided the main entertainment they had to be amusing and interesting. Special newspaper sections provided helpful hints on how to make a good mask; one's own imagination and the advice of seamstresses were equally welcome. Newspapers suggested that masks should not be too rich and gaudy, but should instead correspond to the characters and figures of those wearing them; in this manner the masqueraders could best adopt the entertaining role of the mask.

The program was fixed until midnight. At midnight, all masks had to be taken off, and the party that followed usually lasted until early morning. On Ash Wednesday all festivities stopped, and tired feet could rest until the next season.

PUST V CERKNICI

STANKA DRNOVŠEK

Avtorica v prispevku predstavi razvoj pustovanja na Cerkniškem, ki je v sedemdesetih letih privedel do karnevalske prireditve, za katero so značilni nadpovprečno veliki pustni liki iz lokalnega okolja in kulturne zgodovine.

The author writes about the development of Carnival festivities in Cerknica. In the 1970's, this event was popular for its huge masks depicting local historical characters, creatures, and mythological beings.

UVOD

O bisk čarovnic s Slivnice in drugih mitoloških prebivalcev Cerkniškega jezera in kraškega podzemlja – coprnice Uršule, povodnega moža Jezerka, žabca Brontoskoka, jezerske ščuke, hudiča s polhi in Butalcev – privabi na cerkniški karneval vsako leto množico radovednežev. Ti prihajajo predvsem zaradi karnevalskega vzdušja in pozabljajo na ostale pustne dogodke, od katerih imajo nekateri bistveno daljšo tradicijo. Pustovalo se je v Cerknici že od nekdaj, znani nedeljski pustni karneval pa izvira šele iz srede sedemdesetih let.

NEKDAJ ZA PUSTA ...

Najstarejša je šega pustnih obhodov otrok na pustni torek. Žena, ki nese moža v košu, sodi med najstarejše avtohtone maske. Začetek pustovanja je oznanjal **poganjič**, nar. *pogájn'č*, ki je sodeloval tudi ob zaključnem dogodku, pri pogrebu. Pustni lik je po Kuretu »vzet iz 'kmečkega proletariata', poganjič, pastir, je namreč v pašni sezoni zavračal čredo s skupne paše« [Kuret 1984:304]. Maškare so se zbirale v središču naselja, na Placu. Obhode so včasih delala tudi dekleta in v svoje košare nabirala predvsem jabolka in suho sadje. Poznali so **fašnike**, ki so oblečeni v kože in kučme hodili po hišah voščit srečo. Pustovanje so pripravljali moški. Ženske so bile na drugi strani le opazovalke in so medtem spekle dobrote. Med njimi je predvsem znana potica ocvirkovka oziroma špehovka, povavnica, nar. *po-váun'ca*, katero pripravljajo še danes.

V predpustni čas je včasih sodilo **obešanje slamnatih pajacev**, nar. *pojácev*, na lipo na pepelnično noč. Dekletu, kateremu se je zaroka razdrla, so fantje naredili slamnatega ženina, na katerem je pisalo, čigav je. Dekleta so skušala fante podkupiti, da bi njihovega pajaca sneli. Ko so zbrali dovolj denarja, so prišli z lestvami in ženine pometali dol. Poleg pajacev

je v pepelnični noči stoletna lipa pred cerkvijo dobila še druge »okraske« v posmeh Cerknčanov.¹ V svoji knjigi se Tone Kebe spominja, kako so nekoč nanjo dvignili leseno latrino, v kateri je sedel slamnat možic. Skozi odprta vrata so ga lahko opazovali in se mu smejali ljudje, ki so zjutraj prihajali od maše. [Kebe 1994: 112]

Star pustni dogodek, prav tako v posmeh še neporočenim dekletom, je bila *vleka ploha*. Včasih so mimo Žajfence,² stare gostilne na poti iz Begunj v Cerknico, vozili furmani. Tam so na pustni torek prirejali veselice. Zgodaj zjutraj so nato s konjem potegnili ploh po vasi. Po njem so udrihali s palicami, da je bil hrup čim večji. Odraslim dekletom, ki se še niso omožila, so poropotali pod oknom: »*Dej, dej punca, zbud' se žel!*«³ V času okoli druge svetovne vojne je ta šega zamrla in obnovili so jo šele v osemdesetih letih. Sedaj ploh vlečejo tudi v karnevalskem sprevedu.

V času Orlov in Sokolov, med vojnama, so oblikovali skupino pustnih organizatorjev. Sodelovali so v glavnem domačini s cerkniškega Tabora. V tridesetih letih je imela Cerknica okoli 1400 prebivalcev, izmed katerih se je hitro zbrala skupina dvajsetih do tridesetih, pripravljenih sodelovati. Leta 1932 so postavili železnico s tridesetimi vagoni, nar. *karéta-mi*. Tire so polagali kar sproti, in sicer naravnost skozi hiše, skozi eno okno noter, skozi drugo pa ven. Tako so nekaj večerov zapovrstjo z vlakom vozili po naselju. Fantje so po lestvi prilezli v sobe, kjer so bila dekleta.

»*Ja, kaj pa delate,*« so hotele vedeti.

»*Za železnico merimo,*« so pojasnili oni.

Da bi jih pregnale, so jim hitro dale za pijačo.⁴

Pustne ples se prirejali pred vojno v športno-kulturni dvorani v Sokolskem domu. Med starejšimi prebivalci še živi spomin iz leta 1947. Takrat so v dvorani sestavili veliko ladjo. Na krovu je bil ples, pod njim pa bar. Ladjo so iz izposojenega materiala sestavili kar na Brestu.

Razvoj cerkniškega karnevala se je začel v povojnem času. Za potrebno asfaltiranje ceste skozi naselje niso imeli nobenega valjarja. Ob naslednjem pustu so valjar pripeli na pisan traktor in ga z ropotom vlekli skozi naselje. Nekdo je z veliko metlo pometal za njim. Enkrat so naredili žensko s kačjo glavo. Ta lik je bil zelo velik in paziti so morali, da ne bi zadeli v kable električne napeljave. Drugič so postavili temeljni kamen za še kako potreben vrtec. Običajne pustne teme so bile družbeno-politično kritične in smešne.

Kostume so včasih šivali v *štal'ci*,⁵ kjer so že tedne pred pustom med zvitki usnja, modeli, barvami, peno, palicami in podobnim ustvarjale šivilje. Sicer pa se je pred pustom nekaj dogajalo skoraj v vsaki drugi hiši. Na koncu pustnega spreveda sta navadno hodila pustni župan in pustni govorec. Oba sta bila oblečena v črn frak s cilindrom. Župan, *mair*, kakor so mu rekli, je imel palico,⁶ ki je zažvižgala vsakič, ko je z njo udaril ob tla. Za začetek je dvignil prapor, fanfare so zaigrale in karneval se je lahko začel.

¹ Med nekaterimi domačini sem slišala tudi oznako Cerkljan; območje Cerknice / Cerkniško = Cerkljansko.

² Tam so kuhali milo iz bukovega pepela, loja in lužnega kamna. Od tod ime Žajfenca.

³ Izjava Janeza Zakrajška, bivšega predsednika Pustnega društva Cerknica (1988-1992) dne 11. 10. 1996.

⁴ Pripoved Maksa Turšiča istega dne.

⁵ Prostorna soba gasilskega doma

⁶ Iz Trsta jo je prinesel nekdanji pustni župan Maks Turšič.

Plakat '85: novost tega leta je bil *postojnski zmaj*.

Ščuka velikanka meri v dolžino kar 16 metrov. Cerknica 1996. Fotografije: Stanka Drnovšek.

Leta 1970 so ustanovili Pustni odbor, iz katerega se je pet let kasneje razvilo **Pustno društvo** in pripravilo nedeljsko pustovanje. Hkrati si je prizadevalo za dovolj velike prostore, kjer bi imeli na enem mestu spravljene vse rekvizite. Leta 1988 so v središču naselja preuredili star skedenj in v novem skladišču prvič tudi arhivirali material. Vsi veliki liki so bili tedaj že narejeni. V bližnji hiši so uredili društvene prostore, kjer se že v novembru začnejo sestajati organizatorji karnevala za prihodnje leto. Velike pustne like so imeli nekoč shranjene na Blokah. Pred pustom so jih morali s traktorji prepeljati v dolino. Sedaj so vsi liki spravljani na suhem v Podskrajniku.

Zadnja leta se karnevala udeležujejo iste domače skupine. Sodeluje največ mladina od osemnajstega do petindvajsetega leta. Vsako leto najprej določijo zadolžitve, organizatorji pa se pogosto tudi sami šemijo. Značilnost cerkniških mask je, da jim obraza ne zakriva maska, le naličijo se. Tudi vse čaravnice so take, izjema je dolg nos. Glasu prav tako ne spreminjajo. Za vsakoletni karneval pripravijo več vrst reklamnega materiala, medijem pa pošljejo vabila. Javnost obveščajo s plakati, na katerih imata stalno mesto hudič in čarovnica, objavljeni so tudi glavni sponzorji. Včasih so našemljeni predstavniki karnevala še pred pustom obiskali Ljubljano in nacionalno televizijo.⁷ Občasno so v pustni pisarni na voljo pripone in značke. Mesec pred pustom izide Pustni časopis,⁸ ki ga izdaja društvo. Včasih je televizija dogodke prenašala neposredno.⁹

V osemdesetih letih, ko je zamrl tradicionalni pustni karneval v Litiji, je **vodilno vlogo karnevalske prireditve v osrednji Sloveniji** prevzela Cerknica. Včasih se je na karnevalu zbralo do 12.000 ljudi, zadnja leta le še okoli tri do štiri tisoč. Opazno manj je zanimanja za prekratek osrednji dogodek. Mimohod sprevoda je sredi dneva in traja pol ure ali še manj, manjkajo pa dopoldanske in popoldanske prireditve. Turistični delavci, med njimi Janez

⁷ Prim. besedila Skumavca M., Predhodnica cerkniškega karnevala, Delo, 21. februar 1981: 16, in neznanega dopisnika v Dnevniku, Visok obisk s spremstvom, Dnevnik, 21. februar 1981: 1, ter Predstavili so se v Ljubljani, Dnevnik, 24. februar 1981: 9.

⁸ Prva številka je izšla februarja 1995.

⁹ Prim. Adem, E., Dnevnik, 11. februar 1988: 11. in 13. februar 1988: 5, ter Večer, 12. februar 1988: 19.

Godbeniki Polharji nosijo polhovke, simbol polharstva iz Loške doline. Cerknica 1997.

Uršula je glavni cerkniški pustni lik. Okoli nje se po koncu spreveda zbere največ obiskovalcev. Cerknica 1997.

Zakrajšek, razmišljajo, da bi uredili pustni muzej. Poleg ljubiteljsko vloženega časa so problem še stroški za popravilo velikih likov.

Podjetje Brest je dolgo podpiralo pustni karneval. Na začetku so se ga udeleževali kmečki in tovarniški delavci. Kasneje, ko je bil karneval že uveljavljen, so se ga začeli udeleževati tudi inženirji in drugi izobraženci. Finančno podporo sta vedno prispevali cela Loška dolina in občina Cerknica. Zadnja leta se tudi v tem odraža gospodarska kriza večjih podjetij. Nedeljski dnevnik je bil večkrat pokrovitelj karnevala.¹⁰ Včasih je to vlogo prevzel časnik Pavliha. Med večjimi pustnimi liki so nekoč imeli tudi novinarsko raco. Dvo-metrski raca je hodila tik pred županom na koncu spreveda.

Cerkniške šemske skupine so kmalu začele **gostovati** v drugih karnevalskih mestih. Za prvo večje gostovanje so šli z Uršulo na Ptuj. To je najboljši cerkniški lik; razstavijo jo lahko namreč v treh do štirih urah. V zadnjih

desetih letih so bili konec avgusta trikrat v Velenju na otroškem karnevalu, imenovanem Pikini dnevi, vsakič z drugo skupino. Bili so tudi že v Markovcih. Manjše skupine gredo za promocijo večkrat gostovat, na cerkniški karneval pa prihajajo skupine iz drugih slovenskih krajev.

Pred vojno je bila godba stvar gasilcev. Pustnih **godbenih skupin** je bilo vedno več. Loški Polharji so nekoč prihajali oblečeni v polharje, do danes so obdržali le kape, *polhovke*.

¹⁰ V predpustni številki je izšel Cerkniški žaromet [1981].

Jezerci z Dolenjega Jezera sestavljajo drugo godbeno skupino. Obstajajo pa še drugi pustni liki jezerci, ki čuvajo povodnega moža Jezerka.

Spremljajoči dogodki, ki so razporejeni preko celega tedna, ostajajo lokalnega pomena. Dobro so se začeli ljudje odzivati na **Butalski parlament**. Ta privablja vedno več sosedov; Ložanov in Postojncev. Z njim se pustovanje začne. Pri pustu naj bi šlo za kulturo smeha. Notranjci pa veljajo za zaprte ljudi, ki se ne znajo sprostiti. Na njihovo srečo je bil Fran Milčinski, avtor humorističnih pripovedi o Butalcih, rojen Ložan. Po njegovih zgodbah je nastala večja pustna skupina Butalcev in prireditev Butalski parlament¹¹ z aktualno kritično vsebino lokalnih pa tudi državnih in svetovnih razsežnosti. Poanta so seveda Butalci, toda v modernem duhu. V duhu političnih sprememb so 1991. leta Cerknjani organizirali volilni golaž in zvočni posnetek tedanjega Butalskega parlamenta izdali na kaseti, ki je postala priložnostno darilo.

Leta 1995 so pred karnevalom prvič po dolgih letih¹² obnovili staro šego **žaganja babe**. Prvotni pomen te šege je že pred časom zamenjala šala za otroke in še zdaj je tako mišljena. Pred pustom so žene pripravljale pustne dobrote. Da niso lačni otroci sproti pobirali orehov in sladkarij, so jih morali za nekaj časa spraviti od hiše. Maks Tur-

Velikanski žabec Brontoskok je stokratna povečava jezerske žabe. Cerknica 1997.

Konjeniki nosijo prapor
Pustnega društva, občinski in
Valvazorjev prapor.
Cerknica 1997.

¹¹ Njegov posnetek je radio prenašal petnajst let.

¹² Nad žaganjem babe so se po pisanju v Dnevniku navduševali že leta 1980 (T. S., Dnevnik, 5. februar 1980).

šič se še spominja, kako so mu starejši bratje rekli: »*Pejt pogledat, k babo režejo na mosti!*« Otroke so pošiljali na razne konce, njihovo iskanje pa je bilo vedno brezuspešno. Medtem ko jih ni bilo, so žene v miru spekle praznične dobrote, skuhale klobase in tako naprej.

Pokop pusta je stara šega magičnega izvora. Pusta pokopavajo že od nekdaj, le pogreb je bil drugače pripravljen. Svojega pusta je včasih imela Dolenja vas, Cerknica pa kar dva. Po drugi vojni so delali slamnatega pusta v Žajfenci. Dan ali dva so ga prenašali iz gostilne v gostilno. Posadili so ga za mizo in mu kupili pijačo. V noči na sredo je nato pust umrl. Na »parah« je ležal v Žajfenci. Kdor ga je prišel kropit, je moral dati za liter vina. Za ta namen so imeli veliko leseno skrinjico, katero je vedno nekdo stražil. Še zdaj je tako, le da je skrinjica kovinska. Pred **pogrebnim sprevodom** je šel poganjič. Oblečen je bil v pajaca in z dolgim bičem, nar. *gajžlo*, na vse pretege pokal, posebno mimo table iz furmanskih časov: »*Z bičem pokati pa hitro voziti prepovedano – kazen 50 dinarjev.*« Za njim so vpili: »*Poganječ! Gajžlo ima, krav pa nič!*« Za poganjičem so vlekli pusta in ga z lesenega, kasneje s kamnitega mostu vrgli v Cerknishčico. Šele v novejših časih ga polijejo z bencinom in zažgejo. Včasih je moral v vodo kar živi »pust«, a so ga ob spustu proti ledeno mrzli vodi navzdol vedno še pravi čas potegnili na suho. Kdor se je pri pogrebu napil in obležal, tega so po stari navadi z oljnato barvo pomazali po obrazu. Tako je najmanj teden dni hodil naokoli z enim rdečim očesom, z drugim pa zelenim.

Prvi **sežig coprnice** naj bi v novejšem času po nekaterih podatkih priredili leta 1984, po drugih pa šele 1988. »Čarovništvo« je bilo res prisotno v teh krajih. Pred tristo leti je bila namreč na Goričicah nad Gornjim Jezerom sežgana zadnja čarovnica. Prostoru okoli šole se je včasih reklo Na grmadi. Bržkone je bil tudi tam prostor za sežiganje čarovnic. Domačini pravijo, da so se coprnice po dogodku iz osemdesetih let maščevale. Zaradi močnega

Povodni mož Jezerko je najvišji med velikimi pustnimi liki. Cerknica 1997.

Pradavninski *Hribci* so zadnji čas osrednja skupina karnevala. Cerknica 1996.

sneženja in deževja, ki naj bi ju poslale, je karneval naslednji dve leti odpadel. Zdaj so nekateri mnenja, da tistega sežiga ne bi smeli prirediti. Starejši ljudje so rekli: »*Ne coprnice žgat!*« To namreč pomeni sedem let nesreče. **Slivniško noč** so organizirali prvič leta 1996. Prireditev je privabila veliko radovednežev, ki jih je zanimalo, kako bodo na Slivnici zbrane »coprnice« na metlah poletele v dolino.

Za učitelje in vzgojitelje, ki se ves teden ukvarjajo z otroki, pomeni priprava **otroškega pustovanja** dodaten izziv. Pustno društvo organizira otroški živžav ali direndaj v športni dvorani. Za otroke pripravijo ples v maskah in nagradna vprašanja.

KRONOLOGIJA PUSTNIH LIKOV IN POTEK KARNEVALA¹³

Ideje za velike pustne like so največkrat prihajale iz Valvazorjeve zgodovine: povodni mož, žabe, hudič in polhi – to je dediščina naših prednikov. Pustni lik Valvazorja je od 300. obletnice Slave vojvodine Kranjske, leta 1989, redni gost karnevala.

Veliki pustni liki in glavne pustne skupine so nastajali od leta 1978 naprej, in sicer v naslednjem vrstnem redu: Uršula, mati vseh čarovnic; hudič, ki polhe pase; velika jezerska ščuka (riba grande); povodni mož Jezerko (omo di lago); Butalci; zmaj (vatre feniks); žabja ohcet; žabec Brontoskok (bestia verde); Hribci.

Potek tradicionalnega karnevala (Cerknica, 18. februar 1996)

Karnevalski sprevod najavijo godbene skupine, ki mu pridejo nasproti. Čarovnice prinesejo pustni prapor, ki ga butalska deklica dvigne na drog pred občinsko zgradbo. Po odigrani himni sprevod krene. Vodijo trije konjeniki s prapori Pustnega društva, občine in Valvasorja. Sledijo godbene in pustne skupine, najprej domače, potem gostujoče.

Po končanem sprevodu odpeljejo velike figure na glavni prireditveni prostor. Ostale maske se jim pridružijo.

Obiskovalci si po končanem sprevodu ogledujejo velike like še od blizu, nato pa se pridružijo množici gledalcev pred odrom, na katerem nastopajo glasbene skupine.

INFORMATORJI

Janez Zakrajšek, Cesta 4. maja 8, Cerknica; Jože Obreza, Videm 2, Cerknica; Maks Turšič, Tabor 42, Cerknica.

VIRI IN LITERATURA

Bažato, M. in J. Bogataj 1994: Človek z masko, Radovljica.
Cerkniški žaromet 1981: V: Dnevnik, 29. februar.
Cerkniški žaromet 1987: V: Pavliha, 25. februar.

¹³ Podatki o pustnih likih so povzeti po Cerkniškem žarometu [1987] in pustnih letakih iz let 1996–1998.

- Čeplak, R. 1989: Občina Cerknica, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje. Ljubljana.
- Kebe, T. 1994: Cerknica in njeni ljudje, Ljubljana.
- Kuret, N. 1984: Maske slovenskih pokrajin, Ljubljana.
- Sark, V. 1999: Pust v Cerknici, Diplomaska naloga, Akademija za likovno umetnost. Oddelek za oblikovanje, Ljubljana.
- Šparemblek, A. in I. Razdrih 1995: Hribci na svojem. Letni bilten Pustnega društva Cerknica, 1.
- Šparemblek, A. in I. Razdrih 1996: Hribci na svojem. Letni bilten Pustnega društva Cerknica, 2.
- Šparemblek, A. in I. Razdrih 1997: Butalske zdrahe. Letni bilten Pustnega društva Cerknica, 3.

STANKA DRNOVŠEK, *THE CERKNICA CARNIVAL*

The article examines the Cerknica Carnival events from the period between WWI and WWII until the present, focusing especially on the 1980's and the 1990's. This was namely the period in which the carnival in Cerknica acquired the character of a tourist event frequented by visitors from entire Slovenia. The number of guest groups has been on the rise as well.

Although the carnival event itself originated after the Second World War, its traditional masks are much older. One of them is the character of a wife who is carrying her husband in a basket. In the past, the event was organized by men. To mock those girls who had not gotten married in the previous year they dragged a plank. The event was announced by the so-called *poganjič*. Before the carnival procession started its rounds masks gathered in the town center. Carnival dances were organized at the town community center. On Ash Wednesday straw dolls were hung on the linden tree in front of the church. The Carnival ended with the burial of the Carnival.

The initial Carnival committee from the 1970's evolved into the Carnival Society. It acquired its own flag and reorganized a barn in the town center into its archival room. A decade later, after the Carnival in Litija had died out, Cerknica adopted the role of organizing the leading Carnival event in central Slovenia. The parade on Carnival Sunday occasionally draws as many as 12.000 curious spectators. Very popular is also the Butale Parliament, which critically reviews past local or other events. The Parliament meeting is also broadcasted on the radio. More recent events are the so-called Slivnica Night and the cremation of witches. In view of these larger, more prominent events, others like the Carnival's burial, in which the straw Carnival is burned and then thrown into the Cerknica Lake, remain in the background and are of any importance only for the local population.

The Carnival in Cerknica is famous for its huge masks that can measure up to several meters. The *coprnica Ursula* (Ursula the Witch) mask from Slivnica is by far the most popular Carnival witch character in Slovenia, and the symbol of the Cerknica Carnival. Other masks portray other creatures from the Cerknica Lake, its vicinity, and its mysterious Karst interior: Brontoskok the Frog, a huge lake pike, Jezerko the Water Demon, the devil grazing dormice, the dragon and the Hribci, the ancient inhabitants from the lake region. The inhabitants of Butale, called Butalci, represent another numerous group of masks.

PUSTNI SPREVOD (POVORKA) V POSTOJNI

MAGDA PERŠIČ

Predhodnik današnjega spreveda v Postojni je bil pustni korzo, ki se je na začetku 20. st. pridružil predpustnim društvenim veselicam in sokolski maškaradi. Po zatišju med obema vojnama se v 70-ih letih prejšnjega stoletja začne oblikovati pustni sprevod z nastopom domačih in gostujočih šemskih skupin. V 90-ih letih začno nekatera društva nastopati na povorki predvsem zaradi promocije domačega kraja.

The predecessor of the present Carnival parade in Postojna was the Carnival promenade, organized at the beginning of the 20th century. Various Carnival celebrations were also organized by different societies; especially popular was the Sokol masquerade. After an interruption between WWI and WWII Carnival parades, consisting of local and visiting groups of masks, started to be organized in the 1970's. Two decades later, certain local societies started to participate in the parade in order to promote their hometowns.

Pustna povorka oziroma pustni sprevod v Postojni je odraz velike priljubljenosti pusta med koledarskimi šegami na Pivškem, čeprav to področje ne pozna avtohtonih arhaičnih likov. O prisotnosti t. i. arhaičnih manističnih in agrarno kulturnih mask v androginijski, zoomorfni, rastlinski in antropomorfni obliki govorimo na Pivškem nekako do leta 1930 oziroma do 2. svetovne vojne, ko je italijanska okupacija kot drugod na Primorskem okrnila pustovanje in družabno življenje sploh. Pivška dolina je po šemski dediščini zanimiva zaradi prepletanja primorskih in notranjskih kulturnih sestavin, kar se odraža tudi v samem poimenovanju mask, maskiranja in ne nazadnje tudi pustnega spreveda.

Deloma lahko pustno dogajanje v Postojni ob koncu 19. stol. pripišemo vplivu karnevalske tradicije italijanskih mest. S podobnimi besedami je avtor članka v Notranjcu leta 1906 označil pustovanje oziroma pustni sprevod v Postojni na začetku prejšnjega stoletja, kjer beremo: »... pustni torek, ali kakor pravi ljudski pregovor: god norcev, je bil letos v Postojni izvanredno slikovit, živahno zabaven in rekli bi dostojno norčav. Namesto običajnih razcapanih in umazanih pouličnih šem, videli smo letos voziti se po trgu nekak velikomestni 'korso'. Dolga vrsta raznovrstnih z zelenjem, cveticami in slikovitim nakitjem okrašenih voz se je vozilo po trgu, svobodna in vesela razposajenost lepih mask je povzročila obilo smeha in zabave ... Častilci norčavega pusta so se hoteli letos na poseben način, kakor je navaden v južnih mestih, posloviti od zabavnega karnevala.«

Na Postojnskem so konec 19. stoletja in čas pred 1. svetovno vojno zaznamovale liberalno obarvane **meščanske pustne veselice** z maškaradami v plesnih dvoranah in predpustnimi plesi za posebne združbe (zaprte kroge). Najstarejše dozdej znane omembe maškarade v Postojni segajo v leto 1899, ko so Sokoli v Slovenskem narodu vabili na sobotno

maškarado v »gornje prostore hotela Pri ogrski kroni«. Vsakoletna vabila na maškarado je pripravljala za to priložnost posebej sklican odbor v okviru Telovadnega društva Sokol.

V letih, ki so sledila, so maškarade oziroma predpustno veselico pripravljali na pustno nedeljo v prostorih člana društva Frana Paternosta v Narodnem hotelu. Organizacijo takratnega pustovanja je prevzelo Telovadno društvo Sokol, ki je imelo za to priložnost tudi poseben »veselični odsek« za ureditev in okrasitev pustne dvorane na določeno temo. Tako so za maškarado s temo na planinah stene dvorane Narodnega hotela preslikali z gorovji, planinami, slapovi; prostor so okrasili s šopki rož, priskrbeli so konfete, koriandole, čepice, pahljače in drugo. Posebej za to priložnost so natisnili tudi plesne rede, aranžer plesa je skrbel za nemoten potek in izvedbo plesa, za prevoz mask na maškarado pa sta poskrbela »dva omnibusa« iz hotela Pri ogrski kroni in iz Narodnega hotela. Iz zapisnika seje odbora društva Sokol izvemo, da je bila udeležba na maškaradi leta 1906 naravnost ogromna – prvo četvorko je plesalo okoli 50 parov, zadnjo ob 6. uri zjutraj pa še nad 30 parov. Teme maškarad so se običajno menjale vsako leto: *Na planinah* – 1906, *V gozdu* – 1908, *Postojna – mesto v Ameriki* – 1909, *Na Balkanu* – 1913. Iz notice v Slovenskem narodu izvemo, da naj bi bila predpustna maškarada z imenom Postojna – mesto v Ameriki ena najlepših predpustnih zabav v organizaciji Sokola. Dvorana je bila za to priložnost okrašena v smislu modernega ameriškega mesta, prijavljenih je bilo veliko število mask, prisotne pa je obiskal sam Yankee ... Tega leta so za izgradnjo koč na Nanosu prispevali 56 kron, saj se je denar, pridobljen z vstopnino in kaznijo nemaskiranih na sokolskih maškaradah, vlagal v dobrotelne namene. Kakšne so bile takratne pobude za izbor vsakoletne teme, lahko le uganemo; zelo verjetno pa

Pustni korzo v Postojni leta 1906 (Arhiv zg. odd. Notranjskega muzeja Postojna).

je, da je bila tema maškarade leta 1909 Postojna – mesto v Ameriki pogojena s pridobitvijo mestnih pravic dotedanjega trga Postojna in mogoče tudi z obiskom ameriških turistov Postojnske jame, o čemer poroča Slovenski narod februarja leta 1909.

Na maškaradi so praviloma igrali člani postojnskega salonskega orkestra in mešanega zbora, kadar pa so se hoteli člani društva še posebej izkazati, so v goste povabili vojaško godbo c.-kr. pešpolka št. 97 iz Trsta oziroma mornarsko godbo iz Pulja, ki sta igrali tudi na pustnem korzu. Tradicionalnim maškaradam lahko preko takratnega časopisja in zapisnikov TD Sokol sledimo nekako do 1. svetovne vojne, pisni niti ustni viri, ki bi pričali o pustovanju tudi v medvojnem obdobju, niso znani.

Današnji pustni sprevod v Postojni ima tako že kar stoletno tradicijo, saj lahko za njegovega predhodnika štejemo prej omenjeni pustni korzo v Postojni na začetku 20. stoletja.

Po drugi svetovni vojni tradicija pustnega korza nekako potone v pozabo, saj najdemo po postojnskih ulicah le neurejene posamične šeme oziroma gruče ošemljenih posameznikov. Iz kronike Vrtca v Postojni izvemo, da so v letih 1950–55 pripravljali otroško maškarado, odrasli pa so omaškarali pusta in ga na vozu peljali po Postojni. Osnovne šole, vrtci in Zveza prijateljev mladine so do leta 1969 organizirali na pustni torek otroško pustno rajanje s sprevodom po Postojni, kateremu so se pridružile posamične odrasle maske. V turistično prireditev z udeležbo skupin odraslih mask je otroška maškarada s sprevodom prerasla leta 1970, ko se je Zvezi prijateljev mladine Postojna pri organizaciji pridružilo Turistično društvo Postojna (dalje TD Postojna). Pustna povorka, kot jo poznamo danes, obstaja od leta 1977, ko je celotno organizacijo pustovanja prevzelo TD Postojna. V zadnjih treh desetletjih se poleg izrazov pustna povorka oz. sprevod uporabljajo še izrazi tradicionalna pustna povorka, tradicionalna povorka in pustovanje. Poimenovanje povorka kaže na vpliv poveljnega izrazoslovja in na zanimivo dejstvo, da je to poimenovanje že postalo tradicija, saj se je izraz pustna povorka uporabljal tako v oglaševalskih medijih kot tudi v širši javnosti leta 2001.

Pustovanje v Postojni sestavljajo poleg povorke še pustno rajanje s plesom, otroško pustno rajanje in občasno smuk v maskah na Kaliču. Pustna povorka se prireja na pustni torek po glavnih ulicah v središču Postojne z začetkom ob treh popoldan in traja približno eno uro. Po predstavitvi nastopajočih skupin, ki si jo ogleda od dva do pet tisoč gledalcev, je podelitev nagrad najboljšim domačim skupinam. Na povorki sodelujejo domače skupine s Pivškega in gostujoče skupine iz ostalih predelov Slovenije. Med domačimi skupinami niha število udeleženi skupin od šest do štirinajst oziroma od 300 do 600 mask. Med prvimi nastopajočimi skupinami leta 1970 so bili udeleženci iz okoliških vasi Postojne: iz Parij, Slavine, Prestranka in Laz. Do leta 1982 je sodelovalo v mimohodu 20 različnih skupin. Skupine, ki redno sodelujejo na povorki, so poleg omenjenih še Gasilsko društvo Postojna, Postojnska godba, Konjeniški klub Postojna oziroma današnji NUT Zalog, skupine iz Zagorja, Hrašč, Zagona, Predjame, Velikega Otoka, Bukovja, Strmice, Studenega, Hruševja, Rakeka, Cestno podjetje Postojna, KD Podgora, Vzgojni zavod Planina, OŠ A. Globočnika, OŠ M. Vilharja, Vrtec Postojna in morda še katera.

Med gostujočimi skupinami so se Pustnemu društvu iz Cerknice po letu 1991 pridružile pustne skupine iz slovenskega prostora: kurenti s Ptujkega polja, koranti '94 s Ptuja, kurenti iz Okičev, škoromati iz Podgrada, šjme iz Vrbovega (zadnjih 5 let), skupina Jelen iz Ilirske Bistrice z rimsko legijo, Konjeniško društvo Snežnik iz Ilirske Bistrice z rimsko konjenico,

Domača šemska skupina iz Zagona v 70-ih letih na pustnem sprevodu v Postojni (Arhiv TD Postojna).

Domača šemska skupina 'parska golobina' (Parje) na pustni povorki v Postojni, 1993 (Arhiv TD Parski pust).

Domača šemska skupina (Parje) 'koalicijska tehtnica' na pustni povorki v Postojni, 1996. Foto: Magda Peršič (Diateka etnol. odd. Notranjskega muzeja Postojna).

Društvo Lovrenc (Društvo za ljubitelje konj, narave in tradicije) iz Dolenje vasi pri Cerknici s karlovškimi vitezi in Valvasorjevi vitezi iz Dolenje vasi.

Sodelovanje na povorki posamezne skupine prijavijo TD Postojna, ki praviloma objavi razpis za prijavo v javnih medijih en mesec pred prireditvijo. Zaželeno je, da nastopajoče skupine prilože k prijavi opis pustne teme z liki, ki jih bodo v sprevodu predstavili, in okvirno število sodelujočih našelmlencev. Turistično društvo povrne gostujočim skupinam potne stroške, priskrbi toplo malico ter jih obdari z blagovnimi nagradami sponzorjev. Domače skupine nimajo povrnjenih potnih stroškov, sodelujejo pa v zaključnem tekmovanju. Vse sodelujoče domače skupine so nagrajene; prve tri najboljše skupine dobe simbolično denarno nagrado (leta 2001 je znašala 1. nagrada 50.000 tolarjev) in blagovne nagrade pokroviteljev prireditve. Najduhovitejšo oziroma najbolj originalno masko s postojnsko-pivškega področja med nastopajočimi domačimi skupinami izbere tričlanska komisija, ki jo imenuje turistično društvo. TD Postojna si prizadeva, da bi bila pustna povorka na ravni tradicionalne turistične prireditve in da bi v sprevodu sodelovale skupine ali posamezne maske, ki

gojijo bogato slovensko šemsko dediščino in norčavost, kritičnost do lokalnih, državnih in širših družbenih razmer. Poleg tega je namen turističnega društva privabiti skupine, ki bi zaznamovale tipične osebe oziroma dogodke na Postojnskem.

TEMATSKA OPREDELITEV POVORKE

Prvotno so bile sodelujoče maske in skupine v povorki neenotne, posamične, pozneje pa so se posamezne skupine predstavile z določeno temo. Vsebinsko se gostujoče maskirane skupine razlikujejo od domačih šemskih skupin. Gostujoče skupine zaznamuje etnografska vsebina z arhaično tradicionalnimi maskami, medtem ko opredeljuje domače skupine aktualna tematika s kritično naravnanoostjo do lokalnih, državnih in širših družbenih razmer in dogajanj.

Na primeru **lokalne naravnosti** je predstavljala leta 2000 pustna skupina iz Velikega Otoka s temo otoška vojska z ilegalci satiro na dogajanje v Zbirnem centru za begunce v Velikem Otoku tega leta. Podobno se je v devetdesetih letih predstavilo kar nekaj skupin s

Gostujoča šemska skupina iz Cerknice s 'postojnskim zmajem' na povorki v Postojni, 1999.

Foto: Magda Peršič (Diateka etnol. odd. Notranjskega muzeja Postojna).

Domača šemska skupina 'Dobri stari časi' na pustni povorki v Postojni, 1997.

Foto: Magda Peršič (Diateka etnol. odd. Notranjskega muzeja Postojna).

Pustni sprevod v Postojni v devetdesetih letih.

Foto: Magda Peršič (Diateka etnol. odd. Notranjskega muzeja Postojna).

kritično lokalno naravnostjo: tema Kulturni dom v izvedbi Postojnske godbe je opozarjala na desetletje trajajočo obnovo Kulturnega doma v Postojni in na kulturno mrtvilo v mestu nasploh; tema optimizem je pomenila parodijo na najuspešnejše postojnsko podjetje ob koncu osemdesetih let, lopatologi pozimi so predstavljali plužno-smetarske probleme Postojne in okolice, komuna Planina je bila naravnana na Planince in njihovo zavrnitev Don Pierinove komune itd.

Med temami **državnega pomena** je najbolj izstopala *vojaška tematika*: pustna vojaška družba iz vojašnice, alternativna Janševa aviacija, bila je vojna. Takoj za vojaško tematiko se je uvrstila *kritika oblasti* oziroma politično-ekonomskih razmer: anatomija oblasti, dobri stari časi, vstop Slovenije med zvezde ali izstrelitev Slovenije v Evropo, odnos države do kmetov, kmečki turizem, prava cigajnarija, begunci, sporazum Slovenija-Hrvaška, hrvaška pomorska policija, orožje na odpad, denar za kmetijstvo, kmetje skoz stoletja itn. Med **širše družbene teme** lahko umestimo: Kalič in slovenski smučarji, kranjski Janez in viagra, aids, virus HIV – specialna enota, alternativna ambulanta, vpliv medijev na množice, ekologija, pasji azil, HIT N. Gorica in druge.

Za razliko od že omenjenih tematskih vsebin pa poskušajo nekatere domače skupine prikazati izbrano **lokalno posebnost** ali značilnost domačega okolja, predvsem kulturno-zgodovinskega pomena. Tako so se na povorki v zadnjih treh desetletjih predstavili Planinci z Ravbarjevim stolpom in tlačani, Parci s Parsko golobino (paleolitsko najdišče) in parskimi kolinami, Predjamci z Erazmom Predjamskim in predjamskimi hudiči, Zagonci z Betalovim spodmolom (paleolitsko najdišče) in jamskim vlakom, Bistričani z Martinom Krpanom, Zagorci z vodno žago, Konjeniški klub Postojna z oglarji, postojnski osnovnošolci s postojnskim zmajem in Postojnsko jamo ter Torbarjem (izraz za Postojnčana), Gasilsko društvo Postojna z jamskim zmajem (obenem tudi kot satira na razmere v podjetju Postojnska jama), KŠD Laze s kontrabantarji in še s kakšnim spregledanim likom.

Osnovne šole, Vrtec in Vzgojni zavod Planina se največ maskirajo v priljubljene TV junake iz risank (smrkci in Gargamel, Pika nogavička, Janko in Metka, Kremenčkovi, bučmani, telebajski ...), rastlinske in živalske maske (zvončki, pomlad, pomladni metulji) oziroma fantazijske like (pravljичni svet, sanje in fantazija ...). Leta 1995 so v pustnem sprevedu sodelovali tudi učenci iz Šole begunskih otrok v Postojni.

Skupine, ki nastopajo na pustni povorki, predstavljajo združbe vaščanov okoliških krajev oziroma različna društva. Določenim kulturnim ali turističnim društvom je prvenstvena naloga ohranjanje pustne tradicije v domačem kraju. Nekatera od teh društev so se tudi tako poimenovala, npr. Parski pust, Pust Zagorje oziroma Erazem Predjamski. Domačim skupinam pomeni nastop na povorki promocijo društva in s tem domačega kraja. Društvo Parski pust sestavlja 20-članska *fantovska združba* in si prizadeva v pustnih likih prikazati lokalne posebnosti arheološkega oziroma etnografskega izvora. Namen Turističnega društva Erazem Predjamski iz Predjame je predstaviti različne dogodke v zvezi z Erazmom Predjamskim in ima za predstavitev na povorki izdelan lik Erazma Predjamskega, ki bi ga želeli v prihodnosti turistično promovirati tudi na prireditvah v tujini (Erazem Predjamski kot maskota, podobno kot kurenti). Predjamska skupina je *vaška združba*, v kateri sodelujejo tako otroci kot odrasli obeh spolov (od 7. do 53. leta starosti), leta 2001 je bilo maskiranih kar 53 od 86 vaščanov. V skupini ženske enakovredno sodelujejo, saj so bile na začetku devetdesetih let pobudnice maškarade. Skrbijo za pripravo mask in maskiranje, medtem ko

so moški odgovorni za pripravo vozov. Do sedaj so na postojnski pustni povorki sodelovali dvakrat z likom Erazma Predjamskega in obakrat odnesli prvo nagrado. Poleg predstavitve na povorki se vsa leta omaškarajo v različne aktualne like in obišejo bližnje vasi. V postojnskem pustnem sprevedu sodelujejo le z Erazmovim likom, saj jim finančna sredstva ne omogočajo vsakoletne udeležbe. Na pustni povorki v Postojni sodelujejo izključno zaradi promocije, čeprav se jim to s finančnega vidika ne izplača. Finančno bolj donosno je obiskovanje bližnjih vasi, ki navadno traja kar tri dni, od sobote do pustnega torka. Leta 2001 so na pustni povorki sodelovali izključno zaradi promocije turističnega društva, ki so ga registrirali leta 2000.

ZAKLJUČNE UGOTOVITVE

Povorka v Postojni ima značaj turistične prireditve s satirično-komično oziroma groteskno karnevalsko vsebino in folklorno etnografskimi primesmi.

Podobno sta bila na začetku 20. stoletja maškarada in pustni korzo v Postojni prireditvi za promocijo meščanstva in novodobnih meščanskih oblik pustovanja, ki sta bili komično naravnani na takratno aktualno problematiko. Da je bilo bistvo pustnega dogajanja v potrditvi meščanskosti, priča tudi notica v Slovenskem narodu leta 1909, in sicer »da pričakujejo organizatorji na maškaradi tudi okoličane, ki bodo z 'zavidnim očesom' gledali na Postojncane meščane, vseeno pa bodo uživali ugodnosti meščanov.« V tej objavi pritegne našo pozornost še ena zanimiva podrobnost, ki kaže na odprtost relativno zaprte meščanske združbe do vaškega okolja.

Razlika med pustnim korzom v preteklosti in sedanjo pustno povorko v Postojni je v nekakšni zamenjavi vlog sodelujočih: zaprti krog postojnskih meščanov v preteklosti na eni strani v nasprotju z današnjimi prevladujočimi podeželskimi skupinami na pustni povorki na drugi.

Pustna veselica se je na začetku 20. stoletja po dozdej razpoložljivih pisnih virih odvijala dva dni in je vključevala maškarado s plesom ter korzo. Obpustno dogajanje ob koncu stoletja s pustnimi rajanji oziroma plesi v maskah in pustno povorko je bilo v devetdesetih letih prav tako precej živahno, saj so se do sredine devetdesetih let obpustne prireditve odvijale tudi po pet dni v predpustnem času. Po letu 1996 imamo pred pustom le eno pustno rajanje za odrasle – sobotni ples v maskah in otroški pustni karneval. Zadnji dve leti pa je organizirano le še otroško rajanje na pustni torek po tradicionalni pustni povorki brez prireditev za odrasle. V nasprotju z zmanjševanjem organiziranih predpustnih prireditev se večja splošno zanimanje javnosti, kar se odraža tudi v naraščanju števila maskiranih gledalcev povorke v zadnjih letih. Prav tako je tudi bolj prisotno pustno vzdušje, kar je deloma tudi posledica pestre pustne ponudbe zasebnih gostinskih lokalov.

Ustanavljanje društev v devetdesetih letih je v veliki meri pogojeno prav s sodelovanjem na pustni povorki in z ohranjanjem lokalne šemske dediščine. Zanimanje za domače posebnosti pri izboru pustnih likov je podrejeno marketinškemu delovanju društev.

Sodelovanje domačih pustnih skupin in društev pomeni predvsem turistično promocijo posameznih krajev oziroma združb na Postojnskem. V določenem smislu gre prvenstveno za nekakšno potrjevanje oziroma odkrivanje identitete sodelujočih, kar je v nasprotju z

bistvom maskiranja, ki je v prikrievanju oziroma spremembi identitete. Zaključimo lahko, da gre na primeru pustne povorke v Postojni za premišljeno obvladan 'narobe svet' v karnevalsko satirični folklorni preobleki.

VIRI IN LITERATURA

Arhiv Notranjskega muzeja Postojna, kustodiat za zgodovino.

Arhivi Turističnega društva Postojna.

Arhivi Turističnega društva Erazem Predjamski.

Arhivi Turističnega društva Parski pust.

Kronika Vrtca Postojna.

Kuret, N. 1984: Maske slovenskih pokrajin, Ljubljana.

Notranjec, 1905-1909.

Slovenski narod, leto 1899, 1909.

MAGDA PERŠIČ, *CARNIVAL PARADE IN POSTOJNA*

The so-called Carnival promenade, probably influenced by the Carnival tradition of Italian towns, was the predecessor of the present Carnival parade in Postojna. Prior to WWI, the most frequent Carnival events were liberal middle-class parties and masquerades in dance halls, and pre-Carnival festivities for private parties. The oldest sources mentioned these masked events in 1899.

Present-day Carnival parades originated in 1977, when the Postojna Tourist Society took over the organization of Carnival festivities. Participants in the parade are local groups of masks from the Pivško region and guest groups from other parts of Slovenia. There is a marked difference between the two groups: while the guests display archaic, traditional masks, local ones depict current themes which critically portray local circumstances and events, but also those from other parts of Slovenia or the world. Some of the local masks try to personify a specific local peculiarity or characteristic, for instance knight Erazem Predjamski.

Masks are displayed by local village groups or associations. Some of these associations focus on the preservation of the local Carnival tradition, and have therefore been named after certain local features, for instance the Erazem Predjamski Society. Participation in the Postojna Carnival procession promotes individual localities or associations. Having the character of a tourist event with folklore and ethnographic elements, the Carnival parade of Postojna therefore does not essentially differ from other Carnival events in other parts of Slovenia.

KOSTANJEVIŠKA ŠELMA

IRENA ROŽMAN

Raziskava (1996–2002) je pokazala, da sta potek in podoba Šelme, pustnega karnevala, prireditve z elementi ljudskega gledališča in z začetki v 19. stoletju, v veliki meri določena z mrežo medosebnih razmerij tako med samimi člani Perforcenhausa kot med njimi in drugimi krajanji.

The šelma Carnival celebration of Kostanjevica, which contains elements of folk theatre, originated at the beginning of the 19th century. 1996–2002 field work research revealed that the course and the structure of the šelma festivities have largely been shaped by the personal relationship network, be it among the members of the Perforcenhaus Carnival Association, or between the Association and other local residents.

MITSKI ZAČETEK

O začetkih kostanjeviškega pustnega karnevala je malo znanega; s prvimi podrobnejšimi podatki razpolagamo od l. 1954, ko je nastal arhiv Perforcenhausa. Takrat so v okviru kulturnega društva začeli Šelmo bolj profesionalno organizirati, kar velja pripisati tudi dejstvu, da so po 2. svetovni vojni v skladu z novo politično ideologijo gledali na pustovanje kot na »možnost za kulturno zabavo, za razvedrilo delovnih ljudi, ki so po vsakodnevem delu in naporih tega tudi živo potrebni«, s čimer je Perforcenhaus »opravil družbeno koristno delo na področju narodove prosvete in kulture« [Dolenjski list 1956]. Kulturni delavci so pustovanje prepoznavali kot kulturno koristno dejavnost in se pri tem opirali na kategorije »tradicija, pravadna šega«. Vendar se s časovno tako nedoločljivimi kategorijami niso mogli povsem zadovoljiti, zato so člani Perforcenhausa leta 1954 sklenili, da je karneval star že najmanj sto let, to je od leta 1854. O tem je pripovedoval aktivni član:

Zdej mi mamó v tem svojem grbu letnico tisoč osemsto štirinpetdeset. U bistvu tu je, zdej kuk so men povedal NN. pa ti starejši, ne, so do te letnice pršl tale skupina, ki je pol po drugi svetovni vojni tu začela /.../ E, in so pol peršli, de je tut že nekje takrat, naj bi se tu dogajal. Nekje oni pol po svojih dedih in taku naprej, ne, starih mamah, starih očetih, ne, taku de sa nekje perbližen pol neki določel tu letenco, ki naj bi bla, ne.

Domačini o letnici ne dvomijo, še več, sprejeli so jo tudi raziskovalci – etnologi.

Na enake težave naletimo, ko želimo orisati tipologijo in fenomenologijo kostanjeviških pustnih mask v okviru zgodovinske perspektive, saj o tem nimamo zapisov. Najstarejši znani zapis sega v l. 1895 ali 1896. Pisateljica Ilka Vašte je v svojih spominih *Podobe mojega življenja* [1964] opisala pokop kurenta in pustno oblačilo svoje matere (harlekin), ki se je udeležila pustnega rajanja.¹ Po Niku Kuretu naj bi bilo v preteklosti pustovanje preprosto, saj

so nemaskirani »purgarji« po ulicah spremljali svojega vodnika, ki je nosil na kolu nataktnjeno bučo in mu je bilo ime »Schelmenvater«. Buči, v kateri je gorela sveča, so kasneje rekli Šelma in je postala utelešenje oz. prepoznavni znak pustnih norčij v Kostanjevici na Krki. Kuret tudi navaja, da je ime Šelma v Kostanjevico prinesel Čeh J. Ressel, vendar o tem ni pisnih virov, med domačini pa je to splošno sprejeta resnica.²

O kostanjeviški šelmariji so začeli novinarji redno poročati šele po l. 1956. Tega leta je kostanjeviško pustno rajanje opazovala tudi strokovna javnost, kostanjeviški karneval pa je imel nalogo, »da skuša ponoviti ekipi Slovenske akademije znanosti in umetnosti, dalje, Glasbenemu narodopisnemu inštitutu in Etnografskemu muzeju vse tisto, kar se pri nas ponavlja iz roda v rod in kaže živo silo ljudske ustvarjalnosti«. Tako so zapisali v Dolenjskem listu, v katerem so pred letom 1956 raje poročali o pustovanju v Metliki, ki ga je v istem tedniku najprej opisal etnolog Boris Orel.

Narava časopisnihotic je stereotipna in neobčutljiva za spremembe. Po izidu Kuretove monografije *Maske slovenskih pokrajin* [1984] so njegovo besedilo o pustnem dogajanju v Kostanjevici na Krki avtorji (novinarji, etnologi, domačini v glasilu Pustnih novic, seminar-ske naloge) bolj ali manj dobesečno prepisovali [gl. seznam virov in literature]. Zato so časopisne objave lahko le pomožni vir za preučevanje šelmarije, v katerih imajo osrednje mesto tradicionalni elementi kot časovno, socialno in prostorsko statični pojavi, tj. neobčutljivi na spremembe, ki se kažejo v poteku karnevala in opravi šemskih likov. Ti tradicionalni elementi pa niso brez funkcije, v komunikaciji z drugimi (tudi drugimi pustnimi skupinami Slovenije) v njih prepoznamo konstitutivne elemente krajevne identifikacije.

OD PUSTNE NEDELJE DO PEPELNICE

Priprave na šelmovanje

Zadnjih pet desetletij se priprave na šelmarijo začnejo v januarju in postanejo intenzivnejše s približevanjem pusta, tja do same šelmarije. V tem času morajo poskrbeti za tehnično in organizacijsko plat šelmarije, postavitev odra, plakatiranje, sponzorstvo, ozvočenje, pobiranje članarine, pripravo programa (besedila, skeči, glasbene in plesne točke ipd.) in pustnih novic. Domačini izkazujejo podporo šelmariji s prostovoljnimi prispevki, ki jih pobirata izbrana člana Perforcenhauusa. Naloge sodelujočih so razdeljene in določene že vnaprej.

¹ Takole opisuje: »Nekoč me je mama poslala z mlado pomočnico – njeno ime sem že pozabila – gledat pustni sprevod. Stali sva na mostu nad Krko in opazovali sprevod pustnih šem, ki so na nosilih nesle pusta, godle in piskale žalostno koračnico in vmes glasno jokale. Ko je sprevod prišel do srede mostu, pa so se nosila nagnila, maškare so prestrašeno zavrisnile in – 'pust' je zlezel z nosil čez ograjo in padel v globoko Krko. Maškare ob ograji so še glasneje zajokale – jaz pa sem zatulila na vso moč.«

² J. Ressel je bival v samostanu Pleterje in naj bi hodil v Kostanjevico na obisk. N. Kuret ne navaja nobenega vira, ki bi potrdil te domneve.

Pustna nedelja

Budnica

Današnje šelmovanje se začne na pušno nedeljo, zgodaj zjutraj okoli šeste ure. Že nekaj let se godbeniki in odborniki Perforcenhausu zberejo pred Sintičevo hišo, kjer jim postrežejo s flancati ali krofi in čajem. Po okrepčilu se skupaj odpravijo na obhod po kostanjeviškem otoku; godbeniki budijo Kostanjevičane in jim naznanijo začetek pustnih norčij, opravijo nalogo, ki jo je nekoč opravljal bobnar [Kuret 1984]. Med obhodom se ustavijo pri hišah in gostilnah, ki so šelmariji še posebej naklonjeni. Ti jim postrežejo, medtem ko eden od šelmarjev pobira darove in jih spravlja v cekar.

Po obhodu se napotijo v gostilno Kmečki hram na tradicionalni golaž. Različne okoliščine narekujejo, da člani izberejo za pogostitev drugo gostilno.

Ker je šelma postala sestavni del šelmarije šele v začetku osemdesetih, je za okoličane pravi začetek pustnega veseljačenja šele oklic Kurenta na pušno nedeljo popoldan.

Sprevod pustnih šem in oklic Kurenta

Sprevod pustnih šem okoli otoka se začne z oklicem Kurenta, ki se vrši pred Domom kulture. Kurenta okliče kanonik:

Dragi poslušalci,/ ki imate oči kot kahle od peči,/ušesa kot mlinska kolesa,/nos kot paradajzov zos!/Javljam, da jemlje v zakon:/ženin, Jurij Bet, Hrastov sin iz Krakovega doma-/nevesto, Zagojzdo, Gabrovo hči iz Jeršine doma./Komur je znan kak zakonski zadržek,/naj ga pove./Oklicana sta prvič, drugič, tretjič!

Po oklicu pred Domom kulture je na vrsti sprevod po otoku. Na čelu sprevoda hodi oče Šelme, spremlja ga purgergarda, predsednik Perforcenhausu se za njimi pelje v koleslju (nekoč tudi na vozu s kravjo ali volovsko vprego) v spremstvu z drugimi šemami (in ne podpredsedniki, gl. Kuret 1984), za njim hodi kanonik in poje litanije (besedilo je vsako leto drugačno, družbeno aktualno), za kolesljem hodijo drugi člani Perforcenhausu, njim sledijo godba, mažoretke, osnočnošolske maske in drugi.

Nadaljevanje sprevoda so mobilni pustni odri. To so preurejeni avtomobili in traktorji s priklopniki, na katerih so neke vrste gledališki odri z napisi in sceno, v kateri nastopajo pustne maske, ki uprizarjajo krajevno ali državno afero. Vsa ta družčina se pomika po otoku

Pozavnista. Kostanjevica 1996.
Fotografije: Irena Rožman.

Pogostitev po budnici v gostilni Kmečki hram.

proti »tamalem placu«, kjer kanonik še zadnjič zapoje litanije in prebere oklic ter napove občni zbor, na katerem bo lahko vsakdo slišal o svojih in sosedovih grehah. To stori tudi pred vsako gostilno na poti proti »tamalemu placu«. Sledi program s pevsko skupino in humori- stom, točijo pijačo, tam so tudi stojnice. Pustno rajanje se odvija na ulicah in gostilnah in traja navadno do večera.

Z leve proti desni stojita spredaj starosta in oče Šelme.

Predsednik Šelme leta 1996.

Z leve proti desni stojijo žalostna vdova, kanonik in starosta.

Oklic Kurenta pred Domom
kulture.

Plesna točka na občnem zboru na pustomi ponedeljek zvečer.

General.

Pustomi ponedeljek

Baklada

Ob šestih zvečer otroci prižgejo bakle in slovesni sprevod s člani Perforcenhausa krene na obhod otoka. Otroci skandirajo pustomo gesto: »Šelma, Šelma, Šelma, mal!«³ Pred gostilno Kmečki hram jih pogostijo s pijačo. Sprevod se konča pred Domom kulture, kjer Kostanjevičani in okoljčani že nestrpno čakajo na začetek občnega zбора.

Občni zbor /obitunje/

S skandiranjem Šelme (himne) se začne občni zbor z otvoritvenim govorom predsednika Perforcenhausa, ki poudarja svojo veličino in oblast nad vsemi bedaki, ki so prisotni v dvorani. Po prebranem govoru se vrne na svoj prestol – ob njem sedita oče Šelme in purger-general – in čaka na razrešitev svoje funkcije. Začne se program občnega zбора, ki je mešan:

³ Himna se v celoti glasi: »Šelma, Šelma, Šelma-na, /bistri oče Abraham, /naši Kurent je bedak, /mi smo pa vsi glih tak, /mi smo pa vsi glih tak!// Šelma, Šelma, Šelma, Šelma-na, /bistri oče Abraham, /naši Kurent je svetnik, /vsem dekletom pomočnik, /vsem dekletom pomočnik!// Šelma, Šelma, Šelma, Šelma-na, /bistri oče Abraham, /naš mu Kurentu dajmo čast, /ker ima čez nas oblast, /ker ima čez nas oblast!«

Sejanje in oranje na pustni torek.

Prinašalec malice.

ca skečev, novic, plesa in prirejenih skladb, ki zadevajo krajevne afere, prekrške in neljube navade posameznikov. Program traja uro in pol. Gledalci se prepoznavajo v »flavznah«, skečih in skladbah, pred obiranjem niso zaščiteni niti člani Perforcenthausa. Kostanjevičani posebej uživajo v pranju občinskega in kostanjeviškega umazanega perila.

Pustni torek

V torek okoli sedmih zjutraj se pred Šintičevo hišo zberejo medved in njegov gonjač, harmonikar in odbor Perforcenthausa (vendar ne vsi člani). Preden se odpravijo na kostanjeviški otok, obidejo nekaj izbranih hiš, ki jih obiščejo vsako leto. Nato se odpravijo v Kostanjevico. Medved lovi mimoidoče, hoče jih namazati s sajami, pri tem pa ga gonjač navidezno kroti. Gonjač vodi medveda na vrvi, ki jo ima zavezano okoli pasu ali vratu. Minister za finance ima nalogo, da pobira prostovoljne prispevke Kostanjevičanov in mimoidočih. Ustavljajo avtomobile in voznike prosijo za dar.

Ob treh popoldan se začne drugi del torkovega pustnega dogajanja. Na ulice pridejo orač, gonjač živine, sejalec, prinašalec malice in medicinska sestra. Plug vlečejo otroci, orje orač, za njim seje žagovino ali pepel sejalec. Največ smeha vzbujata prinašalec malice in medicinska sestra. Prinašalec malice s starimi lonci, ki jih ima v jerbasu na glavi, se meče po tleh, najraje tam, kjer je največ ljudi. Ko obleži, hitro priteče medicinska sestra, to je v žensko

oblečen moški, ki mu hitro da »infuzijo«, to je žganje ali vino. Oraču se večkrat splaši živina in zvrne plug. Tudi sejanje in oranje spremljajo drugi člani Perforcenhaus.

Pustna sreda – izdelava kurenta in njegov pogreb

Dopoldan se zberejo nekateri člani Perforcenhaus, ki iz slame in starih oblačil naredijo kurenta, mu izberejo ime, ki odseva krajevno ali občinsko afero. Napišejo tudi kurentov testament, ki odseva obrekovanje, obravnava prekrške, neumnosti in razvade posameznikov. V navadi je, da med izdelovanjem kurenta dobijo malico, to je zelje in fižol (jota), ki jo skuhamo v gostilni Kmečki hram. Ko je kurent narejen, iz koruznice in smrekovih vej naredijo še venec, ga položijo v krsto in se podajo na pot po otoku. Na poti obidejo vse kostanjeviške gostilne, s kurentom vred gredo v gostilno, kjer dobijo pijačo, gostje in osebje pa imajo priliko, da pokojnega kurenta pokropijo. Pot se konča pred Domom kulture. Kurenta položijo tu na mrtvaški oder, kjer čaka na svoj pogreb. Ob štirih popoldan kanonik razglasi vsem prisotnim žalostno vest, da je jutraj ta svet zapustil predragi Kurent. Začne se njegova zadnja pot okoli kostanjeviškega otoka. Za njegovo krsto stopa tudi žalostna vdova, ki pretresljivo joka za pokojnikom. V sprevodu je tudi godba, ki izmenično igra žalostinke in vesele koračnice. Pred vsako gostilno kanonik zapoje litanije, medtem pa grobar pred gostilno koplje grob toliko časa, dokler jih gostilničar ne postreže. Velika sramota je, če kurenta pokopljejo pred njegovo gostilno. Predzadnje dejanje se odvija na kostanjeviškem mostu. Tu se prebere kurentov testament in kanonik spet poje litanije. Ob glasnem joku vdove kurenta zažgejo in gorečega vržejo v Krko, medtem pa godba igra žalostinko. Ko kurent in z njim pust odplavata po Krki, purgerji izstrelijo častne salve, godba pa zaigra veselo melodijo, kar je za pogrebce znak, da se je začela vesela sedmina.

KONSTITUTIVNE SESTAVINE ŠELME

Na osnovi preučenega gradiva⁴ je mogoče reči, da so med tipološkimi in fenomenološkimi značilnostmi kostanjeviške šelme najpomembnejša konstitutivna sestavina raznovrstne spremembe, ki jih definira dinamično razmerje med tradicijo in inovacijami.

Analiza gradiva je tudi pokazala, da je kostanjeviški pustni karneval živ in občutljiv družbeni »organizem«, ki ne reagira zgolj na družbene spremembe, temveč je pokazatelj osebnih razmerij aktivnih članov Perforcenhaus. Kostanjeviška šelma tako ni zgolj primer na za preučevanje pustne kulture, temveč pomeni izvrstno izhodišče za preučevanje načina življenja, artikulacijo družbenih sprememb na mikroravni itn. Kostanjeviška šelma odseva splet družinsko-sorodstvenih, generacijskih in drugih razmerij, ki se zunanjemu opazovalcu kažejo kot polarizacija razmerij med aktivnimi in pasivnimi člani Perforcenhaus.⁵ Funkcionalna in strukturna opredelitev teh razmerij, ki se v pustnem času reorganizirajo v novo

⁴ To so film in fotografije iz l. 1996, intervjuji, posneti med letoma 1996 in 2001, časopisne notice o Šelmi od l. 1956 idr.

⁵ Na tem mestu je treba povedati, da so v družbo Perforcenhaus včlanjeni skoraj vsi domačini. Članstvo izkazujejo s prostovoljnimi prispevki, ki jih pobirata dva aktivna člana v predpustnem času.

mrežo socialnih razmerij, pokaže načine, s katerimi se manifestira gregarnost in identifikacija domačinov s šelmarijo. Tako naj bi se s šelmarijo praviloma indentificirali domačinke in domačini, kar so pripovedovalci podkrepili še z okoliščino, da se izseljeni domačini z družinami vračajo domov v času pustnega karnevala in združijo obisk staršev in sorodnikov s pustnim rajanjem, s čimer dajejo šelmariji moralno podporo. Nasprotno pa po ustnem izročilu velja, da aktivni član – domačin po poroki s tujko na njeno željo ne sodeluje več pri šelmariji. Vendar to ni niti edina niti prevladujoča paradigma, ki določa nenehno reorganizacijo pustnih vlog. Pokazalo se je, da so pri tem pomembnejše druge kategorije, največkrat povezane z življenjskimi prehodi, npr. z začetkom študija, služenjem vojaškega roka, poroko, rojstvom otroka, boleznijo, zaposlitvijo ali odselitvijo. Za kulturno in družabno življenje tako navadno poroka veliko bolj prikrajša ženske, ki po rojstvu otroka tudi zaradi patriarhalne delitve dela v gospodinjstvu nimajo več časa za sodelovanje pri šelmariji. Pri pustovanju danes aktivno sodelujejo tudi tisti ljudje, ki včasih kot nosilci posebnih družbenih vlog iz objektivnih razlogov niso mogli.

Z večjo geografsko oddaljenostjo sponzorjev se večja čustvena oddaljenost, ki se kaže tudi v manjši denarni in moralni podpori šelmariji. Tega dejstva so se organizatorji karnevala zavedali, saj so na podlagi geografske oddaljenosti zaprosenih sponzorjev predvideli obseg denarne ali materialne pomoči. Sponzorje so zato praviloma iskali med tistimi občinskimi podjetji, kjer so bili na vodilnih mestih zaposleni domačini.

Socialna mreža aktivnih članov Perforcenhausa odseva vrsto medosebnih stikov z drugimi krajanji, od družinskih, partnerskih, sosedskih do generacijskih. Odločitve posameznikov oz. posameznic, da bodo prekinili sodelovanje pri šelmariji, ima marsikdaj povsem racionalne razloge, npr. bolezen ali razmerje v družini, ko je partner proti zapravljanju denarja ali se s šelmarijo ne more identificirati in jo ima celo za dokaz »divjaštva«. Tako udeležba kot neudeležba pri šelmariji sta vedno pod drobnogledom, ali članov Perforcenhausa ali življenjskega partnerja. Aktivni član Perforcenhausa se tako v pustnih dneh znajde v čustvenem precepu: kakorkoli se odloči, se sankciji ne izogne. Če se šelmarije udeleži, je sankcija omejena na družinski krog; če se je ne udeleži, Perforcenhaus na ponedeljkovem občnem zboru graja njegovo »copatarsko« vedenje.

Informatorji menijo, da bi bilo za družinske, partnerske in krajevne odnose boljše, če žena ne bi nasprotovala moževemu sodelovanju pri šelmariji, da bi mu pogledala skozi prste, da ne bi komentirala njegovega pijančevanja, norčavega obnašanja, štiridnevnega dopusta in ponočevanja. Te »pametne ženske« je po mnenju informatorjev mogoče najti med domačinkami, ki so »s šelmo gor rasle«, manj posluha zanjo naj bi imele primožene ženske, vendar slednje ni pravilo.

ORIS NEKATERIH ZNAČILNOSTI ŠELME

Šelmarija je do neke mere še vedno spontana in improvizirana prireditev z elementi ljudskega gledališča. Na ulicah in v dvorani v bolj ali manj sprotnem animiranem dogajanju aktualizirajo družbene procese, ki se odvijajo na lokalni in nacionalni ravni, in pri tem postavljajo v ospredje občutek lastne zemljepisne in družbene marginalizacije. Ta občutek se na eni strani kaže v njihovem vrednotenju šelmarije, ki je zanje neponovljiva, enkratna kulturna

dediščina, kar podkrepijo z resničnimi ali izmišljenimi okoliščinami, npr. starostjo ali izvirnostjo, in opremljajo s prilastki poganski, arhaični, tradicionalni, avstroogrski ipd., na drugi strani pa v obliki kolektivne frustracije zaradi slabega odziva etnološke strokovne javnosti in lokalnih oblasti. Iz teh okoliščin izvira njihova motivacija za ohranjanje pustne tradicije (in celo njeno izboljšanje s približevanjem tradiciji), ki je iz različnih pobud (možnost samofinanciranja, promocije kraja) povezana še z drugimi turističnimi prireditvami (Kostanjeviška noč, Cvičkarija, Srečanje pustnih skupin Slovenije).

Potreba domačinov po lastni občini, ki so jo včasih imeli, se med drugim kaže tudi v novi funkciji tradicionalnih šemskih likov in uvajanju novih. Leta 1991 so dobile te težnje z »ustavo«, objavljeno v Pustnih novicah, in denarno enoto kostanjem tudi končno podobo. Ustanovljena je bila Turistična kraljevina Kostanjevica, prezidiju Perforčenja (predsednik, oče Šelme, kanonik, guverner banke) so dodali vlado Perforčenja (predsednik vlade, ministri za gospodarstvo, finance, kulturo in promet) in svet podpredsednikov (vanj so vključeni vsi bivši predsedniki).

Preučevanje šelme z vidika socialnih mrež je pokazalo, da na potek, podobo in uspeh pustnega karnevala vpliva vrsta medosebnih razmerij tako med aktivnimi člani Perforčenja kot med njimi in drugimi krajanji. Tako so se razkrili nekateri družbeni mehanizmi, prek katerih Šelma deluje.⁶ Na ta način je bilo mogoče odkriti vzgibe za »nedoslednosti« v obnašanju in opravi šemskih likov. Opremljeni s strokovnim znanjem etnologov – zanje je referenčen Kuretov opis [1984] – člani Perforčenja ugotavljajo, da šemski liki niso »pravilno« oblečeni, kar pripisujejo objektivnim in subjektivnim dejavnikom. S tega vidika je pravzaprav nemogoče govoriti o tipologiji, če si pod tem predstavljamo tradicionalno šemsko opravo, ki se nespremenjena prenaša iz roda v rod. Preučevanje »nedoslednosti, nepravilnosti«, ki jih najdemo v opravi, obnašanju šemskih likov, organizaciji karnevala in pisanju besedil, je pokazalo, da je šelmarija samo do neke mere vnaprej organizirana, saj imata improvizacija in spontanost na vseh ravneh pomembno vlogo.

Tradicionalni pustni liki medved, njegov gonjač, orač, sejalec, prinašalec malice so pglavitni liki promocije kraja. S samostojno Slovenijo se je ponovno oživilo zanimanje za šelmarijo, ki je imela krizno obdobje v sedemdesetih, z njim pa tudi želja in hotenje po boljšem poznavanju mask, njihovi funkciji, izvoru ipd. Nekaterim članom ni pomembno, da je oprava šemskega lika »prava, tradicionalna«, oprava mora ustrezati funkciji šemskega lika, kar je mogoče doseči že z uporabo prepoznavnih atributov šemskega lika, npr. medved je oblečen v kožuh, obut v navadne čevlje, z naličjem ali brez. Naličje samo je lahko tudi neustrezno, npr. naličje volkodlaka.

Informatorji so poudarjali, da se ustvarjalni duh, ki ga zahteva organizacija karnevala, pojavi šele v predpustnem času, saj o pustu ne morejo ustvarjalno razmišljati v poletnem času. Kostanjeviški karneval se vsekakor razlikuje od drugih pustnih karnevalov z močno izraženim turističnim značajem, s katerimi je povezana t. i. karnevalska industrija. Za kostanjeviško večdnevno pustno dogajanje je namreč značilno prepletanje ruralnih in urbanih značilnosti: na eni strani gre za karneval, na drugi so obhodi otroških pustnih skupin po hišah prežitek tradicionalnih obhodov odraslih moških maskirancev v ruralnih okoljih. Enako

⁶ Metoda zbiranja informacij z vprašalnicami je zato pomanjkljiva oz. selektivna. Vzel je zapolnila metoda socialnih mrež, ki se je vzpostavila prek življenjskih zgodb intervjuvanih članov Perforčenja.

velja za dopoldanski obhod medveda: medved in njegovi spremljevalci vsako leto tradicionalno obhodijo izbrane kmečke družine, ki živijo na obrobju Kostanjevice na Krki, ki jih vedno pogostijo in obdarijo.

VIRI IN LITERATURA

- Bogataj, J. in M. Bažato 1994: Človek z masko: od Prekmurja do Benetk. Radovljica.
- Gazvoda, T. 1996: Perforcenhavs je pokazal, kako je treba vladati. V: Dolenjski list 47/8.
- Jerman, V. 1971: Pustna demokracija. V: Antena 7/7, Ljubljana.
- Konfeljca, J. 1965: Šelma, šelma, šelma-ma ...V: Dolenjski list 46/8.
- Kuret, N. 1984: Maske slovenskih pokrajin. Ljubljana.
- Kuret, N. 1989: Praznično leto Slovencev. Prva knjiga. Ljubljana: 11–82.
- Moškon, M. 1958: Pleši, pleši mikocin. V: Dolenjski list 9/8.
- Neznan avtor 1956: Kurentovanje v Kostanjevici. V: Dolenjski list.
- Pavlin, J. in A. Bartelj 1982: Pust okrtal naš vsakdan. V: Dolenjski list 33/8.
- Pavlin, J. 1960: Smejte se, ljudje! V: Dolenjski list 10/8.
- Pavlin, J. 1977: Pust po Dolenjsko. V: Dolenjski list 28/8.
- Pavlin, J. 1979: Kostanjeviški bog Šelma. V: Dolenjski list 30/10 (Priloga 131).
- Pavlin, J. 1979: Pust, pust, krivih ust. V: Dolenjski list 30/9.
- Podgoršek, V. 1987: Ni je hiše v Kostanjevici, ki ne bi dala prispevka za pustno rajanje. V: Delo 29/48.
- Vašte, I. 1964: Podobe mojega življenja. Ljubljana.

IRENA ROŽMAN, *THE ŠELMA OF KOSTANJEVICA*

Mentioned already by nineteenth-century written sources, the *šelma* celebration is traditional in Kostanjevica, a small town on the Krka river. Field research work between 1996 and 2002 revealed that among the typological and phenomenological characteristics of the *šelma* the most important were social changes. These changes illustrate personal relationships between active members of the *Perforcenhaus* Carnival Association, and their lifestyle. Though on a microlevel, the *šelma* celebration aptly reflects social changes.

The research of the *šelma* with the help of the social network method has revealed that the course, the appearance, and the success of this Carnival event were affected by a number of personal relations, be it among the active members of the *Perforcenhaus* association, or between them and other townspeople. The appearance and the behaviour of masked characters change from year to year, which is due to objective as well as subjective factors. If we have in mind »traditional« masks that are handed down to the next generation in their original form, it is very difficult to speak about any typology in connection with the *šelma*. My field research has therefore been designed to reveal social mechanisms through which the *šelma* acts and changes. The basic characteristic of the *šelma* is the fact that to a certain extent it is a spontaneous, improvised event with certain elements of folk theatre.

CERKLJANSKA LAUFARIJA

IVANA LESKOVEC

Za cerkljansko laufarijo, katere izvor ni jasen, so značilna naličja - larfe, izrezljane iz lipovega lesa. Pust, osrednji lik, je kriv za vse, kar je bilo v preteklem letu slabega; zato ga obsodijo na smrt z botam. Obred usmrtitve poteka kot dodelana ljudska igra. Laufarji, organizirani v društvu, si prizadevajo izvesti obred v čimbolj izvirni obliki, torej zavestno skrbijo za ohranjanje tradicije.

The origins of the laufarji masks from the Cerkljansko region are still unknown. The most characteristic feature of these Carnival characters are masks made of linden wood. The central figure in these festivities, the Carnival, is found guilty of everything that was bad in the previous year, and is therefore sentenced to death. The ritual killing takes place in the form of a folk play. The locals depicting the laufarji masks try to stick to the original form of the ritual, carefully preserving local tradition.

Cerkljanski *laufarji*¹ gotovo sodijo med bolj znane pustne šemske like na Slovenskem. Njihova posebnost so naličja - lesene larfe, izrezljane iz lipovega lesa. V tako fiziognomično izdelani obliki niso poznane nikjer drugod na Slovenskem. [Kuret 1984: 379]

O laufarjih ne poznamo nobenih pisnih virov. Niko Kuret se sprašuje, ali ni nemara »laufarija v Cerknem v svojih začetkih import tirolskih naselnikov rudarjev« [Kuret 1984: 380], o katerih pa zgodovinski viri molčijo. Nakazuje podobnosti cerkljanskih laufarjev s šemami na Tirolskem, kjer se tudi imenujejo »Laufer« in kjer prav tako poznajo divjega moža, na las podobnega cerkljanskemu pustu.

Tako kot za ostale pustne šege tudi za *laufarijo* velja, da je to izrazito večplastni pojav, ko se prastare oblike in vsebine skozi čas oplajajo in dobivajo znova in znova novo podobo, ki pa tudi danes še ni dokončna. S spremembo življenjskih razmer in okoliščin tradicionalni kulturni elementi ne izginejo, ampak se prilagodijo in kot taki bogatijo življenje.

ZGODOVINA

Razvoju cerkljanske laufarije lahko sledimo skozi tri obdobja. Ob predpostavki, da so laufarje v naš prostor prinesli nemški naseljenci [prim. Kuret 1984: 380], lahko segajo začetki

¹ V SSKJ in Slovenskem pravopisu 2001 so beseda laufar in izpeljanke zapisane kot lavfar ... V okviru publikacije zapisujejo avtorji s Cerkljanskega in Idrijskega besedo laufar in njene izpeljanke; s kurzivo je označena njena lokalna raba. [op. J. F.]

laufarije v 13. ali 14. stoletje. Pisnih virov o tem žal ni, po ustnih pa so imeli laufarji svojčas na loparju, ki ga nosi **ta loparjev**, izpisano letnico 1871 [prim. Kuret 1984: 382]. Njen pomen oz. vsebina nista jasna. O razvoju in spremembah v tem obdobju ne vemo ničesar.

Z letom 1914 oz. z začetkom prve svetovne vojne se začena drugo obdobje – čas mirovanja oz. usihanja obreda. Ker se zaradi pomanjkanja fantov, ki so bili vpoklicani v vojsko, obred ni izvajal, je počasi tonil v pozabo. Po letu 1918 pa so ga prepovedale italijanske oblasti, ki so zasedle Primorsko. V skladu s svojo potujčevalno politiko so prepovedale uporabo slovenskega jezika v uradih, šolah in v javnosti ter ukinile delovanje vseh slovenskih šol, društev, zadrug itd.; nadzorovale pa so tudi oblike neformalnega druženja. Tako je bila prepovedana tudi laufarija, saj so v njej videle močan narodnostni element in s tem nasprotovanje svoji poitalijančevalski politiki. Namesto tega so skušali vzpodbuditi druge oblike šemljenja in zabavanja v pustnem času. Pojavili so se pustni plesi, na ulicah pa klovni in maskiranci brez prave vsebine. Dokončen udarec je laufarjem prizadejala še 2. svetovna vojna. Cerkno je bilo v letih 1943 do 1945 kar štirikrat bombardirano. V ruševinah in ognju so izginila vsa naličja, obleke in druga oprema laufarjev.

Tretje in doslej zadnje obdobje cerkljanske laufarije pa sledimo od leta 1956 dalje, ko so pustni obred spet oživili. Že leta 1948 je v Cerkno začel namensko prihajati rojak Peter Brelih, po domače Buštinov Peter, ki se je že zgodaj med obema vojnama izselil v Ljubljano. Zdaj je želel ljudi navdušiti za svojo idejo – obnovev laufarije. V ta namen so v okviru Turistično-olepševalnega društva ustanovili laufarski odbor. Vendar so domači navdušenci skupaj s pobudniki od zunaj hitro ugotovili, da od stare, pred 1. svetovno vojno opuščene

V času med obema vojnoma se na Cerkljanskih ulicah pojavljajo fantazijski šemski liki kot skromen nadomestek za prepovedane laufarje. Foto: Franc Peternelj, okoli 1935 (Fototeka MMI - Cerkljanski muzej).

laufarije ni ostalo tako rekoč nič. S pomočjo starejših Cerkljanov, ki so se pustnega obreda še spominjali, so obnovili vse like laufarske družine, njihove obleke, naličja, obudili njihov pomen, njihovo vlogo in njihovo vedenje, spomnili so se mest, kjer so se laufarji zbirali, kako so prihajali v vas, v kakšnem vrstnem redu so se razporedili v sprevod, kakšen je bil ceremo-

Eden redkih zapisov o laufariji. Iz rokopisnega zvezka Petra Breliha
(Arhiv MMI - Cerkljanski muzej).

Prva obnovljena laufarija v Cerknem, 1956 (Fototeka MMI – Cerkljanski muzej).

nial ob obsodbi pusta, kaj so laufarji počeli v predpustnem času, kje in kdo odkoplje bot, kdo in kdaj koleduje itd.² Glavni in najtežji problem pa so bila naličja – lesene larfe, od katerih se ni v Cerknem ohranila niti ena.

Ker v Cerknem ni bilo nikogar, ki bi bil sposoben in pripravljen izdelati larfe, ga je Brelih našel v Ljubljani. Rado Jelinčič, absolvent šole za umetno obrt, je po pripovedovanju oblikoval maske v plastelinu ter jih glede na pripombe domačinov popravljal in spreminjal, dokler niso bile podobne izvornikom. Na osnovi teh »maket« je potem izrezljal še lesena naličja. [Kuret 1984: 381; Jelinčič 1986] Ko so cerkljanski fantje pripravili tudi obleke, je bilo pozimi leta 1956 vse nared za prvo obnovljeno, oživljeno laufarijo. Laufarska družina je tedaj štela 14 mask, kolikor jih je bilo po ustnem izročilu v prvotni laufariji. Enajst naličij je izdelal Rado Jelinčič, dve sta bili iz Ljubljane, ali last samega Petra Breliha ali pa last Etnografskega muzeja.³ Edino larfo, ki ni lesena, ampak je izdelana iz telečje kože – lámant – pa je izdelal Cerkljan Janko Pagon, po domače Monav Janko.

K oživitvi šege in realizaciji obnovljene laufarije je leta 1956 strokovno veliko pripomogel dr. Niko Kuret z Inštituta za slovensko narodopisje SAZU kot tudi sam Inštitut. Ob tem je nastal tudi film *Laufarji v Cerknem* [Brelih 1956]. Naslednje leto so larfe, ki jih je izdelal Rado Jelinčič, ostale v Cerknem, tisti dve pa, ki sta bili iz Ljubljane (ta star in en ta terjast),

² Pri različnih starejših članih laufarske družine so se ohranili maloštevilni rokopisni listi, kjer so zapisana navodila za obnašanje laufarjev, razpored v sprevodu, sezname morebitnih informatorjev itd. Večina teh listov ni podpisana ali datirana. Za nekatere lahko upravičeno trdimo, da so Brelihovi. Te dokumente danes hrani Cerkljanski muzej v fasciklu *Cerkljanska laufarija*.

³ Rado Jelinčič [1986] pravi, da je Peter Brelih že pred drugo svetovno vojno imel v Ljubljani tri larfe, ki so jih ob pustnem času nadevali njegovi otroci in njihovi prijatelji. Podobno navaja tudi Miklavž (Niko) Kuret [1945: 101]. Kuret pa v svoji knjigi [1984] pravi, da je etnografski muzej v Ljubljani takoj po vojni naročil in dobil od starega cerkljanskega rezbarja tri larfe. Le-ta pa je kmalu zatem umrl. Med ljudmi se je do danes ohranilo izročilo, da sta bili prvi upodobljeni maski iz Etnografskega muzeja.

Franc Kobal – rezbar.
Foto: Darjo Tavčar,
2001 (Fototeka MMI
– Cerkljanski muzej).

so laufarji morali vrniti in ostali so brez dveh glavnih likov. Zato so se obrnili na domačina Franca Kobala (roj. 1920), po domače Hramšarjevega Eneta, kajti med ljudmi je še živel spomin, da je njegov ded Blaž Kobal (1855–1940) nekdanje izdeloval larfe. Kobal, ki je že kot otrok v šoli rezbaril in izdeloval jaslice, je zdaj izdelal larfi ta terjastega in ta starega. Vključil se je tudi v laufarsko družino. Fantje in možje, ki so sodelovali v njej, so želeli, da se zbirka mask razširi in da se naredijo še novi liki. Tako so v naslednjih letih nastale nove maske. Večino novih likov so ustvarili do leta 1976, zadnjega, tj. oštirja oz. gostilničarja, pa 1997.⁴

Za Kobala lahko rečemo, da je pravi ljudski umetnik, da je zadnji odmev nekdanjih številnih rezbarjev, ki so v 19. stoletju delovali na Cerkljanskem v povezavi z Idrijo in Poljansko dolino. Naslednika nima. Rezbarsko orodje, ki ga je Kobalu zapustil podobar Franc Peternelj (1883–1951), ne bo prešlo v roke novih mojstrov.

Oštir. Najnovejši lik, laufarski družini se je priključil leta 1997. Foto: Darjo Tavčar, 2001 (Fototeka MMI – Cerkljanski muzej).

⁴ Posameznim likom so v teku časa tudi zamenjali prvotno naličje, kar je razvidno ob primerjavi starejših in novejših fotografij. Ne ujemata se podobi ta bršljanovega ter ta pijanega in ta pjane. Franc Kobal pravi, da je novo naličje ta bršljanovega eno njegovih prvih del. Staro larfo tega lika pa so dali ta smrekovemu – liku, ki so ga na novo ustvarili. Podobno je bilo z naličjem ta pijanega in ta pjane, ki jih prevzame nov lik ta košve. [Prim. Leskovec 1986]

PREDSTAVITEV LIKOV

Cerkljanska laufarska družina šteje danes 25 likov, vendar 26 naličij, saj nosi lik ta koševe dve larfi. Prvi znani opis cerkljanske laufarije [Turnšek 1944: 109–110] navaja samo pet likov (pust, ta star, ta stara, ta terjast, ta bršljanast); enak podatek objavlja tudi Miklavž (Niko) Kuret [1945]. Danes govori ustno izročilo o štirinajstih prvotnih likih laufarije in prav toliko jih je tudi v fotografski dokumentaciji in filmskem zapisu iz leta 1956. Gre za naslednje like: dva **ta terjasta**, **ta star** in **ta stara**, **lamant**, **ta bršljanov**, **ta ličnat**, **ta loparjev**, **ta kožuhov**, **ta krastov**, **ta žaklev**, **gospod** in **gospa** ter seveda **pust**.

Ta terjast naj bi po prastarem izročilu predstavljal duha umrlih prednikov. Danes v sprevedu opravlja vlogo redarja, policista. Njegovo naličje je grozljivo, z velikim nosom in veliko čeljustjo, iz katere štrlijo veliki beli zobje. Obleko ima našito s terjem (ostanki pri tkanju platna), prav tako tudi kapo. V tako oblačilo se maskirajo trije.

Pust je glavna maska v laufarski družini. Larfa ima velik nos, iz ustnih kotov ji štrlita dva merjaščeva čekana. Na glavi ima pokrivalo z dvema rogovoma, obleka pa je našita z mahom. Tehta od 80 do 100 kg. V rokah nosi mlado smrečico in predstavlja zimo.

Ta stâr ima izraz dobrodušnega starčka, ki pa je še ves pri močeh. Na glavi ima širokokrajni klobuk, sicer pa je oblečen v staro nošo. Pri hoji se opira na palico. Ko pa na pustni torek dopoldne laufarji odkopljejo *bot*, s katerim bo prav on pokončal pusta, se nič več ne zmeni ne za palico ne za ta stâro, ampak pazi le še na pusta.

Ta stâra predstavlja utrujeno, zaskrbljeno, vendar umirjeno stârko. V sprevedu hodi skupaj s ta stârim. Iz ust ji štrli en sam zob, v rokah nosi brezovo metlo, s katero pometa okrog pusta, da bi odmedla zimo in vse pregrehe, ki jih le-ta predstavlja.

Lámant ima edini naličje, ki ni narejeno iz lipovega lesa, pač pa iz telečje kože. Predstavlja hudiča. V sprevedu hodi bolj zadaj z lesenimi senenimi vilami v rokah. Z njimi grozi pustu in radovednim obiskovalcem.

Ta mršlánast (bršljanov) ima vesel, nasmejan obraz, saj predstavlja pomlad. Obleko in klobuk ima pošito z bršljanovimi listi, za kar vsako leto porabijo 8 do 10 tisoč svežih lističev. V rokah nosi bršljanovo vejico.

Ta ličnat ima zagorel obraz prikupnega, klenega moža. Lik predstavlja pastirja, zato je tudi oblečen v pastirski plašč iz lubja, obut v lesene cikle, v rokah pa nosi pastirsko palico.

Ta lopárjev predstavlja peka; maska je dobrohotna, mila. Naličje je sivo rjave barve. Oblečen je v bele hlače, srajco in kapo. V rokah nosi lopar z napisoma SMRT PUSTU in datum pustne nedelje oz. torka.

Ta kožúhov nosi dobrodušno zardelo naličje z velikim nosom in močnimi ustnicami. Lik predstavlja pastirja oziroma kmeta – hribovca. Oblečen je v kožuh, na hrbtu pa nosi koš, v katerem ima velik kravji zvonec.

Ta hrástav (krástov) ali **ta smrkov**. Maska simbolizira bolezenske nadloge. Larfa je zelenkaste barve. Po vsem obrazu ima bolezenske izrastke, izpuščaje rdeče-črne barve. V sprevedu hodi spredaj in navadno igra na harmoniko.

Ta žáklev ima veselo, nasmejeno naličje z okroglimi rdečimi lici in velikim debelim nosom. Oblečen je v žakljevino obleko. Simbolizira zadovoljnega kmeta, ki je s poljskimi pridelki napolnil kleti in ga zima nič ne skrbi. Igra na lajno.

Gospod je uglajen lik z umirjeno masko. Predstavlja meščanski sloj v Cerknem. V sprevedu se skupaj z gospo zadržuje bolj zadaj.

Gospa je gospodova spremljevalka. Njena maska izraža prefinjenost, uglajenost, tudi vzvišenost.

Novejši liki, torej tisti, ki so se izoblikovali po letu 1956, pa so: ta pjani in ta pjana, ta smrekov, ta žleht, ta koševa, ta perjev, ta divji, ta slamnati, marjetica in gostilničar.

Ta pján ima hudomušen izraz, ki daje videz pijančka. V sprevedu hodi skupaj s svojo ženo – ta pjano. V njegovo opremo sodi steklenica z žganjem ali vinom.

Maska **ta pjáne** izraža jezo, tudi hudobijo. Je škrbasta in škilasta. V sprevedu nespreno lovi svojega moža in ga kroti z valjarjem za testo, vendar ga tudi skupaj pijeta.

Ta smrékov predstavlja pustovega brata. Larfa ima dobrodušen, miren izraz. Obleko ima pošito s smrekovimi vejicami. Po pustovi smrti nosi njegovo smrečico.

Maska **ta žlèht** izraža hudobneža, škodoželjneža s škilastimi očmi in zapotegnjenimi ustnicami. Šepa. Opira se na palico, s katero tudi podi otroke. Nosi nahrbtnik, na katerem je obešen prekajen prašičji rep ali parkelj.

Ta kôševa – masko nosi ena oseba, predstavlja pa dve figuri. Maska **babe** izraža ogorčenje in napor zaradi bremena, ki ga nosi v košu na hrbtu, tj. pijanega moža. Naličje babe ni izvotljeno, ampak ga človek, ki je oblečen v to masko, nosi v rokah. **Dedec** v košu pa predstavlja moža, ki se ga je tako nalezal, da ne more domov; pijano kinka z glavo in se smeje babi, ki ga nosi.

Ta pérjev – maska je posnetek domačina, p. d. Kurnškega Janeza, ki je bil neke vrste vaški posebnež. Vsa njegova obleka in pokrivalo sta oblepljena s kurjim perjem.

Ta divji – naličje ima zelo grozljiv, a istočasno prestrašen izraz. Na glavi ima razkuštrane dolge lase, oblečen pa je v živalske kože. Ker se boji ljudi, hodi na koncu laufarskega spreveda.

Ta slámnati ima majhen, nasmejan, hudomušen obraz. Obleko ima našito s slamo in le-ta predstavlja pravo slamnato streho, lik sam pa simbolizira to obrt na Cerkljanskem.

Marjética je mlajši lik v laufarski družini. V sprevedu hodi v paru s ta bršljanovim, saj tudi ona simbolizira pomlad. Ima prijeten smejoč obraz, zelena obleka pa je vsa posuta s cvetovi marjetic.

Oštír je dobrovoljna, nasmejana maska. Oblečen je v opravo gostilničarja s predpasnikom in štefanom vina, ki ga dobrohotno ponuja naokrog.

Po pomenu in pričevalnosti lahko like umestimo v dve skupini:

- tiste, ki so po svojem izvoru najstarejši in pripadajo arhaičnim maskam, in
- tiste, ki simbolizirajo družbo, njeno slojevitost (obrtniki, kmetje, meščani) ter značajske lastnosti, tudi slabosti posameznih slojev (pijančevanje).

Informacija o pomenu šege in njenih protagonistih je bila današnjim nosilcem uradno posredovana v času obnove obreda v petdesetih letih 20. stoletja. Pomen likov je oživil Niko Kuret, interpretacija pa se do današnjih dni obnavlja in ohranja v nespremenjeni obliki.

Skozi čas so se laufarji v nekaterih primerih odzivali tudi na aktualna dogajanja v širši družbi. V laufarsko družino so vključevali like iz političnega ali družbenega življenja. Upodobili so npr. novi dinar in ga poosebili; v času razpada Jugoslavije so upodobili karikiran lik srbskega vojaka itd. Laufarsko družino so poskušali razširiti tudi z otroškimi liki, zato so v spreved vključili malega ta bršljanovega z enako vlogo in naličjem, kot jo ima odrasli lik. Ta

poskus sicer ni uspel, a vendar se v zadnjih letih izredno množijo mali laufarji, ki nastopajo zunaj uradne laufarije odraslih. Starši sami izdelajo otrokom obleke iz materialov, podobnih originalnim, naličja pa iz kartona, papirja ipd. Seveda gre pri tem za odklon od osnovnega koncepta laufarije, saj mali laufarji posnemajo le funkcijo posameznih likov, nikakor pa ne celotnega programa. Sam pojav kaže na velik pomen laufarije v zavesti oz. zaznavanju prebivalcev Cerkljanskega.

Ugotovimo lahko, da se je po letu 1956 laufarska družina sicer spreminjala in se predvsem razširila, vendar le z liki, ki spadajo v njen osnovni repertoar. Ob najstarejših arhaičnih maskah in ob tistih, ki predstavljajo posamezne družbene plasti oz. poklicne skupine, so tu še liki, ki prikazujejo nerodnosti, napake in slabe lastnosti posameznikov ali skupin prebivalstva v domačem prostoru in okolju.

PUSTNI OBRED

Osrednji lik cerkljanske laufarije je pust, ki simbolizira zimo in je tudi kriv za vse, kar se je v preteklem letu v Cerknem in okolici slabega, neumnega ali nespametnega zgodilo. Za vse slabosti in napake je obsojen na smrt z *botam* (drvarski bat).

Motiv, da je »pust kriv vsega«, se pojavlja v skoraj vseh naših šemskih šegah te vrste, v cerkljanski laufariji pa je izredno učinkovito in dosledno izdelan. Vse se odvija po točno določenem scenariju, ki se v obliki ustnega izročila prenaša iz roda v rod; priče smo pravi ljudski igri. Danes so vir za ohranjanje avtentične podobe procesa zapisi oz. navodila Nika Kureta, ki temeljijo na informacijah Petra Breliha in nekaterih drugih Cerkljanov in jih v svojem arhivu hranijo tudi laufarji. [Prim. Kuret 1984: 380–381]

Glavno dogajanje je na pustno nedeljo, ko sodnik cesarsko-kraljeve sodnije pustu pred zbranim občinstvom prebere obtožnico – kalamon. Pust večkrat pobegne in se s tem skuša izogniti procesu, a ga ta terjasti vedno znova najdejo. Po končanem zborovanju ga priprejo do torca, ko mu bodo dokončno izrekli kazen. Na pustni torek dopoldne laufarji odkopljejo bot, popoldne pa gredo ponovno v sprevodu na glavno prizorišče. Pusta tokrat spoznajo za krivega. Kazen se glasi: »Smrt z bôtam!« Usmrtitev izvrši ta star. Obsodba je sestavljena in

Glavni dogodek (obsodba in usmrtitev pusta) se odvija pred ljudsko množico kot ljudska igra.
Foto: Darjo Tavčar, 2000
(Fototeka MMI – Cerkljanski muzej).

Obsodba je v
cerkljanskem narečju
(Arhiv MMI -
Cerkljanski muzej).

U A P T U O Ž N C A

Pa začnma !
Te uapruožen nej stuop naprej !

Zdej pa le pauej žagau si ? (Odgovori advokat) NAŠ !
Škuoda dej na ! Kaku tje imje ? (odgovori advokat) PUST !
Kaku se pa pišoš ? (Odgovori advokat) NAMEST !
A taku pust na mest ! A tebe de bom jest pustu namest ? Ka se je tlkaj ldi
zbralu na kop n usi te tuožije.
Kulk imaš šteuilka žuleu ? (Odgovori adokat) 22 CUOL.
A imaš tut kešnu kurje uči (odgovor advokata) UABENGA !
Se sem je zdilu, de nimaš beuih uči, kas tače zgajneu !
As uskejnen ? (Advokat odgovarja) MORBIT, GUISNU PA NI .
As morbit anrhar ? (Nastopa advokat) Nezaposlen je .
A taku, tačih pa inama por nam dast. Čudnu de nis šou kam pa suit. Zavu sjemu
tulk cajta des use tela lumparje zgajneu.

Braue laufari, še uids de ste mi porpelal te prajga kasla, prou ta je tejš
kau mogu plačet za use grihe kar ih je blu narjenih nat prejšnga pusta
da zdej. Le kuot se je ta lump useh lumpau uos te cajt patikau? Aj bi
morbit kuot gar na lun, al pa še kuot deli u nebjesih. Kar taku ~~maše~~ som
npa šje, gar n dal. Ulan je bi gar na uorh Babe, litas pa kot kaže je prehitu
use zahodne in wahodne astronaute (pa damaču rešenu : Drješkaus, ~~Čajčan,~~
Šiparš) ka se kot uatrac ženeje, de be bli te prej na lun, pa tut če ta
špas kajt kašta. Se bi lahka s tem zaprauljenem dnarem narjedu neč kulk
nauih šul, šptilau n bi lahku nafutrau na stu taužnte lačnih ldi pa usem
soutu, de pa na getarua še nat dnara, ka gre za puše n kanuone, tu pa use
za tu kadu bo te prej med taušičm.

Zdej je tu, na bo nam ušou ne. Nakuhsu ih je kar preci. Najbelj mu pa zamjern
de dila akus tiste grihe n de sa na teh grihah uči, de dila nauu n še nauu,
še hujš grihe.

Sadit ga bo triba n tu pa naglm pastapku, nkukor ga na norma dorgač, kaj
danc še taka nauada, de se use dila na nagla, tut paragrafe n ustauu...

Ki tej prjelu, des šou glih zdej ta starmu sadniku rjebra štit. A ga nia
še ulan dast preglejštou, ka smu no pa želuccu računau. Tut za tu boš
usdgauarjeu ! Ki, as zatu mislu de na boš uabsuojen. Še zatu boš usdgauarjeu,
ka se moren jest s taba to berišt, ka nima benga cajta.

Še imate ki za pordit je še cajt, če ne boma pa kar nat začjetka začjel.
(Zagovornik bi rad nekaj ugovarjal, pa mu sodnik ne da časa, ker je nestrpen
in že kar jesen na obsojenca, zato samo nekaj zamrma in da znak, da se
s sodbo lahko začne).

Kot sm še djau s lune poršu nazaj kat ni blu za bit. Še useglih na morem
nastapit kaku s da nje poršu šes se paslužu kaljendra idoračga UNIVERZAL
podjetja, ka je litas bres lune. Fouhnu je tačih kamjedij, kaku se boje rih-
tate naše ženje n mažje... če na boje uidl kadaj prasce saklat n pa dabru
predat. Use bo naruohe, sama zguba bo. Ja, taku je, ka ldje na pamišje za
naprej, ki use zarat lune lahku rata: zejje, ripa, mesu m pa usa ta druga
cisau se lahk fordjerba. Še droua se boje cisale gar u peč, ka ih bo kešnu
pasikau glih takrat ka bo mlaj al pa mlada luna.

prebrana v starem cerkljanskem narečju. Po eksekuciji laufarji pusta odpeljejo v kako gostil-
no na pare, nekdam pa so ga odpeljali neznano kam in nihče jim ni smel slediti. Pred tem pa
laufarji zaplešejo obredni ples *ta kapcinarsko*, ki jo sestavljata menjaje se veseli del - polka in
žalostinka, ko se vsi valjajo po tleh.

Podobno kot danes, toda z mnogo obsežnejšimi pripravami na sam pustni dan, je
potekalo pustovanje tudi v preteklosti. Zelo nazorno lahko ovrednotimo današnje pusto-
vanje, če ga primerjamo s tistim iz leta 1956, ohranjenim na filmskem zapisu - Lavfarji v
Cerknem [Breljih 1956], saj so takrat izpeljali laufarijo na način kot nikoli kasneje. Na osnovi
ustnega izročila so rekonstruirali vse faze dogajanj v predpustnem času, na pustno nedeljo
in pustni torek pa tudi na pepelnico.

Lahko trdimo, da je danes v času pred pustom predvsem mnogo manj veseljačenja, da
je sam proces obsodbe pusta precej bolj dodelan in da se je popolnoma pozabilo oz. opusti-
lo vse dogajanje na pepelnično sredo - tj. vlečenje ploha in sežiganje slamnatega moža.

Koledovanje.
Gospodinja sprejme
laufarje v hišo.
Foto: Darjo Tavčar,
2000 (Fototeka MMI
– Cerkljanski muzej).

Samo prizorišče dogajanja je v cerkljanski laufariji ostalo nespremenjeno. Laufarija je domena Cerknega in Cerkljanov. Okoliške cerkljanske vasi pa laufarji obiščejo v predpuštnem času, ker tam koledujejo ali – kot so nekdaj rekli – »berejo cvirna«. Namesto sukanca (cvirna) danes nabirajo klobase, prekajena rebra, svinjske parklje in repe ter domače žganje. Še zmeraj pa laufarji z vsako gospodinjjo, ki jih sprejme in obdari, zaplešejo ples za dobro letino oz. »de be bla ripa bel debjela«.

Osrednji prostor dogajanja v samem Cerknem ostaja *plac* – glavni trg kot prostor s povezovalno, združevalno funkcijo. Tam se zbere publika in tam se zgodi obsodba z usmrtitvijo.

Nosilec šemske tradicije ostaja fantovska skupnost, le organiziranost je danes sodobnejša. Fantje so najprej delovali v okviru Turistično-olepševalnega društva Cerkno, kasneje pa so ustanovili Društvo Laufarija, v okviru katerega se družijo in organizirajo vsakoletno pustovanje. Laufarji imajo danes v svojih vrstah tudi ženske, da jim pomagajo pri delu in se tudi šemijo. Društvo si predvsem prizadeva, da ohranjajo obred v čimbolj izvorni obliki, da obnavljajo obleke in naličja, predvsem pa skrbijo za podučevanje svojih novih članov. Preden postanejo »pravi« laufarji, gredo skozi proces izobraževanja in priučitve, da bi laufarija ostala taka, kot je bila nekdaj. To pomeni, da društvo zavestno skrbi za ohranjanje tradicije.

Larfe, obleke in pripomočki niso bili nikdar last posameznika ali družine, pač pa so bili »njihova«, tj. laufarska skupna last. Po ustnem izročilu so laufarji nekdaj posedovali celo posest in svojo hišo, kjer so hranili opremo in se pripravljali na obred. Danes tega žal nimajo.

ZAKLJUČEK

Leta 1956 obnovljena laufarija je Cerkljanom pomenila močan identifikacijski dejavnik, tako na ravni širšega prostora kot na osebni ravni. In tudi danes je pomen laufarije zelo velik, kajti prireditev se ni skomercializirala oz. skarnevalizirala, čeprav je z leti dobila precejšen turistični pomen. Ohranila se je v sorazmerno izvirnem stanju.

Prvonaagrajena
fotografija v okviru
natečaja Pustna
maska 1996.

Foto: Darjo Tavčar,
1995 (Fototeka MMI
- Cerkljanski muzej).

Laufarija ima močno vlogo kot oblika združevanja in zabave za tiste, ki jo ustvarjajo. Obenem je v Cerknem sinonim za pustovanje, laufarji pa za pustne šeme. Tako v Cerknem skorajda ne poznajo drugačnega šemljenja, npr. šemljenja s sodobnimi maskami. Za večino Cerkljanov je bistvo pustovanja v spremljanju laufarskega sprevoda in obsodbe pusta.

V medijskem pogledu je *laufarija* bila in je še vedno prodorna. O cerkljanskih laufarjih je že veliko napisanega, a gre večinoma za priložnostne članke, reportaže; obsežneje in predvsem strokovno pa so laufarji predstavljeni le v Kuretovi knjigi *Maske slovenskih pokrajin* [1984]. Posnetih je bilo tudi več filmov, različnih po pristopu in strokovnosti: *Lavfarji v Cerknem* [Breljih 1956], *Ti si kriv* [Sintič 1961], *De be bla ripa bel debjela* [Verbič 1980].

Laufarji imajo danes svoj predstavitveni prospekt v slovenskem in angleškem jeziku, izdanih je bilo več razglednic s posameznimi liki ali celotno laufarsko družino; leta 1997 je Pošta Slovenije izdala spominsko ovojnico ter dve znamki in dve maksimum karti z likom pusta in ta terjastega. Zelo odmeven je v slovenskem prostoru postal bienalni fotografski natečaj v organizaciji Foto kluba Cerkno in Cerkljanskega muzeja na temo »pustna maska«, ki poteka od leta 1996 naprej. Poleg različnih kategorij fotografskih izdelkov vsakič nagradijo tudi tistega z motivom cerkljanskih laufarjev. Izdelek ostane v stalni zbirki Cerkljanskega muzeja.

VIRI, LITERATURA IN FILMOGRAFIJA

Breljih, P. 1956: *Lavfarji v Cerknem*. Film. Besedilo: Niko Kuret; scenarij in režija: Peter Breljih; fotografija: Boris Breljih; proizvodnja: Inštitut za slovensko narodopisje SAZU; 16 mm, črnobeli, nemi; 240 m.

Jelinčič, R. 1986: *Laufarji ob rob*. Primorske novice, 4. februar.

Križnar, N. 1997 (ur.): *Etnološki film med tradicijo in vizijo*. ZRC SAZU, Ljubljana.

Kuret, M. 1945: *Pustne šeme na Cerkljanskem*. *Etnolog* 17, Ljubljana: 101.

Kuret, N. 1984: *Maske slovenskih pokrajin*. Ljubljana.

Lavfarji v Cerknem 1997: V: Podobe znanosti 4, ZRC SAZU, Ljubljana.

Leskovec, I. 1986: Oris zgodovine razvoja cerkljanske laufarije. Primorska srečanja 63: 244–246.

Sintič, Z. 1961: Ti si kriv. Film. Produkcija: Viba film Ljubljana, 1961; scenarij: Zvone Sintič in Mirče Šušmelj; režija: Zvone Sintič; kamera: Viki Pogačar; glasba: Mojmir Sepe; besedilo: Janez Menart; montaža: Ivo Lehpamer: 35 mm, barvni, zvočni, 285 m.

Turnšek, M. 1944: Pod vernim krovom. 2. knjiga, Ljubljana

Verbič, B. 1980: De be bla ripa bel debjela. Film. Produkcija: Božan Verbič, Cerkno, 1980; scenarij, režija, kamera, montaža: Božan Verbič; super 8 mm, barvni, zvočni, 28 min.

IVANA LESKOVEC, THE *LAUFARJI* FROM CERKNO

The *laufarji* from Cerkno are among the best-known Slovene masks. Their specific characteristics are wooden face masks, carved from linden wood. These masks with features so similar to human features are unique in Slovenia.

Since there are no known written sources on the *laufarji* masks it is uncertain how, from where, and when they had come to Slovenia. There are three periods in the development of the *laufarji* Carnival festivities. Until 1914 the only known data on these masks is the fact that they had already existed before WWI. The beginning of the First World War also denotes the beginning of the disintegration of this Carnival event. It completely died out during the Italian occupation between the two wars. All the *laufarji* masks and equipment have literally vanished in the fire and brimstone of the Second World War. Supervised by Niko Kuret and the Institute for Slovenian Ethnology of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, the custom was revived in 1956 and has been practiced, and even growing, ever since.

The *laufarji* from Cerkno now depict twenty-five characters. The first source on these masks mentions only five, while the oral sources speak about fourteen original masks; fourteen is the number of characters preserved on film in 1956. These characters can be classified in two groups: the oldest, archaic masks (depicting Old Man and Old Woman, for instance), and those that symbolize the society, its social classes (Farmer, Gentleman and Lady, Innkeeper, etc.), and their character traits (the Drunken Man and the Drunken Woman).

The custom has not changed much. The motif of the Carnival's responsibility for everything that happened in the previous year has been extremely elaborated in the *laufarija* custom from Cerkno. The whole event takes place according to an exact script. The Carnival, symbolizing winter and all the misfortunes that befell the locals in the previous year, is sentenced to death.

Beside providing entertainment, the *laufarija* custom has a strong linking role for those who recreate it from year to year. In Cerkno, it also denotes the Carnival, and the *laufarji* masks are a synonym for Carnival masks.

GRAPARJI IZ IDRRIJE

MIRJAM GNEZDA

V prispevku avtorica predstavi zgodovino pustovanj v Idriji; posebno pozornost pa posveti pustni prireditvi Kravneval, ki jo v mestu od leta 1997 dalje organizira Kulturno pustno društvo Grapa.

The paper examines the history of Carnival festivities in Idrija, focusing especially on the Kravneval. This event, organized by the Grapa Carnival Society, was first prepared in 1997.

O (NE)TRADICIJI PUSTOVANJA IN MASKIRANJA V IDRRIJI

O pustovanju in maskiranju v Idriji ni veliko podatkov. Niko Kuret v knjigi Praznično leto Slovencev omenja praznovanje pusta v Spodnji Idriji in pravi, da »norijo v maskarah dandanes večinoma otroci. V skupinah hodijo od hiše do hiše, vmes kričijo in razsajajo. Odrasli so prirejali Pustov pogreb. Kakor drugod so pri tem jokali in godli. Nazadnje so Pusta zažgali in ga vrgli z mostu v vodo.« [Kuret 1989: 57]

V Idriji naj bi bilo v pustnem času vedno veselo [Božič 1936: 55]. Praznovalo se je cel teden, predvsem z dobro jedačo in pijačo, o čemer priča šaljiva pesmica, ki jo starejši ljudje znajo še danes: »Pr'šla je, pr'šla je/ towsta nedile./ lan' s'm biv špeha set./ litas pa zile.« (Prišla je, prišla je tolsta nedelja, lani sem bil špeha sit, letos pa zelja.) Po pripovedovanju je bilo šemljenje vedno prepuščeno iznajdljivosti posameznikov. Otroci so se oblekli v prevelike obleke in hodili po hišah; govoriti niso smeli, da jih ne bi prepoznali. V dar so dobivali krofe, bonbone, pozneje celo denar. Tudi odrasli *so hodili v maskare*; v manjših skupinah so obiskovali domove in bili običajno pogoščeni. Moški so se našemili v ženske in obratno. *Larfe* (maske) so si največkrat izdelali sami iz papirja; po lesenem kalupu narejenih mask iz papirja, ki jih je še v času Avstro-Ogrske izdeloval fotograf Franc Ciniburk [Kuret 1984: 340], se danes ne spominja nihče več. Gorazd Makarovič⁴ pa opisuje lesen model za izdelovanje klejanih in pobarvanih mask iz platna ali usnja, ki ga je v začetku 20. stoletja naredil Johan Lipovšček s Pečin nad Slapom ob Idrijci.

Do prve svetovne vojne so bile edina organizirana oblika pustovanja veselice s harmonikarjem po številnih gostilnah (npr. pr' Šepetavcu). Priljubljeni so bili pustni plesi pr' Didiču, kjer je igrala godba v živo. Gostilničarji, trgovci in mesarji so imeli plesne prireditve zaprtega tipa. Za pusta je bilo na mizi svinjsko meso, manjkati ni smela ocvirkovca. Na pustni torek je ob 23. uri zazvonilo, kar je pomenilo, da se je začel post. Vso hrano so umaknili in z njo počakali do četrтка (*ta mal pust*), ko so jo spet smeli zaužiti. Na ta dan so

imeli upokojenci svojo veselico v gostilni pr' Kavčiču. Na pepelnico so pusta iz cunj naložili na voz in ga s konji ter v spremstvu pogrebcev peljali okoli Idrije, nakar so ga z mostu vrgli v reko Idrijco. Jana Svetličič v odgovoru na Kuretov vprašalnik (1983) poroča, da je v času do italijanske okupacije skupina maškar na pepelnično sredo iskala Pusta po vseh gostilnah in trgovinah v mestu. Pri tem so uporabljali *lantirno*, ptičjo kletko z gorečimi svečami. Pusta seveda niso našli, a povsod so jim morali dati vsaj vina. Zvečer so *vlačili ploh* fantu ali dekletu, ki mu je spodletela poroka. Po drugi svetovni vojni so Pusta, oblečenega v rudarja, zažigali.

V času italijanske oblasti je bilo maskiranje strogo prepovedano. Znana je anekdota o idrijskem posebnežu Nacetu Logarju - Čikujacmanu, ki mu je italijanski vojak ob srečanju ukazal: »Metti giu la maska!« (»Snemi masko!«, op. M. G.) Omenjeni pa mu je odgovoril: »Io sono naturale!« (»Tak sem!«, op. M. G.) Po drugi svetovni vojni je bilo pustovanje sprva skromno; pozneje so zabave za svoje zaposlene prirejala posamezna podjetja, za zabavo otrok pa je skrbel vrtec. Z leti se je obnovila tradicija pustnih plesov v hotelu Ydria (nekdanji hotel Didič, kasneje Nanos, op. M. G.). Ker je hotel od leta 1992 uradno zaprt, je njegovo vlogo na družabnem področju konec devetdesetih let prevzela Modra dvorana, kjer je bilo organiziranih nekaj zabavnih prireditev, med njimi tudi pustna rajanja. Zadnja leta pa se mladi in nekoliko manj mladi ob tej priložnosti zberejo v diskoteki Columbus; večina med njimi je našemljenih.

KDO SO GRAPARJI?

Gráparji ali *Grápárji* so prebivalci soseske Grapa v jugozahodnem predelu Idrije. Odlikujeta jih velika medsebojna povezanost in družabnost, ki ju lahko zasledimo le še v mestnem predelu Zavila. Kulturno pustno društvo Grapa (v nadaljevanju KPD Grapa ali Graparji) šteje danes okrog 65 članov, večinoma srednje generacije, vedno več je tudi mladih. Od leta 1997 v Idriji društvo organizira pustno prireditev *Kravneval*. Njen pobudnik in hkrati predsednik društva je Miran Pišlar.

Maskota Graparjev je **krava**, ki je upodobljena v njihovem emblemu in na praporju. Z njo se je pustovanje v začetku osemdesetih let 20. stoletja pravzaprav začelo.

Kravo je po mestnih ulicah spremljala celotna graparska zasedba, ki je takrat štela okoli 20 ljudi, in je v sprevod pritegnila veliko število domačinov. Kravi so se pridružili še: **osel**, **prašič**, **štorklja**, **gosenica**, orjaški **zmaj**, ki je bruhal ogenj, ter več različnih prevoznih sredstev. Velik problem je pomenil prostor za njihovo shranjevanje, saj so garaže in podstrešja Graparjev sčasoma postale pretesne. To je bil glavni vzrok, da so karneval po letu 1985 opustili.

Prebivalci Idrije so več let zaman čakali na pustni sprevod iz Grape, edini pustni dogodek v mestu. Pred petimi leti se je pustni odbor ponovno sestal in obudil svojo dejavnost. Leta 1999 so za svoj prispevek k ohranjanju pustne tradicije, promociji mesta in skrbi za razgibano družabno življenje Idrijčanov prejeli nagrado Občine Idrija. Velikega pomena so od takrat dalje vsako leto pridobljena sponzorska sredstva, saj sami na prireditvi nikoli ne pobirajo vstopnine, društvena članarina pa še zdaleč ne pokriva vseh stroškov. Edino plačilo za vložen trud je *popustovšna* – veselica za vse aktivne člane.

Graparski Kravneval, 1985. [Lastnik Miran Pišlar.]

GRAPARSKI KRAVNEVAL (1997–2002)

Društvo Grapa priredi Kravneval na pustno soboto in ga ponovi na pustni torek popoldne v središču Idrije. Gre za nekakšno ljudsko igro, katere glavni namen je zabava. Vsaka sodelujoča *maskara* ima določeno vlogo. Čeprav dobi gledalec vtis, da dogajanje poteka spontano, je scenarij napisan vnaprej, moderator prireditve pa je hkrati tudi njegov režiser. Čas med posameznimi točkami zapolnjuje glasba, ki jo člani Pihalnega orkestra rudarjev Idrija in harmonikar izvajajo v živo ali predvajajo po zvočniku. Vsebina igre ima za vodilo idejo, ki je največkrat vzeta iz družbenega in političnega življenja v mestu v preteklem letu. Ideja je vedno jasna in razumljiva domačinom. Kritika ni nikoli osebno žaljiva, temveč hudomušna in dobronamerna. Prostor je načrtno izbran in ustreza vsebini igre.

Graparji delujejo kot homogena celota, vendar je skupina, ki jo predstavljajo, socialno oz. profesionalno notranje diferencirana. Maske in kostumi so vsako leto novi, prav tako je na novo izdelanih nekaj prevoznih sredstev in rekvizitov pustovanja. Slednje terja velike priprave in sodelovanje mnogih članov društva. Nekatere pomembnejše vloge (župan s soprogo, duhovnik) in nekatere manj pomembne, predvsem skupinske (*knapi*, cestni delavci), se pojavljajo skoraj vsako leto. Večina Graparjev, med njimi je dobra tretjina žensk, je nerazpoznavno maskiranih, tako da gledalci ugibajo prave nosilce mask. Njihovo vedenje ni agresivno. Stalna spremljevalca dogajanja sta **krava** in **osel**. Graparji v pustnem času ne koledujejo niti ne uprizorijo pokopa Pusta. Obiskovalci prireditve so vedno deležni pustnih dobrot, npr. krofov, *habance* (vrsta zvite ocirkove potice) in žgane pijače, ki jih prispevajo sponzorji; včasih lahko tudi aktivno sodelujejo v igri (npr. ogledi prizorišča, možnost fotografiranja, nagradno žrebanje itd.). Celotna prireditev je vizualno dokumentirana; spremljajo jo tudi lokalni novinarji.

MOTIVI KRAVNEVALOV

1997 – Vzdrževanje mestnih ulic v središču Idrije

8. februarja 1997 so Graparji prvič pripravili organizirano prireditev, katere cilj je bil popraviti dotrajane cestne površine v središču mesta. V pustni skupini je sodelovalo pet delavcev cestnega podjetja in dva policaja, ki sta skrbela za red in varnost. Prireditev na pustni torek 11. februarja se je udeležilo mnogo več obiskovalcev, dogajanje pa je povezoval moderator.

Vzdrževanje mestnih ulic. Idrija 1997.

Foto: Marjan Kurtanjek.

Vzdrževanje mestnih ulic. Idrija 1997.

Foto: Marjan Kurtanjek.

1998 – Terme St. Barbara v mestnem parku

21. in 24. februarja so Graparji v mestnem parku postavili Terme St. Barbara. Ime je bilo vzeto iz popularne nadaljevanke *Santa Barbara*, njihova lokacija pa je aplicirala na nekdanjo idrijsko cerkev sv. Barbare, ki je bila ob koncu druge svetovne vojne bombardirana in v začetku petdesetih let porušena. Pustna skupina je bila mnogo večja v primerjavi s prejšnjim letom, saj so v njej sodelovali: zdraviliški delavci in gostje, donatorji, misija Obalne straže, duhovnik z ministrantoma itd. Publika je bila deležna gostinske ponudbe term – pustnih krofov in zimskega sladoleada; otroci so bili vključeni v dogajanje (vožnja z gumijastim čolnom, imenovanim Sinji galeb, po ribniku, ples makarena). V igri je sodeloval Pust – lutka, ki so jo večkrat resili pred utopitvijo v ribniku.

1999 – Odprtje nove obrtne cone in Šepetavcovega rova na parkirišču pri gostilni Soča

Na parkirišču pred gostilno Soča so 13. in 16. februarja odprli novo obrtno cono in Šepetavcov rov. Prireditev je kritizirala razvoj malega gospodarstva in turizma v mestu, vsebinsko pa se je opirala na zgodovinska dejstva. Župan je prebral otvoritveni govor, v katerem je izpostavil pomembnejše dogodke v preteklem letu. Obrtniki (*Kliklarce, žničarica, šuštar, šlogarca ...*) so imeli določene statične pozicije, medtem ko so se *fatolik*, komunski redar, dacar, *knapi* in *bergmandle* gibali prosto po prizorišču.

2000 – Posvetitev cerkve sv. Barbare na Podrekarjevem (sicer Mestnem) trgu

Vsebina in lokacija prireditve 4. in 7. marca sta bili aktualni in premišljeno izbrani. Na Mestnem trgu, preimenovanem v Podrekarjev trg (po arhitektu Borisu Podrecci, ki je izdelal načrt prenove trga, op. M. G.), so posvetili cerkev sv. Barbare.

Pustna skupina je bila zelo diferencirana: ladja Columbus z Miškom, Kolumbom in mornarji; Farrbus s škofom Tomažem Drenom, varnostnika, ministranta; Marjanova limuzina s predsednikom Kučanom in njegovo soprogo Štefko; zapravljičček z županom in njegovo soprogo, arhitekt Podrecca, Vipavka; ekipa plinifikatorjev, rejverjev, *knapov*, *bergmandlc* itd. V skupini sta bila opazna lika nekdanjih idrijskih posebnežev, Mici Mikševa in Marjan Čar - Gioio (izg. Džojó, op. M. G.). Premierno so predvajali *Graparsko himno*.

Posvetitev cerkve
sv. Barbare na
Podrekarjevem trgu.
Idrija 2000.
[Arhiv Mestnega
muzeja Idrija.]

2001 – Graparska ohcet na Trgu sv. Ahacija

Graparska ohcet je potekala 23., 24. in 27. februarja na Trgu sv. Ahacija v starem mestnem jedru. Vanjo so vključili ženitovanjske šege in navade: postavljanje mlajev, šranjanje, posip mladoporočencev z rižem, metanje nevestinega šopka, prevoz bale, prihod šeškarjev z darili, šaljive igre idr. Prireditev se je začela v petek popoldne s postavljanjem mlajev, nadaljevala v soboto s poroko in končala v torek z ločitvijo.

Pustno skupino so sestavljali: graparska nevesta Ubožica Siromak in ameriški ženin Frenk Dolar Bogatin, poročni prič – krava in osel, svatje, šeškarji, duhovnik z ministrantom, varnostnika, Amerikanec s klobukom, župan s soprogo, Kingstoni, Oberkrajnerji itd.

2002 – Klekljarske dirke

Klekljarske dirke 9. in 12. februarja so bile parodija na vsakoletni idrijski Čipkarski festival, katerega nadaljnja usoda v danem trenutku še ni bila jasna. Začele so se na otvori-

Klekljarske dirke. Idrija 2002.
[Arhiv Mestnega muzeja Idrija.]

Klekljarske dirke. Idrija 2002.
[Arhiv Mestnega muzeja Idrija.]

Klekljarske dirke. Idrija 2002.
[Arhiv Mestnega muzeja Idrija.]

tvenem prostoru pred Čipkarsko šolo, od koder se je sprevod idrijske godbe na pihala in *mažoritkov* odpravil na Trg sv. Ahacija. Strokovni del prireditve – tekmovanje v klekljanju – je potekal na dveh *mobi bulah*, sodelovale pa so domačinke in gostje: Holandke, Hrvatice, Italijanka in Bine iz Labinj. V zabavnem delu so se predstavili: folklorna skupina Tine Režanc, Cigani in Natalija Verboten. Častna gostja je bila Jovanka Broz, ki se je pripeljala v črni limuzini, in v zahvalo dobila dolgo pričakovani klekljani prt.

POMEN KRAVNEVALOV ZA IDRILJO

Po daljši prekinitvi organiziranih pustnih prireditev v Idriji od srede osemdesetih let 20. stoletja do leta 1997 je graparški Kravneval izredno hitro pridobil svojo publiko. V nekaj letih je postal že skoraj sinonim za praznovanje pusta v mestu. Graparji so tisti »glas ljudstva«, ki ga je med letom moč slišati za gostilniškimi šanki, v pustnem času pa mu je dana možnost, da postane javen in mu tega nihče ne zameri. Iz etnološkega zornega kota je najpomembnejše kronološko beleženje pomembnih družbenih in političnih dogodkov čez

celo leto, ki ne ostanejo zapisani le na papirju, temveč jih Graparji ob tej priložnosti tudi v živo uprizorijo. Vključevanje idrijskega govora, idrijskih simbolov (idrijska zastava, cerkev sv. Barbare, *bergmandlc, knapi*) in nekdanjih mestnih posebnosti (Mici Mikševa, Gioio) ima izobraževalno funkcijo za mlajše generacije ter tako prispeva k ohranjanju zgodovinskega spomina. Vizualna podoba graparskih mask je mešanica mestnih in vaških kulturnih elementov ter vzorcev načina življenja. Med slednjimi izstopata krava in osel, medtem ko uporaba motornih vozil in delavsko-obrtniški značaj skupinskih mask predstavljajo (malo)meščanski živelj. Pri tem je bil spoj tradicionalnosti in sodobnosti, geografske zaprtosti Idrije in njene dojemljivosti za spremembe na začetku tretjega tisočletja najboljše karikiran v Graparski ohceti leta 2001.

Poleg zabavne in satirične funkcije ima KPD Grapa tudi socialno (družbeno) funkcijo – spodbuja namreč združevanje mestnih predelov in Idrijčanov nasploh. Na podlagi organiziranja pustne prireditve se je oblikovala nova identifikacija prebivalcev soseske, ki se kaže ob različnih priložnostih (npr. praznovanje 1. maja). Grapa tako konkurira že skoraj pregovorno dejavni soseski Zavila, ki se pred leti ni povezala z namenom, da bi se organizirale večje prireditve, temveč iz potrebe po boljšem poznavanju sosedov in skupni realizaciji načrtov. Po številu obiskovalcev graparski Kravneval že dosega cerkljansko lavfarijo.

INFORMATORJI

Marija Kerševan, roj. 1913, upokojenka, Idrija; Ciril Koler, roj. 1940, upokojenec, Idrija; Miran Pišlar, roj. 1960, obrtnik, Idrija.

LITERATURA

- Božič, L. 1936: Naš idrijski kot, Ljubljana: 54–55.
 Kuret, N. 1984: Maske slovenskih pokrajin, Ljubljana.
 Kuret, N. 1989: Praznično leto Slovencev, 1. knjiga, Ljubljana.
 Makarovič, G. 1981: Slovenska ljudska umetnost, Ljubljana.

MIRJAM GNEZDA, *THE GRAPARJI FROM IDRJA*

According to oral sources the Carnival period has always been a time of merrymaking in Idrija. Until the First World War the only Carnival events were parties with polka music in numerous taverns. The celebration, marked especially by good wine and festive dishes, took the whole week. Very popular were the Carnival dances at the Didič hotel. During Italian occupation masquerading was strictly forbidden. After WWII Carnival celebrations became more modest. Carnival parties for employees were organized by different companies; children celebrated the Carnival in their kindergartens. At the end of the 1990's, traditional

Carnival dances at the Ydria hotel (former Hotel Didič, later Hotel Nanos) was taken over by the Blue Hall, which also prepared other Carnival festivities. In recent years the young, usually wearing masks, gather at the Columbus discotheque.

Since 1977 the *Grapa* (mountain gorge) *Carnival Cultural Society* organizes a yearly event named *Kravneval*. The society has sixty-five members, most of whom are middle-aged, but the number of the young is on the increase. The society mascot is the cow. At the beginning of the 1980's the Carnival started with the cow, but the event soon died out. The cow's walk along the town streets was accompanied by the whole membership of the *Grapa* Society (about twenty members at the time).

The *Grapa* Society organizes the *Kravneval* every Carnival Saturday, repeating it in the center of Idrija on the Shrove Tuesday afternoon. The event is designed as a folk play whose main objection is to entertain. Its contents, very familiar to the locals, usually refers to social and political events from the town life of the previous year. Mildly critical, it is never offensive, but roguish and well-meaning.

In due time the *Kravneval* has become a synonym for Carnival events in Idrija. The *Grapa* members are »the voice of the people,« during the year heard only in bars. In Carnival time it becomes public, and nobody objects. Of special ethnological relevance is the chronological record of important events from the previous year; these events have not only been written on paper, but are reenacted »live« by the *Grapa* group. The *Grapa* masks display a mixture of urban and rural cultural elements. Especially prominent are the cow and the donkey. Some of the participants in the procession use motor vehicles, others depict the middle-class of Idrija, others still its workers and tradesmen.

PUST V TRSTU IN OKOLICI NA PRELOMU DVEH STOLETIJ

PETER RUSTJA

Od srede 19. stoletja dalje so pustovanja v Trstu in na Tržaškem Slovencev in Italijanom pomenila priložnost poudariti etnično in politično pripadnost in dokazati vitalnost svoje skupnosti.

Since the middle of the 19th century Carnival festivities in Trieste, Italy have represented an opportunity for both Slovenes and Italians to manifest their ethnic adherence and political orientation, and therefore manifest the vitality of their communities.

MASKIRANE SKUPNOSTI

Utrjevanje mestne in meščanske identitete je v avstrijskem Trstu sovpadalo z nacionalnim bojem, ki se je pojavljal na različnih ravneh vsakdanjega življenja in je segel tudi v pustni čas. Paralelna »pustna politika« Slovencev in Italijanov je bila v etnično mešanem Trstu po eni strani priložnost za združevanje, po drugi pa za razmejevanje, poudarjanje etnične in politične pripadnosti ter za dokazovanje vitalnosti tam živečih skupnosti. Pomen predpustnih zabav v Trstu ob koncu 19. stoletja lahko razberemo iz časopisnega poročila *Slovenci 1. krat v tržaškem gledišču* o prvem slovenskem plesu v mestnem središču leta 1880, ki se ga je udeležilo nad 400 parov [Edinost, 4. 2. 1880]:

Vtis te prve veselice je zmagovalen, tudi v italijanskih krogih se je te dni močno govorilo o Slovencih in njihovem napredku, in da so nekateri krogi prenapetežev celo nekoliko poparjeni, temu je dokaz tudi to, da tisti one stranke kar molče ob enej vkljub temu prav važni dogodki.

Naj bode ta dogodek zabilježen v častno kroniko našega naroda, nastopki mu morajo biti gotovo prav dobri.

Poročilo o plesu, objavljeno na prvi strani *Edinosti*, ponazarja, da je bil ples pomemben del moderne urbane kulture [Rustja 1997: 66–72].

Priranje plesov je društvom pomenilo zelo dober vir za financiranje lastne dejavnosti. Izdatki za okrasitev dvorane in za godbo so se iz leta v leto večali, hkrati pa sta naraščala tudi obisk in čisti dobiček plesov. Sam »veliki ples« je prinesel v društvene blagajne več dobička kot vse druge veselice skupaj. Iz vabil razberemo, da so zlasti člani Tržaškega Sokola poskrbeli za bogate plesne večere: stalna točka vsakega plesa je bil namreč nastop skupine plesalcev, ki so plesali slovanske plese.¹

¹ Na vabilu za veliki ples leta 1883 piše, da »pred polnočjo bode plesali udje Tržaškega Sokola, v lične družbeni opravi z plesalkami v različnih narodnih nošah narodni ples kolo, katerega izvršitev je iz posebne uljudnosti prevzelo društvo Tržaški Sokol«. Leta 1897 so v Rossetiju zaplesali ob kolu tudi češko besedo.

V tem času se je v Trstu pojavil tudi zanimiv plesni priročnik *Slovenski plesalec*, ki ga je napisal tržaški plesni učitelj Ivan Umek [1893]. Priročnik (ponatis 1904) in nekateri ohranjeni plesni redi nudijo vpogled v tedanjo plesno dogajanje.

Ples se je začel ob osmih zvečer in trajal pozno v noč, »veliki plesi« pa so se končali ob petih zjutraj. Plesni red je predvideval dva dela z odmorom za kulturni program, npr. nastop pevskega društva. Ples se je začel s polko in zaključil z brzopolko. Plesni spored so sestavljali navadni (valček, mazurka, škotska, štajerska, brzopolka, polka francaise) in sestavljeni plesi (lanciers, četvorka, kotiljon, kolo). V Trstu so posebej navdušeno plesali sestavljen ples *slovan*, prvič izveden 28. 11. 1891 v dvorani Mally. Aranžer Ivan Umek ga je v *Modernem plesalcu* predstavil z besedami:

Med te (sestavljene plesse) sem uvrstil tudi poskus novega plesa Slovan, koji naj bi se udomačil v naših narodnih družbah, kajti to mi bode, ker mi toliko leži na srcu razvoj narodnega življa, v ponos in prepričanje, da sem vendar po svoji moči priložil kamenček zgradbi naše narodne naobrazbe. [Umek 1904: 3]

Poleg plesov Delavskega podpornega društva je v pustnem času največ obiskovalcev pritegnila maškarada Tržaškega Sokola. Do otvoritve Narodnega doma so slovenska društva vse pustne prireditve prirejala v najetih tržaških dvoranah in gledališčih, kjer so se odvijali tudi plesi italijanskih društev.

Pustni plesi v Narodnem domu

Narodni dom v samem mestnem središču je dal tudi pustovanju tržaških Slovencev novega zagona. *Edinost* 8. 3. 1905 poroča o prvi maškaradi v lastnih prostorih, pisec se posebej veseli dejstva, da so Slovenci svoje »predpustne prireditve postavili na domača tla in na domač vzduh«. Novi prostori so pomenili novost v pustovanjih tržaških Slovencev, a hkrati se je razcvetela tudi tradicionalna oblika Sokolovih maškarad in tradicija »velikih plesov« Delavskega podpornega društva.

Dočim so nam na sedaj boljših in plodnejših tleh vzklike nove dehteče in raznobojne cvetke, je pa na drugi strani tudi stara tradicija ne samo obdržala svojo moč, ampak je še pridobila na svoji vabljenosti in magični veličini. Tradicionalna »Sokolova Maskarada«, ki je tekom let poleg »velikega plesa« Delal. Podpornega društva malone jedina reprezentantinja predpustne tradicije tržaškega Slovanstva, in ki se je vzlic vsem oviram in neugodnim razmer, znala ohraniti kakor taka - se je letos z enim energičnim zaletom povspela do nepričakovane veličine: glede udeležbe in glede animiranosti.

Pustni liki so bili, kakor poroča pisec, vzeti iz življenja in narave, predstavljali pa so razne narode, slovanske in neslovanske.

Črnooka Grkinja se je šetala roko v roki s hladno Tirolko; gladka vodna Nimfa se je nežno poigravala s snežno belim golobčkom; Gornje-štajerska je bila v intimnih pogovorih s ciganko /.../ zastopnik večstoletne historične kotorske mornarske institucije (diven kostim) je v temnem objemu drčal po dvorani s ponosno Bošnjakinjo, pravi simbol dobrega sosedstva med obema pokrajinama; za njima je drvila ruska plesalka, kakor da jo je hotela opozoriti: saj sem jaz glavarica velike slovanske rodbine. Tudi naše dram. društvo je doposlalo lepo skupino karakterističnih kostumov; preljubek je bil prizor, ko je nagajivi Amor zbijal svoje nevarne šale s krasno cvetličarko; Španjska plesalka se ni kar nič branila korenjaških kranjskih

fantov, dočim so pogumni mornarki kar ugajali drzni skoki skokonogih klovnov; na živih kretnjah Karmena je bilo videti, kako se počuti v tako izborni družbi ...

Posebej je pisec članka izpostavil ruske Žide, o katerih pravi, da so bili vsem skupaj v zabavo in nadlego in da so restavracijo in kavarno vznemirjali z znano židovsko »kupčijsko nadležnostjo«. Pisec ugotavlja, da so bili ljudje na Sokolovi maškaradi tolerantni in so radi odpuščali vse »židovske čednosti«, kljub dogodkom v Rusiji in Kišinjevu so bili Židje dobrodošli in »viharno« pozdravljeni gostje.

Pust tako ni pomenil le plesišča, polnega estetskih mask, marveč tudi priložnost za politično izpoved panslavizma in bolj ali manj prikritega antisemitizma. O pustu so se, kot je ugotovil časnikiar *Edinosti*, sprostiti raznovrstni ekstremi.

Na italijanskih plesih so se v tem času pojavljale maske, ki so bolj ali manj odkrito predstavljale italijanske simbole. Uspešnica so bile starorimske maske in sprevodi, saj je bilo treba »italijanski Trst« zagotoviti tudi v pustnem času.

Kljub temu je bil pust v Trstu tudi trenutek oddiha, v katerem je zavladala fantazija plesalcev. Dne 12. 2. 1907 v *Edinosti* poročajo o plesalcih v duhovitih kostumih.

Sokolova maskarada je vspela v vsakem oziru tako izborna, da se »Sokol« lahko ponaša žnjo. Fino, izbrano občinstvo je napolnjevalo dvorano. Blestele so v električni svetlobi krasne toalete, obrazi so žareli v čistem predpustnem veselju /.../

Kdor je z galerije opazoval ta živahni hrup, to slikovito mešanico bleščočih kostumov, ta si je mislil, da gleda pod seboj cvetličnjak s samimi bujnocvetočimi, pestrimi tropičnimi cvetlicami. Bila je v celoti krasna harmonija barv. V posameznostih nas je izlasti ljubo iznenadil krasen, lepo rumen in črno pisan lastovičar, ki je priletel kljub mrazu iz Nabrežine – kakor so nam pravili. Prinesel je s sabo lepo zalogo dobrih dovtipov in židane volje, da je vsakdo imel nekoliko od tega, kdor se je z njim srečal. Dalje nas je vnela in ogrela – to se bo zdelo paradoksnost, čeprav ni – zima. Kakor sneg bel kostum, ravnatak klobuk in na klobuku zelene borove vejice – čez vse pa bel, prozoren pajčolan, ki je bil kakor z ivjem potresen. To je bila poezija borovega gozda po zimi.

Seveda pa niso smeli izostati predstavniki narodov, med njimi zlasti slovanskih.

Splošno zanimanje je vzbujala tudi španska kolonija. Slikoviti Španci in dražestne Španke so s svojo vročo južno krvjo, s svojimi brzimi nogami in s svojimi rožljajočimi tamburini prinesli živahnost v vso družbo. Prav lep in pristno japonski kostum je pokazal, da tudi Hrvatice se razumejo popolnoma na japonsko umetnost. Bil je res nekaj umetniškega. Bile so zastopane tudi slovenske in hrvatske narodne noše. Občudovali smo staroslovensko avbo, divili smo se šarenosti hrvatske narodne noše. Bebeji, pierotje, med njimi ciganke, priprosta hišnja s »štaberlom« v roki – kdo bi jih vse naštel?

Zlato obdobje sokolskih maškarad je prekinila prva svetovna vojna. O prvi pustni prireditvi po vojni je na kratko poročala *Edinost* 10. 2. 1920.

Ples tržaškega Sokola minule sobote je uspel najlepše. Udeležba povoljna – treba je uvaževati, da so bile onega večera predpustne prireditve na raznih krajih – razpoloženje izvrstno. Tudi ta prireditev nas je uverila, kako neupravičeno je bilo tisto malodušje, ki se je lotevalo mnogih po zaključku lanske pustne sezone. /.../ Pri tem nas še uvažuje o okolnosti, da živimo za sedaj še v izrednih razmerah – otežujočih naše delo – ki pa odpadejo, ko se vrnejo normalne razmere, pa naj že sklenejo v Parizu tako ali tako.

Predpustno razpoloženje med Slovenci v Trstu je odsevalo okoliščine, v katerih se je narodna skupnost znašla po letu 1918. Na koncu pustne sezone 1920 so v *Edinosti* (20. 2.

1920) ponovno načeli vprašanje pustnih plesnih prireditev v okviru celostnega oživljanja kulturnega delovanja. V naslednjem poročilu lahko med drugim razberemo tudi novo etnično avtoidentifikacijsko kategorijo, jugoslovanstvo.

Predpustno dobo so zaključili Jugoslovani kaj živahno. Morda bo oporekal kdo, če trdimo, da se smemo radovati nad tem, ker je tudi v tem tolažilen znak, da nas dogodki niso zrušili. Res je: časi so resni, in se ne zde primerni za razveseljevanje. Toda na drugi strani je treba uvaževati dejstvo, da so časi taki, da naravnost moramo s socialnim življenjem, z združevanjem – pa bilo to tudi na veselicah – dajati znake od sebe, da smo še dobrih nad in trdne vere, da tudi ostanemo tu in da se bomo uveljavljali na vseh poljih.

Istega leta so v italijanskih časopisih skoraj evforična poročila o italijanskih plesih, med katerimi je najbolj odmeval ples nacionalistične organizacije Lega Nazionale,² na katerem so nastopile baletke mestnega gledališča Verdi s točko »Trionfo del tricolore« (Triumf trobojnice). Na plesu je bila nagrajena maska, ki je imela na obleko prišitih kar 339 italijanskih trobojnic.

V povojnem času so tako slovenski kot italijanski prireditelji pustnih veselic poudarjali, da je maska neobvezna za udeležbo na pustni prireditvi, saj ekonomske razmere niso dovoljevale razkošnih mask.

Leta 1920 so fašisti požgali tržaški Narodni dom.

PUSTNE PRIREDITVE V ČASU PO 1. SVETOVNI VOJNI

Pustne prireditve so se v dvajsetih letih odvijale predvsem v okoliških gostilnah oziroma manjših dvoranh. Izkupiček plesov je bil izrecno namenjen za potrebe narodnega dela, ki je bilo zaradi političnih okoliščin otežkočeno. V vabilu na pustni ples leta 1923, to je nekaj mesecev po fašističnem prevzemu oblasti, piše:

»Šolsko društvo«, podružnica pri sv. Ivanu, priredi v nedeljo in na pustni torek plesni venček v prid otroškemu vrtcu v Narodnem domu pri sv. Ivanu. – Vsakemu je dobro znano, da so stroški naših otroških vrtcev ogromni in da jih je treba pokrivati z nabiranjem prispevkov. Zato naj se vsak Slovan zaveda, da je njegova dolžnost, da prispeva v ta namen po svoji moči.

Tega leta je svoj ples priredila tudi šentjakobska čitalnica, škedenjska čitalnica pa je izkupiček pustnega plesa namenila nakupu novih knjig. Pogoji za pustno norenje so se sčasoma poslabšali in pustno razpoloženje je upadalo. *Edinost* je na pustni torek leta 1928, tik pred dokončno ukinitvijo lista, objavila članek »Kurentov dan«:

Danes je zadnji dan pustnega časa. Danes je krona pusta: pustni torek! Še enkrat bodo zagnali mladi in po mladostnem veselju hrepeneči stari svoje veselje, dal najhujši dir – potem pa bo spet mir; resnost bo legla na obraze današnjih pustnih šem, vrgli bodo z obraza svoje krinke, v kolikor človek sploh kdaj vrže krinko s svojega obraza!

Kakšno je bilo letošnje pustno življenje v mestu in na deželi? Najznačilnejši znak pusta so pač dandanes – plesi, navadni ali maškeradni. Kakor ostala leta, tako je tudi letos naša dežela zaplesala v pustnem času.

² Organizacija je odigrala od same ustanovitve leta 1891 pomembno vlogo v raznarodovalni politiki tako na Tržaškem kot v Istri.

Udeležba pri plesih pa je bila po deželi na splošno letos zelo pičila in radi tega je bilo tudi na splošno letos manj plesov kot lani. Vzroki pičle udeležbe so pač jasni. Ljudje so postali treznejši; spoznali so, da ni zapravljati denarja za takšno sorto zabav. /.../

Danes je pustni torek, danes bo še zadnjič, še najmočnejše zavalovelo veselje in bo ples in bo godba in bo marsikaj. V idilični domači družini dežele pa bo večje veselje otrokom in vsem družinskim članom kup krofov na mizi, kup »fanceljnov«, tako dobrih in mehkih kot jih zna speči samo pridno dekle. /.../

Odidi pust, odidi, da nas ne bo glava bolela!

PUSTNE PRIREDITVE V ČASU PO 2. SVETOVNI VOJNI

Obdobje po 2. svetovni vojni je prineslo v Trst ne le anglo-ameriško vojaško upravo, ampak tudi nov zagon za praznovanje pusta. V časopisnih poročilih v prvih povojnih letih so prevladovali poudarki, da je pust predvsem zabava za otroke, ki se znajo zabavati tudi z nezahtevnimi in poceni maskami. Ponovno je zaživela tudi slovenska pustna tradicija v mestu: zlasti »meščanski« časopisi, npr. *Demokracija*, so poudarjali potrebo po takem načinu združevanja in družabnosti.

Med prireditelji je bila tudi Slovenska demokratska zveza (SDZ), ki je na pustni ples 26. 2. 1952 vabila *dostojne maske*. Pustni ples je vseboval vrsto značilnosti iz zlatega obdobja pustnih praznovanj, organizatorji so poskrbeli za češko besedo, kolo, četvorko in bogat bife po zmernih cenah. V poročilu *Demokracije* lahko poleg razlogov za take zabave razberemo tudi kritiko na račun organizatorjev, ki je prihajala iz levičarskih krogov.

Plesa so se udeležili številni naši tržaški pristaši in prijatelji, pa mnogo Nabrežincev, Bazovcev in Križanov je bilo med nami. Demokratičnemu razpoloženju večera je dajala prepričljiv videz delavska obleka, ki se je lepo skladala z meščanskim smokingom in preprosta ženska volnena obleka, ki se je dostojno odražala med večernimi toaletami in dekolteji. Tak razvoj nove slovenske tržaške družabnosti po tolikih letih fašističnega tlačenja ne gre v račun našim kominformistom. Saj to je razumljivo in značilno!

/.../ V postnem času bomo pa razmišljali o slepoti nekaterih naših italijanskih someščanov, ki bi hoteli izbrisati z zemljevida tržaške Slovence z malenkostnim odrekanjem dovoljenja za posluževanje raznih mestnih dvoran /.../ Pa tudi to je značilen dokaz dva ali celo tritisočletne kulturnosti.

Slovensko dobrodelno društvo (SDD) je prirejalo pustne plese za otroke in društvene podpornike. Na plesu, ki so ga pripravile predvsem matere otrok, so bili pustni liki raznoliki. *Demokracija* poroča 29. 2. 1952:

Imeli, smo priliko, da smo videli ljubke krinolinke, razigrane ciganke, sanjave vile, brhke Mehikanke, vesele Benečanke, uslužne sobarice, /.../

Med dečki je prevladoval seveda pustolovski duh modernega časa – ameriški cow-boy s številnimi pištolami in ogromnimi ostrogami. Seveda ni manjkalo bogatih princev, dobro vzgojenih pažev in huronskih Indijancev.

Pred vsemi pa so prednjačile po svoji prirojeni ljubkosti gojenke baletne šole SDD /.../ ko so dokazovale na parketu svojo sposobnost pri izvajanju domačih in tujih plesov.

Društvo je pripravilo tudi srečelov. Najlepšo masko, tj. »najmanjšo rokoko-damico«, so tako nagradili z »veliko začarano hišico z zlobno čarovnico pred vratmi, izdelano iz samih piškotov in čokolade«.

V članku *Karneval zopet na prestolu* je Demokracija 25. 2. 1955 poročala o na novo prebujenem škedenjskem pustu in o tekmovanju otroških mask.

Letošnji pust so v Škedenju praznovali kar tri dni zaporedoma. Tržaške mame so s svojimi otroškimi »šemami« strastno tekmoval in kazale v premnogih primerih za pustno rajanje več navdušenja kot njihovi otroci.

Primorski dnevnik 22. 2. 1955 piše, da je v tržaškem avditoriju zmagala osemletna Emanuela Sulič, oblečena v bizantinsko cesarico Teodoro, in da je pust po tržaških ulicah lepo uspel. O maskah po ulicah lahko preberemo presenetljiv stavek:

Obilo smeha so vzbudili tudi nogometaji z živalskimi glavami na motorjih in že standardni SS-ovci.

Prisotnost SS-ovskih mask (oziroma uniform) po mestu so v pustnem času tudi Slovenci ravnodušno in celo z nasmehom na ustih sprejemali: v mestu so SS-ovci »skrbeli za red« namesto mestnih redarjev. Časnikar zapiše komentar, (...) *s kakšnim uspehom se bo videlo jutri, ko bo Rdeči križ naredil obračun. Maske v SS-uniformi pa so hodile tudi v slovenske okoliške vasi:*

V Bazovici so pustni policaji v SS-ovskih uniformah se sprehajali po vasi od gostilne do gostilne, včasih pa legitimirali in aretirali pešce.

V Boljuncu je v času, ko so se številni slovenski fantje odpravljali v Avstralijo, pust na smrtni postelji povedal zadnjo željo: »Jast pa ne grem v Avstralijo.«

Razcep na levisi za časa kominforma, ko so se na Tržaškem levo usmerjeni Slovenci ločevali na kominformiste in titovce, je vplival tudi na pustne kase. Vaška tradicija celoletnega zbiranja denarja, ki so ga neporočeni fantje in dekleta pa tudi poročeni uporabljali za »pustne potrebe«, je postala žrtev politike. *Primorski dnevnik* poroča 8. 2. 1951, da so pustne kase obstajale še v Gropadi, Padričah. Trebčah, Bazovici in Lonjerju.

KRAŠKI PUST

Konec šestdesetih se je na relaciji med opensko sekcijo komunistične stranke in Prosvetnim domom začel sestajati prvi organizacijski odbor Kraškega pusta, ki je že v svojem statutu jasno zagotavljal nadstrankarsko in nepolitično naravo prireditve.

Vabilo na karneval. Kraški pust, Opčine 1988.

Kralj in kraljica Kraškega pusta v kočiji.
Kraški pust, Opčine 1987.
Fotografije: Jurij Fikfak.

Godba na pihala, našemljena v harlekine.
Kraški pust, Opčine 2000.

Kraški pust je že trideset let najbolj obiskana pustna prireditev tržaških Slovencev. Maskiranje na tej prireditvi se je s časom spreminjalo, težišče pustnih vozov vseskozi niha med politično satiro in nepolitičnimi tematskimi vozovi.

Trendi zmagovalnih vozov in tematik kažejo, da so si v sedemdesetih letih najvišje mesto prislužili vozovi z zamejsko problematiko, v osemdesetih v glavnem tisti z mednarodno tematiko, v devetdesetih pa je aktualno italijansko dogajanje.

V zadnjih desetih letih si je tudi tržaška mestna uprava začela bolj intenzivno prizadevati za ožvitev pustnih sprevodov v mestu, na katerih sodelujejo tudi skupine in vozovi Kraškega pusta. Glavni poudarek tržaškega mestnega sprevoda je na rajonskih skupnostih, obmestnih krajih, ki niso nikoli imeli izrazite pustne tradicije in so bili torej pretežno gledalci pustnih prireditev. Sprevod po mestnih ulicah je možnost, da tudi v teh krajih zaživi pustno navdušenje, ki bi Trstu pomagalo iz pustnega mrtvila. Zadnja izvedba tržaškega pusta je bila nadvse uspešna, saj je tržaški dnevnik *Il Piccolo* poročal kar o stotisočglavi množici, ki je spremljala dogajanje na ulicah.

Zelo pomembna tema je odnos do okolja.
Kraški pust, Opčine 1987.

Otroci so našemljeni v zmaja. Kraški pust,
Opčine 1987.

Sinhrotron, nobelovec Rubbia
in tlačeni slovenski kmet.
Prvonaagrajeni voz iz Bazovice.
Kraški pust, Opčine 1987.

PUST V GLEDALIŠČU

V mestu so ostale prireditve v glavnem namenjene mlajšim. Zanimivo otroško pustno prireditev so pripravljali v Slovenskem stalnem gledališču (SSG), ko so na podlagi igrane otroške prireditve uprizorili krajšo pustno verzijo. Leta 1971 je SSG vabil na pustni ples »S Kekcem na kravji bal«:

Igrali bodo domači Planšarji z Male Pišenice, za red bo skrbel Bedanec, sveže planinsko mleko bo točila Menara.

Prav tako tradicionalen je bil do leta 1979 novinarski ples Primorskega dnevnika, ki so ga naslednje leto (1980) zaradi zdravstvenega stanja maršala Tita odpovedali.

MILJSKI IN ŠKEDENJSKI PUST

V glavnem je na Tržaškem pustno dogajanje pomaknjeno na obrobje Trsta. V Miljah so tudi s pomočjo številnih Tržačanov razvili razkošno koreografijo in scenografijo in pritegujejo

vedno večje število gledalcev. Škedenjski pust pa temelji bolj na dovtipnem maskiranju in pouličnem dogajanju, ki se konča s svečanim pogrebom pusta, ki ga na zadnji poti zapijejo v škedenjskih gostilnah. Legendarna osebnost tega pusta je bil Lalo, veseljak, ki je s svojimi domislicami animiral škedenjski pust od povojnega časa do leta 1997 [Paghi 1998]. Tako pri miljskem kot pri škedenjskem pustu sodelujejo tudi nekateri Slovenci.

TRŽAŠKI PUST NA SVETOVNEM SPLETU

Pustne prireditve so ne le v časopisnih oglasih, marveč tudi na spletnih straneh.

Na uradnih straneh miljskega pusta <http://www.carnevaldemuja.com> so informacije o zgodovini prireditve, o nastopajočih skupinah, o statistikah, skratka vse, kar je potrebno za spletno promocijo take prireditve. Na spletnem iskalniku na domači strani tržaške občine so pod geslom pust (carnevale) pretežno informacije o miljskem pustu, o domačem (tržaškem) pa ni niti enega zadetka!

O škedenjskem pustu je več ljubiteljskih spletnih strani. Zanimiv pregled dogajanja med pustom ponuja spletna revija www.triesterivista.it, in sicer z opisom zgodovine prireditve, svojevrstnih mask in pustnih šeg, ki so se ohranile po zaslugi domačinov – tj. na strani <http://www.triesterivista.it/cultura/servola/carnevale.htm>.

Edino pustno spletno stran tržaških Slovencev www.lunapuhna.com izdeluje skupina Luna puhna; prvič je nastopila leta 2000 na Kraškem pustu s parodijo tedaj v Italiji zelo popularne jadrnice Luna rossa, ki se je borila za prestižno America's cup. Spletna stran, nastala leta 2001, služi predvsem za komunikacijo med samimi člani skupine v predpustnem času. Navodila za člane, poziv k vajam in bodrilna pisma prijateljev in sovaščanov dokazujejo, da se je iz pustne skupine razvila

Obhod mask v Lonjerju. Foto: Vesna Kranjec.

Pustno vzdušje v Škednju.
Avtor risbe Giovanni Duiz (Dujc).

neka nova navidezna skupnost. Zaradi velikega števila dopisov so v pustnem času uredniki spletne strani aktivirali še oglasno desko. Pojavili so se tudi porogljivi dopisi na račun bazoviške skupine, ki se je na Kraškem pustu predstavila brez voza; voza da niso mogli privleči iz garaže zaradi snega. Pisci so razpravljali o »smučarski sezoni v Bazovici« in o »bazovskih ostržkih«.

Za virtualno srečanje na spletni strani »Lune puhne« skrbi dopis z druge zamejske spletne strani www.osmica.it. Mladi Goričani, ki skrbijo za portal s podnaslovom »Club Osmica pri Mačku«, imajo na svojih straneh tudi zanimiv in pregleden opis pustnih praznovanj na Goriškem in Tržaškem in zelo sočen opis lastnih pustnih dogodivščin. Pustovanje so začeli 23. 2. v Zgoniku in ga nadaljevali v soboto 24. 2. na Opčinah. V nedeljo so se dobili pri Miljotu in se napotili v Sovodnje na veselico v šotoru. V ponedeljek je bilo pustovanje v Dolu, o katerem pravijo:

V svetovni lestvici je drugi, za Rijom in pred Vrhom tudi če PRIMORSKI pes, ta P..., ga ni omenil. Vse se je začelo več ksno, ker nekateri so iskali auto (adna mačka), drugi so se peš vračali iz Sovodenjskega šotoru (druga mačka - n.b. 6 kilometrov), tretji so ob deseti uri še jedli pizo (Agrisosta) naročeno ob dvaindvajseti uri prejšnjega dne. Po dosti telefonadih in obiskih pri Branetu, Brunotu, Miljotu in kakšni osmici, se je okoli poldne, začel doljanski pust. Po dolgem romanju in diskusjih (batiskopa, erba luisa, wisky, kdo bo pometal in kdo ne), se je vse zaključilo s plesom v šoli. Tu moramo poudariti, da na srečo, člani mačka so imeli vsaki svojega mačka in še kaj več (obratno od Občin). Krstili smo tudi fantoužno (fant, prvič pust), kaže dobro (upamo da bo postal član Mačka).

Končalo se je vse (za ta dan), približno ob peti uri.

V torek se je pust preselil na Vrh. Preden so se poznavalci pusta podali na Vrh, so obiskali tudi Jameljski in Šempolajski pust. V sredo so se končno poslovili od pusta. Pustne dogodivščine povzemajo takole:

Konkluzjone: razen: zguba auta (ki smo ga dobili), 6 kilometrov hoje, preveč čakanja na pizo, preveč malo vina, slanega sladoleda, rezanje batiskope, pustnega spanja (v plesnih dvorana - tisti ki je spal že zna!), čakanja zadnjih štirih hiš in odsotnosti nekaterih članov, pust ni bil slab. Nasvidenje drugo leto. Živjo Pust!!!

ČE SMO KEJ POZABLI, PEJ POVEJTE NAM!!

VIRI IN LITERATURA

- Paghi, R. 1998: Lalo un uomo per Servola, Trst.
 Rustja, P. 1997: Glasba svira Hej Slovani. O plesni kulturi slovenskega meščanstva v Trstu v letih 1852–1897. V: Zgodovina za vse, 4/2: 66–72.
 Umek, I. 1893: Slovenski plesalec, Trst.
 Umek, I. 1904: Moderni plesalec, Gorica. (Ponatis knjige Slovenski plesalec.)

PETER RUSTJA, *COMMUNITIES IN MASKS: CARNIVAL ACTIVITIES IN TRIESTE AND ITS VICINITY IN THE 20TH CENTURY*

Efforts to strengthen urban and middle-class identities in the Austro-Hungarian port of Trieste – Trst coincided with the national struggle of Slovenes on different levels of everyday life, and therefore during the Carnival season as well. Parallel »Carnival politics« of Slovenes and Italians in Trieste – Trst was an opportunity to socialize, but also to set one's boundaries, to emphasize ethnic and political orientations, and to demonstrate the vitality of the Trieste – Trst communities.

Organization of dances denoted a good source of income for different societies, and an opportunity to finance their own activities. Though the expenses for trimming a ballroom and hiring musicians increased from year to year, the number of visitors and the net profit increased as well.

The newly-established National Home in the city center provided a new impetus for Carnival activities of Trieste – Trst Slovenes. Dances in new premises introduced certain novelties into their Carnival tradition; very popular were also the masquerades organized by the Sokol Society, and the »grand balls« of the Worker's Society. The First World War interrupted this flourishing period. After the war, the first such event took place in 1920, which is also the year when the Fascists burned down the Slovene National Home.

In the 1920's, Carnival events were mostly organized in local inns or in smaller halls. The profit was used for various nationally-oriented activities that were severely hindered by the current political situation.

Slovene Carnival tradition in Trieste – Trst was revived after the Second World War. Slovene liberal newspapers such as *Demokracija*, for instance, emphasized the need to bring people together in this manner. A special feature of the period after the Second War were masks in SS uniforms, which during Carnival time replaced the city police and »provided order« on city streets; like others, Slovenes were indifferent to them, or even welcomed them with smiles.

At the end of the 1960's, the Villa Opicina – Opčine (a part of the city of Trieste – Trst with a large Slovene population) Cultural Home and the local section of the communist party joined forces to organize an event called the Karst Carnival. The Carnival statute demanded strict political impartiality. For three decades, this event has been the most popular Carnival event among the Slovenes of Trieste – Trst. Masks changed throughout the years; the theme of the Carnival vehicles oscillates between political satire and other topics. The only Carnival events that have remained in the city are those for children, be it the ones organized by schools, or those taking place in the Slovene Theatre.

This phenomenon of Carnival activities being transferred from the city to the suburbs is characteristic for the Italian population of Trieste – Trst as well. The Muggia – Milje Carnival and its resplendent masks attract larger numbers of spectators from year to year, and many Trieste – Trst residents participate in its organization.

The Carnival in Servola – Škedenj is based on witty masks and street events that end with the ceremonial burial of the Carnival; the burial procession stops at several local inns afterwards.

Promotion of Carnival events has spread from newspapers to the Internet as well. The only Carnival website for the Trieste - Trst Slovenes (www.lunapuhna.com) has been designed by the *Luna puhna* group. The group uses the website to communicate with its members, to issue instructions, to convey invitations to rehearsals, and to publish stimulating letters from friends and fellow villagers. A Carnival group therefore evolved into a virtual community.

Konec. Pustni voz iz Repniča. Kraški pust, Općine 1987.

SEZNAM SODELAVCEV

Prof. dr. Janez Bogataj,
Oddelek za etnologijo in kulturno
antropologijo, Filozofska fakulteta,
Univerza v Ljubljani, Zavetiška 5,
SI-1000 Ljubljana.

Andrej Brence,
Pokrajinski muzej Ptuj, Etnološki oddelek,
Muzejski trg 1, SI-2250 Ptuj.

Mag. Roberto Dapit,
Inštitut za slovensko narodopisje ZRC
SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana.

Stanka Drnovšek,
Inštitut za slovensko narodopisje ZRC
SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana.

Dr. Jurij Fikfak,
Inštitut za slovensko narodopisje ZRC
SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana.

Branko Fuchs,
Osnovna šola Poljčane,
Dravinjska 26, SI-2319 Poljčane.

Doc. dr. Aleš Gačnik,
Znanstvenoraziskovalno središče Bistra
Ptuj, Slovenski trg 6, SI-2250 Ptuj.

Mirjam Gnezda,
Mestni muzej Idrija, Prelovčeva 9,
SI-5280 Idrija.

Dr. Maja Godina - Golija,
Inštitut za slovensko narodopisje ZRC
SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana.

Božena Kmetec - Friedl,
Knjižnica Ivana Potrča, Prešernova 33,
SI-2250 Ptuj.

Marija Kozar - Mukič,
Muzej Savaria, Pf 14,
H-9701 Szombathely, Madžarska.

Doc. dr. Naško Križnar,
Inštitut za slovensko narodopisje
ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana.

Ivana Leskovec,
Mestni muzej Idrija, Prelovčeva 9,
SI-5280 Idrija.

Mag. Helena Ložar - Podlogar,
Inštitut za slovensko narodopisje
ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana.

Inga Miklavčič - Brezigar,
Goriški muzej Kromberk, Grajska 1,
SI-5000 Nova Gorica.

Mag. Karla Oder,
Koroški muzej Ravne na Koroškem,
Na gradu 2, SI-2390 Ravne na Koroškem.

Magda Peršič,
Notranjski muzej Postojna,
Ljubljanska 10, SI-6230 Postojna.

Mag. Martina Piko - Rustia,
Slovenski narodopisni inštitut Urban
Jarnik, 10. Oktober Str. 25,
A-9020 Celovec - Klagenfurt, Avstrija.

Mirko Ramovš,
Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana.

Dr. Irena Rožman,
Inštitut za medicinske vede ZRC SAZU,
Novi trg 5, SI-1000 Ljubljana.

Peter Rustja,
ul. Zanella 103, I-34127 Trst - Trieste, Italija

Dr. Polona Šega,
Čufarjeva 4, SI-1000 Ljubljana.

Mag. Vladimir Šlibar,
Pokrajinski muzej Celje, Muzejski trg 1,
SI-3000 Celje.

Barbara Šterbenc - Svetina,
Zgodovinski inštitut Milka Kosa
ZRC SAZU,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana.

Brigita Tetičkovič,
Lovrenc na Dravskem polju 82,
SI-2324 Lovrenc.

Tanja Tomažič,
Celovška 136, SI-1000 Ljubljana.

Barbara Zych,
Vošnjakova 4a, SI-1000 Ljubljana.

PRI ZALOŽBI ZRC SO DOSLEJ IZŠLE NASLEDNJE PUBLIKACIJE S PODROČJA ETNOLOGIJE:

- Tone Cevc *Planšarske stavbe v vzhodnih Alpah. Stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine / Die Sennhütten in den Ostalpen. Die Bautypologie und der Schutz der Sennhütten* (1995)
- Tone Cevc *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah* (1995–96)
- Tone Cevc *Lončene posode pastirjev. Sklede in latvice iz poznega srednjega in novega veka iz planin v Kamniških Alpah* (2000)
- Jurij Fikfak *Ljudstvo mora spoznati sebe. Podobe narodopisja v drugi polovici 19. stoletja* (1999)
- Marija Klobčar *Kamničani med izročilom in sodobnostjo. Življenje kamniških meščanov od leta 1880 do druge svetovne vojne* (1998)
- Naško Križnar *Vizualne raziskave v etnologiji* (1996)
- Naško Križnar (ur.) *Etnološki film med tradicijo in vizijo* (1997)
- Naško Križnar (ur.) *Vizualna kultura* (1999)
- Monika Kropej *Pravljica in stvarnost. Odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah ob primerih iz Štrekljeve zapuščine* (1995)
- Monika Kropej *Karel Štrekelj. Iz vrelcev besedne ustvarjalnosti* (2001)
- Patricia Lysaght (ur.) *Food and Celebration. From Fasting to Feasting* (2002)
- Mojca Ravnik *Bratje, sestre, strniči, zermani. Družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri* (1996)
- Ingrid Slavec Gradišnik *Etnologija na Slovenskem. Med čermi narodopisja in antropologije* (2000)
- Marija Stanonik *Teoretični oris slovstvene folklore* (2001)
- Peka božičnega kruha (videokaseta) (1995)*
- Lavfarji v Cerknem (videokaseta) (1997)*

IZID PUPLIKACIJE SO FINANČNO PODPRLI

MINISTRSTVO ZA ŠOLSTVO, ZNANOST IN ŠPORT RS

MINISTRSTVO ZA KULTURO RS

MESTNA OBČINA PTUJ

OBČINA CERKNO

Mestni muzej Idrija, Muzej za Idrijsko in Cerkljansko
Prelovčeva 9,
5280 Idrija
<http://www.muzej-idrija-cerkno.si>

Občina Krško
Cesta krških žrtev 14
8270 Krško
<http://www.krsko.si>

Občina Mozirje
Savinjska cesta 7
3330 Mozirje
<http://www.obcine.net/obcina.php?sifra=1060>

Občina Dobropolje
Videm 35
1312 Videm - Dobropolje
<http://www.obcine.net/obcina.php?sifra=0360>

Perutnina Ptuj d.d.
Potrčeva cesta 10
2250 Ptuj
<http://www.perutnina.si>

